

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

Fiziksel Engellilerin Aile İnşası

Ayşegül Demir

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

Fiziksel Engellilerin Aile İnşası

Ayşegül Demir

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

Fiziksel Engellilerin Aile İnşası

Ayşegül Demir

Kapak ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak
©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

Temmuz 2019, Ankara

ISBN No: 978-605-7877-17-8

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Tarcan Matbaacılık Yayın. San.

Sertifika No: 25744

İvedik köy mah. İvedik cad. No: 417/ A

Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 384 34 35

Dağıtım:

Siyasal Dağıtım

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

Fiziksel Engellilerin Aile İnşası

Ayşegül Demir

Ayşegül Demir, 1984 yılında Kars'ta doğdu. 2005 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2007 yılında, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 2010 yılında, *"Özel Dershanelerde Çalışan Rehber Öğretmenlerin İş Doyumunun Değerlendirilmesi: İzmir Örneği"* adlı tezle yüksek lisansını bitirdi. Ayrıca, 2006-2007 arasında İzmir Açılım Dershaneleri, 2007-2008 arasında Sivas Birey Dershaneleri ve 2008-2010 arasında İzmir Özgün Dershanesinde öğretmenlik yaptı. 2012-2016 yılları arasında, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı'nda *"Kentsel Yaşamda Fiziksel Engellilerin Aile İnşa Süreci: İzmir Örneği"* adlı çalışma ile doktora yaptı. 2017 yılında Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. Halen Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde görev yapmakta olan öğretim üyesidir.

Engelsiz bir yaşam düşleyenlere...

İçindekiler

Önsöz	9
Giriş	11
Birinci Bölüm: Engellilik Olgusu: Tarihsel Süreç ve Yasal Mevzuatlar	15
Engelli ve Engellilik Tanımları	15
Tarihsel Süreçte Beden ve Engellilik.....	17
Engelliliğe İlişkin Yasal Düzenlemeler.....	28
İkinci Bölüm: Engellilik Modelleri ve Türleri	37
Engellilik Modelleri.....	37
Engellilik Türleri.....	42
Üçüncü Bölüm: Fiziksel Engellilerde Yaşam Biçimi ve Aile İnşası	51
Fiziksel Engellilik, Cinsellik ve İstismar	51
Fiziksel Engellilik, Evlilik ve Boşanma	55
Fiziksel Engellilik, Aile ve Çocuk	60
Fiziksel Engellilik, Toplumsal Cinsiyet ve Şiddet	63
Fiziksel Engellilik ve Sağlık.....	67
Fiziksel Engellilik ve Din	72
Fiziksel Engellilik, STK'lar ve Kentsel/Yerel Siyaset.....	75
Fiziksel Engellilik ve Kentsel Yaşam	78
Dördüncü Bölüm: Araştırmanın Kuramsal Yaklaşımı.....	87
Sosyal İnşacı Yaklaşım: Peter Berger ve Thomas Luckmann	87
Beşinci Bölüm: Araştırmanın Metodolojisi	97
Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri.....	97
Araştırmanın Evren ve Örneklemi	100
Verilerin Analizi ve Yorumlanması	105
Saha Araştırmasının Koşulları ve İzlenimler	105

Altıncı Bölüm: Fiziksel Engellilerin Evlilik Süreci.....	111
Evliliğe Bakış	111
Evlilik Biçimleri	118
Eş Tercih Tipleri	133
Evlilik Törenleri.....	138
Yedinci Bölüm: Fiziksel Engellilerin Aile Yaşamı.....	149
Ev İçi Yaşam Koşulları	150
Aile Üyeleri Arasındaki Sosyal İlişkiler	170
Ev Dışı Aktiviteler ve İlişkiler	180
Evliliğin Sonlanması ve Aile İlişkileri	206
Tekrar Evlenme Eğilimi.....	211
Sekizinci Bölüm: Kentsel Yaşama Katılım	219
Sonuç	227
Ek-1: Fotoğraflar	245
Kaynakça.....	251

Önsöz

Kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa sürecini ele alan bu araştırma, İzmir kentinde yaşayan fiziksel engellilerin yaşantılarının gözlemlenmesiyle meydana gelmiştir. Gözlemler sonucunda fiziksel engelliler üzerinden aile olgusunun ne şekilde ve nasıl inşa edildiği merak edilmiştir. Bu doğrultuda fiziksel engellilerin geçmişlerini, gündelik hayatlarını, aile ilişkilerini ve sorunlarını derinlemesine ele alan, keşfe yönelik bir araştırma yapma ihtiyacı duyulmuştur. Türkiye’de Sosyoloji literatürü açısından, engellilik bağlamında aile olgusunu kapsamlı olarak değerlendiren çalışmalara henüz rastlanulmamış olması, araştırma konusunu daha da çekici kılmıştır. Araştırma, veriler temelinde evliliğe bakış, evlilik süreci, aile yaşamı, evliliğin sonlandırılması ve aile ilişkileri ile tekrar evlenme eğilimi olarak belirlenen temalar ile kavramsal ve kuramsal çerçevenin bağlantılı şekilde değerlendirilmesiyle oluşmuştur.

Bu zorlu süreçte sorgulayıcı yorumları, eleştirileri ve önerileri ile bana özveriyle rehberlik yapan değerli danışmanım, Doç. Dr. Dilek Yeşiltuna’ya, tezin her aşamasında sunduğu katkılardan dolayı içten teşekkür ederim. Tez izleme komitesi üyeleri, Prof. Dr. Hâle Okçay’a ve Doç. Dr. Ayşegül Bilge’ye araştırmayla ilgili yorum ve önerileri dolayısıyla teşekkürlerimi sunarım. Saha araştırmasını destekleyen fiziksel engellilere (Türkiye Sakatlar Derneği, Ortopedik Özürlüler Rehabilitasyon Spor Kulübü, Engelsiz Yaşam Derneği, Buca Engelliler Derneği, Bornova ÇÖYDER, Bedensel Engelliler Yaşam Derneği, Karşıyaka Engelli Spor Kulübü Derneği, Yeni Oluşum Bedensel Engelliler Derneği, Dünya Engelliler Derneği, Aktif Tüm Engelliler Derneği ve Ufuk Engelsiz Yaşam Derneği) saygı ve sevgilerimi sunar, teşekkür ederim. Prof. Dr. Vahap Sağ, Prof. Dr. Önal Sayın, Prof. Dr. Ercan Tatlıdil, Prof. Dr. Faruk Kocacık, Prof. Dr. Ali Erkul, Prof. Dr. Zafer Cırhinlioğlu, Prof. Dr. Atilla Ceylanoglu başta olmak üzere Ege ve Cumhuriyet Üniversitesi’ndeki tüm hocalarıma teşekkür ederim. Tez sürecinin tüm sıkıntılarını benimle birlikte göğüsleyen ve hiçbir fedakârlığı esirgemeyen annem, babam, abim ve kardeşime minnettarım.

Ayşegül DEMİR
Sinop, 2018

Giriş

Gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiği yaklaşımdan hareketle bu araştırma, kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa sürecinde hangi koşullarla karşılaştıklarını, bu koşullara karşı ne şekilde çözümler ürettiklerini ve kendi gerçekliklerini evlilik ve aile olguları üzerinden nasıl inşa ettiklerini keşfetmeyi hedeflemektedir. Söz konusu kentsel yaşamda aile inşa süreci, nitelik açısından fiziksel engellilerde farklılık göstermesi sebebiyle literatüre katkı sunması açısından özgün bir çalışma konusu olarak seçilmiştir. Sosyoloji literatüründe engellilere yönelik evlilik, aile, boşanma, tekrar evlenme konularını bir arada kapsamlı bir şekilde ele alan kaynaklara henüz rastlanılmamış olması bu konuyu literatüre yeni bir araştırma alanı kazandırması yönünden farklı kılmıştır.

Türkiye’de özellikle en yoğun göç alan kentlerden biri olan İzmir’in, toplumsal değişimin en hızlı olduğu yerlerden biri olduğu söylenebilir. Kentin, teknolojik, sanayi, turizm alanlarındaki gelişme ve değişimlerin kaynağı olması ayrıca siyasal, dinsel, sanatsal, kültürel gibi alanlarda hoşgörünün, özgürlüğün çok olması, kent kültürünün yaygın ve sürekli yenilikçi, değişimci bir kimliğinin olması gibi çekici özellikleri, İzmir’de kentsel yaşam koşullarının fiziksel engelliler üzerindeki etkisini anlamak açısından gerekli görülmüştür. Bu çekici özellikleriyle İzmir, engellilere yönelik çalışmaların neticesinde ‘engelli dostu kent’ olarak anılmaktadır.

Öte yandan modern yaşamın kentsel yaşama eşdeğer olduğu varsayıldığında, modernleşme sürecinin hızlı ulaşım araçlarını devreye koyması kentsel yaşamı başkalarına bağımlı, tehlikeli, karmaşık ve rasyonel hale getirebilmektedir. Böylelikle hareket aktivitesinin en üst düzeye ulaşabildiği kentsel yaşam, çekici özellikleriyle birlikte çeşitli çelişkileri de içinde barındıran koşullarıyla hareket kısıtlılığı yaşayan fiziksel engellilerin bu yaşamda mücadelesini zorunlu hale getirmiştir. Kuşkusuz, bu sıkıntılı ve zorlu kentsel yaşam koşullarında fiziksel engellilerin aile inşa süreci bir o kadar sıkıntılı ve zorlu geçmiştir.

Kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa süreci konusunu inceleyen bu araştırma, fiziksel engellilerin deneyimlerini, toplumun bakış açısına karşı geliştirdikleri davranış biçimlerini, kentsel yaşamda gündelik pratiklerini ger-

çekleştirmede nasıl çözüm ürettiklerini, aile inşa sürecini nasıl anlamlandırdıklarını, farklılıklarını nasıl koruduklarını ve kendilerini nasıl gerçekleştirdiklerini anlamaya ve keşfetmeye çalışmaktadır. Bu nedenle araştırmada kuramsal açıdan Peter Berger ve Thomass Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası temel alınarak 'Sosyal İnşacı Yaklaşım'ın kullanılması uygun görülmüştür.

Araştırmanın birinci bölümü, konu ile ilgili literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Gerekli literatür kaynaklarına ulaştıktan ve okumalar yapıldıktan sonra, araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi belirlenmiştir. Kavramsal ve kuramsal çerçevede tarihsel süreçte engellilik olgusu konusu; engelli ve engellilik tanımları, sosyolojik ekseninde beden ve engellilik, engelliğe ilişkin yasal düzenlemeler başlıklarıyla işlenmiştir.

İkinci bölümde, engellilik modellerinde en temel ve yaygın şekliyle görülen medikal/tıbbi ve sosyal modele yer verilmiş ve engellilik türleri; fizyolojik engellilik, zihinsel/nörolojik kontrol engelliliği ve fiziksel engellilik olarak ayrılmıştır.

Üçüncü bölümde, fiziksel engellilerde yaşam biçimi ve aile inşası, kavramsal ve kuramsal çerçevenin saha araştırmasıyla bağlantı kurulan esas kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde, fiziksel engellilik olgusuna ilişkin cinsellik, istismar, evlilik, boşanma, aile, çocuk, toplumsal cinsiyet, şiddet, sağlık, din, STK(Sivil Toplum Kuruluşları)'lar ve kentsel/yerel siyaset ve kentsel yaşam konuları işlenmiştir.

Dördüncü bölüm, Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın Sosyal İnşacı yaklaşımı araştırmanın yöntem ve teknikleri, evren ve örnekleme, verilerin analizi ve yorumlanmasını içeren metodolojiye yönelik bilgiler içermektedir. Araştırma konusunu derinlemesine inceleme ve anlama amacı taşıdığı için 'nitel araştırma yöntemi' ve tutum ölçme, duyu ve düşüncelerini ortaya koyma amaçladığından verilerin toplanması aşamasında 'derinlemesine görüşme tekniği' kullanılmıştır. Etnografik görüşme olarak adlandırılan, keşfe yönelik 'yapılandırılmamış görüşme' yapılmıştır. Araştırmanın evrenini İzmir ili, örneklemini ise İzmir ili merkez ilçelerinde yer alan engelli derneklerine üye fiziksel engelliler oluşturmaktadır. Ayrıca saha araştırması esnasında koşulların nasıl olduğu ve edinilen izlenimler de bu bölümde ele alınmıştır.

Beşinci bölümde, saha araştırmasında öncelikle görüşülen fiziksel engellilerin tanıtıcı özellikleri üzerinden veri toplamaya başlanmıştır. Araştırmaya katılan 51 kişinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve iş durumu, 'medeni durum, engellilik durumu, eşin engellilik durumu ve çocuk durumu bilgileri grafikler eşliğinde verilerek fiziksel engellilerin demografik profilleri çıkartılmıştır. Ayrıca burada, elde edilen veriler sonucunda kategorize edilen temalar, şematik bir görünümle sunulmuştur.

Altıncı bölümde, saha araştırması verileri aracılığıyla temalar oluşturulmuş ve değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda temalar 'Evliliğe Bakış', 'Evlilik

Süreci', 'Aile Yaşamı', 'Ailenin Sonlanması ve Aile İlişkileri' ve 'Tekrar Evlenme Eğilimi' olarak belirlenmiştir. Araştırmanın 'Evliliğe Bakış' temasında; fiziksel engellilerin evlilik öncesi yaşantısı ve evliliğe ilişkin düşünceleri ele alınmıştır. İkinci olarak 'Evlilik Süreci' temasında; evlilik biçimleri, eş tercih tipleri ve evlilik törenleri yer almaktadır. Evlilik biçimleri alt temasında; görücü usulü ile evlenme, tanışıp anlaşılarak evlenme, dernekler aracılığıyla evlenme, TV (televizyon) ve sosyal medya aracılığıyla evlenme, kız kaçırma ile evlenme, eş tercih tipleri alt temasında; akraba ile evlenme, komşu ile evlenme, arkadaş ile evlenme ve evlilik törenleri alt temasında söz kesimi, nişan, kına/düğün/nikâh konuları işlenmiştir.

Yedinci bölümü oluşturan aile yaşamı temasında; ev içi yaşam tarzı, ev dışı aktiviteler ve ilişkiler ve kentsel yaşam koşulları olarak alt temalar değerlendirilmiştir. Ev içi yaşam tarzı alt teması, kendi içinde ev içi yaşam koşulları ve aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkiler olarak ayrılmaktadır. Ev içi yaşam koşullarında, fiziksel engellilerin cinsel yaşamlarının, çocuk bakım koşullarının, ev içi rol düzenliliklerinin ve ev içi fiziki durumlarının ne şekilde ve nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkilerde, karı-koca ilişkileri, çocuklar ile ilişkiler, kayınbaba/kayınvalide ve akrabalık ilişkileri olarak belirlenen alt başlıklarda bu ilişki biçimlerinin niteliği verilmeye çalışılmıştır. İkinci alt temada belirlenen ev dışı aktiviteler olarak; ekonomik, politik, sosyal-kültürel, dini ve sportif aktivitelerin ve ev dışı ilişkiler olarak; arkadaşlık, iş ve komşuluk ilişkilerinin fiziksel engelliler açısından nasıl ve ne şekilde anlamlandırıldığı belirlenmiştir. Son olarak üçüncü alt temada belirlenen kentsel yaşam koşullarında, fiziksel engellilerin aile inşa süreci değerlendirilmektedir. Dördüncü ve beşinci temalar olarak 'Evliliğin Sonlanması ve Aile İlişkileri', 'Tekrar Evlenme Eğilimi' konularının işlenmesi ile araştırmanın yedinci bölümü tamamlanmıştır.

Sekizinci bölümde ise, fiziksel engellilerin kentsel yaşamda hangi koşullarla karşılaştıkları ve bu koşullara karşı mücadele stratejileri üzerinde durulmaktadır.

Sonuç olarak kavramsal ve kuramsal çerçeve bağlamında saha araştırmasından elde edilen veriler analiz edilmektedir. Türkiye'de ve Dünya'da Sosyoloji literatüründe oldukça önemli olan "evlilik" ve "aile" olgularının engelliler açısından Türkiye'deki akademik çalışmalara aynı şekilde yansımadağı görülmektedir. Bu araştırma, söz konusu Türkiye Sosyolojisinde yer alan bu boşluğun doldurulmasına katkı sunma, ileride bu konuda yeni ve çeşitli meseleleri ortaya koymak açısından yapılacak çalışmalara kaynak olma hedefindedir.

Birinci Bölüm

Engellilik Olgusu: Tarihsel Süreç ve Yasal Mevzuatlar

Engellilik, tarihsel süreçte geçmişi oldukça eskiye dayanan, bu süreçte geçirdiği çeşitli değişim ve dönüşümlerle tanımlanabilmesi bir o kadar zor olan toplumsal bir olgu olmaktadır. Tarihsel ve toplumsal dünyadaki gerçeklik içerisinde insanın engellilik konusundaki anlayışı, engellilik tanımlamalarına, engellilik konusunda uzmanların rollerine, engelliliğin sosyo-politik süreçlerine ve bu süreçlerin deneyimlendiği zaman, mekan, kültür ve sosyal yapı unsurlarına göre farklılık göstermektedir.

Araştırmanın bu kısmında, engelli ve engellilik kavramlarının tanımlamaları yapılarak, engellilik olgusunun taşıdığı çeşitli şekillerde taşıdığı anlamlara odaklanılmaktadır. Hemen akabinde engellilik, beden olgusu ile ilişkilendirilerek tarihsel süreç içerisinde modern öncesi, modern ve postmodern dönem olarak ayrıştırılan aşamalar ve bu aşamalarda engellilik anlamlarının ne şekilde ve nasıl olduğu, bu konuda ortaya atılan çeşitli düşünceler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Engelli ve Engellilik Tanımları

Dilimizde, engelli ve engellilik anlamına gelen birden fazla sözcük bulunmaktadır. Bunlar, "engelli, özürlü, sakat" gibi sözcükler olmakta ve aralarındaki anlam farkları gözetilmeksizin aynı anlamda kullanılmaktadır. Adlandırmadaki bu karmaşanın yol açtığı tartışmalar gerçek sorunların perdelenmesine yol açmaktadır. (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.16). Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne (2006) göre, "sağlık, sadece hastalık ve sakatlık halinin olmayışı değil, aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma halidir" (WHO, 2006). Engelli kavramına ilişkin ise, literatürde çeşitli tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu tanımlamalardan biri olan Birleşmiş Milletler Kurulu'nun, İnsan Hakları Bildirgesi'ne ek olarak 3447 sayılı Engelli Kişilerin Hakları Bildi-

risinin 1. maddesine göre engelli, “kişisel ve sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki, kalıtsal veya sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar”dır (Kaya-
cı, 2007, s.10).

Bir diğer tanımlamada engelli; “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada güçlükleri olan; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi”ye denmektedir (Resmi Gazete, 2005). Birleşmiş Milletler Sözleşmesi engellileri, “çeşitli bariyerlerle birleştiğinde diğer insanlarla eşit şartlarda topluma yeterince ve etkin şekilde katılmalarına engel teşkil eden uzun vadeli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duyuşsal engeli bulunan kimseler” olarak tanımlamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2010, s.3).

Türk Dil Kurumu (TDK)’da ise, dilimizde engelliliği karşılayan “özürlü; sakatlık, bozukluk, eksiklik veya elverişsizlik, engelli; özürlü olan, eksik kusurlu olan, defolu, sakat; vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan; bozuk/eksik (şey)” kavramları ile karşılaşılmaktadır¹. WHO’nun, 1980 yılında yaptığı sınıflandırmada engellilik, üç kategori etrafında toplanmıştır. Bu kategoriler, *noksanlık (impairment)*; psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği, *özürlülük (disability)*; bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumunu, *maluliyet (handicap)*; bir noksanlık veya özürlülük sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu ifade etmektedir (Şahin, 2005, s.220).

Özürlülük, kişinin fizyolojik, psikolojik, anatomik yapı veya işlevlerindeki herhangi bir eksiklik, anormalliktir. İskelet sistemi, entelektüel (zekâ, bellek ve düşünce), görme, dil, konuşma, işitme, biçim, görünüm, jeneralize, duyuşsal, iç organ bozukluklarını (Baykan, 2014) ve yeteneklerdeki, güçteki sınırlanmışlık veya eksiklik durumunu içermektedir (Uluocak & Aslan, 2012, s. 30). Özürlülük durumuna göre, tüm vücut fonksiyon kaybı oranı % 50’nin üzerinde olduğu tespit edilen özürlülerden beslenme, giyinme, yıkanma ve tuvalet ihtiyacını giderme gibi öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede, iletişim kurmada zorluk yaşadığına ve bu becerilerin başkala-

Bkz: <http://tdk.gov.tr/>

nın yardımı olmaksızın gerçekleştirmeyeceğine tıbbi olarak karar verilen bireyler ağır özürlü olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2007, s.41).

Engellilik ise, bedensel fonksiyonlardaki hasarlar nedeniyle meydana gelen kayıpların yarattığı sosyal dezavantajlar olmaktadır (Kızıldaş, 2014, s.24). Engelliğin belirlenmesinde çevresel faktörler, kanunlar, aile desteği ve fiziksel yapı gibi parametreler bulunmaktadır. Engellilik ölçülürken rol performansı, iş durumu, fiziksel yardım gereksinimi, mobilite ve ekonomik bağımsızlık dikkate alınmaktadır (Oğuz, Dursun & Dursun, 2004, s.23). Ayrıca, laboratuvar tanı raporları, kliniksel olarak kabul edilen normal vücut fonksiyonunun kullanımını engelleyen anatomik, fizyolojik veya nörolojik koşullardan kaynaklanan fiziksel, zihinsel veya tıbbi engellilik göstergeleri, engelliliği gösteren rapor ve engelliliğe ilişkin durumu içeren araçlar da bu ölçüleri kapsamaktadır (Sculnick, 1988, s.89).

Tarihsel Süreçte Beden ve Engellilik

Tarihsel süreç içerisinde engelli bedene yüklenen anlamlar, zaman içerisinde değişim ve dönüşüm göstermektedir. Burada, bedenin geçmişten günümüze kadar aşamalar halinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler, engelli bedenlerin geçmişini ve bugününü daha iyi anlayabilmek için modern öncesi, modern ve postmodern olmak üzere üç döneme ayrılmakta ve sosyolojik ek-sende incelenmektedir.

Beden, insanın varoluşundan 16. ve 17. yüzyıla kadar süregelen modern öncesi dönemde, neredeyse mükemmel bir olgu olarak anlaşılmaktadır. İlk çağlarda, henüz yerleşik hayata geçmeyen ve mağaralarda yaşayan insanın doğaya karşı verdiği mücadele, insanın varoluşu ile eşdeğer görülmektedir. İnsanın doğaya karşı hayatta kalabilmesi bedenin fiziksel gücüne bağlı olmaktadır. bu dönemde mağara duvarlarına resmedilen bedenler, gerçekliğin sem-bolik göstergelerle ifadesinin ilk temsilcilerini oluşturmaktadır. Yerleşik hayata geçildiğinde ise, bedenin fiziksel gücüne atfedilen anlamlar değişerek, ruh ve bedenin uyumlu birlikteliğini simgeleyen bedenin estetik yönü ön plana çıkmaya başlamaktadır.

Özellikle Antik Yunanlılar, bedenin muazzam bir şekilde uyumlu, estetik ve güzel olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bedene karşı geliştirilen bu muazzam bakış açısı, günümüze kadar gelmiş olan, Antik dönemde mitleşmiş tanrıların ve kahramanların güçlü, güzel, kusursuz görümlü heykellerinde dahi ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, engelli bedenlerin böylesine mükemmeliyetçi bir bakışa uymadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Yunan, Roma medeniyetleri başta olmak üzere çoğu engelli bedenleri, kötü ruhlar, şeytanlar,

bela, uğursuzluk gibi metafizik ögelerle ilişkilendirmektedir. Bu dönemde yaşamış birçok toplumun engellilere karşı bakışının olumsuz olması ve engellilerin varoluşlarının rahatsızlık yaratması söz konusu olmaktadır.

Platon (2001), iyi olan her şeyi güzel, güzel olan şeyin de hiçbir zaman orantısız olmadığını düşünür. Ona göre, bir canlı, güzel olabilmek için tam orantı içinde bulunmalıdır. Güçlü ve her bakımdan büyük olan bir ruh, çok zayıf, çok küçük bir bedenin içinde bulunursa veya bunun tam tersi söz konusu olursa canlı bir bütün olarak güzel sayılamaz. Bunun nedeni, orantısız olmasıdır. Orantılı olduğu takdirde, orantıyı gören görebilen için gördüğü şeylerin, en güzeli ve en hoş olanıdır. Böylece, canlının ruhu ve bedeni arasındaki orantı her şeyin başında gelir (Platon, 2001, s.106). Bu düşünceleriyle ideal bir düzen çizdiği için bedenin bu kusursuz orantısı içerisinde yer alamayan engelli çocuklar, gizli yerlere kapatılması gerektiğini düşünüyordu. Engelliler, varoluşlarıyla topluma zarar vermekte ve toplumun gelişimine engel olmaktaydı. Engellilerin evlenip üremeleri de toplumun zayıf düşmesine neden olarak sayılmaktaydı. Bunun için, engellilerin evlenmesi yasaklanmıştı (Platon,1998, s.188).

Aristoteles'e (1996) göre, "tam; mükemmel olan şey, bazen iyi olanla ilgili olarak hiç bir eksiği olmayan, kendisinden üstün bir şey olmayan ve kendisine ait hiç bir parçası kendisinin dışında olmayan şeydir" (Aristoteles, 1996, s.175). Onun bu tanımlamanın dışına yerleştirdiği engellileri, normal ve anormal olarak kategorize ettiğini dile getirmektedir. Böylece, onun kategorisi içerisinde ırk, cinsiyet, sınıf gibi engelliler de marjinalleştirilerek dışlanmıştı. Kadın, çocuklar, yaşlılar, köle niteliğine sahip aşağıdakiler iken, erkek doğal anlamda daha baskın olmaktadır (Wilson & Wilson, 2001, s.14). Ayrıca, engellilerin yeryüzündeki canlı varlıklar sıralamasında en alt tabakada yer aldığını ileri sürmektedir. Ona göre, en zirve tabakada Tanrı yer alırken, en alt tabaka şeytanın yeri olmaktadır (Özer, 2015, s.58).

Adorno ve Horkheimer'e (2010) göre, bu dönemde köleler aşağılık sayılmak zorundaydı. Çünkü doğada aşağıdakiler ve yukarıdakiler olarak ayrılan iki ırk vardı. Aşağıdakiler, sömürülen bedene kötü gözüyle bakmalıydı ve ötekilerin aylaklıkları sayesinde uğraş edinebildikleri zihni en yüce değer olarak görmeliydi. Yunanlılarda, bedenle olan ilişki, egemenliğin koşulu olarak kişisel atiklik yoluyla sınırlandırılmıştı. Gövdenin (bedenin) bakımının 'Kalos Kagathos' yani bedensel ve ruhsal güzelliğin uyumlu birlikteliği olarak adlandırılan safça bir toplumsal hedefi vardı (Adorno & Horkheimer, 2010, s.310)

Yunan toplumunda, insan vücudunun ağır basan bir değeri vardı. İnsanlar, bedenin en üst seviyede gelişimini tamamlaması ve uyum içinde çalışması için, azimli ve sistematik bir şekilde bedenlerini çocukluktan itibaren eğitirler-

di. Eğitmenler tarafından verilen bedensel eğitim, beraberinde müzik eğitimini getirmiş ve bu birliktelik hem insan ruhuna hem de bedenine ulaşmak için etkili yol olmuştu (Çokbankir, 2009, s.77). Böylece Yunan toplumunda, en iyiye ve en güzele ulaşmak için eğitim, örnek insan olma aracı olarak kullanılmış ve bedenin fiziksel-ruhsal uyumuna özen gösterilmiştir.

Antik dönemin beden ve ötesi kavrayışında, ilk belirleyici sayılabilecek monist yaklaşım ikiye ayrılarak düalist karakter kazanıyordu. Arzular ve uzamsal, sonlu dünyadaki bedene ait tutkular bilginin peşindeki entelektüeller için vazgeçebilir bir şekilde ikincil pozisyondaydı. Bunlar, bilgiye nesnel ve saf, dünyasal arzu ve çıkarların uzamında bulunan beden gibi kirlenmemiş biçimde ulaşma aşkı için bir engel gibi görünüyordu. İnsan artık rasyonel bir hayvan olduğu için uzamsal varlığıyla bedensel varlığı arasındaki gerilimi harmoni içinde taşııyordu. Çünkü ruh ve beden aynı uzamı paylaşmıyor, aynı yerde oturmuyorlardı. Başka bir deyişle, ruh bedende hapsolup, sıkışıp kalmış gibiydi (Camcı, 2009, s.72).

Antik Yunanlıların ruh ve beden üzerine inşa ettikleri toplumsal düzen etkisini uzun zaman hissettirmektedir. Bu dönemde, gerek Platon gerekse Aristo açısından bedenin idealize edildiği görülmektedir. İdealize edilen beden, adeta bir üstün ırk yaratmışçasına kusursuz tasvir edildiği için, engelli bedenlerin bu dönemde inşa edilmiş tarihsel ve toplumsal dünyada konulanma şansları ya azalmış veya hiç olmamıştır. Platon'un Devlet (MÖ 427-347) adlı yapıtında da dezavantajlı gruplara ideal toplum içerisinde yer verilmediği oldukça açıktır. Ayrıca, bu dönemde Yunanlıların dışında yaşamış olan çeşitli medeniyetler de beden ve engellilik konularına, benzer yaklaşımlarda bulunmuşlardır.

Macha'ya (2000) göre, Yunanlılar, engelli bebekler doğduğunda ıssız yamaçlara bırakılıp ölüme terk edildiği ve hayatlarının hiçbir değeri olmadığı gibi Çin medeniyetinde de benzer bir durum söz konusuydu. Çin'de, hem engelli çocuk hem de yetişkin engelliler nehir kenarlarına bırakılırdı. Spartalılar döneminde, kabul edilen toplum için en yararlıının hayatta kalması kuralı gereğince, engelliler öldürülürdü. Roma medeniyetinde, engellilerin vaziyeti diğer medeniyetlere göre daha iyi değildi.

Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla, Platon ve Aristoteles'in tanrı düşüncesine ilişkin yorumlamalarından oluşan bir Ortaçağ dönemi başladı. Maddi olanın değersizleştiği, bedene karşı tinin görüldüğü bu dönemde henüz bunların arasına katı bir sınır çeken ve tahakküm ilişkisi kurulan bir anlayış gelişmemişti. Tanrılık ilkesinin yani en üst ilkenin yerleştirildiği yer bedenin yukarı kısmı olan 'baş'tı. Ruhun ölümlü olan kısmı ise, göğüs kafesine yerleştirilmişti. Bu bölgeye yerleştirilen ruh, özü bakımında iyi ve kötü olarak ikiye ayrılmış ve

aralarına kesin çizgiler çekilmişti. Bu kısım ruhun, bedenın ilahı nedenden uzak tutkularına bulaşmış ve 'kirlenmiş' bölümüydü (Özen & Aslan, 2009, s.37).

Ortaçağ'da, bedene atfedilen bu kirlenmiş duruma ilişkin olarak ortaya çıkan cüzzam, çürüyüş ve bozuluşla anılırken veba da kötülük, bozukluk ve çirkinlikle birlikte anılırdı. Hastalığın günahla ve tanrıya olan inancın sınamasıyla ilişkili olduğuna inanılırdı. Tenin, bedenın küçümsendiği Hristiyanlıkta şehvetin bir sonucu olarak görülen frengirin etrafı bir lanetle çevrilmişti. Hastalık ve ona eşlik eden benzeri bedensel durumlar, acı düşmüş bir insan imgesine göndermede bulunuyordu. Kadınlara gelince, onların bedenleri doğrudan hastalığı çağrıştırmakla birlikte, kadın cinselliği bozulma, çürüme ve hastalıkla ilişkilendiriliyordu (Çabuklu, 2004, s.104).

Öztürk'e (2011) göre, çok tanrılı dinlerin hâkim olduğu bu dönemde engelli bir çocuğun, içinde bulunduğuş aileye işledikleri bir suçtan ötürü Tanrı tarafından ceza olarak verildiği düşünölmüştü. Bu yüzden, engelliye yardım etmek Tanrı'nın gazabını çekmek anlamına geleceğuş için hiç kimse engellilere yardım etmemişti. Engelliler şehir dışına sürölmüş, yalnızlığuş ve ölüme terk edilmişti. Sonraki dönemlerde, engelliler yok edilmemiş fakat kötü işlerde çalıştırılmıştı. Hor görölüp aşağılanan engelliler, fuhuşta, dilencilikte kullanıldığuş gibi ayrıca değirmenlerde ve su depolarında hayvanların yerine kullanılmıştı. Bazı toplumlarda, cüzamlılarla aynı kolonide yaşamak zorunda bırakılmıştı. Bu duruma karşı modernlikle birlikte sanayi, bilim ve teknolojinin ortaya çıkması ve bu alanlardaki gelişmelerin etkisiyle engellilerin konumu değışmiştir (Öztürk, 2011, s.18).

Modern dönemde, bedenın sadece bir ruhun taşıyıcısı, kirli, aşağılanan, zaafı olan, bu zaafılarıyla birer zincir gibi bireyleri bağladığuş düşüncesinden yaşayan, yaşamın merkezine yerleşen aktifleşen bir beden anlayışına geçilmiştir. Bu süreçte, düşünce ve inanışlar bedene karşı somutlaştırılarak, takınulan tavırlar önemli hale gelmiştir. Çünkü özgür olmak, esir olmak, bedenimizin kendimize veya başka birine, başka bir otoriteye ait olması gibi somut uygulamalar beden üzerinden cisimleşmektedir. Bu nedenle toplum içinde bedene ilişkin çalışmalar ve müdahaleler politik ve ekonomik olmaktadır. Beden bu anlamda iktidarlarında kendilerini ifade ettikleri, üzerinde somutlaştıkları bir alan haline gelmektedir (Demez, 2009, s.10). Başka bir deyişle beden, bu dönemde somutlaştırılmış bir biçim olarak daha çok ön plana çıkmaktadır.

On altıncı yüzyılda, artık beden veya maddi doğuşa, bilince sahip olmayan, bu nedenle herhangi bir ereksellikten yoksun bir mekanik düzen içerisinde betimlenmektedir. Böylece akıl, kendini bedenden tamamen ayırarak sürekliliğini bitirmiştir. Akıl ile bedenın sürekliliğinin kopması kartezyen düşünce temelinde gerçekleşmiştir. Kartezyen düşüncenin bu karşıtlığı temelinde akıl

daha çok ön plana çıkmaktadır. Düşünceyi ön plana çıkaran bu kartezyen düşünce bedeninin maddi bir varlık olduğu savına dayanmaktadır (Özen & Aslan, 2009, s.40).

On yedinci yüzyılda, ruh-beden ikiliği daha belirgin bir şekilde yaşanmıştır. Bu düşünce kimi zaman ruh-beden, kimi zaman bilinç-madde şeklinde yapılan ayrımla da var olmaktadır. Aydınlanma düşüncesi, kartezyen düşünce etkisinde kalarak akli bedeninin karşısında ötekileştirmiştir. Doğanın karşısına aklın egemenliğini oturtan Aydınlanma, insanı özne olarak kurarak bedeni nesneleştirmiştir. Bu düşünce yapısı, bedene Sosyoloji disiplinin de için de yer aldığı farklı disiplinlerce eleştirilmiş ve tartışmaya açılmıştır (Timurturkan, 2008, s.2).

Ayrıca on yedinci yüzyıl, hasta-doktor ilişkisi ön plana çıktığı bir dönem de olmaktadır. Bu ilişki, hastanın şikâyetlerini, ağrıları yani yaşam öyküsünü anlatmasına, doktorun ise rutin, yüzeysel, mekanik bir fiziksel muayeneyi gerçekleştirmesine dayanmaktadır. Sonrasında ise, bu anlayış hastanın şikâyetiyle doktorun bakışını birbirinden koparıp ayırmış ve değişikliğe uğramıştır. Hastalık, makineyi andıran bedenün uğradığı mekanik bir arıza, acı da kırmızı ışık alarmı olarak ele alınmaya başlamıştır (Çabuklu, 2004, s.105). Bu anlamda, eski çağlarda bedenleri kötülükle, günahla ilişkilendirilen engellilere karşı bu anlayış aydınlanmanın etkisiyle dönüşmüştür. Bu sefer de engelliler, bedenlerinin iyileştirilmesine yönelik girişimlere maruz kalmıştır. Yani, bedene yönelik mükemmeliyetçi yaklaşım etkisini devam ettirmiştir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, bireyin bedeni üzerine odaklanmış yeni iktidar teknolojisi de ortaya çıkmaktadır. Bu yeni iktidar teknolojisinin uygulanma alanı, bedenle ilgilenen disiplinci iktidar teknolojilerinden farklı olarak insanların yaşamları olmaktadır. Yani insanın bedenine değil, insan türüne odaklanılmaktadır. Birincisinde; bireyselleştirme yöntemiyle, beden üzerinde onu disipline edici bir iktidar kurmakta iken, ikincisinde; insan bedeni üzerinde değil insan türü, yani insan nüfusu üzerinde iktidar kurmaktadır. Bu iktidar, insanları bireyleştirici değil yığınlaştırmacı yapmaktadır (Urhan, 2010, s.81). Böylece, bedenin ele alınış biçimi, farklı da olsa sınırlarının çizildiği ve denetimin yapıldığı yeni iktidar teknolojisi tarafından belirlenmektedir.

Foucault (2007), bedenin devlet tarafından disiplin altına alınması ve düzenlenmesi olgusuna dikkat çekerek, modern tıbbın ortaya çıkışıyla ilgili düşüncelerin şekillenmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Ona göre, cinsellik ve cinsel davranış bu süreçte hep merkezi bir konumda yer almıştır. Cinsel ilişki, hem nüfusu artırmanın yolu hem de kamu sağlığına ve esenliğine yönelik bir tehdit olmuştur. Üreme amaçlı olmaya cinsellik, bastırılması ve denetim altına alınması gereken bir şeydir. Cinselliğin devlet tarafından gözetim altına

alınabilmesi kısmen evlilik, cinsel tutum, meşruluk ve gayri meşruluk, doğum kontrol yöntemleri ve kürtajın yaygınlığı gibi verilerin toplanmasıyla mümkün hale gelmiştir. Bu gözetim, cinsel ahlak ve kabul edilebilir cinsel etkinliklerle ilgili güçlü toplumsal normların teşvik edilmesiyle birlikte gitmektedir. Bu bağlamda bireyselleşen beden, artık onu disipline edici iktidar tarafından yönetilmektedir.

Touraine'e (2002) göre, toplumun bu normalleştirme çabalarında, ruhsal hastaları kapalı bir yer olan akıl hastanelerine hapsedme hareketi, modernlik olarak tanımlanan şeyden, yani aynı zamanda insanların dünyasından, hem doğadan, hem tanrılardan ayrılmış, yalnızca kendini merkez alan bir toplumun yaratılmasından ayrı tutulamazdı. Ruhsal hastaların içinde tanrısal bir gücün olduğu ve onların kültürün ayrılmakla birlikte bir türlü kopamadığı doğanın egemenliğinde bulundukları varsayıldı. Bir bakıma, normalleştirme adına baskı mekanizmaları devreye sokulmakta ve hasta, yaşlı, engelli, suçlu bedenler hastane, hapisane gibi kapalı mekânlara hapsedilmektedir. Toplum yalnızca kendi eylemiyle tanımlanmasıyla, deli olarak nitelendirilen kişiye toplumda yer kalmadı. Bununla birlikte dışlanmadı ama kapalı bir yere hapsedildi. Bu da dışlanmanın neredeyse tam tersiydi. Çünkü toplum, yabancılaşarak toplumdan kopacak olan delinin yeniden toplumsallaştırılması gerektiğine inanıyordu. Buna göre, ruhsal hasta ancak içinde taşıdığı toplumsal olmayan şeyle, artık tanrılar veya doğayla ilişkilendirilmeden topluma yeniden dâhil edildi (Touraine, 2002, s.192).

On sekizinci yüzyılda, askeri kurumlar, tıbbi kurumlar, eğitim kurumları ve yargı kurumları, gerçek anlamda, hiç olmadıkları kadar dönüşerek biyolojik hale gelmişlerdi. Belirmekte olan modern tıp mesleği, antik devirlerin tersine hastaneler etrafında örgütlendi ve ilk kez metinlerden uzaklaşıp biyolojik nedenlere yoğunlaşabildi. Kayıt ve belgelemeye dayalı yöntemlerin uygulandığı bu büyük laboratuvarlarda viziteler, muayeneler, dozlar ve reçetelerle ilgili her ayrıntı titiz bir biçimde kaydedilirdi (De Landa, 2006, s.211). Böylece bu yeni süreçte, hastaneler, hapishaneler, okullar gibi toplumsal kurumlarda kayıt, belge gibi yazılı materyaller aracılığıyla programlama yaparak tüm bedenler üzerinde kontrol ve denetim mekanizması oluşturulmaya başlanmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda, insan bedenlerindeki farklılıkların, tuhaflikların, bozuklukların, sakatlıkların, garabetlerin, modern kitlesele eğlence sanayiinin (sirkler) ilk formları sayılabilecek birtakım gösterilerin temel dayanağı olan anormalliğin teşhiri öne çıkmaktadır. Engelli bedenın, ucube figür olarak anormalliğının gözler önüne serilmesinde bu teşhirin temel rolü üstlenmesi, ucube figürünün ise bir nihai model olarak sunulması söz konusudur. Kitlelerin akın ettiğı eğlence mekânlarında sadece küçük çaplı anormallikler değil,

insan bedenleri arasındaki büyük farkların arka planındaki bir ucubelik teşhiri yapılmaktadır. Beden algısında en büyük ayrımcılık olan ırklar arası farkların 'insanat bahçeleri', 'yerli köyleri' gibi sömürgeci müdavimlerin teşhirleriyle daha da arttığı bir dönemin bıraktığı izler görülmektedir (Courtine, 2013, s.169). Engelli insan bedenleri de sömürgeci müdavimler aracılığıyla eğlence mekânlarında teşhir edilmekteydi.

Böylece denilebilir ki, on dokuzuncu yüzyılın mekanikçi bakış açısı toplumda varlık gösteren dezavantajlı grup olan engellileri de bir sömürge aracı olarak kullanma yönünde etkilemiştir. Bu yüzyıl ve sonrasında, bilim, sanayi ve teknoloji alanlarında ortaya çıkan yeniliklerle toplumlar yeniden inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yeni dünya düzeninde, insan emeği ve teknolojik gelişmenin bir ürünü olan makineler karşı karşıya gelmiştir. İnşa edilen bu yeni mekanik dünya içerisinde, tanıya atfedilen mükemmeliyetçi anlamlar neredeyse makineler için de kullanılmıştır. Teknolojinin hızla artan etkisi, yirminci yüzyılda özellikle sağlık alanında kendisini oldukça yoğun hissettirmiştir.

Yirminci yüzyılda, bedenin tarihi, tıbbın görülmemiş derecede hayata fail olmasının tarihi olmuştur. Bu tarihte insan, bedeninin kontrolünü kaybedip sonra yeniden ele geçirebilecektir. Bunun sonucunda günün birinde muhtemelen her insan kendi kendisinin doktoru olabilecek hale gelip, artıları eksileriyle oldukça iyi bilerek inisiyatif alıp kararlar alabilecektir. Bu dönemin temel beklentisi olarak; bedenin günün birinde şeffaflaşacağı, bütün ayrıntılarıyla gün ışığına çıkarılarak en derin yerlerine kadar araştırılacağı, öznenin doğrudan ulaşabileceği bir modern birey ve bedeni şekilleneceği düşünülmüştür (Moulin, 2013, s.17).

Giddens (2012), modern tıpta, kazanılmış saygınlığa rağmen, genel olarak sağlık konusundaki iyileşmelerin tıbbi beceriden ziyade, toplumsal ve çevresel değişimlere dayandığını düşünmektedir. Tıbbın, hastalıkların nedenlerine ve belli fiziksel hastalıkların tedavisine ilişkin nesnel, bilimsel bir anlayış varsaydığı için, hastaların kendi durumları hakkındaki bireysel yorumlarını dinlemeye gerek duyulmamaktadır. Her hasta, aslında tedavi edilmesi ve kurtarılması gereken bir 'hasta beden'den ibarettir. Ayrıca engellilik açısından ele alındığında modern tıbbın temel sayılırları arasında olan 'nitelikli üreme' insan ırkının kalıtsal açıdan 'ıslahını' hedefleye 'öjeni' çalışmaları tarafından istismara açık durmaktadır. Hatta bu durum iki yüz binden fazla engellinin sistemli biçimde katledilmesine neden olmuştur (Giddens, 2012, s.306).

Modern dönemde, beden olgusuna bakış Tanrı düşüncesi ile uyumlu bir şekilde ruh-beden dikotomisi ile başlamıştır. Kartezyen düşünceyle birlikte akıl daha ön plana çıkararak beden nesneleşmiştir. Bu durum engelli bedenleri metafizik bakıştan kurtarsa da, yeni inşa edilen toplumsal dünyanın

getirdiği modern tıp anlayışında engellilere iyileştirilmesi gereken hasta gözüyle bakılmakta ve toplum engelli bedeni hastalık üzerinden inşa etmektedir. Bu durumda, engellilik durumunun tedavisi mümkünse bunun gündelik yaşama paralel bir şekilde yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böylece, engelliler ne sosyal dünyadan soyutlanabilecek ne de bedene ilişkin engellilik olgusu sadece bir nesne olarak ele alınabilmektedir.

Modern dönemde bedeni, sağlık ve hastalık kavramları çerçevesinde ele alan yaklaşım Postmodernizmin etkisiyle zaman içerisinde değişime uğramıştır. Modern dönemde, toplumun inşa ettiğini engelli beden hasta beden olarak görülmekte iken, Postmodern dönemde görünürlüğünü öne çıkan, hareket aktivitesi etkin olan, sosyal yaşamda aktif olan, kendini var olduğu şekliyle kabul eden ve topluma da kabul ettirmeye çalışan beden olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan bedenler, Modernizmin tek tipleştirici bakışına karşı, Postmodern dönemde çeşitlilikler olarak kabul edilmektedir. Postmodernizmin ve yeni toplumsal hareketler gibi farklı toplumsal çıkışlar sebebiyle, iyileştirilmesi gereken bedenler olarak inşa edilmiş engelli bedenlerin toplumsallığı önem kazanarak engelli bedenin sosyal inşası söz konusu olmaktadır. Postmodern dönemde, sağlıklı-hasta, siyah-beyaz, kadın-erkek, çocuk-genç-yaşlı, pearcing-dövmeli, engelli-engelli olmayan, tüketen-üreten, zayıf-obez, ölü-sağ gibi birçok kategoriye ayrılacak bedenler varlık göstermekte ve varlıklarıyla çeşitlilik oluşturmaktadır.

Baudrillard'a (2008) göre, tüketilen şeyler arasında en kıymetli, en güzel, en eşsiz ve diğer nesnelerle karşılaştırıldığında daha fazla anlam yüklü olan nesne, beden olmaktadır. Çağımızda, fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında bedenin reklamda, modada, kitle kültüründe özellikle kadın bedeni yeniden keşfedilmektedir. Bendenin etrafını kuşatan perhiz, erillik, dişilik, zariflik saplantıları, arzu söylemi bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakarca uygulamalar ve bunların hepsi bedenin kurtuluş nesnesine dönüştüğünün birer kanıtı olmaktadır. Bir bakıma beden, toplum pratiğinde bir tüketim nesnesine dönüşmektedir (Baudrillard, 2008, s.163).

Tüketim kültürünün nesnesi haline gelen kadın bedenine dayatılan çeşitli güzellik ideallerin ve standart beden ölçülerinin yaşamın doğal bir parçası gibi sunulmaktadır. Bu durum kadın bedeninin eril ideoloji tarafından bir nesne olarak kurulmak istenmesine dayanmaktadır. Kendini aktif bir özne olarak kuran eril beden dışarıya, başkalarına karşı kendi dışlayıcı sınırlarını net bir biçimde kurup kollarken kadın bedeni kabul edici, kullanılacak ve tüketilecek pasif bir nesne beden olarak kurulmak istenmektedir (Timurturkan, 2009, s.107).

Bu bağlamda, tüketim nesnesi olarak günümüz toplumlarında daha çok görünürlüğü olan kadın bedeni, engelli kadın bedeni ilişkilendirildiğinde daha farkı bir boyut kazanabilmektedir. Güzellik algısının, kusursuz kadın bedeniyle özdeşleştirilmesi engelli kadınlar açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Böylece, engelli kadınlar toplumun inşa ettiği genel kabul içinde güzellik anlayışını kendilerine yönelik bir olumsuz durum olarak görebilmektedir. Fakat bu durum dramatize etmenin ötesine geçerek güzellik olgusunu kendi bulundukları koşullar çerçevesinde yeniden inşa edebilmektedirler. Örneğin; kanedye kullanan engelli kadınlar kıyafetleriyle kanedyeleurlerinin renk uyumuna özen göstererek engelli kadına has yeni bir güzellik algısı yaratabilmektedir. Hatta, akülü sandalye kullanan engelli kadınların araçlarının çoğu siyah olmaktadır. Bu nedenle engelli kadınların düşünülerek renkli akülü sandalye üretime geçilmesi bu ihtiyaçlarını karşılayacak gerekli bir durum olarak belirlemektedir. Ayrıca engelli olmayan kadınların yaygın olarak tükettiği topuklu ayakkabı gibi tüketim göstergeleri, engelli kadınların tüketemeyeceği nesneler olabilmektedir.

Bourdieu (2015), büyük oranda erkek merkezli örgütlenmiş olan fiziksel ve toplumsal düzenin kendinden, eyleyicisiz etkisiyle oluştuğunu ve bununda sahip olduğu nüfusun inanılmaz gücünü açıkladığını söyler. Şeylere kazınmış olan bu eril düzenin, işbölümü veya özel ritüellerin (eril mekânlarda kadınların dışlanması) rutin akışı içinde sözsüz emirler aracılığıyla bedene kazındığını ifade eder. Ona göre, fiziksel düzen ile toplumsal düzenin kuralları yatınlıklar dayatır. Kadınları en asil işlerden dışlayarak, onlara alt konumda yer vererek, bedenlerini nasıl taşıyacaklarını öğreterek, onlara adi, zahmetli ve aşağılık görevler yükleyerek ve daha genel olarak, toplumsal farklılıkların temeli gibi gözüken biyolojik farklılıktan faydalanarak onları telkin eder (Bourdieu, 2015, s.38).

Şizofrenler açısından sözcükler bedene canlı, gövdesel fragmanlar olarak girmekte ve bedeni eklemsiz ses dalgaları olarak terk etmektedir. Şizofrenlerin bedeni, hem bölük pörçük parçaların tesadüfi karmaşası olarak hem de "organsız beden" olarak katılaşılmış, bireyleşmemiş bir hacim olarak yaşamaktadır. Burada, 'organsız beden'den bahsedilirken yersiz yurtsuzlaşmış beden kastedilmektedir. Organsız beden, organları olmayan bir beden olarak değil de 'örgütlenme' barındırmayan bir bedenın temsilini ifade etmektedir. Bu temsili beden, toplumsal olarak eklemellenmiş, disipline edilmiş, göstergebilimsel ve öznelleştirilmiş halden koparak özgürleşmiş, eklemellenmemiş, parçalanmış ve yersiz yurtsuzlaşmış hale gelmiştir (Best ve Kellner, 2011, s.109)

Teknolojinin bedensel işlevleri ve organları yenileme, onarma ve insan bedeninin performansını artırma potansiyeli sağlamaktadır. Bu durum, iki

yolla gerçekleştirilmektedir. Birincisi, genetik mühendisliğinin 'post-insanlar' üretecek ve giderek radikalleşecek bir dizi teknik yaratması olarak görülen doğrudan bedenın altyapısının değıştirilmesi, ikincisi de teknolojik gücü arttırmak için tasarlanan sistemler aracılığıyla insan bedeninin kapasitelerini artırabilen veya yeni kapasiteler geliştirebilen yapay araçlar inşa edilmesi ve bedeninin yakın çevresinin değıştirilmesidir. İlkinde, bedenın içyapısı yeni teknolojik parçalar veya araçlarla değıştirilir veya yeniden tasarlanmakta; ikincisinde, beden özellikle tasarlanmış araçlar, makineler ve teknolojik ortamların oluşturduğu yeni 'dış deri'ye uygun hale getirilmekte ve makine-beden birleşimlerinin veya syborgların toplumsal sonuçlarına odaklanılmaktadır (Turner, 2011, s.270-271).

Böylece bütün zamanlarda ve mekânlarda çoğu insan kendi hayatlarının daha uzun olmasını istemiş ve ölüm anını ertelemek için ellerinden geleni yapmıştır. Ama ölümü geriletne tutkusunun hayat stratejilerinin ve hayatın amaçlarının biçimlendirilmesinde günümüzde ki kadar önemli bir rol oynadığı pek görülmemiştir. Uzun ve bedenın formda olduğu bir hayat tarzı günümüzde en yüksek değer ve hayat çabalarının başlıca hedefi haline gelmiştir. Klonlama teknolojisi bu değerler hiyerarşisi için elverişli hale gelmektedir. Yedek parçalar çağında, bu teknoloji herkesin en değerli parçalarını yenileme umudu yaratmaktadır. Bedensel hayat elde kalan, değerli tek şey olduğundan, daha fazla özen gösterilmeye ve günlük olarak savunulmaya ihtiyacı vardır (Bauman, 2005, s.300). Burada sözü edilen klonlama teknolojisi bir nevi insan bedeninin ölüme karşı geliştirdiği bir refleksive olarak da görülebilir. Yaşlanmaya dahi tahammülü olmayan insanoğlu, bedeninin gençleştirmenin ötesinde ölüme karşı durmanın yollarını aramaktadır. Başka bir deyişle klonlama tekniğı ile ölümlü olmayan yaşayan insan bedeni oluşturulmak istenmektedir.

İleri sanayi toplumlarının imgelemine yansıtan siberpunk, teknoloji-insan ilişkisinin özel bir evresini yansıtmaktadır. Bu, geleceğin şehirlerini elektronik bir devre, çokuluslu şirketleri küresel bir veba, insan bedenini sibernetik bir organizma ve bir bilgisayar terminaline, interneti ise bilincin protezvari bir uzantısına benzetebilmektedir. Bedenin saldırıya uğraması, protez organlar, vücuda yerleştirilmiş devreler, kozmetik cerrahi, genetik değışiklik yaratma, zihnin saldırıya uğraması, beyin-bilgisayar ara yüzleri, yapay zeka ve insan doğası ile benliği radikal bir şekilde yeniden tanımlayan nörokimya teknikleri edebi temalar siberpunk'ta bedenın insan için konumunun bedenın istilasına, insanın sibernetik organizma olmaya doğru itildiğı siberpunk kurmacalarında, beden artık dıştan değil, sibernetik olanaklar aracılığıyla, içten kontrol edilmeye başlanmıştır (Ersümer, 2009, s.83-89).

Bu durum aslında, çeşitli filmlere veya edebi eserlere konu olabilen bir mesele olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; Avatar filmünde felçli olan film karakteri Jake Sully'nin sinirsel bağlantıyla kontrol edilebilen ve teknolojik insanı yaratan Pandora'ya katılımıyla daha iyi bir beden içinde yeniden konumlanıp koşabilme isteğinde Sibernetik organizma kendisini göstermektedir. Postmodern çağın bu teknolojisi yine buna benzer yapılmış olan bilimkurgu filmlerinde gösterilmektedir. Her ne kadar film boyutunda kalsa da geleceğin bedenlerinin robotik yönü hakkında birer ipucu verilmektedir. Böylece, gelecekte inşa edilecek toplum düzeninde yapay zekâ, bilgisayarlar gibi ileri teknolojik gelişmelerle belki engelli bedenlerden dahi bahsedilmeyecektir. Esasında bu uygulama, günümüzde engelli bedenlere takılan protez parçalarla kendisini göstermeye başlamaktadır. Etin ve makınanın birleşimiyle oluşan protez organlar, bir katalizör işlevi görerek engelli bedenin hareket aktivitesini gerçekleştirmesini mümkün kılmaktadır.

Direk'e (2003) göre, yaşamakta olunan beden ancak fenomenolojik olarak ele alınabilir ve bilimsel anlamda deneyimin nesnesi olamaz. Yaşanılan bedenin, dünyada nesneyi nesne yapan belirlenimlerle kurulmuş bir deneyim sistemi içinde bir yere sahip değildir. Bunu söylemek, bedenin tıbbın, anatominin yaptığı gibi, üçüncü tekil şahıs diliyle ifade edilebilecek süreçlerle bilimsel olarak incelenemeyeceği anlamına gelmemektedir. Yaşayan vücut, kendini bu dünyadaki oluş biçimiyle, jestleriyle, gülüşüyle, konuşmasıyla, davranışıyla ifade etmektedir. Bunlar sabitlik varsayımına dayalı mekanist fizyoloji tarafından nedensel ilişkilere veya üçüncü tekil şahıs diline ait süreçlere indirgenildiğinde vücut da iletken bir kabuğa dönüştürülür. Bu kabuk, dünyayı içindeki boşluğa zevk ve acı uyandıracak şekilde yansıtan bir sinir sistemidir. Duyumsama, bir niteliğin alımlanması olarak görülüp duygularım ve devinimden koptukça, yaşayan beden de nesneleşir.

Bauman (2000), doğanın belirlediği yaşam içgüdüsunü, bireyin en az güvenilebilir, en kısa ömürlü, açıkça en ölümlü yönünü yani fiziksel bedeni kendisine amaç edindiğini söylemektedir. Ona göre, bedenin öteki, cinsellik dışı etkinlikleri, sürekli olarak bedenin kalıtsızlığını, gençliğin doğal bir sonucu olan yaşlılığı, üstderinin hemen birkaç milimetre altında gizlenen eti hatırlatmaktadır. Şehvet duygusunun bitmez tükenmez kaynağı olan ayrı beden, ölüm dehşetinin biçime büründüğü son yer olmaktadır. Doğa bizimle alay etmekte, şairler işkence içinde yaşamaktadırlar (Bauman, 2000, s.34).

Cirhinlioğlu'na (2015) göre, "cinsiyete ve bedensel yapıya dayalı farklı sesler, etnik ayrıntılara dayalı farklı seslerle bütünleşerek post-modern dönemi oluşturmaktadır. Modernliğin amaç edindiği günlük hayatta homojenlik yaratma, yerini heterojenliğe bırakmakta ve profesyoneller bireylerin günlük

hayatlarındaki hâkimiyetlerini yitirmektedirler. Post-modernizmin bütün dünya da kendini hissettirirken, modernliğin “anormal” dedikleri artık “farklılıklar” olarak adlandırmakta ve rakipsiz profesyonel güç çokçuluğa yerini terk etmektedir” Başka bir ifadeyle, postmodern toplumsal üretim sürecinde engelli beden, normal/anormal ikileminden ayrıştırılmakta ve farklılık olarak ele alınmaktadır (Cirhinlioğlu, 2015, s.93)

İnsanlık tarihi, insan bedeni üzerinden her defasında yeniden şekillenen bir devinim içinde olmaktadır. Tarihsel süreçte, gerek modern öncesi gerek modern gerekse postmodern dönemde, insanın inşa etmiş olduğu tarihsel ve toplumsal dünyada beden, ön plana çıkmaktadır. Bunu tarihin eril beden ve dişi beden karşıtlığı ve hangisinin birbirine baskın geleceği bir savaşım içinde görmek de mümkün olabilmektedir. Bugün dahi bu savaşım belirgin bir şekilde hissedilmekte ve etkisini devam ettirmektedir. Tarihsel süreç, farklı toplumların ve kültürlerin beden olgusuna bakış açısıyla inşa edilmektedir. Modern öncesi toplumlarda, kusursuz mükemmel olarak ön plana çıkıp anlamlandırılan beden, Modern toplumlarda akıldan sonra gelmekte, postmodern toplumlarda ise bütün halinde değil parçalı ve farklılaşmış çeşitlilikte ortaya çıkmaktadır. Engelli bedenler de, tarihin bu dinamik seyri içerisinde anormal bedenler olarak anıldıkları dönemlerden engelli bedenler olarak adlandırıldıkları günümüze bu dönüşümlerden etkilenmişlerdir.

Engelliliğe İlişkin Yasal Düzenlemeler

Engellilerin tarihsel süreç içerisinde yasal konumları, farklılık göstermektedir. Engelli haklarının ilk olarak ‘Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyanname-si’nin yayınlanmasıyla tanındığı bilinmektedir. Bu beyannamenin hemen akabinde gelen bir dizi yasalar ve uygulamalar, engellilerin yasal anlamda hak kazanımlarına atılmış önemli adımlar olarak görülmektedir. Böylelikle araştırmanın engelliliğe ilişkin yasal düzenlemelerini kapsayan bu kısmı, Dünya’da ve Türkiye’deki gelişmeler temelinde ele alınmıştır.

Engellilerin, tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçtikleri bir önceki konu içerisinde işlenmişti. Bu kısımda ise, engellilere yönelik dünyada yaşanan hukuksal gelişmelerin seyrine değinilmektedir. Tarihsel ve toplumsal gelişmelerin yanı sıra hak temelli ortaya çıkan yasal düzenlemeler toplumda engellilerin görünürlüklerinin ve farkındalığının oluşması açısından oldukça önemli olmaktadır. Bu gelişmeler sayesinde, engellilerin engelli olmayanlar gibi yasal olarak eşit hakka sahip olmaları ve kendilerini yasalarla korumaları mümkün olmaktadır.

Avrupa Birliği'nde 1945 yılına dayanan engellilikle ilgili haklar, ilk kez 1948 yılında yayınlanan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nde dile getirilmiştir. Bu çerçevede özellikle fiziksel engelliler üzerinde odaklanılmış, önleme ve rehabilitasyon çalışmalarına önem verilmiştir (Burcu, 2007, s.49). İnsanların temel haklarını belirleyen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde engellilerin hakları 10 Aralık 1948 tarihinde 25. maddede² " Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakılacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır" şeklinde ifade edilmiştir.

Birleşmiş Milletler tarafından 1950'li yıllarda, uluslararası organizasyonların da katılımıyla, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, tedavi gibi alanlarda proje ve teknik destek sağlama kararları alınmıştır. Birleşmiş Milletle Genel Kurulu tarafından 1969 yılında ortaya konulan *Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirge* ile fiziksel engellilerin yanı sıra zihinsel, engellilerin de topluma tam katılımını artırmak hedefi doğrultusunda önlemler alınması kararlaştırılmıştır. Bu beyannamenin 19. maddesinde, zihinsel ve fiziksel engellilerin topluma tam katılımı amaçlanmıştır (Çizel, Sönmez & Akıncı, 2012, s.10).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne ek 9 Aralık 1975 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun yayınladığı 3447 no'lu bildiri 'Engelli Kişilerin Hakları Bildirisi'dir. Bu bildiri, engelliler ve meseleleri konusunda uluslararası bir tarihi belge niteliğindedir. Bildiri 13 maddeden oluşmaktadır (Er, 2001, s.39-40):

1. Normal bir kişinin kişisel veya sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal kabiliyetlerindeki kalıtsal veya sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapmayanlara engelli denir.
2. Engelliler, bu Beyanname'de ileri sürülen haklardan yararlanacaktır. Bu haklar, sakat kişinin veya ailesinin sahip olduğu ırk, renk, cinsiyet, lisan, din, siyasal veya diğer fikirler, milliyet veya sosyal köken, varlık ve doğum gibi konularda hiçbir ayrıcalık gözetilmeden dünyadaki bütün sakat kişilere tanınmıştır.
3. Engelli bireyin insan haysiyetine saygı gösterilmesi, onun en doğal hakkıdır. Engellilerin engellilik veya noksanlıklarının sebebi, durumu ve ciddiyeti ne olursa olsun aynı yaştaki sağlam arkadaşlarının sahip

oldukları düzgün yaşama koşullarının mümkün olduğu kadar normal ölçüde ve çok miktarda sahip olmak haklarıdır.

4. Engelliler engelli olmayanların sahip oldukları medeni ve siyasi haklara sahiptir. "Akıl Hastalarının Hakları Bildirisi'nin" 7. Maddesinde bu hakların sınırlandırılması veya kaldırılması ile ilgili hükümler belirtilmiştir.
5. Engellilerin kendi kendilerine yeterli olmalarını sağlayan önlemler, mümkün olduğu kadar alınmalıdır.
6. Engelliler, tıbbi, psikolojik ve fonksiyonel tedavi hakkına düzgün hayat standardı hakkına sahiptirler. Protez, ortopedik uygulamalar, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon çalışmaları, eğitim, mesleki, staj ve rehabilitasyon, yardım, istişare, plasman hizmetleri, engelli kişinin yetenek ve becerilerini en yüksek düzeye çıkaracak ve onların beraberliklerini hızlandıracak diğer bütün faaliyetler, bu maddenin kapsamına dahildir.
7. Engelliler ekonomik ve sosyal güvenlik hakkına, düzgün hayat standardı hakkına sahiptir. Ayrıca yeteneklerine göre bir iş sağlamak, yararlı, verimli ve karlı bir işe girişmek veya ticaret birliğine üye olmak gibi haklara sahiptir.
8. Ekonomik ve sosyal planlamaların bütün evrelerinde engelliler, özel ihtiyaçlarının daha düşünülmesi ve gerçekleştirilmesi gereken kişiler olarak nitelendirilmelidir.
9. Engelliler aileleri ile veya süt ebeveynleri ile (analık, babalık) birlikte yaşama ve her türlü sosyal, yaratıcı ve eğlendirici faaliyete katılma hakkına sahiptir. Hiçbir engelli kişi, ikamet ettiği çevre itibarıyla, durumu veya gelişmesi için gerekli isteklerinden başka bir ayrıcalığa tabi tutulmaz. Eğer bir engellinin muhakkak özel bir müessesede veya çevrede kalması gerekiyorsa, o zaman bu çevrenin, kendi normal yaşatılarının kaldığı ve yaşadığı çevreyi mümkün olduğu kadar yakın olması gerekir.
10. Engelliler, her türlü istismardan, ayrımcı, kötüye kullanılabilir ve hay-siyet kırıncı yasa ve davranışlardan korunmalıdır.
11. Engelliler, şahıslarının ve mallarının korunması için gerektiğinde yasal yardım sağlamaya muktedir olabilmelidirler. Eğer adli durum kendi aleyhlerinde gelişirse o zaman bu kişinin beden ve zekâ durumu tam olarak dikkate alınmalıdır.
12. Engelliler hakları ile ilgili her konuda, her zaman kendilerine ait kuruluşlarla istişarede bulunabilmelidir.
13. Bu beyannamede yazılı olan haklar, mümkün olan her türlü uygun vasıta ile engellilere ve ailelerine duyurulmalıdır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1981 yılı *Uluslar Arası Engelliler Yılı* olarak ilan edilmiş ve 1982 yılında engelliler için *Dünya Eylem Planı* hazırlanmıştır. *Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı* olarak ilan edilen dönem 1983-1992 yıllarını kapsamaktadır. Engellilere eşit eğitim imkânlarından faydalanmalarının sağlanması yönünde planlar 1990'larda gerçekleştirilmiştir. *Asya Pasifik Engelliler On Yılı* olarak kararlaştırılıp ilan edilen dönem 1993-2002 yıllarını kapsamaktadır. Daha sonra bu dönemin 2002-2012'yi de kapsayacak biçimde uzatılması kararı alınmıştır (Burcu, 2007, s.50).

Avrupa Komisyonunun 1996'da *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği: Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi* başlıklı tebliği, Birleşmiş Milletler'in fırsat eşitliği konusundaki yaklaşımını destekler ve vurgular. niteliktedir. Avrupa komisyonu tarafından 2000 yılında ortaya konulan *İstihdamda ve İşte Eşit Muamele* direktifi, her türlü ayrımcılığa karşı bir çerçeveyi ortaya koymaktır. *Engelli Bireyler İçin Engelsiz Bir Avrupa'ya Doğru* başlıklı tebliği 2000 yılında yayınlayan komisyon, engellilerin sosyal ve ekonomik olanaklara ulaşmalarını kısıtlayan sosyal, mimari ve tasarım engellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik bütüncül bir yaklaşıma vurgu yapmıştır. Aynı yıl *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı* kabul edilmiş ve 21. maddede engellilere yönelik hüküm yer almıştır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.137-140).

Uluslararası mevzuat kapsamına dâhil, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda ayrımcılıkla ilgili olarak düzenlenen 21. maddesi'nin 1. Paragrafında "Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasal veya başka konulardaki görüşler, ulusal bir azınlığın üyesi olmak, mal, doğum, engellilik/özürlülük, yaş, cinsel eğilimler gibi hususlara dayanarak ayrımcılık yapılamaz" denilmekte ve engellilerin topluma katılımlarına ilişkin 26. maddede³ "Avrupa Birliği, engelli kişilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanır ve bu haklara saygı duyar" hükmü yer almaktadır.

Avrupa Konseyi 27 Kasım 2006 tarihinde 17 maddeden oluşan Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Planı Oluşturulması (2001-2006) tebliğini yayımlamıştır. *Avrupa Engelliler Yılı* olarak 2003 yılı saptanmıştır. *Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Planı* tebliği ile genişlemiş Avrupa Birliği ekonomisi ve toplumunda engellilerin bütünleştirilmesi için gelecekteki Avrupa Birliği girişimlerinin çerçevesini oluşturmaktadır. Öngörülen yaklaşımda, *İstihdamda Eşit Muamele Direktifi*'nin uygulanması, ilgili topluluk politikalarına engellilik boyutunun dâhil edilmesi ve *Herkes İçin Ulaşılabilirliğin İyileştirilmesi*

ile ilgili topluluk politikalarına engellilik boyutunun dâhil edilmesi üç operasyonel hedef doğrultusunda öne çıkmaktadır. Bu tebliğ 2010 yılına kadar olan süreç için bir eylem planı ortaya koymaktadır (Öngören vd., 2007, s.107-108).

Dünya’da engelliliğe ilişkin en önemli adımlardan biri olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile başlayıp ve günümüze kadar devam eden hukuksal gelişmeler, toplumsal gelişmelerle paralel bir gelişim göstermektedir. Yasal düzenlemelere ilişkin bir sonraki konu ise, Türkiye açısından seyri olmaktadır.

Hukuksal açıdan engellilere yönelik dünyada yaşanan tüm gelişmeler, Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir. Türkiye açısından engellilere yönelik yasal düzenlemelere bakıldığında geçmişinin Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye toplumunun engellilik konusuna yabancı ve kayıtsız kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Zamanla dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle engellilik konusu daha da gündeme gelmekte ve çıkarılan yasalarla güvence altına alınmaktadır. Türkiye’de dünyada olduğu gibi 1980’lerde ivme kazanan engellilik konusu 2005 yılında düzenlenen kanunla etkisini arttırmaktadır. Günümüzde ise, evde bakım parası, ‘özürlü’, ‘sakat’ gibi adlandırmaların ortadan kaldırılması gibi gelişmeler yasal anlamda kat edilen önemli gelişmeler olmaktadır.

Türkiye’de ise sosyal yardımların devlet tarafından müesseseleştirilmesi ilk kez II. Abdülhamit döneminde, Darülhayr-ı Ali’nin kurulması ile başlatılmıştır. Abdülhamid’in tahta çıkışının yıldönümü nedeniyle 1903 yılında açılan Darülhayr-ı Ali, 22 Ağustos 1909 yılında kapatılmıştır. Meşrutiyet döneminde kimsesiz çocuklar için Darüleytamlar açılmıştır. Bu kurumların yetersiz kalması üzerine 1917’de Himaye-i Etfal Cemiyet-i (Çocuk Esirgeme Kurumu) kurulmuştur. Umumi kongrenin 1938-39 yılları sonrasında yaptığı değişiklikler sonucu 1942 yılında yayımlanan Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Ana Statüsünde, ‘gündüz bakımevleri tesisi’ cemiyetin görevleri arasında sayılmıştır. 1981 yılında Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur. Engellilerin hakları 1982 Anayasasında güvence altına alınmıştır. Ülkemizde engellilere yönelik ilk geniş çaplı yasal hareket 3 Aralık 1996 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oybirliği ile kabul edilmiş olan 4216 sayılı Yetki Kanunu ile başlatılmıştır (ÖZİDA, 2009, s.6-8).

Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, 03.12.1996 tarih ve 4216 sayılı Yetki Kanununa dayalı olarak 25.03.1997 tarih ve 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kapatılmıştır. Bunun yerine, T.C.’nin 54. Hükümeti Özürlüler Konfederasyonu’nun katkılarıyla kanun hükmünde bir kararname ile ‘Engellilere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasın-

da oluşmasına yardımcı olmak, engellilerin problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmak üzere' 1997 yılında, Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tesis edilmiştir (Seyyar, 2015, s.132).

Engellilerin haklarının güvence altına alındığı 1982 Türkiye Anayasası'nda engellilere yönelik 50. ve 61. maddeler bulunmaktadır⁴

Madde 50: Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.

Madde 61: Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.

Türkiye'de engellilerin neredeyse dönüm noktası denilebileceği 5378 sayılı Engelliler Kanunu, Temmuz 2005'te yürürlüğe girmiştir (Demir, 2015, s.81). Kanunun temel amaçları, engelliliğin önlenmesi, sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlik alanlarında karşılaşılan sorunların çözülmesi, engelli insanların sosyal hayata katılımının önündeki engellerin kaldırılması yolunda önlemler alınması ve günlük yaşam faaliyetlerinde bağımsızlığın geliştirilmesi olarak saptanmıştır. Kanun iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde engellilikle ilgili tanımlar, temel prensipler ve engellilere sunulan hizmetlerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Kalan kısmında da engellilerle ilgili mevcut yasaların sorunlarını çözecek yeni düzenlemeler belirtilmiştir. Yasa, engelliliğin sınıflandırılması, bakım hizmetlerinin türleri, rehabilitasyon türleri, engelliliğin erken teşhisi, iş ve meslek analizi, istihdam ve korumalı istihdam, eğitim ve öğretim konularında çerçeveler çizen ve yönergeler veren maddelerden oluşmaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.71-72).

Bu kanun gereğince sınıflandırma, bakım, rehabilitasyon, istihdam ve eğitim ile ilgili engellilere sunulan hizmetlere yönelik düzenlemeler sınıflandırma, bakım, rehabilitasyon, istihdam, eğitim ve öğretim başlıklarında ele alınmaktadır (Resmi Gazete, 2005).

Türkiye'de bakıma muhtaç engellilerin bakımını evlerinde üstlenen kişilere 2007 yılından itibaren bakım ödeneği verilmektedir. Evde bakım parasının kanuni dayanağı, 2828 sayılı 'Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun ek 7. maddesi ve bu maddeyle ilgili çıkarılan 30.07.2006 tarihli 'Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik'tir. Bakım ödeneği müracaatında; a) Engellinin %50 ve üstü 'ağır engelli' ibareli engelli sağlık kurulu raporuna sahip olması, b) Engel-

Bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>

linin, bakıma muhtaçlık kriterlerine uyması (bunun için bakım heyeti bir ev ziyaretinde bulunacaktır), c) Engelli ve ailesinin fert başına düşen ortalama gelirinin net asgari ücretin 2/3 tutarının altında olması, şartları aranmaktadır (Seyyar, 2013, s.392-393).

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) tarafından kabul edilerek Resmi Gazete'nin 09.04.2007 tarihli sayısında yayımlanan 'Avrupa Sosyal Şartı'nın 15. maddesi (Engellilerin Toplumsal Yaşamda Bağımsız Olma, Sosyal Bütünleşme Hakkı)'nde de engelli çalışanların haklarının korunmasına ilişkin düzenleme yer alır. Akit Taraflar, yaşları ve özürlerinin nedenleri ve niteliği ne olursa olsun, engellilerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkını etkili bir biçimde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla (Kızıldaş, 2014, s.242),

1. Mümkün olduğunda genel plan çerçevesinde veya bu mümkün değilse, kamusal veya özel uzmanlaşmış organlar aracılığıyla engellilerin yönlendirilmesini, öğrenimini ve mesleki eğitimini sağlamak için gerekli önlemleri almak,
2. Normal çalışma ortamında engellileri istihdam etmek ve onların istihdamını sürdürmek ve çalışma koşullarını özürliülerin gereksinimlerine uyarlamak veya engellilik nedeniyle bunun mümkün olmadığı durumlarda çalışmayı buna göre düzenlemek veya özürün düzeyine göre güvenli bir istihdam türü yaratmak için işverenleri özendirmeye yönelik bütün önlemlerle onların istihdam edilmelerini teşvik etmek,
3. Özellikle, teknik yardımları da içermek üzere, iletişim ve hareket engellilerinin üstesinden gelmeyi ve ulaşım, barınma, kültürel etkinlikler ve boş zaman kullanımını sağlamayı hedefleyen önlemler yoluyla engellilerin toplumla tam olarak bütünleşmelerini ve toplum yaşamına katılmalarını teşvik etmek durumundadır.

Resmi Gazete'nin (2009) 14.07.2009 tarih ve 27288 sayısında, 'Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme' yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Engellilerin hakları, 50 maddelik metinde: "Ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik, erişebilirlik, yaşama hakkı, yasa önünde eşit tanınma, adalete erişim, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama, sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama, kişisel bütünlüğün korunması, seyahat özgürlüğü ve uyrukluuk, bağımsız yaşayabilme ve topluma dâhil olma, kişisel hareketlilik, düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim, özel hayata saygı, hane ve aile hayatına saygı, eğitim, sağlık, rehabilitasyon ve rehabilitasyon, yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma, siyasal ve toplumsal yaşama katılım, kültürel yaşama, dinlenme, boş zaman aktiviteleri ve spor faaliyetlerine katılım", olarak ifade edilmiştir.

Resmi Gazete'nin (2009) aynı yıl içerisinde ve aynı sayısında yer alan Milletlerarası Sözleşme'nin engellilerin özel hayatına dair yer verdiği 22. maddesinde, "İkametgâhı ve yaşama biçimi ne olursa olsun hiçbir engelli bireyin özel hayatı, ailesi, konutu, haberleşmesi ve diğer iletişimlerine keyfi veya hukuka aykırı şekilde müdahale edilemez ve şeref ve haysiyetine yönelik hukuka aykırı uygulamalarda bulunulamaz. Engelliler söz konusu müdahale veya saldırılardan hukuken korunma hakkına sahiptir. Taraf Devletler, engellilerin kişisel, sağlık ve rehabilitasyon bilgilerinin gizliliğini diğer bireyler ile eşit koşullar altında korur" ibaresi yer almaktadır.

Engelliler Kanunu başta olmak üzere, 2013 yılında, yapılan kanuni değişiklikle bütün mevzuatta yer alan "özürlü" ve "sakat" gibi tanımlamalar, engellileri yanlış tarif ettiği ve onları yaraladığı/incittiği düşüncesi/gereğesi ile "engelli" tabiriyle değiştirilmiştir. Buna göre bütün yönetmelikler ve genelgeler dâhil bütün kanuni düzenlemeler gözden geçirilmiş ve değişiklikler şöyle yapılmıştır (Seyyar, 2015, s.31-32):

Çürükler: Askerliğe elverişli olmayanlar

Çürüklük(ler): Askerliğe elverişli olmama

Özürlü(ler): Engelli(ler)

Özürlülük: Engellilik

Sakat kalan: Engelli hale gelen

Sakat kalma: Engelli hale gelme

Sakat(lar): Engelli(ler)

Sakatlanan(lar): Engelli hale gelen(ler)

Sakatlanma: Engelli hale gelme

Sakatlanmalar: Engelli hale gelme durumları

Sakatlık: Engellilik

Vücut sakatlığı: Bedensel engel

Yapılan bu kanuni düzenleme ile gerek engellilerin kişisel olarak kendi engellilik durumlarına, gerekse toplumun engellilerin engellilik durumuna ilişkin bakışı değişmekte ve dönüşmektedir. Toplumsal olarak inşa edilen bu adlandırmaların, yine toplumsal yasalar ve uygulamalar kanallarıyla değiştirilip dönüştürülerek yeniden inşa edilmesi önemli olmaktadır. Genel anlamda, yasal düzenlemeler ile ilgili ortaya çıkan her gelişme elbette engellilerin hak talebini etkilemektedir. Fakat bu düzenlemelerin sadece yasalarda mevcut olması yeterli olmamakla birlikte, asıl önemli olan konu bu yasalara uygun pratiklerin ne şekilde ve nasıl olduğudur. Yani asıl mevzu, yasalara ilişkin yapılan çalışmaların ve uygulamaların aktif şekilde hayata geçirilmesi ile ilgilidir.

İkinci Bölüm

Engellilik Modelleri ve Türleri

Engellilik Modelleri

Bu bölümde, engellilik olgusuna mekanik anlamda normalleştirme açısından yaklaşan medikal/tıbbi model ve engelliliğin toplumsal bir durum olduğunu öne süren sosyal model, engellilik modelleri konusu kapsamında incelenmektedir. Bütünleyici bir yaklaşımla oluşturulan engellilik türleri (fizyolojik engellilik, nörolojik/kontrol engelliliği ve fiziksel engellilik), bu kısımda işlenecek konular arasında yer almaktadır. Sonrasında ise, bütünleyici bir yaklaşımla oluşturulan engellilik türleri (fizyolojik engellilik, nörolojik/kontrol engelliliği ve fiziksel engellilik), bu kısımda işlenecek konular arasında yer almaktadır.

Sosyal devlet, sosyal politika ve sosyal haklar gibi yasal düzenlemeler ortaya çıkmadan önce engelliler, çoğunlukla toplumdan dışlayıcı adlandırmalara maruz kalmışlar veya yok sayılmışlardı. Engelliler, bedenlerinde var olan dezavantajlara bağlı olarak görünür olmaları ve yaşamlarını engelli olmayanlar gibi rahat ve güvenli bir şekilde idame ettirmeleri konusunda toplum tarafından baskılanmaları onlar için önemli bir sorun alanı teşkil etmekteydi.

Bu nedenle, engellilerin problemlerini çözmek için medikal/tıbbi model geliştirilmiştir. Fakat bu modelde de engellilerin kendi yaşamlarını kontrol edebilecek yetide görülmemiştir. Sadece tıbbi hizmetlerin verilmesi kafi görülmüştür. Kısaca, bu modelde engellilere medikal hizmet verilmiş olsa da toplumsal anlamda yine dışlanmış ve yok sayılmışlardır.

Medikal model, gerek bakıma muhtaç engellilerin gerekse işgücü niteliği taşıyan engellilerin temel ihtiyaçlarına cevap veremediği için, sosyal model yaklaşımıyla zenginleştirilmiştir. İşsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar, sosyal dışlanmanın bir sonucu olarak görüldüğü için, örgütlü engelli hareketlerin ortaya çıkması ve kanuni düzenlemeler sosyal model ekseninde gelişmiştir (Seyyar, 2008, s.80-81).

Engellilerin tıbbi/medikal ve sosyal model perspektiflerinden incelenmesi konusunda dünyada ve Türkiye’de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri, dünya genelinde Shakespeare, Davis ve Winter; ülkemizde ise Aysoy, Gökmen, Şahin ve Arıkan’ın çalışmaları olmaktadır (Özgökçeler & Alper, 2010, s.36).

Araştırmanın bu kısmında, engellilik modelleri arasında bireyci, mekanik, iyileştirme hedefli model olarak bilinen medikal/tıbbi model ve bu modele alternatif bir şekilde ortaya çıkmış, engellilerin sosyal hak ve özgürlüklerine yani toplumsal temele dayanan sosyal model ele alınmaktadır.

Modern öncesi dönemde, toplumsal hayattan dışlanan ve ötekileştirilen engelliler, içlerinde kötü ruhlar barındıran, şeytana eşdeğer görülen ve ahlaksızlıkla suçlanmış lanetli ve ucube bedenler olarak görülmekteydi. Bu nedenle, engelli çocuğa sahip olan aileler için bu durum bir utanç kaynağıydı. Böylelikle, lanetlenenlerini düşündükleri için onları cezalandırmışlar veya yok etmek için varlıklarına son vermişlerdi. Bu dönem, engellilere ilişkin ilk ve en eski model olan ahlaki modele denk gelmektedir.

Ahlaki modelin ötesinde, 1800’lü yılların ortalarından başlayarak 1970’li yılların başlarına kadar süregelen ve engellilere ilişkin tutumların gözlenmesi noktasında anlam kazanan önemli yaklaşım tıbbi/medikal model olmaktadır. Bu modelin odak noktasını engellilik veya bir başka tabirle engelli insanların fiziki ve biyolojik durumu oluşturmaktadır. Ayrıca, tıbbi model, daha sonra bireyin normal yaşama dönebileceği veya mümkün olduğunca yaklaşabileceği, onarılabilir, daha da önemlisi onarılması gereken bir durum olarak görmektedir (Özgökçeler & Alper, 2010, s.36-37).

Bu model engellileri bakıma muhtaç olarak nitelendirmekte ve engellilerin sistemli şekilde toplum tarafından dışlanmasını gerekçelendirmektedir. Burada sorun toplumun değil engellinin bireysel sorunu olarak çözümlenmektedir. Söz hakkı profesyonellere, bireye ise ancak yardım eli uzatan uzmanların onaylayıp sunduğu alternatifler arasından seçim yapmak kalmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün 1980 yılında hazırlamış olduğu Bozukluk, Yeti yitimi ve Engellerin Uluslararası Sınıflandırılması (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) tıbbi modelin bir açıklamasıdır. Bu sınıflandırmaya göre: *Bozukluk*, psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı veya işlev kaybı veya bozukluğudur. *Yeti yitimi*, bir işlevin bir insan için normal sayılan ölçüler dâhilinde yapılmasının (bir bozukluk sonucu) kısıtlamaya uğraması veya yerine getirilememesi demektir (ETTAD, 2014).

Yeti yitiminin ve dolayısıyla da yeti yitimi sonucu ortaya çıkan ve gerçekte ‘bireysel’ ve ‘toplumsal’ bağlamsal faktörlerle ilişkili bir ‘aktivite’ ve ‘katılım’ sorunu olarak ‘engellilik durumu’nun, tıbbi modeller içinde aşırı bir biçimde, klinik teşhis gereği ‘eksikliklere vurguda bulunarak’ tıbbileştirildiği ve bireylerden kaynaklanan bir ‘özür’ (handikap) görünümü aldığı görülmekte-

dir. Bireylerin, yeti yitimine sahip olmaları dolayısıyla toplum tarafından bu yeti yitiminin onlar açısından bir özür (handikap) oluşturduğunu kabul etmek demektir. Onların aciz, yetersiz, yardıma muhtaç, üretici olmayan ve yardıma muhtaç kişiler olarak tanımlanmaları onlar hakkındaki kararların, daha geniş bir çoğunluk olarak toplumun geri kalanı tarafından verilebileceği imasını barındırmaktadır (Uluocak & Aslan, 2012, s.45-46).

Engellilik, bir insanın 'normal' kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde beklenenin tersine yoksunluk veya sınırlılık yaşaması olmaktadır. Bu açıdan bu model engellileri 'normallik' çerçevesinde onarmayı amaçlamaktadır. Bunun için engelliler, bedeli ne olursa olsun cerrahi müdahale ve fiziksel rehabilitasyona tabi tutularak, 'normallik' kurallarının ideolojisi içinde müdahale edilerek dönüştürülebilen kişiler olarak görülmektedir (Burcu, 2015, s.28).

Bu modelin patolojiye odaklanması engellilerin aciz olarak tanımlanmasına da yol açmıştır. Bu nedenle engelliler, toplumda önyargı, aşağılanma ve dışlanmayla karşılaşmaktadır. Yeteneklerinin sınırlı olduğuna inanılmakta, aşırı koruyucu-kollayıcı tutumlara hedef olmaktadır. Toplumda adeta azınlık olarak nitelendirilebilecek ayrı bir kategoriye itilmektedir. Ayrıca modelin engellileri tam değil de daha az kabul etmesi, insanların farklılıkları olabileceği gerçeğine ters düşmektedir. Bu doğrultuda bazı bilim adamları medikal modeli, bir tür sosyal ırk ayırımı ile ilişkilendirmektedir. Bunun nedeni, medikal modelin bazı vakalarda engelli olmayanların engellileri zor kullanarak toplumdan uzaklaştırmalarını onaylamasıdır (Arıkan, 2002, s.12).

Burcu'ya (2006) göre, medikal model yaklaşımı temsil eden bazı sosyologların, bu yaklaşımda kabul edilen ve 'normal beden anatomisi ve işleyişi dışında olma' şeklinde genel olarak betimlenebilecek, sakatlık/bozukluk (impairment) tanımına ilişkin geleneksel bireyci-medikal tanımlara şüphe ile bakmaya başlanması, konuyla ilgili olarak sosyal modelin etkinliğini artırmaya başlamaktadır. Diğer taraftan bu model içinde bazı sosyologlarca, özellikle hastalık ve sakatlığın deneyimleri üzerinde akut veya kronik olsun hastalığın, sakatlığın yansımalarının toplumsal sonuçlarıyla ilgilenilmekte ve stigma/damgalanma kurgulanmasına dikkat çekilmektedir (Burcu, 2006, s.63).

Daha önce belirtildiği gibi, sosyal model, engellilik kavramına bakış açısında meydana gelen değişimler ve dönüşümlerle birlikte ortaya çıkmış bir yaklaşım olmaktadır. Medikal/tıbbi modelin normalleştirici mekanik bakışının aksine sosyal bağlamı engellilerin yaşamının merkezine alan bir alternatif model olarak görülmektedir.

Tarihsel açıdan, İngiltere'de yeti yitimine uğramış kişilerin, yaşam alanlarından dışlanmaları ve işgücü sahasından uzaklaştırılmaları eğilimine karşı başlattıkları bir örgütlenme çabasının sonucu olarak daha önce ayrıntılı biçimde vurgulanan Union of the Physically Impaired Against Segregation [UPLAS]

adlı örgütün yayımlanmış olduğu bildiriyle, engellilik kavramı toplumsal boyutu açısından tartışmaya açılmıştır (Uluocak & Aslan, 2012, s.46-47).

Özellikle ABD’de, 1960’lı yıllarda, ‘Bağımsız Hayat Hareketi’ sloganıyla ortaya çıkan engelli aktivistler, kendilerinin biyolojik/medikal sebeplere dayandırılarak yetersiz, beceriksiz, bağımlı, yardıma muhtaç olduklarına dair iddiaları şiddetle reddetmiştir. Engelli aktivistlere göre, engellileri yetersiz ve bağımlı hale getiren yoksulluğun, yardıma muhtaçlığın altındaki asıl neden; mesleki eğitim, rehabilitasyon eksikliğine ve yetersizliğine dayalı olarak emek piyasasında iş bulamamak ve bunun sonucunda işsiz olmaktır. Özürüllüğün ve hastalığın engelliliğe ve yetersizliğe dönüşmesi hem toplumsal, hem de hukuken inşa edilmiş engellerden oluşmaktadır. Modelin perde arkasında, 1960’larda sivil alanda ortaya çıkan insan hakları hareketleri etkili olmuştur (Seyyar, 2015, s.100-101).

Engellilik araştırmaları daha çok 1970’lerde, sosyo-politik bir yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yaklaşım daha çok, bağımsız sosyal yaşam, refah devleti, damgalanma, işlevsel olma, güç, engelliliğin meşrulaşması, sosyal inşa gibi bazı kavramlar üzerinde durarak gelişme göstermiştir. Bu anlamda Amerika’da engelliliğe ilişkin sosyal modelde engelliliğin sosyal kurgulanmasında çevresel faktörlerin önemi vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımda bio-fiziksel faktörler kadar çevresel faktörlerin engellilerin bağımsız yaşama kapasitesini belirlemektedir. Amerika’da gelişen bu yaklaşım, 1980’lerden sonra sosyo-tarihsel perspektifte şekillenmiştir. Özellikle kapitalist sistemin berabere getirdiği iş ve ihtiyaçların dengelenmesinde kaynakların dağılımı problemi üzerinde durularak, engellilerin iş alanlarındaki problemleri ön planda ele alınmaya başlanmıştır (Burcu, 2007, s.246-247).

Modelin oluşumu, 1983 yılında İngiliz Vic Finkelstein, Mike Oliver ve Colin Barnes ile ABD’li Gebren De Jong gibi kendileri de fiziksel engelli olan akademisyenlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu modelin temel iddiası, engelliliğin, bireyler arasındaki fiziksel, zihinsel gibi farklılıkların bir yansıması olmaktan çok toplumdaki ayrımcılığın, önyargının ve dışlamanın bir ürünü olmasıdır. Bu model, engellilik hareketi doğrultusunda engellilerin, engelli olmayanların oluşturduğu bir dünyada ciddi bir ‘sindirmeye’ hedef olduklarını ileri sürmektedir. Çevresel, fiziksel, mekânsal koşullar toplumsal tutumlarla birlikte bireyi engelli kılmaktadır. Engellileri ve koşullarını daha fazla dikkate alan kapsamlı sosyal politikalar ve engellilik politikaları, değişim yaratmada ve hızlandırmada en temel araçlar arasında sayılmaktadır (Arıkan, 2002, s.14-15).

Engelli sosyal bilimci Michael Oliver (1990), 1983 yılında bu ideolojik gelişmelere paralel olarak ‘Engelliliğin Sosyal Modeli’ kavramını bedensel özür-lülük/rahatsızlık ile engellilik kavramlarını ayırıştırarak tıbbi ihtiyaçları da dikkate alarak daha çok bireysel model ekseninde pekiştirmiştir. Bireysel sos-

yal modelde, toplumda yerleşmiş bariyerler veya engeller belirlendiği gibi olumsuz tavır ve dışlanmaların sebepleri de araştırılmaktadır. Sonraki gelişmeler, sosyal modeli bütün engellilerin sosyal haklarını belirleyen ve talep eden kapsamlı bir politik alana dönüştürmüştür (Seyyar, 2015, s.101).

Bu model engelliliği, toplumun 'başarısızlık' problemi ile ilgili olarak açıklamaktadır. Toplumun başarısızlığı, birey üzerinde tesadüfi ortaya çıkan bir durum olarak değil, aksine toplumda kurumsallaşma sürecindeki aksamlara bağlı olarak ayrımcılığın sistematik biçimde ortaya çıkması ve sürmesi ile ilgili olmaktadır. Engellilik konusundaki başarısızlık, bir taraftan ihtiyaçların sistemli karşılanamaması ve diğer taraftan diğerlerinin bakış açıları ve tutumları ile değerlendirilmektedir. Bu modelin bakış açısıyla engellileri 'çaresiz bir hastalığa sahip trajik durumda bir birey olarak görmenin' getireceği olumsuz kültürel anlamlar, engellilik konusundaki toplumsal başarısızlığı pekiştirmektedir (Burcu, 2015, s.32).

Bu modelin anlayışına göre, engellilik bir hastalık değil sosyal bir realite ve bir insanlık durumudur. Bu modelde, hayata tam olarak katılımda güçlük çeken bir özürlü, engelli durumundadır. Özürlü, çevre şartlarından dolayı engelli hâle getirilmektedir. Özürlülük, dar anlamda ve sosyal politika uygulamaları dışında ele alınışında çoğu kez engellilik ile eş anlamlı tutulmaktadır. Fakat, özürlülük, özellikle tıbbi tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin yetersiz veya uygulanmasına rağmen etkisiz kalması sonucunda, fiziki, zihni ve ruhi anlamda işlevsel sınırlılıkları ve beceri bozukluğunun kalıcı olmasıdır (Seyyar, 2008, s.81).

Engelliler için sosyal ilişkilerden, kültürel ve toplumsal faaliyetlerden, temel hizmetlere erişimden, yakın çevreden ve ekonomik sahadan engellenmek, ikinci bir engel durumu olarak görülmektedir. Bunun için, sosyal dışlanmaya maruz kalan birey veya grupların, sosyo-ekonomik hayatta yer almalarına engel olabilecek faktörlerin ortadan kaldırılarak hayat standartlarının toplumda kabul edilebilir bir düzeye getirerek toplumla bütünleşmeyi sağlamayan sosyal içerme önemli olmaktadır. Bu model, sosyal içermede engellilerin hak arama taleplerini geliştirmeleri ve engellenmişlik hallerini politik zemine taşıyarak çözüm aramalarını sağlamaktadır (Genç & Çat, 2013, s.365-373).

Böylelikle, toplumsal hayatın sosyal, politik, ekonomik ve hukuki alanlarında, engellilerin yaşadıkları sorunlar üzerinde durulmakta ve medikal/tıbbi modelin bu alanlarda bıraktığı açıklar kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan, medikalden sosyale doğru giden bu yaklaşımın tamamıyla medikal modelden kopmadığını, sağlığı desteklediğini fakat salt sağlık eksensli bakışa karşı olduğunu söylemek mümkündür.

Engellilik Türleri

Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2011 yılında yayımladıkları raporda, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'inin engellilerden oluştuğunu ve nüfus yaşlandıkça bu oranın artacağını belirtmiştir. Raporda belirtilen veri, 1 milyar kişiye tekabül etmektedir. 1970'li yıllarda DSÖ, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unun engelli olduğunu belirten bir rapor yayımlamıştı. 2010 yılı tahminlerine göre, bu oran yüzde 15'e çıkmıştır. Raporda, engelli olan her beş kişiden birinin rahatsızlığının ileri derecede olduğu ifade edilmiştir. Bu da 200 milyon kişiye denk gelmektedir (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.16-17).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, genel nüfus içinde ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engellilerin oranı % 2.58 iken süregelen hastalığı olanların oranı ise % 9.70'dir. Engelli olma oranları yaş grubu bazında incelendiğinde her iki grupta da ileri yaşlarda artmaktadır. Ancak, bu artış süregelen hastalığı olanlarda diğer engelli grubundakilere göre daha fazladır. 0-9 yaş grubunda ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli olanların oranı % 1.54 iken 0-9 yaş grubunda süregelen hastalığa sahip olanların oranı % 2.60'tır. Bu oran, ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli olanlarda 50-59 yaş grubu, süregelen hastalığı olanlarda ise 20-29 yaş grubunda yaklaşık iki katına çıkmaktadır. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürlü nüfus cinsiyet ayrımında incelendiğinde, erkeklerin oranının daha yüksek olduğu, süregelen hastalığa sahip olan nüfusta ise kadınların oranının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli olanların oranı kırdı daha yüksek iken süregelen hastalığa sahip olanların oranı kentte daha yüksektir (TÜİK, 2002, s.5-6).

Ülkemizde 8.431.937 (%12.29) kişi engelli olarak yaşamlarını sürdürmektedir. %12.29 engelli oranının; %7.092'u erkek, %5.022'si kadın olarak ifade edilmektedir. Toplam engelli nüfus medeni duruma göre; hiç evlenmeyen engellilerin oranı %32.2, evli olan engellilerin oranı %43.9, evli-ayrı yaşayan engellilerin oranı 0.4, boşanmış engellilerin oranı %1.3, eşi ölmüş olan engellilerin oranı %7.5'tir. Toplam engelli nüfusun engel türlerinin cinsiyete göre dağılımı ise; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli toplam nüfusun oranı 2.58, kadın nüfusun oranı %2.12, erkek nüfusun oranı %3.05, süregelen hastalığa sahip olan toplam %9.7, kadın nüfusun oranı %11.33, erkek nüfusun oranı %8.5'tir. Engellilerin en yoğun yaşadığı bölgenin; Marmara Bölgesi olduğu, en az yaşadığı bölgenin de; Ege Bölgesi olduğu tespit edilmiştir. Dünya'da ve Türkiye'de bilinen en yaygın engel türleri ortopedik engelliler, görme engelliler, işitme ve konuşma engelliler, zihinsel engelliler, otistik engelliler (Otizm) ve süregelen hastalıklılardır (Öztürk, 2011, s.20-22).

Engellilik, oluşma nedenine göre, konjenital (doğuştan) engellilik ve akkiz (kazanılmış) engellilik olmak üzere iki sınıflandırmaya tabidir. Bu sınıflama ise şöyledir (Güler, 2005, s.16-18):

Doğuştan Olan Engellilik: Yaşamın engellilik haliyle birlikte başlaması genetik sorunlardan, gebelik sırasında yaşanan sorunlardan ve doğum sırasında yaşanan sorunlardan kaynaklanabilmektedir. Genetik sorunlar, daha yüksek oranda zihinsel engelliliğe neden olmaktadır. Bunlar içerisinde Down sendromu en sık görülen kromozom anomalisidir. Ayrıca yarık damak-dudak ve konjenital kalça çıkığı da, en sık bedensel engelliliğe neden olan durumlar olarak sayılabilir. Gebelik sürecinde ve doğum sırasında oluşan sorunlar arasında engellilik oluşturma ihtimali en yüksek olanlar; kızamık, kızamıkçık ve toksoplazma gibi enfeksiyon hastalıkları, annenin radyasyona maruz kalması veya talidomid gibi anomalili bebek doğumuna neden olan ilaçlar kullanmasıdır.

Akkiz (Kazanılmış) Engellilik: Sonradan oluşan engellilik nedenleri arasında yer alan öğrenme, anksiyete, duygu durum ve iletişim bozuklukları ile otizm gibi yaygın gelişimsel bozukluklar, tıbbi açıdan hastalık olarak kabul edilmektedir. Bu gruba giren engellilik nedenlerinden bir alt gurubu kazalar oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar iş kazaları, meslek hastalıkları ve ev kazalarının %80-90'ının insani nedenler, %10-20'sinin ise çevre koşullarından kaynaklandığını göstermektedir.

Vücudun bütünselliği anlamındaki bir engelin, dolaylı olarak birçok farklı ve değişik şekillerde bireye engeller oluşturduğu görülmektedir. Genel hatlarıyla ele alındığında, fizyolojik engellilik, zihinsel – nörolojik kontrol engelliliği ve fiziksel engellilik olmak üzere üç ana türde engellilik durumu söz konusu olmaktadır¹. Bu nedenle araştırmada, engellilik türleri üç şekilde ele alınmaktadır.

Doğuştan veya sonradan geçirdiği hastalık veya kaza sebebiyle, hayati organlarda fonksiyon yetersizliğinden dolayı oluşan bozukluklarda kişi, fizyolojik olarak engelli olmaktadır. Hareket bozuklukları, solunum bozuklukları ve organ yetmezlikleri bunun örnekleri sayılmaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.20). Bu engellilik, kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olduğu için, sürekli tedavi gerektirmektedir (Kızıltaş, 2014, s.25).

Hareket bozukluğunda, denge ve duruş bozuklukları yaşla birlikte artmakta ve düşmeler oluşmaktadır. Düşmeler, morbidite (hastalık) ve mortalite (ölüm)ye neden olmaktadır. Kas-iskelet sistemi hastalıkları, nörolojik hastalıklar ve polifarmasi (çoklu ilaç kullanımı) düşme riskini artırmaktadır (Yavuz, 2014). Genellikle, düşme etiyojisi birçok etkene bağlıdır ve görme bozukluğu, nörolojik veya vestibüler (duyu sistemi) hastalık, postural hipotansiyon,

<http://www.onetoonesupportservices.co.uk/Deafblind%20sensory%20impairments%20definitions.htm>

kas kitlesinde azalma, eklem hastalığı ve çeşitli ayak bozukluklarını kapsamaktadır (Savaş & Akçiçek, 2010, s.28).

Bir fizyolojik engellilik olan Sarkopeni, kas kütlesi ve kas gücünün ilerleyici kaybını ifade etmektedir. Sarkopeniye genellikle fiziksel inaktivite, mobilitede azalma, yavaş yürüme ve zayıf fiziksel dayanıklılık eşlik etmektedir. Sarkopeni, yaşlıların hastalığı olmakla birlikte daha genç grupta da gelişebilmektedir. Yaşa bağlı sarkopeninin sık görülmesi, fiziksel engellilik, yaşam kalitesi ve ölüm gibi olumsuzluklara, büyük kişisel ve finansal maliyetlere neden olmaktadır (Arnoğlu, Halil & Ülger, 2011, s.124).

Obstrüktif uyku apne sendromu (OSAS), sık görülen ancak yeteri kadar tanınmayan, özellikle orta yaşlı, fazla kilosu olan erkekleri etkileyen bir hastalık olmaktadır. Yaşam kalitesinin azalmasından nörokognitif (bireysel bilgi edinmeyi, sorunları çözmeyi ve geleceği planlamayı sağlayan bellek ve algının mental süreçte azalma) yakınmalara, cinsel fonksiyon bozukluğundan kalp ve kan damarı yetmezliğe kadar geniş bir yelpazede oluşabilmektedir (Çiftçi vd., 2009, s.96). Uykuda ölümlere kadar varan ağır sonuçları olduğunu bilinen bu hastalığın erken ve uygun tedavisi OSAS'lılar için hayati önem taşımaktadır (Köktürk & Çiftçi, 2002, s.119-123). Bu engellilik türü, açıklamalarda görüldüğü gibi, tıbbi açıdan sürekli tedavi gerektiren bir durum olarak açıklanmaktadır. Burada, engelliliğin sebebinin fizyolojik faktörlere bağlı hastalıklardan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Doğuştan veya sonradan işitme, görme engelli olma beyin ile ilgili algılama ve algıladığını doğru yorumlayamama durumları, zihinsel/nörolojik kontrol engelliliği sınıfına girmektedir. Bunların arasında öğrenme bozuklukları, dikkat yetersizlikleri/eksiklikleri, görme bozuklukları, işitme bozuklukları, psikiyatrik bozukluklar yer almaktadır.

En sık rastlanan öğrenme bozukluklarından biri 'disleksi' olmaktadır. Disleksi, her beş çocuktan birini etkileyen ve her kültürde, ırkta ve sosyo-ekonomik düzeyde görülen bir öğrenme sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Disleksinin temelinde sesleri fark etme, çözümleme, harfe dönüştürme, işitsel kısa süreli bellek ve hızlı isimlendirme sorunları olmaktadır (Saraç, 2014, s.71). Disleksi bir hastalığı değil, dil kazanımının farklı derecelerde etkilenmesi durumunu ifade etmektedir (Ekim, 2012, s.17).

Görme engelliliği, tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı, bozukluğu ile ilgili ortaya çıkmaktadır. Görme kaybıyla birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü (tavuk karası) olanlar bu gruba girmektedir (Öztürk, 2011, s.17). Kalıtsal görme yoksunluğu, doğal görme yoksunluğu ve doğumdan sonra oluşan görme yoksunlukları nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Er, 2001, s.16). TÜİK'in 2002 yılında yaptığı araştırmanın engelli nüfusun kendi içinde gösterdiği dağılımın sonuçlarına göre, ülkemizde % 19,48 oranında görme engelli bulunmaktadır (TÜİK, 2002, s.67).

Kör, denilince genellikle görme algısından ve görme keskinliğinden yararlanamayan kişiler akla gelmektedir. Gerçekte ise çoğunlukla kör olarak nitelenen bireylerin pek çoğu görme engelliler olmaktadır (Özyürek, 1981, s.331). Kör sözcüğü topluma, doğaya ve bireye ilişkin anlayışların değişmesine paralel olarak son yıllarda diğer özür türleri gibi göremeyişin kişinin önünde yalnızca aşılması gereken bir engel olduğu yaklaşımından yola çıkarak çağdaş bir yaklaşımla betimleneceği düşüncesiyle 'görme engelli' kavramı günümüzde kullanılmaktadır (Demirci, 2005, s.504-505).

İşitme engelliliği, tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı yaşayan kişilerde görülmektedir. İşitme cihazı kullananlar işitme bozukluğu olanlar işitme engelli grubuna dâhil edilmektedir (Kızıldaş, 2014, s.24). TÜİK'in 2002 yılı istatistiklerine göre, engelli nüfusun kendi içinde gösterdiği dağılımda, ülkemizde % 11,94 oranında işitme engellilere ve %12,42 oranında dil ve konuşma engellilere ait olduğu sonucuna ulaşmıştır (TÜİK, 2002). Yeşiltuna'ya (1994) göre, insanın doğumuyla birlikte başlayan sosyalleşme sürecinde ilk iletişim en basit düzeyde işaretler ve semboller yoluyla kurulmaktadır. Söz konusu işaretler ve semboller iletişimin araçları ve bireyin yaşamı boyunca gelişerek yaşamın ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Birer bilgi taşıyıcısı olarak ortaya çıkan işaret ve semboller, bu nedenle önemli bir toplumsallaşma kaynağı olma niteliğini kazanmaktadır (Yeşiltuna,1994, s.70).

Bu nedenle, dil gerek toplumsallaşma gerekse kişinin bulunduğu toplumun kültürel bilgisini almada temel araçlardan biri olmaktadır. Doğuştan olan işitme engeli, sözel dilin ve iletişimin gelişmesinde ciddi bir engel oluşturmaktadır. İşitme engeli, konuşma dilinin kazanılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da çoğunluğunu işiten ve iletişimde konuşma dilini temel alan toplumda, işitme engellilerin toplumsallaşmalarını ve eğitimlerini güçleştirebilmektedir (Polat, 1995, s.24).

İşitme engelliliği çevreye ilişkin uyum ve özellikle iletişim konusundaki engellerinden dolayı engellilik türleri arasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü insanlar doğduğu andan yaşamın bitimine kadar çevre ile sürekli iletişim içinde olmaktadır. Çevreyle iletişimi çeşitli duyu organları yoluyla gerçekleşmektedir. Bu duyu organları içinde insan yaşamında büyük önem taşıyan duyular arasında yer alan işitme, insanın psikolojik, sosyal, fiziksel ve duygusal tüm yeteneklerini kazanmasını sağlamaktadır (Gültekin, 2012, s.1).

Zihinsel/nörolojik kontrol engelliliği arasında psikiyatrik bozukluklar, ruhsal ve duygusal hastalığı olanlarda görülmektedir. Psikiyatrik bozukluk yaşayanlar, duygu, düşünce ve davranışlardaki normalden farklı görüntüler nedeni ile günlük yaşam aktivitelerini tamamlamada, kişiler arası ilişkilerini devam ettirmede güçlük çekmektedir. Depresyon, şizofreni gibi hastalıklar bu gruba dâhil edilmektedir (Kızıldaş, 2014, s.25).

Şizofreni, kişinin gerçeği anlama, duygularını denetleme, yargıda bulunabilme ve iletişim kurma becerilerini etkileyen ruhsal bir hastalıktır. Şizofreni hastalarında, düşünme, algılama ve duygulanımda bozukluklar ortaya çıkarmaktadır. Depresyon ise, depresif duygu durum ve ilgi kaybı veya zevk alınan etkinliklerden artık zevk alınmıyor olması gibi septomlar içermektedir. Majör depresif bozukluğu olanlarda, sürekli değersizlik, hüznünlük, kederlilik, umutsuzluk, uyku düzensizliği, iştah ve kilo kayıpları, anksiyete hali, benlik saygısında azalma, çaresizlik, intihar girişimi ve ölüm düşünceleri görülmektedir (Öngören vd., 2007, s.41).

Ülkemizde engelli nüfusun % 15,64 oranını zihinsel engelli grup oluşturmaktadır (TÜİK, 2002, s.67). Zihinsel engel, kişinin yaşadığı toplum içerisinde sorunlarla başa çıkma yeteneğini etkileyen, zihinsel bir kısıtlama veya sınırlandırma (Öngören vd., 2007, s.19). Zihinsel engellilerin zekâ yetenekleri, takvim yaşlarının altında olup, genellikle dikkat ve bellek sorunları, sosyal yetersizlik, olgunlaşmanın gecikmesi ve gelişim dönemlerinde duraklamalar görülür. Buna rağmen, tüm zihinsel engelliler aynı özelliklere sahip değildirler. Kendi içlerinde önemli bireysel farklılıklar göstermeleri nedeniyle hafif derecede, orta derecede, ağır derecede ve çok ağır derecede zihinsel engelliler olarak sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Bilge vd. 2011, s.3-4).

İnsan hücreesindeki kromozom bozukluklarından dolayı oluştuğu kabul edilen Down Sendromu (Mongolizm), mongoloid görünümünde ve zekâ geriliği ile birlikte bulunan, bir zihinsel engellilik durumu olarak da değerlendirilmektedir (Er, 2001, s.21-22). Down sendromlular, belirgin çok ayırt edici özellikleri olmasından dolayı vakaların tamamına yakını tarılanmaktadır. Baş, boyun ve yüz özellikleri, zihinsel özellikleri, motor gelişim, algısal gelişim, bilişsel gelişim, iletişim gelişimleri, dil gelişimleri ve sosyal gelişim down sendromunun karakteristik özelliklerini göstermektedir (Öngören vd., 2007, s.15-19). Down sendromlularda zekâ, büyüme, gelişme geriliği bulunmaktadır (Akın, 1998, s.328-329).

Down sendromluların gövdeleri, kısa ve geniş görülür. Kollarında ve bacaklarında genellikle gevşek ve künt bir yapı görülür. İç organlarında sıklıkla hastalıklar görülür. Down sendromunun tıbbi anlamda tedavisi bulunmamaktadır (Er, 2001, s.23). Zekâ puanları düşük olan down sendromluların bilişsel, iletişim ve sosyal gelişimlerini etkileyen en önemli faktör sosyal çevre olmaktadır. Dil gelişimlerinde ise, ifadeleri daha az ve zor gelişmektedir (Öngören vd., 2007, s.17-19).

Otizm ve down sendromu bir takım benzerlikler ve farklılıklar barındırmaktadır. Fakat otizm down sendromu ile karşılaştırıldığında, otizmlilerin sosyal etkileşimden yoksun olmaları, davranışsal ve dil bozukluklarının daha yoğun olması gibi farklılık içermekte olduğu görülmektedir (Çengelci, 2009, s.4). Otizm, biyolojik nedenlere dayanan ve sonucu davranışlarda ortaya çıkan

sosyal ve iletişim becerilerinin oluşmasını etkileyen bir genel gelişim bozukluğu olmaktadır (Borazancı, 1999, s.29). Yapılan bu tanımlamalar, zihinsel/kontrol engelliliği kapsamına giren engellilik türlerini tanımak, bu engellilik türlerine ilişkin fikir sahibi olmak ve engellilik durumları ile ilgili gerçeği anlamak adına önemli olmaktadır.

Engellilik ‘aşırı tıbbileştirilmiş ve bireyci sakatlık itirazlarına karşı çıkış’, “toplumsal baskıya, kültürel söyleme ve çevresel engellere” odaklanma hareketlerinin öncesinde genel olarak fiziksel engellilik çerçevesinde ele alınmış ve medikal model çerçevesinde değerlendirilmiştir (Uluocak & Aslan, 2012, s.30). Yayınlarda ortopedik engelli kavramı birçok fiziksel engeli içine aldığından, bütün olarak değerlendirilmiş bu kavram yerine çoğunlukla fiziksel engelli kavramı kullanılmıştır. Fiziksel engel, insan yapı ve biçiminde fiziksel yönden herhangi bir bozukluk veya eksiklik oluşturarak kişinin bedensel yeteneklerini bütünüyle ortadan kaldıran bozukluktur (Bilge vd., 2013, s.7).

Fiziksel engellilik, teknik olarak vücut yaşam fonksiyonlarını fazla etkilemeyen el-ayak gibi uzuvların kaybı veya uzuv felci durumlarında, fiziki hareket özgürlüğünün kısıtlandığı durumların genel olarak adlandırılmış engel kategorisidir. Yürüme ve ortopedik engelliler bu kategorilerin içerisinde ele alınmaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.21). Ülkemizde yapılan araştırmaya göre, engellilik türüne göre toplam engelli nüfus içinde en yüksek oranın (%40.51) ortopedik engellilerde olduğu dikkat çekmektedir (TÜİK, 2002, s.67).

Engelliler, kısmen veya tümüyle malul (iş göremez) olabilirler veya başkalarının desteğine/bakımına tamamen veya kısmen gereksinim duyabilmektedirler. Ancak, protez (engellilerin kullanamadıkları organlarının en iyi biçimde kullanabilmelerine yardımcı olan araçların tümü), tekerlekli sandalye, ortopedik (kısıklık telafisi) ayakkabı, koltuk değneği, engellilere uygun otomobil gibi hareketliliği kolaylaştıran yardımcı araç-gereç kullanabilmeleri halinde engelliler, tümüyle veya kısmen bağımsız hareket edebilir duruma gelebilmektedirler (Seyyar, 2015, s.32).

Doğum öncesi ve doğum sonrası dönemde herhangi bir nedenle, iskelet (kemik), kas ve sinir sistemindeki bozukluklar sonucu, bedensel yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiye fiziksel engelli, bu duruma yol açan nedenlere ise fiziksel engel denilmektedir (Öngören vd., 2007, s.30).

Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısıklık, eksiklik, fazlalık, yokluk; hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, multipl skleroz, serebral palsi, spastikler ve spina bifida olanlar, fiziksel engelli grubuna girmektedir (Kızıldaş, 2014, s.25).

Multipl Skleroz (MS), kronik bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. En sık görülen belirtiler, güçsüzlük, duysal belirtiler, mesane problemleri, yorgunluk, görme bulanıklığı gibi görsel belirtiler, bellek-konsantrasyon-dikkat bozukluğu olmaktadır. Buna karşın hareket bozuklukları, epileptik nöbet, baş ağrısı, işitme kaybı gibi belirtiler seyrek görülmektedir (Çevik, 2013, s.1). MS, genç insanlarda trafik kazaları dışında nörolojik nedenli engelliliklerde birinci sırayı almaktadır. Hastalığın oluşumuna çevresel, genetik ve bağışıklık sistemi bozuklukları neden olmaktadır (Er, 2001, s.28).

Serebral Palsi (SP), bebek ve çocuk beyininde oluşan bir hasara bağlı kalıcı duruş, hareket ve denge kusurudur. Serebral palsiye, beyin hasarı hamilelik esnasında annenin geçirdiği hastalıklar veya kullandığı ilaçlar, anne baba arasındaki kan uyuşmazlığı, doğum sırasında bebeğin oksijensiz kalmasına veya doğumdan sonra geçirilen beyin kanaması, sarılık veya başka hastalıklar neden olabilmektedir. SP’de, hareket güçlüğü, spastisite (kaslarda aşırı gerginlik), kaslarda güçsüzlük, denge kusuru, istem dışı hareketler, zekâ sorunları, dikkat ve algı bozuklukları, havale (nöbet), görme bozukluğu ve şaşılık, işitme sorunları, konuşma güçlüğü, beslenme bozukluğu ve büyüme geriliği, salya akıtma, dış çürükleri görülebilecek sorunlar olmaktadır (Berker & Yalçın, 2001, s.1).

Spina bifidalıların çoğunluğu yürüyebilmekte ve bazıları yardımsız yürürken bazıları cihaz, yürüteç ve koltuk değnekleri ile gezebilmektedir. Toplum hayatındaki engeller (binalara girişteki zorluklar, merdivenler, ulaşım vasıtalarında ve yollarda bedensel engellilere yönelik hazırlıklar olmaması) ve kilo alma gibi nedenler spina bifidalı engellilerin tekerlekli iskemleyi ve elektrikli tekerlekli iskemleyi tercih etmeleriyle sonuçlanmaktadır (Özaras & Yalçın, 2000, s.1-6).

Fiziksel engelliliğin nedenleri arasında; çocuk felci, doğal afetler (deprem, su baskını gibi), trafik kazaları, iş kazaları, doğum hataları, terör, çocuklukta geçirilen viral hastalıklar, doğum öncesi annenin geçirdiği rahatsızlıklar, annesinin alkol veya uyuşturucu bağımlılığı, genetik bozukluklar, doğum öncesi bebeğin radyasyon alması ve akraba evliliği sıralanabilmektedir (Er, 2001, s.15). Doğuştan uzuv eksiklikleri, doğuştan kalça çıkığı, çarpık ayak, doğuştan kol felci, doğuştan omurliliğin kese şeklinde dışa doğru çıkması, yapışık parmak, doğuştan omurga eğrilikleri, doğuştan kas hastalıkları, beyin felci, süregelen kemik ve eklem iltihapları, romatizmal hastalıklar, çocuk felci, omurga eğrilikleri, travma, uzuv kaybı, kırık kaynama yokluğu, uygunsuz kaynamış kırıklar, eklem sertliği, travmatik felçler ve kuvvet kayıpları, eklem kireçlenmesi, kalıtsal ilerleyici sinir hastalıkları ve cücelik ortopedik engelliliğin doğuştan gelen nedenleri arasında bulunmaktadır (Öngören vd., 2007, s.30-31).

Ortopedik bozukluk ve sakatlıkların toplumsal ve ruhsal uyum üzerindeki etkileri hakkında çeşitli kuramsal yaklaşımlar ortaya atılmıştır. *Alan kuramına* göre,. Fiziksel engellilik, tatminkâr bir uyumu engelleyecek organik

veya psikolojik bir engel olarak görülüyorsa, ne tip uyum çabası içinde olursa olsun engel aynı kalacaktır. *Organik kusur yaklaşımına* göre, cesaret ve sosyal ilgi veya bunların yokluğu sakatlığın iyi bir toplumsal uyuma mı yoksa sürekli bir başarısızlığa mı yol açacağını belirler. *Freud'un kuramları ve beden imgesi yaklaşımına* göre, bedenin duruş modelinin algılanışı, başkalarının duruş modeli ile ilgilidir. Duygu ve hareketlerimiz nasıl beden imgesi ile iç içe ise, başkalarının ki de öyledir. *Benlik kavramı yaklaşımına* göre, benlik insanın bedensel yapısı, ruhsal ve toplumsal işlevleriyle kurduğu iletişimden gelen iletilerin çözüldüğü, anlaşıldığı ve yorumlandığı katmandır (Erkan, 1990, s.5-10).

Fiziksel engellilik, sosyal etkileşimi, çalışma yeteneğini, imajı, günlük aktiviteleri olumsuz yönde etkilemektedir (Hubbar & Martin, 2001, s.6). Toplumun ayrılmaz bir parçası olan fiziksel engelliler genellikle tüketici ve bakıma muhtaç insanlar olarak görüldüklerinden, sosyal hayatta sıkça engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum ise fiziksel engellileri, fiziksel engellerinden kaynaklanan eksikliklerden daha fazla yormaktadır (Bekçi, 2012, s.27).

Gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik aktiviteleri yerine getirirken fiziksel engelliler yardıma gereksinim duymaktadır. Alışveriş yapma, dışarı çıkıp gezme, kitap okuma, banyo yapma, tuvalet, giyinme ve yemek yeme gibi gündelik ihtiyaca yönelik olarak yapılan aktivitelerde fiziksel engellilerin güçlük yaşıyor olmaları onların toplumsal hayata katılım alanlarında bağımsız davranışlar geliştirmeleri yönündeki güçlüğü de sergilemektedir (Burcu, 2007, s.99).

Engellilik türlerinden biri olan fiziksel engellilik, araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Türkiye'de engellilik durumu açısından sayısı en çok olan grup fiziksel engelliler olmaktadır. Bu grup, diğer engel gruplarından hareket kısıtlılığı konusunda biraz daha farklı olmaktadır. Çünkü fiziksel engelliler, birilerine veya herhangi bir araca daha fazla bağımlı kalabilmektedir. İhtiyaçların çoğu fiziksel hareketler sayesinde rahatlıkla yapılabilirken, fiziksel engelliler her bir aşamayı önceden tartıp biçerek hareketlerini ona göre ayarlamaktadır. Böylece, hareket, zaman ve hız faktörleri yaşamlarının merkezine oturmaktadır.

Üçüncü Bölüm

Fiziksel Engellilerde Yaşam Biçimi ve Aile İnşası

Fiziksel Engellilik, Cinsellik ve İstismar

İnsanlığın geçmişini ortaya koyan yazılı tarih milattan beş bin yıl önceye uzanmasına rağmen cinsellikle ilgili yazılı bilgilerin son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Antik Yunan'da cinsellik hayatın bir gerçeği olarak kabul edilmiştir. Musevi dininin doğmasıyla cinselliği kısıtlayan yazılar yazılmış, evlilik dışı ilişkiler yasaklanmış ve eşcinsellik lanetlenmiştir. Hristiyanlığın ilk yılları itibarıyla kilisenin cinselliği sınırlayan baskıları 12. ve 13. yüzyılda da devam ederek, teoloji adeta günlük yaşamın kuralları ve kanunlarıyla eş anlamlı hale gelmiştir. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da dinsel baskılar azalırken cinsellikle ilgili sınırlamalar gevşemeye başlamış ve romantik aşka daha az yer verilmişti. Kuzey Amerika'da Püriten etik yani evlilik dışı cinsel yaşamın dışlanması bunu yapanların dövülmesi ve kamçılanması 19. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştü. Avrupa'da Victoria dönemi denilen çağda sofuluğun ve tutuculuğun dinle daha az bağlantılı olarak cinsellik baskıya alınmış, çocuk ve kadınlarda saflık, masumluk vurgulanmış ve kadınlar seks objesi olarak görülmüştü (Ekşi, 1993, s.9-11).

Freud'un 1880'li yıllarda çocukta cinselliğin varlığını ortaya atması, Psiko-seksüel gelişim kuramını geliştirmesi, Psikoanalizi kurması gibi gelişmeler sonraki yılları da etkileyecek şekilde dünyayı alt üst etmiştir (Ekşi, 1993, s.12). Lacan'a (2014) göre, bu gelişmelere paralel önemli bir kavram olarak kullandığı bilinçdışı, sözün özne üzerindeki etkilerini ifade eder. Sözün etkilerinin gelişimi içerisinde öznenin belirlendiği boyuttur. Bu gelişimin sonunda bilinçdışı, bir dil gibi yapılır. Bu istikamet, bilinçdışının kavrayışının, öznenin kuruluşu dışında kalan her tür gerçeklik hedefine yönelmesini engelleyen bir istikamettir. Bilinçdışının gerçekliği cinsel gerçekliktir (Lacan, 2014, s.157-158).

Freud'a (2014) göre, cinsel gelişimin iki zamanlılığı bütün yaratıklar içerisinde ancak insana özgü görünmekte, belki de insandaki nevroza yatkınlığın biyolojik koşulunu oluşturmaktadır. Buluşun başlamasıyla çocukluğun ilk dönemindeki cinsel eğilimler ve obje yönelimleri yeniden etkin duruma düşer,

oedipus kompleksinin içerdği duyguların yine canlanıp dirildiği görülür. Buluş döneminin cinsel yaşamında, ilk çocukluktaki içtepilerle uyuklama döneminin tutuklukları birbiriyle boğuşmaya başlar. Bu dönemin hemen ardından baş gösteren iğdiş kompleksi ise insanlardaki karakter ve nevrozların oluşumunda alabildiğine büyük önem taşır. Cinsellik kavramında iki bakımdan bir genişlik sağlanmıştır. Birincisi, bu kavram üreme organlarıyla dar ilişki çerçevesinden çekilip çıkarılmış, ancak tali olarak üreme fonksiyonu hizmetine girip, haz sağlama amacı güden geniş kapsamlı organik bir fonksiyon niteliğine kavuşturulmuş, ikincisi, dilimizin çok anlamlı *sevgi* sözcüğüyle karşıladığı bütün yakınlık ve dostluk duyguları, cinsel içtepiler arasına alınmıştır.

Cinsel sevgi, bir başka insanla birleşmek tümüyle bir potada erime, onunla tek vücut olmamaya duyulan şiddetli istek anlamına gelmektedir. Bu niteliğinden dolayı kardeşlik ve annelik gibi genel bir sevgi değil 'özel' ve 'kişisel' bir sevgi olmaktadır (Özgüven, 1997, s.55). Cinsellik, duygusal ve bedensel katılım ile gerçekleşen, cinsel etkinliğe katılan bireylerin birbirlerine duydukları ilginin sonucunda paylaştıkları bir yaşantıyı ifade etmektedir. Cinselliğin amacı, doyuma ulaşmak, çocuk sahibi olmak veya birbirlerini seven iki insanın duygularını ve sevgilerini iletmesi olmaktadır (Çam, 2014, s.573).

Aştaki durum ise, her cinsin kendi silahıyla ortaya çıktığı karşılıklı bir hipnoz gibi betimlenmektedir. Kendi cinselliği ile güçlük çekmeyen insan, girişimlerinde de gözü pek ve kararlıdır. Don Juan, sadece gözde bir çapkın değil aynı zamanda kan dökmekten çekinmeyen, çok ustalıkla ve gözü pekçe kılıç kullanan birisidir. Bu saldırganlık, baba ile olan oedipus çatışmasındaki küçük düşme yüzünden ne denli hafiflemiş olursa olsun(hadım edilme sıkıntısı), önemli ölçüde erkek psikolojisine aittir. Oysa kadının güzelliğinden başka silahı yoktur, ayrıca iyiliği ve utangaçlığıyla özellik kazanır. Bu ve buna benzer karakter özellikleri adını alır ve ikincil karakterlere yaklaşır. Bu ikincil organik karakter, erkeklerde daha güçlü bir beden ve saldırgan bir cinsel organla kendini gösterir. Buna göre bireyin yaşamındaki cinsel farklılaşma tarihi, bir savaşım dönemi kuramını sergilemek için tümüyle genel bir planda buna hizmet edebilir (Ferenczi, 2000, s.133)

Özgüven'e (1997) göre, cinsellik bir kavram olarak herkes için aynı anlamı ifade etmemektedir. Bazılarına göre sadece üreme anlamına gelirken bazılarına göre de cinsel açıdan uyarılmış olan bireyde gözlenen davranışlar olarak anlaşılmaktadır. Cinsellik, bireyin kendi cinsel kimliğini kabul etmesi, cinsinin gereği olarak, karşı cinsle ilgilenmesi, araması, birlikte olmaktan ve cinsel ilişkiden bedensel olduğu kadar ruhsal bir haz ve doyunluk elde etmesidir. Paglia (2014), cinselliğin doğanın bir alt kümesi olduğunu söylemektedir. Ona göre, cinsellik insanda doğal olanın ta kendisidir. Cinsellik ve erotizm doğayla kültürün iç içe geçtiği buluşma noktasıdır.

Esas olarak cinsellik, biyolojik bir güdü olmakla birlikte, insanların denetlediği ve koşulladığı bir dürtü anlamına da gelmektedir. Cinsel ilişkilerde belli ölçülerde kişisel tercihler rol oynamakla birlikte, toplumsal ve kültürel kaygılar ağırlık taşımaktadır. Toplumsal hayatın yarattığı ve zorunlu kıldığı hedeflere ve koşullara uygun biçimde kullanılan stratejik bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Aydın & Erdal, 2007, s.193). Cinsellik, toplumsal olarak kurulan mekânın temel özniteliklerinden biri niteliğini taşımaktadır (Schick, 2001, s.6). Ayrıca cinsellik, biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel, geleneksel, ahlaki, dini, antropolojik, politik ve ekonomik boyutları olan karmaşık bir bütün olmaktadır (Özgüven, 1997, s.1-2).

Fiziksel engellilerin cinselliklerini aktif olarak sürdürebildikleri bazı çalışmalarda ise cinselliklerinde fiziksel güçlükler ve sorunlar yaşadıkları ifade edilmektedir. Bu güçlükler, toplumun fiziksel engellilere olan tutumu, aşırı koruyucu aile, yalnız kalamama, bakım için başkalarına muhtaç olma, ev ve buluşma mekânlarının yetersizliği gibi nedenlerin yanı sıra fiziksel engellilerin durumuna bağlı olarak cinsel ilişkide bazı hareketleri yapamama olarak sıralanmaktadır. Kas spazmları, katılık, esneklik, hareketlilik ve iskelet sistemindeki kusurlardan dolayı oluşan sorunlar kişinin cinsel isteğini ve ilişkiye girmesini etkileyebilmektedir (Bilge vd., 2013, s.7-8).

Yaşamın çok erken döneminde yaşanan engellilik sosyalleşmede azalmalara neden olmakla birlikte cinsel anlamda da kişinin kendine güvensizliğine neden olmaktadır. Engelliler cinsel yaşamda birtakım sorunlarla karşılaştıkları gibi, onların en önemli sorunlarından biri başkalarının onlara olan önyargıları olmaktadır. Fiziksel engellilerin cinsel ilişki kurmada yaşadığı en büyük sorunlardan biri diğer kişilerin fiziksel engellilik konusundaki olumsuz algıdır. Çekici veya cinselliği olmayan, kısıtlanmış, engellenmiş arkadaş olarak kabul edilmelerine rağmen, cinsel eş olarak kabul görmemeleri, cinsel olarak istenmedikleri hissine yol açar ve eş aramaktan vazgeçmelerine neden olabilir (Cumurcu, Karlıdağ & Almış, 2012, s.90-91).

Psikoanalitik yaklaşım, engelli vücutların eksik olduğu ve bu yüzden de kültürel olarak değersiz olduğu düşüncesinin altını çizmektedir. Psikoanalitik yaklaşıma dayanarak, tarihte de görüldüğü gibi engelli bir hayatın yaşamaya değer olmadığı düşüncesinin varlığından söz etmek mümkündür. Estetik kaygıların engelsiz kültür içinde farklı vücutların dışlanması yer bulduğunu söylemektedir. Cinsellik ve aseksüellik meseleleri, fiziksel engelliliğin baskın yapıları içinde yer almaktadır. Engellilerin aseksüel olduğu düşüncesi günümüzde büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bu düşünce, engelli kişinin de toplumun bu düşüncelerini içselleştirmesine sebep olabilmektedir (Ergüden, 2008, s.36).

Engellilerin cinsel yaşamları genelde bilinmeyen ve göz ardı edilen bir konudur. Toplumda engellilerin cinsel yönden aktif olmadığı varsayılmakta-

dır. Oysaki engellilerin de cinsel gereksinimleri vardır ve cinsellik engellilerin yaşam kalitesi için önemli bir faktördür. Engel durumuna bağlı olarak yaşanan sınırlılıklar, ekonomik problemler ve engellilere yönelik tutum ve davranışlar, engelli bireylerin cinsel yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Engelliler cinsel yaşamları açısından da üzerinde durulması gereken ayrıcalıklı bir grubu oluşturmaktadır. Cinsel yaşam ve çocuk sahibi olma isteği konusunda en az engeli olmayan bireyler kadar engellilere de destek olunması ve yaşam kalitelerinin artırılması gerekmektedir (Cangöl, Karadağ & Aslan, 2013, s.141).

Cinsel hayatta anlamın rolü, muazzam olmaktadır. Anlamı insanlar bir arada kurdukları için sosyaldır. Anlam biyolojik maddenin tersine akışkan, oynak ve her zaman sosyal etkileşim aracılığıyla değişmeye açıktır. Bunun ötesinde cinsellik, yaratılan anlamların sık sık değerlerle iç içe doldurulmuş eylem reçeteleri haline geldiği bir alandır. Bu reçeteler ahlaki anlamlardır ve bize nasıl hissetmemiz ve davranmamız gerektiğini söylemektedir. Bu ahlaki anlamlar rastlantısal değildir. İçinde yaşadığımız toplumun sosyal ve ekonomik yapısı içinde anlam ifade etmektedir. Toplumun sayısız güç eşitsizliklerine bölünmüşlük derecesine göre desteklenen bu anlamlar, bu güç ilişkilerinin sürdürülmesinde rol oynamaktadır (Burr, 2012, s.44-45)

İnsanın dünyası kendi yapısı gereği eksik olarak programlanmıştır. Bu dünya bizzat insanın kendi aktivitesiyle biçimlendirilmesi gereken açık uçlu bir dünyadır. İnsan kendi kendine bir dünya inşa etmek zorundadır. Bu bakımdan insanın dünya inşa etme çabası biyolojik açıdan ilgisiz bir olay olmayıp aksine onun biyolojik yapısının doğrudan bir sonucudur. Beşeri varoluş insan ile bedeni ve insan ile dünyası arasında durmadan bir denge inşa faaliyetidir. Dünya inşası sürecinde insan, kendi çabasıyla kendi enerjisini toplar ve kendisine bir istikrar temin eder. Biyolojik anlamda bir insan-dünyasından sıyrılırken, beşeri bir dünya olarak *kültürü* inşa eder. Kültür, insan tarafından sürekli bir şekilde üretilmeli ve yeniden üretilmelidir. Çünkü dünyalar inşa etmenin gerekliliğinin yanında esas zor olan nokta onları devam ettirmektir. Bu durum fiziksel engelliler açısından düşünüldüğünde daha da zorlaşmaktadır (Berger, 2005, s.39-41).

Küçük'e (2015) göre, toplum genelinde engelli birey olmak beraberinde pek çok dezavantajı da beraberinde getirebilmektedir. Özellikle kişisel güvenlik, haklar ve korunma konularında engelliler önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Engelli olmak tek başına birçok riskle baş etmeyi gerektirmektedir. Örneğin; kişisel korunma ve özellikle istismar gibi. Kelime anlamı ile iyi niyeti kötüye kullanma, sömürme anlamına gelen istismar genel olarak bir kişinin veya kişilerin iyi niyetini kötüye kullanarak zarar vermeyi hedeflemek, karşısındakinin kendi rızasını almadan ve iradesini dikkate almadan sömürmek şeklinde açıklanabilir. İstismar tüm dünyada toplumların genelini etkile-

yen önemli bir sorun olmasına karşın özellikle engelliler için önemli bir risk başlığıdır.

Fiziksel engelliler, fiziksel bozulmayla ilişkili olarak birçok cinsel ve sosyal engelle mücadele etmektedir. Bu durumlar ise bu kişilerde cinsel değerliliğin azalmasına neden olabilmektedir. Fiziksel engellilerin cinselliğe ilişkin yaşadıkları güçlükler şunlardır (Cangöl vd., 2013, s.142):

- Cinsel ilişki kurmada ve sürdürmedeki fiziksel güçlükler
- Cinsel uyarı oluşumundaki güçlükler
- Fertilite sorunları
- Cinsel istismar
- Aşırı koruyucu aile ve buluşma mekânlarının yokluğu
- Cinsellikle ilgili toplumun yanlış genellemeleri
- Cinsel bilgi eksikliği

Engellilerin istismarına yönelik, 14 Temmuz 2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmi Gazete’de yer alan Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme’de (Madde 16: Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama) denetleme ve tedbire ilişkin hakların korunması hususunda açıklamalar yer almaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.163-164).

Fiziksel Engellilik, Evlilik ve Boşanma

Evlilik, sosyal yapı içinde, mevcut normlara uygun olarak, hukuk ve kültürel değerler açısından meşru bir bağın oluşturulması, hukuki olarak bir kadın ve bir erkeği birbirine bağlayan, yaşamı birlikte paylaşmalarını sağlayan bir sözleşmedir. Evlenme ise, kadınla erkeğin aile kurmak üzere bir araya gelmesidir (Yazıcıoğlu & Kayhan, 2008, s. 44). Birçok toplumda evlilik dini bir kurum olarak görülür fakat asıl önemli olan onun yasal yönüdür (Russel, 1998, s.79).

Bir çift arasında cinsel ilişki, biyolojik olmasına karşılık evlilik sosyal bir olgudur. Evlenme ile aile kurumunun oluşturuluyor olması evliliğe biyolojik işlevinin yarı sıra sosyal bir nitelik kazandırmaktadır (Saran, 1993, s.303). Tarihsel ve toplumsal bir ilişki biçimi olarak evlilik, biyolojik yeniden üretimin veya diğer bir deyişle soyun devamının sağlanmasında etkili bir kurumdur. Evlilik aynı zamanda toplum içinde aile ve akrabalık kurumlarının oluşmasını da sağlar. Yani toplum tarafından tanınan ve onaylanan cinsel birliktelik farklı toplumsal ilişkilerin ve bağların oluşmasına hizmet eder (Güneş, 2012, s.29).

Giddens (2012), evliliği ‘farklı iki cins veya farklı cinsler’ arasında gerçekleştiğini belirten geleneksel tanımların aksine ‘iki yetişkin birey’ arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan cinsel birleşim şeklinde tanımlamıştır. Tarhan’a (2014) göre, evlilik kültürel bir olgudur. Kültürler, kadın ve erkek arasındaki içgüdüsel çekimi kurum haline getirir. Bir toplum için kültür, kabul edilebilir standartlar kümesi anlamına gelir ve kültürlerde evlilikle ilgili

standartlar birbirinden farklılıklar gösterir. Evlilikteki standartları kültürler kadar, insanın kişiliğinde bulunan iletişim ve sorun çözme tarzı, düşünce biçimi de belirler. Bu üç unsur, sosyal bir kurum olan evliliği iki tarafın karşılıklı uzlaşısına dayalı işleyen bir birliktelik haline getirir (Tarhan, 2014, s.13-14).

Bu birlikteliğin oluşumu olan aile, oluşturduğu toplum içerisinde evlilikle ilgili; seks yasağı, soy izleme, yerel yerleşme, otorite, miras benzeri konularda bir dizi kurallar, adetler, töreler koymakta ve düzenlemeler yapmaktadır. Bunların tümünün birer kurum olarak gelişmesi ve yaygınlaşması yanında topluluklardan topluluklara kimi değişiklikler göstermesi, toplulukların yaşam biçimlerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu kurumsal ayrımlar ve düzenlemeler, yaşam biçimlerine bağımlı olarak anlam ve değerlerle doyurulur, bir yaşam biçiminde salt yasak sayılanlar diğer bir yaşam biçiminde serbest olanlar da bir başkasında sınırlı olabilmektedir (Balaman, 1982, s.25).

Evliliğin başlangıcı ve gerçekleşmesi eşlerin tanışması, söz kesme, nişanlanma, nikâh kesme ve düğün gibi bir dizi sosyal faaliyetler sürecinden meydana gelmektedir. Bu süreçler her toplumda farklı törenler ve kurallarla desteklenmektedir. Eğlenceler, törenler, örfler, dualar, yemek ziyafetleri, kutlamalar yoğun bir biçimde yaşanarak evliliğe başlanır. Özellikle geleneksel kültürün evlilik başlangıcında bunlar oldukça yoğun bir biçimde yaşanmaktadır (Yıldırım, 2013, s.66). Geleneksel toplumlarda evlenme, bireylerden çok, aileleri birbirine bağlar ve evlenmede karar organı aile reisleridir. Bu organ kendi yaşam biçimlerinde anlamlı ve geçerli olan beşik kертmeden kız kaçırarak evlenmelere değin kimi şekilleri kurumlaştırır (Balaman, 1982, s.30-32).

Tanışıp anlaşılarak evlenmelerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte gelenekselliğin hüküm sürdüğü bazı yörelerde, özellikle kırsal kesimde değişik evlenme biçimlerinin uygulandığı görülmektedir. Tanışarak evlenmeye uygun olmayan çevrelerde görücü usulü evlilik geçerliliğini hala koruyan bir yöntemdir. Kızın ailesinin evliliğe izin vermediği veya başlık parasından kurtulmak için kız kaçırma başvuru başka bir yoldur. (Yazıcıoğlu & Kayhan, 2008, s.54). Akrabalar arası evliliğe de günümüzde sıkça rastlanılmaktadır (Balaman, 1982, s.51). Birey tek eşli olabileceği gibi (monogami) çok eşli de (poligami) olabilir. Bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olabilir yahut bu durumun tam tersi de gerçekleşebilir. Bu durum toplumdan topluma değişiklik gösterir (Güneş, 2012, s.30). Yine aynı şekilde bireyin kendi grubu dışından veya grup içinden evlenebilir. Grup içi evlenmede birey kendi tabaka, aşiret, mezhep, din, ırk, millet, toprak gruplarından biriyle evliliği gerçekleştirir (Yıldırım, 2013, s.67).

Evliliklerde mirasın nasıl bölüşüleceği konusunda soy ve şecere ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Patrilineal (patrilineal) sistemde mirasın paylaşımı baba soyunun üstünlüğe göre yapılmaktadır. Matrilineal (matrilineal) sistemde ise mirasın bölüşümü ana soyunun üstünlüğü ağır basmaktadır.

Bilateral sistemde her iki taraf mirastan eşit hak alması öngörülmektedir (Güneş, 2012, s.31). Aile evliliğinde ise, iki akraba grubu arasından çıkan bireyler birbirleriyle evlenmektedir. Böylece, uzun süredir bir arada olan iki ailenin çocuklarının bir evlilik gerçekleştirmesi ve önceden var olan aile bağlarının pekiştirilmesi amaçlanmaktadır (Sayın, 1990, s.95). Tarih boyunca toplumlar tarafından aynı cinsten bireylerin evlenmesi hoş görülmemiş ve birliktelikleri “evlilik” olarak nitelendirilmemiştir. Ancak günümüzde bazı toplumlarda aynı cinsten bireyler evlilik olarak niteledikleri birliktelikler gerçekleştirmekte, bu durum bazı devletler tarafından yasal statülere kavuşturulmak istenmektedir (Aksan, 2013, s.186-187).

Söz ve nişanlılık süreci, nikâhtan önce evlenecek kişilerin toplum nazarında meşruiyet kazandığı dönemdir. Bu iki dönem aynı zamanda evlenecek kişiler için bir geçiş ve uyum dönemidir. Ardından söz kesme ritüeli küçük bir törenle geçirilir. Erkek tarafının evlenecek olan kadına takı takmasıyla erkek ve kadın sözlenmiş olurlar. Söz kesme, nişanlılık ve evlilik öncesi dönemin bir göstergesidir (Balaman, 1982, s.41). Evlilikte ortaya çıkabilecek muhtemel problemlerin anlaşılması ve bunların aşılabileceğinin değerlendirilmesi bu dönemlere denk gelir. Özelliklere nişanlılık, evlilik kararının doğru olup olmadığının test edildiği bir dönemdir. Nişanlanan bireyler, evleneceklerini hem topluma hem de kendilerine ilan eder ve evlilikten önce doğru karar alıp almadıklarını sorgularlar (Tarhan, 2014, s.41-42).

Akabinde gelen diğer en önemli törenler ise kına gecesi ve düğündür. Kına gecesi en yaygın geleneklerden biridir. Düğünden önce yapılan bu tören evlenecek olan kadının evinde gerçekleştirilir. Törene akrabalar, komşular ve gelinin arkadaşları çağrılır. Maniler ve türkülerle kızın eline kına yakılır. Kına gecesinin hem hüzünlü hem de neşeli bir havası vardır. Düğün ise, evlilik törenlerinin en görkemli ve kapsamlı olanıdır. Törenin organizasyonu ve finansmanından büyük ölçüde erkek tarafı sorumludur. Evlenme törenlerinin en önemli simgesi özel bir giysi olan gelinliktir. Düğün, köy için sosyal bir olgu olup yalnızca ailelerin değil tüm köyü kapsar. Kentte ise durum daha farklı olmakla birlikte düğün sahiplerinin yakın dost ve akrabaları ile sınırlıdır (Yazıcıoğlu & Kayhan, 2008, s.55-56).

Günümüz modern toplumlarında kişilerin gerçekleştirdiği evlilik sözleşmesi yasayla taahhüt altına alınmakta böylelikle de evliliğe ilişkin kural ve yükümlülükler devlet tarafından belirlenmektedir. Devlet eliyle birliğin garanti altına alındığı nikâh sözleşmesi ile taraflar, hem evlilik süresince hem de evliliğin bitmesi, boşanma ve ölüm gibi durumlarda yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri başından kabullenmiş olmaktadır. Evliliğin yasa ile garanti altına alındığı bazı toplumlarda farklı türde gerçekleşen evlilikler tanımlanmakta, resmi kurumlarca gerçekleştirilmiş nikâh akdi dikkate alınmaktadır (Aksan, 2013, s.175-176).

Evliliğin ilk adımlarından olan nikâh, evliliğin toplum tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde, iki ayrı cinsin birlikteliğinin bir anlaşma yapılarak ilan edilmesiyle birlikte toplum tarafından onaylanmasıdır. Nikâh kültürel bir kurumsallaşma olduğu gibi bu kurumsallaşma da yapılan işin meşruiyetini ve yolunu gösterir (Can, 2014, s.71). Nikâh ile birlikte meşru cinsellik, meşru çocuk doğurma, neslin devamını koruma, toplumsal sürekliliği sağlama gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Aile yapılarının sağlıklı bir şekilde oluşması, öncelikle sağlıklı değerlerle tanımlanmış ve yapılanılmış bir evlilikle mümkün olabilmektedir (Yıldırım, 2014, s.66).

Müslümanlarda imamın nikâh kıyması, geleneksel Yahudi evlilik törenlerinde gelinle damadın yedi tane kutsama duası okuması, Hristiyanlarda vайzin çifti kutsaması, evliliğin toplumlarda ifade ettiği dinsel anlama ilişkin somut örneklerdir (Aksan, 2013, s.175). Evlilik töreni, belirli söz edimlerine özel bir işlev yüklenmesi yoluyla, yeni bir kurumsal olguyu, evliliği yaratır. Fakat evliliğin yaratılması bireylere yeni bir statü ve dolayısıyla yeni bir işlev yükler. Bireyler şimdi 'karı' ve 'koca'dır. Onların karı-koca olmaları olgusu, tıpkı evliliğin kendisi gibi kurumsal bir olgudur. Evliliğin kendisi, söz konusu taraflara özel haklar ve zorunluluklar içeren karı-koca olma şeklinde yeni statü-işlevleri yükler (Searle, 2005, s.111-112).

Evlilikte mutlu olabilmek için kadın ve erkeğin yerine getirmeleri gereken bazı şartlar bulunmaktadır. Bunun için eşlerden her iki tarafın da tam anlamıyla eşit olduğunu ve özel hayatlarında kanun ne derse desin özgür olmaları gerektiğini anladıkları takdirde evlilik gerçekleştirilmelidir (Russel, 1998, s.86). Evlilik gerçekleştiği andan itibaren cinsler arasında, içinde yaşadıkları toplumdaki, önceki örneklerine atfen bir yeniden inşa süreci başlar. Evlilik kurumuna dair toplum tarafından onaylanmış kurallar ve değerlerle iki cinsin kendi bireysel özellikleri ile harmanladığı yeni bir karşılıklı ilişki kurulur. Bu yapı içinde bireyler aralarına katılan üyelerle birlikte, en küçük toplumsal birim olan aileyi oluşturarak toplumda her türlü davranış, norm, kültür ve değer gibi oluşumların hem yeniden üreticisi hem de aktarıcısı olurlar (Aksan, 2013, s.171).

İki insan evlendiği zaman biri diğerine akraba olmaktadır. Böylelikle geniş bir akrabalık bağı içine yerleşirler. Ebeveynler, kardeşler, kız kardeşleri ve diğer kan akrabalıkları evliliğin bir parçası haline gelirler. Bu nedenle evlilik sadece kadın ve erkek arasında oluşan bir sözleşme olarak kalmayıp, geniş bir sosyal grup içine dâhil olmayı da getirmektedir. Günümüzün çekirdek aile yapıları, bu geniş aile şebekesini dışlama değerleriyle ve tutumlarıyla yeniden yapılanmaya çalışırken yeni sorunlar topluma mal olmaktadır (Yıldırım, 2014, s.66).

Çekirdek aileyi yalıtılmış bir halde bırakan modern kurumların gelişmesiyle akrabalık ilişkilerinin genellikle yıkıldığı yaygın şekilde savunulur. Çe-

kirdek aile ayrılma ve toplumunda çeşitli yeni akrabalık bağları üretir. Ama bu bağların doğası, öncekinden daha büyük oranda müzakereye maruz olduklarından değişmiştir. Akrabalık ilişkileri genellikle bir güven temeli olarak sorgulanmaksızın kabul edilirdi; artık güvenin elde edilmesi için tartışılması ve pazarlık edilmesi gerekmektedir (Giddens, 1994, s.92). Günümüzde kadınların özgürlüklerine kavuşması evliliği birçok yönden daha da zorlaştırmıştır. Eskiden kadının kocasına tabi olması fakat erkeğin karısına bağlı olmak zorunda olmayışı anlayışının yerine bugün kadınlar, kendi bireyselliklerine ve mesleklerine ilişkin haklarından hareket ederek, kocalarına tabi olmayı reddetmektedirler (Russel, 1998, s.84).

Toplumsal bütünleşme açısından tüm bireylerin göz ardı edilmeden temel ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Engelli olmayan bireyler kadar engellilerin de sorunlarına, ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmak, bu konuda yapılan/yapılacak araştırmaları değerli kılmaktadır. Birçok araştırmacının belirttiği gibi bireyin sosyal pozisyonu ve saygınlık düzeyi sosyal çevresiyle geliştirdiği/ geliştirebildiği oranda belirginleşir. Engellilerin yaşadıkları toplumda iş edinme, evlilik, boş zaman değerlendirme, meslek edinme ve eğitim fırsatlarını yakalayabilmeleri onların sosyal statü kazanımında ve dolaşısıyla sosyal tarımlamalar çerçevesinde toplumla bütünleşmesinde belirleyicidir. Bu bütünleşmede engellilere ilişkin genel kabullerin nasıl şekillendiği önemlidir. Bireylerin genel kabulleri, onların ortak duygu, düşünce ve pratikleri ile inşa edilen kültürel tanımları oluşturmaktadır (Burcu, 2011, s.51).

Bu bağlamda, Nick Vujicic ve Kanae Miyahara'nın evlilikleri engellilere yönelik inşa edilen kültürel tarımlamaların önünü kesen bir örnek teşkil etmektedir. Nick'in "Hayal gücü insana Tanrının kudretinin yansıması gibidir. Benim hayal gücüm bana hep başka dünyaları gösterdi. İçinde henüz olmadığım ama bir gün olabileceğim dünyaları. Ona güveniyorum kalbimde ona duyduğum teslimiyet bana ne bacaklarımı ne de kollarımı hatırlatıyor. Tertemiz ve güzel bir hayatı inşa edebilirim. Aynı şekilde siz de elinizin ulaşamayacağı hiçbir şey olmadığını düşünün. İnsan inanmakla dağlar aşmış" sözleri ile limitsiz yaşama duyduğu inancın bir göstergesini oluşturmaktadır (Vujicic, 2012, s.79). Bu inancıyla Nick, engellilerin yaşama olan inançlarına katkı sunarak engelliliğin mutlu bir evliliği inşa etmek için engel teşkil etmediğini kendi örneğiyle gözler önüne sermektedir.

İnsani ilişkiler çerçevesinde cinsler arasında sevgi derecesinde meydana gelen arkadaşlıklar ve dostluklar sayesinde evlilikler söz konusu olmaktadır. Engelli olmayan insanlar, sevgi ve evlilik gibi meselelerini toplumsal koşulların bir gereği olarak karşı tarafın gönlünü kazanma niyetiyle çeşitli biçimlerde dile getirmektedirler. Engelliler de engelli olmayanlar gibi cinselliği olan varlıklardır. Cinsel ihtiyaçlarının karşılanması yöntemleri arasında başvurulmuş en ideal yol evlilik olmaktadır (Bilge vd., 2011, s.13-14). Engelliler de bu duruma

binaen sevgi ve evlilik isteklerini dile getirme haklarına sahiptirler. Sosyal yaşamda toplumun desteği ve engellilerin bireysel farkındalığıyla engelli olmayan insanların tecrübe ettiği evliliğin engelliler tarafından tecrübe edilmesi mümkün kılınabilir.

Evlilik stratejileri, her zaman en çok kayırlan ailelerde, bir evlilik yapmayı değil “iyi bir evlilik” yapmayı, yani kazançları en yüksek noktaya çıkarmayı veya çok özel türden bir anlaşma olarak evliliğin ekonomik ve sembolik masraflarını en aza indirmeyi amaçladığı için, her durumda anlaşmaya bağlanabilen malvarlığının maddi ve sembolik değeri ile malvarlığı mülkiyetine talip farklı kişilere özgü çıkar sistemlerini, taliplere cinsiyetlerine ve doğum sıralarına göre malvarlığı üzerinde farklı haklar tahsis ederek tarumlayan malvarlığının iletilme biçimi tarafından yönetilir. Evliliklerin ilk ve doğrudan görevi soyun iş gücünün yeniden üretimini güvence altına alacak yolları sağlasa da esasında ekonomik olarak eş konumundaki aileler arasında gerçekleşme eğiliminde olduğundan, evlilikte karşılıklı ilişkileri ekonominin düzenlediği ortaya çıkmaktadır (Bourdieu, 2009, s.144-145). Bourdieu’nun bu tespitine dayanarak engellilerin evliliğinin gerçekleşmesinde aileler arasındaki ekonomik finans desteğinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fiziksel Engellilik, Aile ve Çocuk

Bugüne kadar kurulmuş olan tüm medeniyetlerde, toplumsal hayatı, birlik ve bütünlüğü sağlamaya yönelik düzenlemelerin temeli aile olmuştur. Aile yapısının şekillenmesinin tüm toplumlarda aynı olamamakla birlikte belli aşamalarda gerçekleştiği kabul edilmektedir. Ailenin tarihi geçmişi, ilk toplum tipi olan ‘klan’a kadar gitmektedir. *Klan*, hem ilk aile hem de ilk topluluk biçimidir. *Totem ailesi* olarak tanımlanan bu aile tipi ilkel toplumlarda kadın erkek beraberliğinin ve ilişkilerinin düzenli bir yapıya kavuşturulduğunu göstermektedir. *Zadurga ailesinde* klan toprağa yerleşmiş, totem dini yerine ecdat dini, totem akrabalığı yerine kan hısımlığına geçilmiştir. Daha sonra ki *Pederşahi aile* yapısında, babarın mutlak hâkimiyeti ve otoritesi vardır. *Maderşahi ailede* ise ana hâkimiyeti veya ana soyundan bir erkeğin hâkimiyeti esastır. Ailenin modern ve demokratik yapısına geçişinde endüstri devrimi ve değişen ekonomik koşullar önemli bir rol oynamıştır (Yazıcıoğlu & Kayhan, 2008, s.15-16).

Sayın (2007), ailenin biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birim olduğunu ifade etmektedir. Foucault’a (2007) göre, ailenin rolü, cinselliği yerleştirmek ve onun sürekli dayanağını oluşturmaktır. Aile, evlilik bağı sistemlerinin içinden bugüne

değin tanımadıkları yeni bir iktidar taktiğinin geçmesine izin vererek, evlilik bağının ayrıcalıklılarıyla türdeş olmayan bir cinsellik üretimini sağlar. Aile cinsellikle evlilik bağına değış tokuş eden şeydir. Yasa ve hukuksallığın boyutunu cinsellik tertibatına ulaştırır; haz düzeniyle duyumların yoğunluğunu evlilik bağı düzenine taşır (Foucault, 2007, s.82-83).

Normal ailenin egemen meşru tanımı; ev, hane, hane halkı, *house*, *home*, *household* gibi, toplumsal gerçekliği betimler görünen ama aslında onu kuran bir isimle kümesine dayanmaktadır. Bu tanıma göre aile, birbirlerine, ya evlilik ya soy zinciri veya daha istisnai bir biçimde evlat edinme yoluyla bağlanan, birbiriyle akraba bir bireyler bütünüdür. Ona göre, etnometodologlar, aile üzerine söylemde, değerle yüklenmiş bir toplumsal bağlantılar görünümü sunan bir tür siyasal ideoloji olduğunu ve bu sıradan veya bilgece söyleme ortak olan belli sayıda önvaryayı ortaya çıkarmışlardır (Bourdieu, 2006: s.125-126)

Aile içinde, anne ve baba yer alan en temel statülerin başında gelmektedir. Bu statülere uygun bir biçimde ortaya konan davranışlara annelik ve babalık adı verilmektedir. Annelik ve babalık, toplumların kültür dünyalarına göre ve tarihsel dönemlere göre değişmektedir. Anne ve baba rollerinin sevgi ve ilgi, güven ve özgürlük gibi ihtiyaçları karşılamada benzerlikler olduğu kadar farklılık taşıyan boyutları da bulunmaktadır. Fizyolojik farklılıklardan gelen rol farklılıkları kadar toplumsal kültürün getirdiği rol farklılıkları da bulunmaktadır. Bu bağlamda baba, genellikle ev dışı ilişkilerde öne çıkarken, anne ev içi ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Anneler; yemek, çamaşır, ütü gibi işlerle uğraşırken, babalar; araba, sigorta, vergi ve faturalar gibi işlerle ilgilenmektedirler (Yıldırım & Yıldırım, 2013, s.139-142). Engelliler için bu kültürel tanımlamalar daha farklı bir şekilde gelişebilir. Çünkü ev içi ve ev dışı rollerde özellikle fiziksel engelliler gerek aile içerisindeki diğer bireylerden gerek yakın akraba/komşu/arkadaşlardan gerekse de toplumdan gelen desteğe daha fazla gereksinim duyabilir.

Vilar'a (1995) göre, sanayi toplumunda erkek tek tanıya inanma eğilimi gösterir. Bu da erkek için tekeşlilik anlamına gelir. Birden çok tanı (kadın) kafasını karıştırmaktan, kendi kimliğini sorgulamasına neden olmaktan ve onu zaten sürekli kaçmaya çalıştığı özgürlük durumuna götürmekten başka bir işe yaramaz. Kadın ise, bu tür sorularla canını sıkamaz. Soyut düşünme yetisinden yoksundur, bu nedenle varoluşsal kaygı sorunu onu etkilemez. Yaşamına daha fazla anlam katmak için tanıya ihtiyaç duymaz. İhtiyaç duyduğu tek şey, erkeğin ateşi söndükten sonra bile onun için çalışmasını sağlayacak bir gerekçedir. Bu nedenle onun uğruna çalışan erkekten çocuk yapması gerekir. Erkek, bir kadınla çocuk yaptığı zaman, çocukları ona rehin bırakır ve kadının ona sürekli şantaj yapmasını bekler. Ona bir tür istikrar kazandıran tek şey budur. Aynı şekilde şartlandırılmış anlamsız köleliği haklı çıkarmanın da

tek yolu budur. Karısı ve çocuğu için çalıştığı zaman, kendilerine bakmayan iki insan için değil, çok daha önemli bir şey için yani bu dünyada zavallı, çaresiz ve korunması gereken her şeyi kapsayan bir sistem için çalışmaktadır

Badinter (2011), ev işlerinin paylaşılması, çocukların eğitimi konularında olduğu gibi, mesleki kariyerlerinin gelişimi ve ücretlendirilme konularında da aile yaşantısının her zaman kadınlar için sosyal ve kültürel bir bedeli olduğunu söylemektedir. Kadınların omuzuna çöken şeyin aslında zorunluluk özelliğini yitirmiş olan evlilik değil, çift olarak yaşamak ve özellikle de çocuğun doğumu olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, oldukça yaygınlaşan "birlikte yaşama" anketlerde kadınların evliliğe tercih ettikleri bir seçenek olarak çıksa da, ev işlerindeki eşitsizliğe son vermemiştir. Birlikte yaşamın ilk döneminde bu eşitsizlik devam etmekte, çocuğun gelmesi de zaten kadının evde geçirdiği saatleri belirgin bir şekilde ağırlaştırmaktadır. Bu sırada erkek ise baba olarak profesyonel hayatına daha fazla yatırım yapmaktadır. Söz konusu durum engelli kadın/anne açısından düşünüldüğünde daha da sıkıntılı olmaktadır. Fiziksel engeliyle ve üstelik çocuk bakımıyla meşguliyeti artan annenin bir de eğer baba ev işlerinde yardım etmiyorsa o zaman yükünde daha da zorlanması kaçınılmazdır.

Kadının ezilmesinin nedeni, çocuk doğurma ve çocuk yetiştirme olarak görülmektedir. Buna karşılık, çocuklar da bu role göre tanımlanmakta, ruhsal bakımdan bu role göre biçimlenmekte; bu rol, büyüyünce onların nasıl insanlar olacaklarını, kuracakları ilişkileri, sonunda kuracakları toplumu belirlemektedir (Firestone, 1993, s.83). Aile içerisinde bireyin oluşumu, anneye ilişkilerin çok değişik olması yüzünden bu kişilik düzenlenişi erkek ve kız çocukta farklı olmaktadır. Anne/çocuk ilişkisinin yalıtılmış bir biçimde birbirine bağlılığı, hem erkek hem de kız çocukları, bedensel varlıklarını sürdürebilmek için gereksinme duydukları anne sevgisini yitirme korkusu içine düşürmektedir. Daha sonra çocuk, anne sevgisinin koşula bağlı olduğunu öğrenmekte ve annesinin onayını kazanmak için uslu davrandığından, çocuğun korkusu umutsuzluğa dönüşmektedir. Bu korku, annesi tarafından cinsel bakımdan yadsınmasıyla çakışarak, erkek çocukta duygusal yaşamla bedensel yaşam arasında bir bölünme yaratmaktadır (Firestone, 1993, s.140-141).

Aile, normal şartlarda çocuğun doğuştan üyesi olduğu en küçük toplumsal kurumlardan ve sosyalizasyon sürecinin temel ajanlarından biridir. Burada çocuğun içinde yaşadığı toplumsal çevreye uyarlanması için gereken kültür kodları (normlar ve kurallar) öğrenilir. Ayrıca, bireylerin kural ve ölçülere duyarlı olarak yetiştirildiği, toplumsal cinsiyetçi davranışlarını düzenleyen, aynı zamanda da kuvvetli bir toplumsal denetimin var olduğu toplumsal kurum özelliği taşır. Birincil bir küme niteliğine sahip olan ailenin çağdaş toplumdaki temel işlevi, çocuğun sosyalizasyon sürecine olan katkısıdır (Kaya, 2012, s.107-108).

Çocuk ise, aile için sadece önemli değil, öncelikli konulardan birisidir. Bindiği üzere günümüzde yaygın bir aile tanımı olan “anne-baba ve çocuklardan oluşan en küçük insan birlikteliği” nitelemesi bir genelleme ve indirgemeyi ifade etse bile çocuğun yerini göstermesi bakımından manidardır. Yani iki unsurdan biri karı koca diğeri ise çocuktur. Esasen ailenin işlevleri ele alınırken birincil ilişkileri karşılama ve insan soyunu sürdürme amacıyla çocuk yetiştirme ailenin önemli bir işlevidir (Aydın, 2013, s.195-196). Aile, sahip olduğu kültürel birikimle engelliye veya engelli çocuğa ilişkin kültürel anlamları üreten veya yeniden inşa eden, aktaran önemli bir birimdir. Aile bu işlevi yerine getirirken sosyal ilişki ağı içinde ebeveyn ve engelli çocuk, engelli ebeveyn ve çocuk, engelli çocuk ve kardeş ilişkileri oldukça önemlidir. Bu ağ içinde engelliliğin kültürel inşası ve yeniden üretimi de önemli olmaktadır (Burcu, 2015, s.95).

Fiziksel Engellilik, Toplumsal Cinsiyet ve Şiddet

Cinsiyet, kadın veya erkek olmanın biyolojik yönünü kapsayan biyolojik bir yapıya karşılık gelmektedir. Cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyeti bağlamında belirlenen demografik bir kategoridir (Bayhan, 2012, s.153). Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır (Ecevit, 2011, s.4).

Toplum içerisinde inşa edilen toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin toplum içindeki statüsü ve bunlara uygun rollerini de bilirler. Bir toplum içinde kadın ve erkeğin, özel veya kamusal alanda konumunun ne olacağı, toplumsal hayatta nasıl temsil edileceğini ve toplumsal hayata ne oranda katılacağı gibi hususlar toplumsal cinsiyet rejimi tarafından belirlenmektedir. Bir toplumda kadınların ve erkeklerin toplumsal hayata katılım biçimi, oranı, görünürlüğü ve temsil biçimi önemli oranda o toplumda geçerli olan toplumsal cinsiyet algısından etkilenir (Tunç, 2014, s.608-609).

Butler (2014), doğumla elde edilmiş cinsiyet ile inşa edilmiş toplumsal cinsiyeti ayrımı üzerinde durur. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ikiliği üzerine kullanılan ‘biyoloji kaderdir’ ifadesine itiraz eder aynı zamanda cinsiyet ne denli biyolojik anlamda geri çevrilemez görünürse görünsün toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiği, ne cinsiyetin nedensel sonucu ne de onun kadar sabit bir şey olduğu görüşünü savunur. Bu ayrım mantıksal olarak en uç noktaya çevrildiğinde cinsiyetli bedenler ile kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyetler arasında kökten bir süreksizliğin olduğu önermesine varılabilir. Toplumsal cinsiyetin ikiliymiş gibi görünmesinin varsayılması cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin bir yanılsama olduğunu

toplumsal cinsiyetin cinsiyeti yansıttığı veya cinsiyet tarafından farklı şekillerde kısıtlandığı inancını muhafaza eder. Fakat cinsiyetten farklı bir şekilde toplumsal cinsiyetin inşa edilmişliği kurumsallaştığında toplumsal cinsiyetin kendisi yüzergezer bir yapı haline gelir (Butler, 2014, s.50-51).

Kadınlara ve erkeklere atfedilen roller, zaman-mekân ve kültür içi sabitlikler olarak değil, zaman-mekân ve kültürel koordinatlar açısından diğer kolektif kimlik bileşenlerinin, sosyal, tarihsel, ekonomik, politik ve sosyobilişsel parametrelerle diyalektik ilişkileri çerçevesinde ele alınması gereken örüntüleşme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanılması, diğer toplumsallaşma biçimleri ile paralellik içinde ve bir inşa sürecinin ürünü olarak gerek toplumun makro-nesnel boyutları gerekse mikro-öznel süreçleri açısından çelişkilerle yüklüdür. Söz konusu cinsiyet rollerinin toplumsal gerçeklik zemininde, özneler arası ve öznelerle nesnel toplumsal yapılar arasında bir "örüntü kalıbı" haline gelme süreci kurumlaşma süreçleri ile ilinti bir konudur (Uluocak vd., 2014, s.50-52).

Foucault (2007), cinsellik yoluyla kendisini gösteren iktidarın özel olarak gerçekliğin bir ögesi olan 'cinsel organ'a genel olarak da cinsiyete yöneldiğini ileri sürer. Ona göre, cinsellik iktidarın düzenlemelerinin bir sonucu ve aracıdır. Tarihsel olarak cinsellik tertibatının içinde karmaşık bir düşünce olan cinsiyet oluşur (Foucault, 2007, s.112). Ona göre cinsellik, tarihsel görünüm olarak son derece gerçektir. Cinsiyeti gerçekle cinselliği de kaşık düşünceler ve yanılsamalarla birlikte koymamak gerekir. Cinsel etkinliğe evet demenin iktidara hayır demek anlamına geldiğinin düşünülmemesi gerekir; aksine bu durumda genel cinsellik tertibatının yolu izlenir. Ancak cinsiyet düzleminden kurtularak cinselliğin çeşitli mekanizmalarını taktik olarak devirmekle iktidarın etkilerine karşı, bedenlere, hazlara, bilgilere çoğulluklar ve direnme olanakları çerçevesinde değer kazandırılır (Faucault, 2007, s.116).

Sancar (2013), modern tıbbın gelişimine paralel olarak 19. yüzyılın sonunda patoloji ve anatomi dallarının kadın ve erkek bedeninde farklılıkları temelden tanımlamaya başlamasıyla insan bedeninin kesin sınırlarla birbirinden ayrılarak kadın ve erkek olarak sınıflandırıldığını söyler. Ona göre, bu gelişmeler bedensel farklılıkların nasıl sosyal ve siyasal farkların göstergesi olarak kullanılmaya başladığını gösterir. Bio-medikal beden tanımının egemen oluşu ile insan bedeni, makine olarak tanımlanmaya başlanır. Böylece, kültürel gelişimin inşa ettiği iktidar ilişkilerini biyoloji bilimi doğal, dolayısıyla değişmez ilan ederek normalleştirir. Kadın bedeninin tıbbi nesne olmasına ilaveten 20. yüzyılda metalaştırıldığı ve kadın bedeninin gizemleştirilmesi örneğin evlilik, aile içi erkek şiddeti aracılığıyla denetlenmesi gibi boyutlar dikkate alındığında kadın bedeni imgesinin eril iktidara etki ettiği görülür (Sancar, 2013, s.247-248).

Din perspektifinden toplumsal cinsiyet olgusuna bakıldığında, Batı dünyasının insan bedenini giderek bilim ve sekülerizasyon çemberine sokarak, bedeni insan iradesinin estetik ve sağlık denetimi altına almaktadır. Müslüman gövdenin ise ahlak ve inanç dünyasının disipliniyle nefes aldığını ve bu medeniyet farkını siyasi bir mesele haline getirmektedir. Müslüman hareketler, çarşaf ve şeriat, kadın ve siyasi iktidar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerini sergilemekte, aynı zamanda özel alanı temsil eden insan-beden ilişkisinde iç dünyaları İslamileştirme iddiasıyla çıkmaktadır. İki cinsiyet, kadınlarla erkekler arasındaki kesin ayrım çizgisi, kıyafet alanında ifadesini bulmaktadır (Göle, 2011, s.114-127).

Kadının cinselliğini kontrol altına alabilmesinin yolu da kadının bir mekânsal alana ait olması ve örtünmesidir. Kadının bu mekânsal alanda başlıca görevi, eşlik ve annelik yapmaktır. Bir anne olarak Müslüman kadının rolü, en önemli, en ciddi ve mücadelecı sorumluluk taşıdığı bir görevdir. Kural olarak Müslüman kadının en büyük görevi olan annelik rolünde, yalnızca yeterli uyaran büyük tatmin duygusuyla ilgili değildir. Aynı zamanda toplumdaki statü ve pozisyonu ile de olmaktadır. Kadının bu görevi ne kadar istenen biçimde yerine getirirse, bu dünyada ve öte dünyada yerinin o kadar iyi olacağına inanmaktadır (Okçay, 2013, s.21-22).

Kültürel hareketler tam da bu nokta da tıpkı toplumsal ve tarihsel her hareket gibi kendini modernlikle özdeşleştirir ve değişimin, sürekli modernleşmenin önündeki engelleri devirmeye davetiye çıkarır. Bu hareketin temsilcileri, karşılarında yalnızca edinilmiş kazanımlarını tehdit eden, değişime düşman, çıkar gruplarının bulunduğunu düşünürler. Ama bunun karşısı olan ve öznellemeyi savunan hareket de en az, rakibi kadar modernidir. Bu modernlik adına, kadınların arzusunun ve biyolojik-kültürel kimliğinin resmen kabul görmesini talep eden kadın hareketidir (Touraine, 2002, s.248-249).

Engellilik açısından toplumsal cinsiyet olgusu incelendiğinde, engelli olma genel anlamda cinsiyet fark etmeksizin bireyler için çeşitli sorun alanları yaratsa da kadına ve erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri, onlardan beklenen davranışlar, kadını erkeğin karşısında daha dezavantajlı hale getirmektedir. Erkeğin engelli olmasından dolayı yerine getiremediği veya zorlandığı roller onun için dezavantajlar yaratmaktadır. Kadının, erkek karşısındaki avantajsız konumuna bir de engelli olmasının getirdiği sorunlar eklenince sorunlar çifte pekiştirilmiş olmaktadır (Burcu, 2015, s.93).

Toplumda cinsiyet ayrımcılığı, özellikle engelli kadınları daha da olumsuz yönde etkilemektedir. Kadınların iş, sağlık, eğitim, iyi bir gelir gibi temel haklara erişimleri konusunda daha az fırsata sahip oldukları bilinmektedir. Hem engelli hem de kadın olan birey ise bu fırsata dahi sahip olamamaktadır. Engelli kadınlar, engelleri nedeniyle toplumsal ilişkilerinde yaşadıkları farklı gözle bakılma, olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalma, dışlanma, acına-

rak bakılma gibi sorunlara ek olarak cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan sorunları da yaşamaktadır. Ortaya çıkan bu durumlar sonucunda engelli kadın, gelir getirici bir işte çalışamayışından dolayı, herhangi başka bir desteği de yoksa mutlak yoksulluk içine düşmekte ve sosyal yardıma ihtiyaç duymaktadır (Osunluk, 2005).

Ekonomik açıdan bağımlı olan engelli kadınlar, eğitimden ve mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları, toplumdaki olumsuz bakış açısı gibi nedenlerle işverenlerce tercih edilmeyen ve fiziksel, cinsel, psikolojik şiddete ve istismara daha çok maruz bırakılan bir kesimi oluşturmaktadırlar (Buz & Karabulut, 2015, s.37).

Engelli, genç ve işsiz olmak kadını şiddete karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Engelli kadınlar, hem engelli hem de kadın olmalarına bağlı olarak farklı boyutlarda ve iki misli şiddete maruz kalmaktadırlar. Engellilik ve kadın olmayla ilgili kalıp yargılar (kadınların duygusal, bağımlı, korunmaya muhtaç vb. olarak algılanması, engellilerin yetersiz, başarısız, sağlıklı, yardıma muhtaç olarak kabul edilmesi vb.) engelli kadınların yaşadığı ayrımcılığı pekiştirmektedir. Çalışmalar, engelli kadınların herhangi bir engeli olmayan kadınlara kıyasla daha çok ve daha uzun şiddete maruz kaldıklarını göstermektedir. Engelli kadınlar en çok eşleri tarafından şiddete maruz kalmakla birlikte, bakıcılar, sağlık hizmeti verenler gibi farklı grupların uyguladığı şiddete maruz kalma riski altındadır (Çayır vd. 2010, s.23).

Cinsiyet ayrımı yapmadan tüm engelli bireylerin toplumsal hayatta ayrımcılığa uğradığı, engelli olmayan bireylere oranla eğitim, ekonomi, sağlık ve siyaset gibi temel sosyal kurumlardan daha fazla dışlandığı önemli bir sosyal gerçeklik ve sorundur. Bununla birlikte, engelli bireyler kendi içlerinde değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıktığı ve engelli kadınlar ile engelli erkeklerin toplumsal hayata katılmalarında birbirlerinden farklılaştıkları görülmektedir. Engelli kadınların toplumsal hayata daha etkin katılabilmeleri için güçlendirilmeleri gereklidir. Böyle bir güçlendirmenin önündeki en önemli engellerden biri; engelli kadınların var olan çoklu dezavantajlı konumlarına yasal mevzuat içerisinde yeterince yer verilmemesidir. Diğer bir engel ise; yasaların uygulamaya geçirilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasıdır (Abay & Güloğlu, 2015, s.432-433)

Engelliliğe ilişkin her türlü ayrımcılığın reddedilmesi çok önemli bir aşamadır. Değişen koşullara bağlı olarak sürekli değişen toplumların mevcut gerçeklik döngüsü çerçeveleri içindeki bir sorunsal olarak engelliliğin kesin ve net bir tanımının yapılmasındansa, söz konusu sorunsalın boyutlarına görünürlük kazandırılmasının açık uçlu bir insan hakları ve demokrasi anlayışı açısından daha işlevsel olduğu düşünülmektedir (Uluocak & Aslan, 2012, s.27). Buna ilişkin olarak, 5378 Sayılı Engelliler Kanunu'nda medyada, engellilerin şiddet ve ayrımcılığa tabi tutulmasını engellemeye yönelik koruyucu

tedbirlerin yer alması önem arz etmektedir. Çünkü bu kanunda geçen 37. madde, 'Kadınlara, güçsüzlere, engellilere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi' hükmünü taşımaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.65).

Fiziksel Engellilik ve Sağlık

Türkçede sağlık kavramı "sağ olmak, hayatta olmak" kökünden gelmektedir. İngiliz dilinde de "health" sağlık, "wholeness" bütünlük ve sağlamlık köküne dayanır. "hole" diñç, zinde, kaynağını "holy" kutsal kavramlarından alır (Baltaş, 2000, s.34). Sağlık tanımı, hemen her yerde 'hasta olmama' anlamında, hastalık kavramı ile bağlantılı, yani negatif bir mesaj verecek şekilde yapılmaktadır (Hayran, 1998, s.1).

Negatif tanımlamalarla ilgili olarak ortaya çıkan en önemli problem evrensel olarak nitelendirilecek ve bireyin hasta (diseased) olarak kabul edilip edilmemesinde bir ölçüt olarak başvurulacak normların her zaman bulunmamasıdır. Bu türde bir tanımlama sağlığın ancak bozulduktan sonra tanımlanabilmesine neden olduğu için "öncelikle insanların hastalanmasını önleme" ilkesiyle bağdaşmamakta ve bu konu ile ilgili olarak yapılması düşünülen planlamalara ters düşmektedir. Sağlığın pozitif tanımları ise, pozitif öğelerle beraber aynı zamanda negatif öğeleri (hastalığın yokluğu) de içermektedir. Sağlığın pozitif yönden tanımlanması ile ilgili olarak herkesin üzerinde fikir birliği etmiş olduğu bir tanım bulunmamaktadır (Somunoğlu, 1999, s.53). Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımında sağlık pozitif yönden, "sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" olarak ifade edilmektedir (WHO, 2006).

Örgüt, sağlığı bilinen bir hastalığın veya engelin mevcut olmamasıyla tarif etmektense, pozitif sağlık kavramına öncelik vererek yeni ve ulaşılması zor bir ideal sunmaktadır. Sağlığın tanımında etkili olan faktörler biyolojik ve toplumsal alanların tamamını içine alarak çok geniş bir alana yayıldığı için bu iyilik haline, ulaşmak neredeyse imkânsız görünmektedir. Sağlık bedeninin gerçeği haline gelmiş ama aynı zamanda beden için bir ütopyaya dönüşmüş ve hem toplumsal yapının hem de gelecekte bütün dünyayı kucaklayacak daha eşitlikçi, daha adil uluslararası bir düzenin hedefi olmaktadır (Moulin, 2013, s.17).

Örgütün tanımlaması sağlığın bütün açıklığını içermemesi nedeniyle daha geniş kapsamlı bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Böylece sağlık, genetik olarak iyi vasıflarla doğmuş, fizik, fizyolojik ve psikolojik olarak normal teşekkül etmiş ve gelişmiş, bütün fonksiyonları aralarında ahenk ve denge ile kusursuz olarak cereyan eden, moralman iyi karakterli bir vücudun ve böyle vücutların meydana getirdiği toplumun ifadesi anlamına gelmektedir. Bu

tanımlamada ifadesini bulan sağlık, öncelikle kişisel bünyemizin bu karakterlerle doğmasına ve sonra da bu özellikler üzerine etki eden (sosyal, biyolojik ve fizik çevre) faktörlerine bağlı olmaktadır. İnsan, çevresiyle sürekli olarak ilişkide ve etkileşimde bulunmaktadır. Bu nedenle, insan sağlığını etkileyen gerek kişisel ve gerek çevre faktörlerini kesin sınırlarla birbirinden ayırmak veya ayrılmış olarak düşünmek olanaksızdır (Yumuturuğ, 1988, s.8).

Sağlık tanımında yer alan "hastalık hali" üzerinde durmak ve buna açıklık getirmek gerekir. Hastalık halini en azından üç farklı açıdan ele almak mümkündür. İlk olarak tıp bilimi açısından hastalık, vücuttaki çeşitli organlara ilişkin ölçülebilen, objektif bazı belirti ve bulgularla tanımlanabilen bozukluklar anlamına gelmektedir. İkinci olarak, kişi açısından hastalık, sübjektif bir durumdur ve bedende veya ruhsal durumdaki olağan dışı değişiklik ve hisleri, rahatsızlıkları ifade etmektedir. Son olarak hastalık, kendisini hasta hissedenden veya hekim tarafından hastalık tanısı konulmuş olan kişiden beklenen davranış biçimi, bir tür sosyal rol olmaktadır (Hayran, 1998, s.5-6).

Sağlığı koruma ve nesli sürdürmeye yönelik davranışların, canlıların yer yüzünde var oluşundan günümüze dek süregelmektedir. Diğer canlılarda bir içgüdü düzeyinde kalan bu davranışlar, insanlarda, zamana koşut olarak gelişmiş istemli ve bilinçli davranışlara dönüşmekle kalmamış, toplumsal bir davranış niteliği de kazanmaktadır (Akdur, 2000, s.2-3). Sağlık, bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel ve toplumsal açıdan işlev görebilme yeteneği olduğu gibi bireyin sahip olduğu bir değeri yansıtmaması nedeniyle, gerek toplumun ve gerekse bireyin sosyo-ekonomik düzeyine bağlı olan bir gösterge olarak fizyopsikolojik durumu göstermektedir. Burada sağlık tanımı, yalnızca bireyin kendisini değil içinde bulunduğu toplumsal çevresini de kapsamaktadır (Yeğinboy, 1993, s.1-2).

Bu nedenle sağlık sorunlarını tanıyarak, gerekli konuları geliştirmek, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerini yönlendirerek birey ve toplum için uygun çözüm yollarını aramak gerekmektedir. Sağlık sorunları sosyoekonomik yapıyla önemli ölçüde iç içedir. İnsanların sağlıklarını temin etmek, korumak, geliştirmek; bireysel, kültürel ve sosyoekonomik pek çok koşulla doğrudan bağlantılıdır. Fakirlik, kötü beslenme, eğitimsizlik sebebiyle dünya nüfusunun neredeyse çoğunluğu etkin bir yaşam kuramamakta ve geleceğini çağdaş ölçeklerde planlaması söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte sağlık sistemlerindeki yönetim bozuklukları, araç gereç ve insan gücü yetersizliği, kişi başına düşen milli gelirdeki sağlık harcamalarının düşüklüğü, kentleşme yaşam beklenti düzeyindeki farklılaşmanın karşılanamaması ve demografik özellikler insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Baltaş, 2000, s.17-18).

Hastalık ve sağlık kavramları, soyut kavramlar oldukları için birbirlerinden kesin bir sınır ile ayrılmalrı olanaklı görünmemektedir. Ancak bu kav-

ramların değerlendirilmesinde bazı olguları irdelemek gerekmektedir. Bunlar (Yeğinboy, 1993, s.2),

Fiziksel uyum; bireyin fizyolojik olarak normal olma, enfeksiyonlara karşı dirençli olma, fiziksel güçlükler veya fiziksel çevre ile mücadele edebilme yeteneği,

Duygusal uyum; bireyin duygusal olarak normal olma, duygusal değişimlere karşı koyabilme, duygusal güçlükleri aşabilme duygusal ortama uyabilme gücü,

Zihinsel uyum; bireyin zihinsel olarak normal olma, iyi işlev görmesi, davranışlarının çevresindekilerinin çoğunluğuna uyma, davranışlarında zamanla ortaya çıkabilen değişiklikler bütünü,

Toplumsal uyum; bireyin davranışlarının içinde bulunduğu çevrenin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilip benimsenmesi, biçiminde belirtilebilir.

Türkdoğan'a (1991, s.32-33), sağlık-hastalık olayının cemaatin kültür, geleneksel yapı ve değer sistemlerinin içinde ele almak gerekmektedir. Sağlık-hastalık süreci ile hastane doktor ilişkilerini bir sosyal sistem içine yerleştirmek, her şeyden önce sosyal sistemin kendisi hakkında bazı ön bilgileri gerektirmektedir. Sosyal sistemler bir toplum içinde fertlerin teşkilatlanmış tutum ve davranışlarıyla ilgili karşılıklı düzenlenmiş ideal biçimlerden ibarettir. Toplum fertlerin organizasyonu olduğu halde, bir sosyal sistem fikirlerin organizasyonudur. Bu duruma göre sosyal sistemler, birtakım genel kavramlar veya umumileştirmelerden ibaret ideal tipler olarak ifade edilmektedir. Bu tipleştirme veya modeller sosyal kurumlara uygulanır. Sosyal sistemler toplum kültürünün bir unsurudur.

Baltaş'a (2000, s.72-73) göre, hastalık ve sağlıkla ilgili olarak ele alınan kültür faktörü, çeşitli dönemlerde farklı anlayışlarla değerlendirilmiştir. Absolutizm anlayışını temsil eden görüş, hastalık ve sağlığın kültürle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, bunların birbirlerini etkilemeyen süreçler olduğunu savunurken, Relativizm anlayışı absolutist görüşün tam tersine bütün değişimlerin kökeninde kültürel kalıpların bulunduğuna inanır bu yaklaşıma göre kültür, sağlık ve hastalıktaki temel belirleyicidir. Üversalizm ise, bu iki görüşün ortasında yer alır. Temel insan karakteristiklerinin evrensel boyutta ortak olduğunu, ama kültürel değişkenlerin ve etkilerin bunları yönlendirdiğini kabul eder. Bireyin sağlığında genetik kadar etkileyici olan kültür, çok özelleşmiş yöresel inançlardan, tutum ve alışkanlıklardan felsefi yorumlara kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içine alır. Hastalık ile bozuklukların sebepleri ve tedavileri konusundaki inançlar, kişisel ve kültürel farklılıklar göstermektedir.

Hastalık kavramı üzerine üretilen teoriler "hastalığın ontolojik teorisi" ve "reaktivite teorisi" ile başlamıştır. Ontolojik teoride zararlı hastalık ajanlarının, insan bedeninde gelişmesi sonucu semptomlar oluşmaktadır. Burada insan

bedeninden bağımsız, kendi başına hareket edebilen, serbest hastalık varlığı söz konusu olmaktadır. Antik inanışa göre zararlı hastalık ajanları, soyut ve somut olabilmektedir. Somut hastalık ajanları; miasma, gaz, kötü koku, öfke, heyecan ve benzeri ajanlar, soyut olanlar ise; günahlar, beddua, büyüler olarak ortaya konmaktadır. Modern tıpta bu anlayışın uzun zamandır yeri olmamasına karşın, burada bahsedilmesinin nedeni, halen halk arasında bazı hastalıklar ve özellikle engelli oluş ile günahlar, beddua ve büyüler arasında ilişki kurulması olmaktadır (Güler, 2005, s.44).

Sağlık ve hastalıkla ilgili biyolojik ve psikolojik özelliklerin yanı sıra, bireyin içinde bulunduğu fiziksel, sosyal ve kültürel çevre özellikleri bireylerin sağlıklı yaşam alışkanlıkları, hastalığı tanımlama, rahatsızlığı algılama ve yardım arama, sağlık hizmetlerinden yararlanma, modern-geleneksel veya popüler tedavi tercihleri, tedaviye uyum ve ilaç kullanma davranışları üzerinde ortak etki göstermektedir. Toplumsal faktörler ile sağlık-hastalık olgusu arasında karmaşık ilişkilerin net olarak ortaya konulması oldukça güç olmaktadır. Bu nedenle, toplumsal faktörler ve sağlık-hastalık olgusu arasındaki ilişkilerin çok dikkatli bir şekilde analiz edilmesi önem taşımaktadır (Tekin, 2007, s.290).

Tüm sağlıksızlık durumların, hastalıkların, yaralanmaların, engelliliklerin, kusurların ve benzerlerinin tanımlarını yapma ve sınırlarını, derecelerini belirleme işlevini tıp üstlenmektedir. Ortopedi, fiziksel tıp ve rehabilitasyon, kulak burun boğaz hastalıkları, göz hatalıkları gibi branşlar ve fizyoterapistlik, odyometristlik, protez-ortez imalatçılığı gibi medikal-paramedikal uğraşlar için, engellilikler tüketici kitlesini oluşturmaktadır. Tıbbi ortamlarda ortaya çıkan zorluklar, engellileri olduğu gibi onlara muhatap olan sağlık profesyonellerini de etkileyerek işlerini yapmalarını güçleştirmektedir. Tıbbi ilişkilerin neredeyse tümünde, yeterli bir sözel iletişime gerek duyulmasının ötesinde, bedene temas etme, bedeni özel uygulamalara tabi tutma ve bedeni özel düzenekler içinde konumlandırma söz konusu olmaktadır. Diagnostik ve terapötik gibi işlemler ve bunların gerçekleştirilmesinde kullanılan gereçler ve düzenekler, 'normal' beden yapısına uygun gelecek biçimde standardize edilmektedir (Güler, 2005, s.45-46).

Biyomedikal modelde hastalıklar, tamamen fizyolojik faktörlerin sonuçları gibi düşünülmekte ve bir dış ajanın, fizyolojik faaliyetleri aksatması veya bozması olarak değerlendirilirdi. Bugün ise konunun davranışsal boyutu rolü önem kazanmaktadır. Merkezi ve yerel yönetimlerden, bireyleri bilinçlendirme ve koruyucu davranış modellerinin kazandırılmasına doğru, sağlık organizasyonlarındaki kontrol odağı kaymaktadır. Bugün artık insanların davranışlarının, hastalıklarla ilgili düşünce ve duygularının, sağlıklarını doğrudan etkilediği bilinmektedir (Baltaş, 2000, s.32-33).

Tıbbın bu biyo-mekanik bakışı, hastalıklar ve sağlığa bilimsel ve standart bir tanım yapılması, sağlıklı olmanın içinde hasta olmama kadar engelli olmama durumunun da dâhil edilmesi, engellilik durumunun fiziksel ve zihinsel tıbbi normların dışında olduğu ve bedensel bir bütünlüğe sahip olmadığı için engellilerin sağlıksız olduğu yargısını ortaya çıkarmaktadır. Engellilerin yaşadıkları sosyo-kültürel atmosferleri içinde fiziksel engellilik ve engelliliğe tıbbi bakışın aksine sosyal bakışın, sosyal bir model üzerinden engelliliğe bakması ve sosyal, politik, çevresel faktörler ile engellilik bağlantısını kurmaları sağlık algılarını, sosyal bir inşa süreci içinde oluşturdıklarını varsayma ise sosyal modelin içeriğinin bir basamak daha genişletilmesine işaret etmektedir. Bedensel problemin ve sonrasında sağlıklı olmanın, günlük yaşam gerçekliği içinde, sosyal olarak inşa edilmesi aracılığıyla birey açısından bu süreç, engellilik ve sağlıklı olmanın günlük yaşam gerçekliği içinde sosyal olarak anlamlandırılması ve rutin günlük yaşama uyarlanma çabasını göstermektedir (Nazlı, 2012, s.233-235).

Bedenin sosyal olarak inşa edildiği düşüncesinin yaygınlık kazanması ile bedensel ve ruhsal yeterlilikler üzerindeki önyargıların haklılaştırılması eğilimi giderek daha zor ve sosyal bilimsel kuramlaştırma eğilimi açısından giderek daha etik dışı bir eğilim olma niteliği kazanmıştır. Engel sorunu bu noktada, yeti yitiminin bizzat taşıyıcısı olan kişilerde salt bir handicap olarak değil, söz konusu ölçütlerin ve bu ölçütlerin dolayımıldığı normalleştirilmiş yapıp etme-biçimlerinin yeti yitimi deneyimi yaşamış kişilerce deşifre edilmesine bağlı olarak, sosyal gerçekliğin kendi içinde ve "normal" olarak tanımlanmış çoğunlukta da aranması gerekliliğine işaret etmektedir. Yeti yitimine sahip bireylerin, toplumsal yaşama katılımlarının, tıbbi, rehabilite edici, sosyal kültürel, ekonomik, psikolojik, politik ve sosyo-bilişsel süreçler üzerinden bütünlüklü bir model üzerinde değerlendirilmesi gereği bugün çok daha önemli bir kurumsal arayış olarak karşımıza çıkmaktadır (Uluocak & Aslan, 2012, s.36-37).

Bu anlamda toplumsal inşacı yaklaşım, postmodernizm söylemi içinde kabul edilmektedir. Öncelikle bu görüş, gerçeğin var olduğunu ve hastalık ile beden/vücut hakkında tek neden bulma ve açıklama olasılığını reddetmektedir. İkinci olarak, geleneksel tıp tarihini sorgulamaktadır. Çünkü tıp tarihi hastalıklara ilişkin bilginin ilerleyen bir şekilde giderek güvenilir hale geldiğini anlatmaktadır. Üçüncü olarak tıp uzmanlarıyla, sıradan insanlar arasındaki ilişki önemsenmektedir. Tüm çıkarsamalar ve bilgi tipleri, ister deneysel bilgiler olsun, ister akla dayanan bilim olsun hepsi geçerliliğe sahiptir. Sıradan insanın açıklamaları, bugüne kadar tıbbı göre ikincil olarak kabul edilen bilgilere şimdi dönüşmektedir. Toplumsal inşaya ilişkin literatür, tıbbın geniş ölçüde kritiğini yansıtmakta, tıp bilimlerinin temellerini ve geçerliliğini sorgulamaktadır (Kasapoğlu, 1999, s.10).

Cirhinlioğlu'na (2003) göre, modernden post-moderne doğru geçildiği düşünülen günümüzde, hastalık/sağlık kavramlarına yönelik geleneksel bakış açılarının köktenci bir şekilde her toplumda değiştiği söylenebilir. İster gelişmiş kapitalist dönemde olsun ister kapitalizmin azgelişmiş bir döneminde olsun hemen hemen her toplum kendi sağlık ve tıp anlayışını hastalık kavramı üzerine odaklaştırmaktan ziyade sağlık kavramına odaklaştırmaktadır. Televizyon reklamları, bunun en iyi örneği olarak görülebilir. Tıp içerikli birçok reklam hastalarınca nasıl çare aranacağından çok hastalanmamak için neler yapılması gerektiğine yönelik ürünlerin reklamı olmaktadır. Ayrıca, spor ve spor ürünlerine ilişkin reklamların da azımsanamayacak ölçüde olduğu görülebilir. Klasik tıbbın bilgi üzerinde kurmuş olduğu egemenlik birçok alanda kırılmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde dile getirilen, rasyonel tıbbın en klasik nesnesi olan engelliler ve kadınların kendi kuramlarını kendileri geliştirerek, tıbbın kendilerini hesaba katmayan geleneksel tedavi tekniklerine karşı çıkmaları da post-modern dönemin bir özelliği gibi durmaktadır (Cirhinlioğlu, 2003, s.143).

Fiziksel Engellilik ve Din

Tarihte bilinen tüm insan topluluklarında bir dine rastlanmaktadır. Hatta tarih öncesi dönemlerin buluntu ve kalıntılarının tüm matlık ve suskunluğuna rağmen anlaşılan insanoğlunun dindarlığını kökenleri, onun dünya varlığının çok eski zamanlarına uzandığını göstermektedir. Böylece, din, tarihsel ve kültürel bir fenomen olarak insan topluluklarında evrensel bir olgu olmak veya en azından öyle görünmekle beraber bir toplumdan ötekine, bir kültürden başkasına değişen çeşitli zenginlikle karakterize olması tarihsel, aktüel veri, gözlem ve tespitlerden anlaşılmaktadır (Günay, 2013, s.163-164).

Din, insan doğasının en ulvi anlamlarına çağrı ve en az dışavurumları için bağlayıcı kaynak olarak davranışlarının çoğunun arkasında itici bir güç olarak ifade edilebilir. Dini tecrübe öznel/sübjektif bir karakter sergilediği kadar bireyi aşan nesnel/objektif ve sosyal karakteri de arz eder. Bu nedenle neredeyse bütün dinler, inanç, düşünce ve tasavvurlar üzerinde şekillenmiştir. Dinler sadece Tanrı ile insan arasındaki mahrem ilişkiyle sınırlı kalmamış tersine her din dış dünyaya bir inanç, renk, duygu, tavır ve davranış biçimleri olarak yansımıştır. Kültürel olarak belirlenmiş davranışların belli başlı kurumlaşmış kaynaklarının oluşturan dini inançlar ve ahlaki sistemler, sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilemiştir (Kurt, 2008, s.76-77).

Weber (1999), psikolojik güdülerin inanç ve dini yaşam pratiğini yarattığını ve yaşam biçimini yönlendirip bireyi orada sıkça tuttuğunu düşünmektedir. Fakat bu güdüler ona göre, büyük ölçüde, dini inanç tasarımlarının özelliklerinden de doğmuştur. Bu nedenle, dini düşünceler, tarihi gerçeklikte çok

az rastlanan ideal tip bütünlüğü içerisinde gösterilerek incelenebilir (Weber, 1999, s.83-84). Ona göre, din gerekli bir muhafazakâr güç olmanın aksine din-den etkilenen hareketler çarpıcı toplumsal değişimlere neden olmuşlardır. Din bir yandan bazı köklü toplumsal değişimlerin önünde engel teşkil edebilirken bir yandan dinsel idealler kurulu toplumsal düzenler üzerinde bozucu ve çoğunlukla devrimci bir etki bırakabilmektedir (Giddens, 2012, s.586-587).

Berger (2005), toplumsal olarak inşa edilmiş düzen ne zaman olduğu gibi kabul edildiğinde evrende mevcut olduğu kabul edilen anlamlarla onun anlamlarının birleşmiş olduğunu söyler. Ona göre, arkeik toplumlar düzen, mikrokozmik bir yansımaya olarak görünürken, insanlar dünyası da âlemde var olan anlamları ifade eden araçlar olarak görünmüşlerdir. Çağdaş toplumlar ise sosyal dünyanın bu şekilde kozmikleştirilmesi, evrenin tabiatından ziyade insanın tabiatı hakkındaki bilimsel önermeler şeklinde yerini almıştır. Tarihsel değişiklikler ne yönde olursa olsun temel eğilimler, sosyal olarak inşa edilen düzendeki anlamların evrene nasıl yansıtıldığı üzerinde olmuştur. Kutsal bir kalıp içerisinde kozmikleşmekte olan din, insanın dışında fakat aynı zamanda onunla ilişki halinde bulunan esrarengiz ve korkutucu bir niteliğin etkisinde kalmıştır (Berger, 2005, s.63-64).

Din toplumsal dünyanın meşrulaştırmasının da en etkili kaynağını oluşturmaktadır. Din, gerçekliğin toplumsal inşası bağlamında en yaygın ve en etkili meşrulaştırma kaynağı olarak görülmektedir. İnsanın toplumsal gerçeği inşası sürecinde dinin, gerçekliğe bir anlam sağlama ve bu gerçekliğe meşrulaştırma olmak üzere iki amacının bulunmaktadır. Bilim, doğal fenomenleri dinin, yapabileceğinden daha iyi açıklayabilmesine karşın anlam sağlamakta oldukça başarısız olmaktadır. Böylece din, tam iyi ve tam güçlü tanrı inancının bilimin kendi başına sağlayamayacağı anlam derinliği sunmaktadır (Poloma, 1993, s.267-269).

Berger & Luckmann'a (2008) göre, meşrulaştırma işlevi aynı zamanda bireyin öznel kimliğinin doğruluğuyla da yakından ilişkilidir. Sosyalizasyonun doğası nedeniyle belirsiz bir şey olan öznel kimlik, bireyin anlamlı ötekilerle kurduğu, değişebilecek veya tamamıyla kopabilecek ilişkilerine bağlıdır. Kişi sabit ve sosyal olarak tanınmış bir kimliğe sahip olduğu kavrayışını gündelik sosyal etkileşimde koruyorsa bile rüyalar ve fantezilerdeki gerçekdışı başkalaşımın sürekli tehdidi altındadır. Kimlik, sembolik bir evrende temsil edildiği zaman nihai olarak meşrulaştırılmış olur. Mitolojik anlamda ifade edilirse, kişinin gerçek adı ona tanrısı tarafından verilmiştir. Böylece kişi, kozmik bir gerçekliğe kendisini demirleyerek, kendi kimliğini, hem sosyalizasyonun tesadüflerine hem de olağandışı tecrübenin kötü niyetli dönüşümlerine karşı korumuş olur.

Psikolojik bir denge kurma yollarından biri olan din, dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere koyma biçimi olarak işlev görmektedir

(Mardin, 2012a, s.30). Din bireyin kendisini ve dış dünyasını tanıma, anlama ve buna bağlı olarak da bir yaşam felsefesi oluşturmaya açısından, ona birtakım bilgiler sunabilir. Bu anlamda engellilerin engel durumlarını anlama, kavrama ve yaşadıklarını makul bir şekilde anlamlandırmaya çalışarak, engellilik halinin kabul edilmesine katkı sağlayacak birtakım bilgilerin edinilmesinde, dinden yararlanılması mümkün olabilir. Din engellilere karşılaştıkları sıkıntılarla mücadele etmede moral desteği sağlama, kendisine her zaman yardımcı olabilir ve sığınabileceği yaratıcısı olduğu duygusunu kazandırarak yaşama sevincini artırmayla birlikte yaşadığı durumu kavramasına katkı sağlayacağı bilişsel nitelikte bazı açıklamalar sunabilir (Kula, 2004, s.9).

Engelliler, toplumda karşılaştıkları davranış örüntülerinden en çok kendilerine yönelik sergilenen acıma ve acınma duygusundan şikâyet etmektedirler. Toplumda engelli olma bilincinin oluşturulması için engelliler kadar toplumunda eğitilmesi engellilere karşı var olan önyargıların yıkılması engellilerin toplumsal yaşamda mücadele etmek zorunda kaldıkları sorunları ortadan kaldıracaktır. Bununla birlikçe toplumun büyük bir kısmı tarihsel ve geleneksel koşulların etkisiyle engelliliği bir kader sorunu, ilahi bir ceza veya gizlenmesi gereken utanılacak bir durum olarak algılayabilmektedir. Devlet ise, engelliliği ekonomik kalkınma için ayıracağı kaynaktan fedakârlık olarak görebilmektedir (Öz, 2013, s.81).

Engellilerin görünümlerine, yetersizliklerine yönelik oluşturulan önyargılar, basmakalıp değerlendirmeler ve olumsuz tutumlar nedeniyle sosyal alana uyumları ve günlük hayatlarını sürdürmeleri zorlaşmaktadır. Bu noktada engellilerin günlük hayata ve sosyal ortama katılabilmelerini sağlayacak fiziki ve sosyal koşulların yanında engellilere yönelik olumlu tutumların toplumda daha fazla oluşmasını sağlayacak çabaların artırılması gerekmektedir. Böylece, insan hayatında geniş geniş tecrübe alanına uygulanabilen, önemli ve geniş bir referans sunan din, engellilere yönelik tutum ve davranışların nasıl olması gerektiği konusunda etkili olabilir. Çünkü din, bireye ferdi ve sosyal uzlaşma, uyum ve sosyal bütünleşme çerçevesinde hareket etmesini sağlayacak değerleri, ilkeleri sunmakta ve onları kazandırmaya çalışmaktadır (Kula, 2006, s.512).

Eski Yunanlara kadar uzanan dönemlerde, ahlaki statüsü hakkında alışılmadık veya kötü bir şeyleri dışı vurma için bedensel işaretler kullanılırdı. İşaretler deriye kazınmakta veya yakılarak oluşturulmakta ve işaretleri bir köle, bir suçlu, bir hain-mecazen kirlenmiş, özellikle kamusal alanlarda kaçırılması gereken lekelenmiş kişilerdi. Sonraları Hristiyanlık döneminde bu işaretler birinci anlamda, Tanrının merhametinin ciltte açan çiçekler şeklini alan bedensel işaretleri, ikinci anlamda ise bu dinsel benzetmeye karşılık fiziksel bozuklukları ifade etti (Burcu, 2015, s.151). Bu türde oluşan anomik olayların telafisinin bu dünyaya ait terimlerle bir geleceğe yansıtmak suretiyle inşa edilebilmektedir. Uygun vakit geldiğinde acı çeken kişiler teselli edilecekken

bir yandan da haksızlıklar cezalandırılacaktır. Mevcut ıstıraplar ve kötülükler öbür dünya hayatında tersine çevrilecektir. Diğer bir ifadeyle, ahiret, hayatı düzenleyen bir mekân olarak konumlanmaktadır (Berger, 2005, s.120).

İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayı hedefleyen İslam dini de insan ile ilgili her konuya değinmektedir. Bu sebeple engellilerin manevi kazanımları, ibadetleri yerine getirirken onlara tanınan kolaylıklar, aile ve toplumların engellilere bakış açısına varıncaya kadar pek çok husus Tanrı veya Tanrı'nın elçisi tarafından dile getirilmiştir. İslam'a göre, engellilik insan için asla bir kusur değildir. Aksi takdirde doğuştan engelli olan insanlar için Tanrı'nın onları engelli olarak yaratması durumu sağlıklı bir şekilde anlamanın imkânı olmayacaktır. Çünkü bu durumda, kusur sayılan engeli yaratan bir yaratıcının varlığı gündeme gelebilir. Oysa Tanrı insanları, servetleri, ırkları, renkleri, cinsiyetleri, dilleri, nesepleri, fizyolojik yapıları, engelli veya sağlıklı oluşları açısından değerlendirmemektedir. Onları daha çok, iman, güzel ahlak, ibadet ve itaatleri, iyi ve kötü davranışları açısından değerlendirmektedir. Kısacası engellilik Tanrı tarafından bazı insanlara imtihan gereği verilen bir durumdur (Eser, 2013, s.5-6).

Din insan hayatı ve geleceğiyle ilgili bilgiler de sunmaktadır. Hayatın belirsizliklerini kapsayan bu bilgiler insanın kendine güvenmesini sağlamakta ve karşılaşılan sorunlarla mücadele gücünü artırmaktadır. Bu nedenle insanın karşılaştığı engellilik, hastalık gibi stresli durum veya olaylar karşısında yaşadığı gerginliklerle baş edebilmek için başvurduğu yollardan biri de dini inançlar ve değerler olmaktadır. Kritik zaman ve durumların ortaya çıkardığı problemlere karşı din, kişinin sahip olduğu başka inanç ve pratik çerçevelere alternatif makul davranışlar önermektedir. Böylece dini inanç ve değerler öncelikle hayatın trajik dönemlerinde yoğun gerilim ve sıkıntının yaşandığı durumlarda gerçekliğin algılanmasında ve yorumlanmasında çoğu insan için temel dayanak noktası olmaktadır (Kula, 2005, s.113-114).

Fiziksel Engellilik, STK'lar ve Kentsel/Yerel Siyaset

Sivil toplum kavramı, 'şehir adabı' vurgusu ile ifade edilmektedir. Sivil toplum kavramındaki 'sivil', şehir hayatıyla meydana gelen hakları ve yükümlülükleri içermektedir. Batı Avrupa'da, 12. yüzyıldan itibaren şehirlerin yeniden önem kazanmaya başlamasıyla şehir yaşamını düzenleyen Roma Hukuku yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bu hareketlenmenin beraberinde gelen 'sivil' e dayalı kavram ve uygulamalar yeni bir dinamik oluşturarak 17. ve 18. yüzyılda Batı düşüncülerinin artık bu kavram kökünü 'hürriyet'lerden söz açıldığında kullanmaya başladığı görülmektedir. Hegel ve Marx'ın tarihi ve felsefi kullanımları etrafında kümelenen kavramın; bir "medeniyet"lik anlayışıyla, Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal tarih aşama-

sıyla ve Tarih felsefesinin alanında bir tartışmayla ilgili olduğu görülmektedir (Mardin, 2012b, s.9-10).

Sivil toplum kuruluşları ise toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kar amacı gütmeyen, devletten ayrı hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve eylemlerine bakıldığında, siyasal iradeyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türüdür (Tosun, 2007, s.4).

Bu kuruluşlar, toplumsal sorumluluk bilinci ve kamuoyu baskısı oluşturma, alan bilgisi ve uzmanlık, organizasyonel etkinlik, hızlı ve pratik çalışma, maliyet-etkinlik, yeniliklere uyum sağlayabilme, halka yakın ve samimi olma, etkin sosyal hizmet sunumu, üstün düzeyde fedakârlık, kamu ve özel sektör hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunma, organizasyonlara farklı kesimleri kolaylıkla dâhil edebilme niteliklerine sahiptir. Fakat buna karşın, sınırlı kurumsal kapasite, fon bulma, şeffaflık ve hesap verebilirlikten yoksunluk, temsil yeteneğinde eksiklik, ölçek yakalama, birbirine benzeme, ideolojik önyargılar, programlarının kapsamlı olmaması ve uluslararası işbirlikleri konularında yetersiz kalabilmektedirler (Demir & Sever, 2008, s.354).

Sivil toplum aşamasına karşılık gelen sosyal yaşam örgütlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının oluşma sürecindeki temel dinamikleri ve amaçları Psikolojik açıdan; bir ihtiyacın karşılanması, ait olma duygusunun tatmini aile açısından, ekonomik açıdan, dini açıdan, ideolojik açıdan, kültürel açıdan, eğitim açısından, sağlık açısından, çevre açısından, siyasi açıdan, yoksullukla mücadele açısından, hobi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve yaygınlaştırılması açısından, spor faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, bilinçli spor alışkanlığının kazandırılması açısından, engellilerin normal yaşam standartlarına ulaşabilmeleri için gerekli maddi ve manevi desteği sağlamada ve toplumsal duyarlılığın artırılması için kamuoyu oluşturmaları açısından, küresel ölçekte insanlık adına ortak bir evrensel platform oluşturma çabaları açısından bir kategorik tasnif ortaya koymaktadır (Demirel, 2009, s.108-109).

Sivil toplum, devletin gücünü tanımlama, denetleme ve meşrulaştırma açısından sivil toplum güçlerinin oynadıkları rollerle ilgili önemli noktalara vurgu yapmasından dolayı demokratikleşme tartışmalarının merkezi önemini oluşturmaktadır. Sivil toplumun, devletle toplum arasındaki güç dengesini değiştirerek toplum lehine dengeli bir muhalefet sağlama, kamusal ahlak ilkeleri oluşturma ve bunların uygulanmasını sağlama, alternatif bir temsil süreci yaratarak örgütlü grupların isteklerini sisteme aktarma, bu grupların çıkarlarını birleştirme ve demokratik değerleri yerleştirme ve koruma olarak ortaya çıkan dört şeklinin demokratik sistemin ve yönetişimin gelişmesine katkı sağlayacağı ileri sürülmektedir (Kabasakal, 2008, s.61-62).

Sivil toplum ile demokrasinin iç içeliği, çağdaş demokrasi tanımlamalarında, insan hakları, çoğulculuk, sözleşme düzeni, temsil ve katılım gibi de-

mokratikliği sağlayıcı temel ilkelerle vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle sivil toplum, çoğulculuğu, özerk grupların varlığını, korunmasını ve katılımını zorunlu kılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, özellikle merkeze politik topluma güvenin sarsıldığı yerlerde alternatif güç odakları olarak sistemin ayakta kalmasını sağlamaktadır. Hem yerel yönetimler hem de sivil toplum kuruluşları 'çevre'yi oluşturmaktadır. Her ikisi de merkezin elinde tuttuğu hukuksal yetkilerden ve üstün otoriteden yoksun, güçleri halka dayandığından ve halka yakın olduklarından demokratik kuruluşlar olmaktadır (Kaypak, 2012, s.42).

Avrupa Kentsel Şartı'nın 'Kentlerde Ekonomik Gelişme' konulu başlığında, yerel yönetimler beldelerin ekonomik gelişmesini sağlamakla görevli yönetsel yapılar olarak görülmektedir. Aynı zamanda kentlerin niteliğinin ve kentsel kullanıcıların beklentilerinin değişmesiyle beraber, belediyelerin kentleri ekonomik değişme ve gelişmenin taşıyıcısı olarak görmesi üretime, dağıtım, değişime ve tüketime yönelik ekonomik örgütlenmeler olarak bakılması gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece yerel sermayenin küresel dünya ve kentsel alanların eklemlenmesine katkı sağlaması, bu kesimlerin yerel gücün kullanımına veya bu kullanımın kendi beklenti ve istekleri yönünde şekillendirilmesine yönelik girişimde bulunmalarına da yol açmaktadır (Öner, 2000, s.102-103).

Demokrasi anlayışının gelişmesi ve demokratik bilincin oluşmasında etkin rol oynayan yerel yönetimler, belirli hizmetlerin karşılanmasını sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir. Bazı alanlarda toplumun bilgi, deneyim ve becerisinin harekete geçirilmesi açısından sivil toplum kuruluşlarının desteği önemli fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimler, çeşitli meslek kuruluşları, sendikalar, kooperatif birlikleri, dernekler ve diğer gönüllü kuruluşlarla çeşitli alanlarda işbirliği ve ortaklık yürütebilmektedir. Böylece, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasında yakın bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Kara, 2011, s.56-57).

Engellilerin haklarına yönelik uluslararası sözleşmenin 29. maddesinde engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında siyasal haklarını ve bunlardan yararlanma imkânını güvence altına alması gerektiği ifade edilir. Bu madde engellilerin siyasal ve toplumsal yaşama katılımına yönelik konuları içermektedir (Resmî Gazete, 2009). Bu anlamda yerel yönetimlerin üstüne çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Çünkü yaptıkları sosyal ve teknik alt yapı yatırımlarıyla, kentsel mekânın şekillenmesinde önemli role sahiptirler. Kentsel çevre ve ulaşım hizmetlerinin, kentteki her türlü açık alan ve yapının, engelliler için ulaşılabilirliğinin yerel yönetimler tarafından sağlanması, engellilerin sosyal yaşama katılmasında fırsat eşitliğini sağlayan en önemli unsur olmaktadır. Bu nedenle, engellilere yönelik yapılması gereken düzenlemeler oluşturulurken mevzuat ve standartlara uygun olması konusundaki aksaklıklar, yerel yönetimlerin bu konudaki yetki ve sorumlulukları, mevcut mevzuat ve

standartlar konusunda yerel yönetimlerin bilgi, teknik ve mali açıdan yeterliliği dikkate alınarak programlanmalıdır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.81).

Engelliler, gerek kendilerinden kaynaklanan gerekse toplumdan kaynaklanan nedenlerden dolayı yeterince örgütlenememektedir. Bilinç eksikliği, örgütlenmeyi amaç dışı menfaat elde etmek için kullanma, maddi yoksunluk, eğitim düzeyinin düşük olması gibi faktörler engellilerden kaynaklanırken, mevzuat dilinin ağır oluşu, engellilere yönelik hizmetlerin bir hak değil yardım kategorisinde ve iyilik olarak görülmesi, engellilere hizmet sunan kamu görevlilerinin engelliler ve engellilerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olmasından doğan ve bu nedenle engellinin uygun hizmet alamaması, kaynaştırma eğitimindeki sorunlar toplumun engelliye bakışı ile ilgili dışsal faktörlerdir. Bu sorunlara rağmen, dernekler, tüm üyelerini ve toplumu engellilik hakkında bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Sosyo-kültürel çalışmalar, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine aracılık etme, vakıfların yaşam köyü oluşturma gibi ileri hizmetleri planlanabilmektedir. Nitekim derneklerin, diğer sivil toplum kuruluşları ile zaman zaman kendi aralarında işbirliğine girdiği görülmekle beraber, ortak çalışmalar olması gereken düzeye ulaşamamıştır (Yazıcı & Yemişçi, 2010, s.212).

Engellileri temsil eden derneklerin kendi aralarındaki işbirliği ve dayanışma içerisinde olmaları gerektiği Avrupa Kentsel Şartı'nda¹ belirtilmiştir. Buna göre, dernekler, engellileri temsil etme, haklarını koruma ve onların toplumla bütünleşmesini teşvik etmekte olumlu bir oynar. Dernekler sadece kendi aralarında fikir alışverişi yapmakta sınırlı olmamalı aynı zamanda kent planlama, sosyo-kültürel, politik konulardan sorumlu diğer kurumlarla ve her grubun birbirleriyle olan fikir alışverişleri, belirli aralıklarla ve sürekli devam etmelidir. Bu fikir alışverişleri sadece projenin gelişimi ve uygulanması aşamasında değil, tasarım sürecinde de sağlanacak hizmetlerin kalitesinin yükselmesini sağlar ve yerel yönetimlerce benimsenen bütünleşme önlemlerinin etkinliğini artırır. Böylece, sokakların, kamu alanlarının, ulaşım ve diğer kullanımların ayrıntılı şemaları çıkarılarak, yapı yönetmelikleri ve ruhsat başvuruları dikkate alınarak, kentsel çevre bir bütün olarak planlanabilir.

Fiziksel Engellilik ve Kentsel Yaşam

Kent, tarihsel süreçte insanoğlunun bu gün sahip olduğu kültür ve uygarlık düzeyinde en köklü başarılarından biridir. Bu başarının sonucu olarak köylülüğün belirleyici olduğu toplumsal ilişkilerden, kentin belirleyici olduğu toplumsal ilişkilere geçilmiş, insanın birey olarak varlığından, toplumsal ve kültürel olarak kimliğine kadar, bütün boyutlarıyla büyük etki bırakan yenilikler

yaratılmıştır. Özellikle birey, geleneksel toplum içerisinde bağımlı olduğu toplumsallıktan özgürleşerek, yeni toplumsallıklar inşa ederek özgür hale gelmiştir. 'Birey kent devriminin çocuğudur', bu nedenle bireyin kendi başarısı, kendine duyduğu güven ve sahip olduğu gelecek tasarımını besleyen inanç ve anlayış yeni toplumsallıkların inşa edilmesinde en önemli motivasyonu oluşturmaktadır (Bilgin, 2007, s.21-22).

Kentler, farklı sosyal sınıflardan oluşan bir toplumun, yapay çevreyi doğal çevreye egemen kıldığı bir ortamda kentsel yaşam kurallarına uygun olarak yaşamlarını sürdürdükleri yerleşmelerdir (Uğurlu, 2013, s.27). Kentler, yabancılara karışmanın, gruplar ve topluluklar arasındaki ilişkinin, işlevsel farklılaşmanın mekânlarıdır. Bu nedenle, kent toplumsallığı kır toplumsallığından farklıdır. Çünkü birey, kentte daha farklı düşünür, hisseder ve karşılık verir (Özyurt, 2007, s.114). Kentlerde, kentsel olmayan yaşam biçimlerine rastlanabileceği gibi aynı zamanda kentsel yaşam biçimlerinin kentlerin dışına da taşabilme imkânı da olmaktadır (Keleş, 2013, s.125).

Avrupa Konseyi'nin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından kent politikalarından yola çıkarak oluşturulmuş, kentli hakları ile ilgili en geniş bildirge olan Avrupa Kentsel Şartı'nda ideal kent, kentli haklarının korunduğu, yaşam koşullarının iyileştirildiği, kullanıcılardan alınan dönüşümlerle birçok sektör ve aktiviteyi bir arada uyum içinde barındıran yaşam yeri olarak tanımlanmaktadır. Bildirgenin her maddesi toplumun her kesiminden olan bireyleri ve dolayısıyla engellileri de içermektedir. Bildirge, engellilerin güvenli bir kent, sağlıklı, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevrede yaşamlarından başlayarak çalışma, dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültür gibi temel haklardan yararlanmalarını ve bu işlevlerin birbiriyle ilintili şekilde çözümlenmesini amaçlamaktadır (Dikmen, 2011, s.841).

Engellilerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları veya karşılaşılabilecek olası-
lıklarının yüksek olduğu pek çok sosyal sorundan bahsedilebilir. Engelliler özellikle kentsel yaşam koşullarında, etiketlenme, dışlanma, marjinalleştirme, görmezden gelinme, yaşam alanlarında ihtiyaçlarının karşılanamaması veya karşılanmadaki engeller, bağımsız davranışlar sergileyememe ve bunun sonucunda özgürleşememe, ulaşılabilirlik ve erişebilirlik ile ilgili engellemeler, eğitim, ekonomik ve siyasal kaynaklara ulaşamama, istihdam gibi sorunlarla karşı karşıyadır (Burcu, 2015, s.128).

DDA'nın (Disability Discrimination Act) yaptığı araştırmalar, engellilerin %93'ünün iş sahibi olmanın kendileri için önemli olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. Engelliler, engelli olmayanlara göre daha az iş bulabildikleri gibi, iş bulduklarında ise engelli olmayanlara nazaran daha az kazanabilmektedirler (Giddens, 2012, s. 332). İngiltere'de 1985 yılında yapılan OPCS araştırmasında, 16-64 yaş arası çalışma yaşında olan iki milyon engelli bireyden sadece 700.000'inin (% 30) iş sahibi olduğu görülmüştür. Yedi yıl sonra

yapılan 'İş Gücü Araştırması'nda, engelliler arasındaki işsizlik oranının yaklaşık % 50 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, iki yıldan uzun süredir işsiz olan engelli olmayan bireylerin oranı ortalama % 8 iken, engellilerin oranı ortalama % 26'yı göstermektedir. Amerika'da 200 yılında yapılan US Census verileri ise bu yaş grubundaki engelli olmayanlar arasındaki çalışma oranını % 78,6, engelliler arasındaki çalışma oranını ise yalnızca % 27,6 olarak belirtmiştir (Ergüden, 2008, s.16).

Türkiye, engellilere yönelik Anayasa'dan başlayarak Avrupa Sosyal Şartı, Engelliler Kanunu ve İş Kanunu'nda istihdamla ilgili kanunları kapsayan özel düzenlemeler yapmıştır. Engelli çalışanların haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeleri içeren hükümler Avrupa Sosyal Şartı'nın 15. maddesinde yer almaktadır. Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Engelliler Kanunu'nun 14. maddesi, İş Kanunu'nun 30, 101 ve 108. maddeleri engelli çalışanlara yönelik hükümler taşımaktadır (Demir, 2015, s. 63). Avrupa Sosyal Şartı'nın engellilerin istihdamını konu eden 15. maddesi: Normal çalışma ortamında engellileri istihdam etmek ve onların istihdamını sürdürmek ve çalışma koşullarını engellilerin gereksinimlerine uyarlamak veya engellilik nedeniyle bunun mümkün olmadığı durumlarda çalışmayı buna göre düzenlemek veya engel düzeyine göre güvenli bir istihdam türü yaratmak için, işverenleri özendirmeyle yönelik bütün önlemlerle onların istihdam edilmelerini teşvik etmeyi taahhüt eder (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.70).

Türkiye'de çalışma mevzuatı göz önüne alındığında pozitif ayrıcalık prensibine dayanarak engelli işgücüne çalışabilme imkânı sağlayan ve temelini Anayasadan alan bazı hükümleri vardır. Anayasa, "iktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir", "devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışması hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadi ve mali tedbirlerle çalışanları destekler" ve "çalışma herkesiz hakkı ve ödevidir" demek üzere devlet, engelliler dâhil tüm vatandaşların çalışma hakkını anayasal güvence altına almakta ve bütün çalışanların, sosyal güvenlik ve insan haysiyetine yaraşır bir yaşam düzeyinden eşit fırsatlarla yararlanmaları için gerekli önlemlerin alınmasında öncülük etmektedir (Seyyar, 2001, s.67).

Engellilerin istihdamına yönelik 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Yasası'nın 14. Maddesinde; "çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, engeliyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz" ve "çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılabileceği engel ve güçlükleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve işyerinde fiziksel düzenlemelerin bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işyerleri tarafından yapılması zorunludur. Engellilik, durumları sebebiyle

işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdamı, öncelikle korumalı işyerleri aracılığıyla sağlanır” hükümleri yer almaktadır (Kızıldaş, 2012, s.243-244). Ayrıca, 14/07/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 12/02/1982 tarihinde yeniden düzenlenen 53. maddesinde değişiklikler² yapılmıştır.

Resmi Gazete’de, 25134 sayılı 10/06/2003 tarihle yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu engelli çalışanlara ilişkin 30. madde hükümler içermektedir (Resmi Gazete, 2003). Yine aynı şekilde ‘Engellilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme’nin çalışma ve istihdam konulu 27. maddesinde ise engellilerin istihdamına yönelik hükümler yer almaktadır (Giresunlu & Akıncı, 2011, s.173-174).

Türkiye’de engelli nüfus ve işsizlik oranı dikkate alındığında, engelli nüfusun çoğunluğunun işgücüne katılmadıkları görülmektedir. Engelli nüfusun 2002 yılı için toplamda iş gücüne katılma oranı % 22,29 işsizlik oranı %13,11 ve işgücüne dâhil olmama oranı %77,71 olarak belirlenmiştir. Türkiye’nin engelli nüfustaki işsizlik oranı Tablo 1’de gösterilmektedir (TÜİK, 2002).

Tablo 1: Türkiye’de Engelli Nüfustaki İşsizlik Oranı (2002)

	Cinsiyet	İş gücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İş gücüne dâhil olmayan nüfus (%)
Fiziksel, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli nüfus	Erkek	32.22	14.57	67.78
	Kadın	6.71	21.54	93.29
	Toplam	21.71	15.46	78.29
Süreğen hastalıklı nüfus	Erkek	46.58	10.28	53.42
	Kadın	7.21	12.84	92.79
	Toplam	22.87	10.77	77.13
Genel toplam		22.29	13.11	77.71

İŞKUR’un 2014 Yıllık İstatistik Bülteni’ne göre, 2013 yılında 76.235 engelli iş aramak amacıyla kuruma başvuru yapmışken 2014 yılında, 77. 632 engellinin iş aramak için başvuru yaptığı görülmektedir. Verilere göre, toplamda 2013 yılında 34.476 engelli işe yerleştirilmişken, 2014 yılında 26.350 engelli işe yerleştirilmiştir. Bu durum geçen bir yıla oranla engelli istihdam sayısında azalma olduğunu göstermektedir. Şekil 1’de İŞKUR’un yaptığı 2013-2014 yıllarında engelli çalışmaları gösterilmiştir (İŞKUR, 2014, s.145).

Devlet Personel Başkanlığı'nın engellilerin istihdamına yönelik yapmış olduğu istatistik çalışmasının verilerinin gösterildiği Tablo 2'de, 3120 engelli kişisi kadın, 9477 engelli kişisi erkek ve toplamda 12.579 engelli kişi olmak üzere istihdam edilenlerin çoğu fiziksel engellilerden oluşmaktadır. En az istihdam edilen engelliler ise, 100 engelli kişi kadın, 292 engelli kişi erkek ve toplamda 392 engelli kişi olmak üzere dil ve konuşma engelliler ayrı zamanda 355 engelli kişi kadın, 1757 engelli kişi erkek ve toplamda 2112 engelli kişi olmak üzere zihinsel engelliler oluşturmaktadır. Engel gruplarına göre istihdam edilen engelliler, genel toplam olarak 9170 kişi kadın ve 31.487 kişi erkekten oluşmaktadır (DPB, 2015). Bu sonuç toplumsal cinsiyet açısından da engelli kadınların istihdam sorunlarının fazlalığını ve engelli kadınların yoksulluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 2: İstihdam Edilen Engelli Memurların Engel Gruplarına Göre Dağılımları

Engel Grubu	Kadın	Erkek	Toplam
<i>Dil ve Konuşma</i>	100	292	392
<i>Görme</i>	1884	6807	8691
<i>İşitme</i>	700	1791	2491
<i>Fiziksel</i>	3102	9477	12.579
<i>Ruhsal ve Duygusal</i>	122	651	773
<i>Süreğen (Kronik)</i>	643	2384	3027
<i>Zihinsel</i>	355	1757	2112
<i>Sınıflanamayan</i>	2264	8327	10.591
Toplam	9170	31.486	40.656

Toplumsal eşitsizliğin üretiminde engellilerin yoksullaşma sürecine dâhil edilmesi veya yoksulluğun aktörleri haline gelmeleri sosyolojik açıdan en önemli olgu olarak kabul edilmektedir. Ülke içerisinde toplam gelirden engellilerin ne kadar pay aldıkları engellilerin yoksulluğunun boyutlarını bir göstergesi olmaktadır. Engellilerin işgücüne katılım oranlarının düşük olması, sağlık hizmetlerinde yeni ve yeterli yapılanmaya ihtiyaç olması ayrıca bunu gerçekleştirmede aksaklıklar yaşanması, barınma problemleri, ulaşım kısıtlılıkları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde engellilerin yoksulluğu ile etkin mücadelenin sürdürülmesinde aşılması gereken önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır (Burcu, 2015, s.138).

Yoksulluk, bireylerin içinde yaşadıkları toplumla işlevsel bir bütünlük içerisinde yaşamalarını güçleştirmektedir. Engellilerin büyük çoğunluğu ne-

redeyse dünyanın her yerinde toplumun yoksul kesimlerinden gelip yoksulluk içerisinde yaşadıkları yapılan araştırmalar neticesinde görülmüştür. Bu tespit, gelişmiş/endüstrileşmiş ülkeleri de içine dâhil etmektedir. Ülkelerin nüfuslarının dörtte biri açlık sınırının altında yaşarken, engelli nüfusun dörtte ikisi açlık sınırının altında yaşamaktadır. Temel insani ihtiyaçlarını gideremeyen bireylerin engelliliklerinden kaynaklanan bakımlarının yanında sağlık ve sosyal sorunlarının üstesinden gelmeleri de zorlaşmaktadır. Bu durumda engelliler ekonomik bir kaynaktan destek almaya ihtiyaç duymaktadırlar (Öztürk, 2011, s.24-25).

Engellilik, yoksulluğun birçok sebeplerinden biridir. Fiziksel olarak engelli olan bireyler doğumla ve yaşamının herhangi bir evresinde ortaya çıkan sorun veya sorunlarla baş etmek durumundadır. Fiziksel engellilikleri nedeniyle yaşamlarını bazı zorluklarla sürdürmeleri, genelde ailelerinden veya yakınlarından destek almak zorunda kalmaları, kendi ekonomik güçlerini elde etmekte problem yaşamaları yoksulluklarını ortaya çıkaran ve artıran bir etmendir. Engellilik durumunun yoksulluğa neden olmasını önlemek veya yoksulluk derecesini azaltmak için engellilere sağlanacak istihdam olanaklarının artırılması en iyi çözümlerden biri olacaktır. Ayrıca, engellilere uygulanan fiili, tutumsal ve kurumsal ayrımcılıklar yoksulluğun ve bunun sonucu olan yoksunluğun kökeninde yatmaktadır. Bu durumdaki engellilere teminat sunmak ayrıca sosyal güvenliğin görevidir (Besiri, 2009, s.369).

Engellilik, bir sağlık sorunu olarak başlamakla birlikte, beraberinde temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamama, insan onuruna yakışır bir biçimde yaşam koşullarını yitirme ve giderek toplumdan ve yaşamdan dışlanma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Engellilerin dışlanması ise, evde ve toplumda üretken bir birey olarak yaşamasına engel olmaktadır. Bu engellilerin yoksullaşmalarını artıran bir başka faktördür. Fiziksel engellilerin, yetersiz veya uygun olmayan ulaşım hizmeti, ulaşılabilirlik sorunları, öğretim eşitsizliği, eğitime ve istihdama katılımını zorlaştıracakları için hem ekonomik gelir elde etmelerini hem de sosyal katılımlarını engellemektedir (Özgökçeler, 2010, s.227). Ayrıca yalnız yaşayan, ebeveynleri hırpalanan kadınlar ve çocuklar, suistimal edilen gençler, engelliler, güçsüz yaşlılar ve işten çıkarılan çalışanlar gibi en büyük risk grubunda olan insanlar yoksulluk nedeniyle kentsel yaşamda evsiz kalabilmektedir. Yeniden yapılanma ve küresel süreçler özellikle dezavantajlı grupların aleyhine yeni kentsel fakir grubun oluşumuna yol açmıştır (Thorns, 2004, s.166).

Toplumların gelişmişlik düzeyi, engellilerin toplumsal yaşama katılım oranı ile doğrudan orantılı olup bu katılımın gerçekleşebilmesi öncelikle yapıları olan çevreye engelsiz erişimin sağlanması ile olanaklı olabilir. Kamusal mekânların, fiziksel engelliler tarafından rahatlıkla kullanılabilecek şekilde tasarlanmış olması sadece engellilerin veya onların yanındaki kullanıcıların

değil, aynı zamanda diğer tüm kullanıcılarında bu mekânları rahatlıkla kullanabilmelerine imkân sağlayacaktır. Bu nedenle mekânların bu temel yaklaşımla tasarlanması bir gereklilik olmuştur. Engelsiz yapı çevrenin oluşturulması için, açık alanlar (kaldırımlar, rampalar, merdivenler, yaya geçitleri, taşıt park yerleri, açık ve yeşil alanlar, kent mobilyaları), binalar (bina girişleri, bina içi yatay dolaşım, bina içi dikey dolaşım), toplu taşıma hizmetleri (taşıtlar, bekleme-aktarma-indirme-bindirme yerleri, duraklar, istasyonlar) ile bilgilendirme, işaretleme ve duyumsanabilir yüzeylerin (bilgilendirme ve işaretleme, duyumsanabilir-hissedilebilir yüzey) ayrıntılı olarak düşünülmesi, tasarım ve uygulamaya yön verecek standart, ölçü, ilke ve kurallara uygun olarak oluşturulması gerekmektedir (True & Türel, 2013, s.2).

Engellilerin bağımsız ve insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için toplumun diğer üyeleriyle eşit şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve teknolojisi dâhil bilgiye ve iletişime, halka açık diğer tesis ve hizmetlere erişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak, insan haklarının büyük bir kısmının toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşama katılımı kullanılabilmesi, erişebilirliği katılımın ön koşulu olmanın ötesinde bağımsız bir hak olarak kabul edilmesi yönünde tartışmaya açmıştır. Bağımsız bir hak olarak değerlendirilen erişebilirlik, Engelli Hakları Sözleşmesi'nde genel bir ilke olarak düzenlenmiş, ayrıca 'hak' niteliği olmaksızın bağımsız yaşamının ve toplumsal katılımın ön koşulu olarak ayrı bir hükümle desteklenmiştir (Çağlar, 2012, s.543-544).

İletişim teknolojileri, engellilerin bireysel hareketini desteklemektedir. Bu değişim, rekreasyon, çalışma ve eğitim gibi yaşamın çeşitli alanlarını da etkilemektedir. Engellilerin hareket zorlukları ve fonksiyon kayıpları göz önünde bulundurulduğunda, iletişim hizmetlerine ve bilgiye ulaşmak bu bireyler açısından oldukça önem taşımaktadır. İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin, bulunan noktadan bilgiye ve hizmetlere erişmeyi kolaylaştırması, dolaşısıyla, hareketlilik ihtiyacını ortadan kaldırması, özellikle hareket güçlüğü çeken fiziksel engelliler için önemli bir fırsat olarak görünmektedir. Söz konusu ortamda, fiziksel engelliler, yapı çevredeki engeller nedeniyle ulaşmakta zorluk çektikleri hizmet ve bilgilere, bulundukları yerden kolaylıkla ulaşabilme imkânına sahip olabilmektedir (Meşhur, 2011, s.73).

Bir örgütlü toplum yaşam biçimi olarak kentler, bireylerin zorunlu zaman dilimlerini düzenlemek dışında bireylerin boş zamanlarını da değerlendirmelerinde düzenleyici ve yönlendirici rol oynamaktadır. Kentsel yaşamda bireylerin kendilerini geliştirmeleri, toplumlara yaşam felsefesine ve yaşam koşullarına göre entegrasyonu boş zaman değerlendirme aktivitelerine önem veren sağlıklı kentlerin başta gelen sorumluluklarından biri olarak düşünülmektedir. Kentsel yaşam bireylere boş zamanlarını kullanabilmek üzere, sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik ve fizyolojik özelliklere göre hizmet sunmakta-

dır. Örgütlü toplum anlayışı içinde engellilerin toplumsal yaşamdan kopmaması için aktif bireyler olarak yaşama katılmaları boş zaman değerlendirme faaliyetleri içinde engelliler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal örgütlenmeler içinde de boş zaman faaliyetleri, engellilerin özelliklerine göre biçimlenen bir anlayışı sergilemektedir (Tatlıdil, 2009, s.328-329).

Dördüncü Bölüm

Araştırmanın Kuramsal Yaklaşımı

Sosyal İnşacı Yaklaşım: Peter Berger ve Thomas Luckmann

Bu araştırma, kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa sürecinin ne şekilde ve nasıl olduğunu anlama amacı taşıdığından Sosyal İnşacı Yaklaşım'ın kullanılması uygun görülmüştür. Araştırma, Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası yaklaşımı çerçevesinde, gündelik hayat, yüz-yüze etkileşim, öznellikler arası ortak duyu dünyası, tipleştiriciler, sosyal yapı, dil, sosyal bilgi stoku, sosyal düzen, mutataştırma, kurumsallaşma, şeyleşme, meşrulaştırma, sembolik evren, sosyalizasyon olarak kullandığı argümanlar üzerinden şekillenmiştir. Bu argümanlar temelinde, Sosyal İnşacı Yaklaşım'ın ne olduğu ve nasıl oluştuğunun bilinmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Sosyal bilimlerde bir yaklaşım olarak sosyal inşacılık, etkisini bir dizi disiplinden (felsefe, sosyoloji ve dilbilim) alarak, kendisini disiplinler arası kılmaktadır. Sosyal inşacılığın ne olduğunu tanımlayabilecek tek bir tarif yoktur. Kendimizde dâhil olmak üzere dünyayı anlamakta kesin doğru olarak nitelenen yollara karşı eleştirel bir duruş sunmaktadır. Bu yaklaşım, kendisine has kültürel ve entelektüel omurgası olan postmodern bir nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle sosyal inşacılığın hem kuramsal açıdan hem de yöntem açısından postmodernist olduğu söylenebilir (Burr, 2012, s.2-10).

Modernizmin bireysel zihnin vurgulanmasındaki biyolojik süreçler, zihinsel süreçler bir taraftan çevresel girdilerle, diğer taraftan da davranışsal sonuçlarla nedensel şekilde ilişkili nesnel olarak bilinebilir dünya ve bu nedensel ilişkileri yakalamada deneysel yöntemin diğer tüm yöntemlerin hepsinden üstün olduğu hakikatin taşıyıcısı olarak dil temalarının eleştirisi sosyal bilimlerin her cephesinde yapılmaktadır. Bu eleştirilerin çoğu dilin sosyal hayattaki işleyişine ve anlamın toplum ilişkileri içinde üretildiği süreçlere olan ilgiden kaynaklanmaktadır. Gerçeğin sosyal inşasına olan bu ilgi en fazla bilim tarihindeki, bilgi sosyolojisi, edebiyat, retorik çalışmaları, hermenötik araştırma, kültürel antropoloji çalışmalarındaki yazılarda belirginlik göstermekte ve bu çizgideki düşünceler genellikle postmodern izler taşımaktadır (Arkanoc, 2004, s.6-7).

Sosyal inşacı düşüncenin erken dönemlere kadar uzanan bir geçmişinin varlığı gerçektir. Bu düşüncenin varlığı ilk olarak, 18. yüzyılda modern çağların ilk tarih filozofu olduğu kadar ilk tarih epistemoloğu ve ilk tin bilimi kuramcısı olan İtalyan filozof Giambattista Vico'dur. Vico tin bilimini, tarihi ve insan toplumunu akılcı yoldan kavramak isteyen bir çaba; evlilikten, ölü gömme usullerinden hukuksal yasa koymaya, yönetim biçimlerine, sınıf savaşlarına kadar her türlü tarihsel-toplumsal olayları inceleme; egemenlik biçimlerinin, özellikle de özel mülkiyetin kökenlerine yönelme (çünkü insan toplumunun ilk kurucuları aynı zamanda özel mülkiyetin ve buna bağlı olarak yasaların ve göreneklerin de inşacıları olmuşlardır); tüm bu tarihsel toplumsal olayları yönlendiren "insani idelerin tarihi" olma olarak ifade etmektedir (Özlem, 2012, s.70).

Alman tarih okulu içinde yetişmiş büyük bir tarihçi ve biyografi yazarı olan Wilhelm Dilthey "dış dünyanın, bizim yaşam bütünlüğümüz içinde bize verilmiş halde" olduğu konusunda Vico ile aynı düşüncededir. İnsanlar doğal durumdan toplumsal duruma geçtikleri aşamadan bu yana kendi koydukları kural, değer ve normlardan örülü bir çevrede yaşamaktadırlar. Kendi yaratılanı olan bu kural, değer ve normlar, sonradan yine insan eylemlerini belirleyen neden ve motifler olmaktadır. Yani diğer bir deyişle, kendi yaşamalarının ürünleri olan bu şeylerin yönlendirdiği bir insani ilişkiler ağı içindedirler ve her şeye bu yaşamının içinden bakmaktadır (Özlem, 2012, s.80-85).

Kant'a (1999) göre, insanın varlık yapısı, sadece tıpkı bütün doğa gibi, duyu verilerinin, görünüş dünyasının bir parçası değil aynı zamanda insanın kendisinin düşünen bir 'ben' olmasıdır. Ona göre, insan artık bir deneyimin parçası değildir. Böylece, doğadaki zorunluluğun genel yasası ile özgürlüğün nedenselliğinin birleşmesinin olanaklı olduğunu göstermek ister. Çünkü insan varlığının duyuşal nitelikleri yanında olup bitenler aslında, doğa olayları gibi, önceden hesap edilebilir, bilinebilir ve başka olaylar tarafından yönetilmiştir. Yani, bu yönüyle insan özgür değildir, doğanın bir parçasıdır. Fakat insan sadece doğanın bir parçası değildir. İnsanın bazı yetenekleri sadece bir doğa parçası olmasına izin vermezler çünkü insan özgür eyleyebilen bir varlıktır (Kant, 1999, s.113-115)

Vico, Dilthey ve Kant gibi Weber de, tinsel dünya (tarihsel - toplumsal dünya - insanın yapıp ettikleri/insan eylemleri ile kurulu dünya) kavramına vurgu yapmaktadır. Weber, bu dünyayı doğal dünyadan tamamen ayırmaktadır. Ona göre, insan eylemlerinin sebep-açıklamaları ile doğal fenomenler birbirinden farklı olmaktadır. İnsan eylemlerinin açıklanmasında; maksatlar ve niyetler, kurallar ve güdüler kullanılmaktadır (Keat & Urry, 1994, s.184-185). Weber toplumsal gerçekliğin hem kişilerin değerlerinden veya inançlarından hem de bunlardan ayrı duran maddi veya diğer toplumsal güçlerden oluştuğunu ve tasavvura dayalı olmayan dünyanın, tasavvura dayalı dünya

tarafından bir şekilde dönüştürülebileceğini veya bunun tam tersinin de olabileceğini düşünmektedir (Schroder, 1996, s.21).

İnsani-toplumsal etkinliklerin dünyasını ifade eden, yaşanan, benimsenen, kabullenilen ilke, değer, kural, norm, ide gibi tinsel öğeler ışığında görülebilecek tarihsel toplumsal dünya (tinsel dünya), bir doğal olgu gibi *açıklanmayı* değil, öncelikle *anlaşılmayı* bekleyen bir dünyadır. Bu bakımdan, doğabilimsel açıklamanın konusu olmak bir yana ancak *anlamanın* konusudur. Anlama, tinselliği kavrama tarzı ve yöntemidir. Tarihsel ve toplumsal gerçeklik, ancak anlama yoluyla saptanılabilen ve ancak anlama yoluyla saptanmış motiflere göre açıklanabilecek bir gerçekliktir. Her çağ veya dönemi kendi bireysel bütünlüğü içerisinde *filolojik-hermeneutik* bir dil çözümlemesiyle yorumlayarak anlamak ve açıklamak mümkündür. Aynı zamanda bu bireysel bütünlükleri ele alırken her çağda rastlanabilecek doğabilimsel cins kavramlarından ziyade tarihsel toplumsal gerçekliğe uygun düşen *tip kavramları* kullanılmaktadır. Örneğin; duygusal, akılcı, geleneksel eylem tipleri gibi (Özlem, 2012, s.88-92).

Bu tarihsel sürecin hatırlatılması ekseninde 'Sosyal İnşacı Yaklaşım', Berger & Luckmann (1966) tarafından geliştirilen ve literatüre 'Gerçekliğin Sosyal İnşası' olarak kazandırılmış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, insanların yaşadıkları dünya içerisinde hangi süreçlerden geçtiklerini onların yaşamları içerisinde tanımlama, açıklama ve aydınlatma gayesi taşımaktadır (Gergen, 1985, s.3-4). Bu yaklaşımda analiz edilmesi zorunlu olan gerçeklik kavramı sosyal olarak inşa edilmiştir. Bu gerçeklik sokaktaki adamla ilgili olduğu kadar filozofla da alakalıdır. Bu yönüyle toplumsaldır aynı zamanda bireyden bağımsız da değildir. Fakat sokaktaki adam, kendisi için farklı derecelerde 'gerçek' olan ve farklı kesinlik dereceleri içinde herhangi bir karakteristikte sahip olduğunu bildiği bir dünyada konumlanırken filozof hem bu gerçekliğin hem de bu bilginin nihai statüsü hakkında sorular ortaya çıkarır. Nitekim gerçekliğin bir toplumdan bir diğerine değişiklik gösteren, bireyin eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıktığına dair sistematik farkındalığından dolayı sosyolog, sokaktaki adamın gördüğü gibi gerçekliği sorgulanamaz ve değiştirilemez olarak kabul etmez (Berger & Luckman, 2008, s.4).

Bu bağlamda, fiziksel engellilerin içinde yaşadıkları tarihsel ve toplumsal dünyada, bir o kadar toplumsal olmaları ve bu toplumsal olanın içinde de gerçek olanı temsil etmeleri sorgulanamaz ve değiştirilemez olarak kabul edilemeyecek bir sorunsallık alanı oluşturmaktadır.

Gündelik hayat, insanlar tarafından yorumlanan, hayatlarını subjektif olarak anlamlı idame ettirmekle uğraşan sıradan toplum üyeleri tarafından gerçeklik olarak kabul edilen ve onların düşünce ve eylemlerini doğuran dünyadır ve çoklu gerçeklikler arasında kendisini en üstün gerçeklik olarak sunan gerçekliktir. Düzenlenmiş bu gerçeklikte anlamlar, öznellikler-arası ortak-

duyu dünyasının inşa edilmesi aracılığıyla nesnelleşmiştir. Bedenin 'buradallığı' ve mevcudiyetin 'şimdiliği' ile bu gerçeklik açıklanmaktadır. Bu gerçeklik, kendi yalın varlığının üzerinde ve ötesinde ayrıca bir doğrulama gerektirmez. O, zorlayıcı bir olgusalılık olarak ve yalın bir biçimde oradadır. Yüz-yüze durumunda öteki, tamamen gerçektir ve bu gündelik hayatın gerçekliğinin bir parçasıdır. Kendimize dönük daha iyi bilgi elde etme, refleksiyon/kendini sorgulama gerektirir ancak öteki, yüz-yüze durumunda oldukça görünür haldedir. Bu refleksivite, tipik bir biçimde, ötekinin tutumlarına yansıyan bir ayna olmaktadır (Worsley, 1982, s.56).

Böylece, çoklu gerçeklikler içerisinde en üstün olarak ortaya çıkan gündelik hayatın, fiziksel engelliler açısından evlilik, aile, boşanma, tekrar evlenme olgularını nasıl etkilediği, yüz yüze ilişkilerin bu süreçlerde hangi şekillerde ortaya çıktığı problematik olmaktadır.

Lefebvre'ye (2007) göre, gündelik hayat "mütevazı ve sağlamdır, doğal olandır, kısımları ve parçaları belirli bir zaman kullanımı içinde, kuşkuyla meydan vermeyecek bir biçimde birbirlerine bağlanan şeydir. Gündelik hayat tarih taşınmaz. Görünüşte göstergesizdir; kişiyi meşgul eder ve uğraştırır, yine de söylenmeye gerek duymaz; zaman kullanımında gizli olan etiktir, kullanılan bu zamanın dekorunun estetiğidir." Lefebvre (2012), gündelik hayatın konusu olan insanı, kendi içerisinde ve desteklediği farklılaşmış, yüksek biçimlerle olan ilişkileri içerisinde incelemektedir. Bu şekilde, bilincin toplam içeriğini kavramaya, bütünü, bütünselliğin kavranmasına yönelik çabaya, bütünsel insanın gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Lefebvre'nin öne sürdüğü bu düşünceler, fiziksel engellilerin aile inşa sürecinde gündelik yaşamlarını idame ettirmeye çalışırken 'görünüşte göstergesiz' olma durumu, fiziksel engellilerin kendi gerçekliklerini ortaya koyma açısından önemli olmaktadır.

Giddens (2012), gündelik hayatı gerçekliğin toplumsal olarak kurulması olarak açıklamaktadır. Ona göre, insanlar gerçekliği değiştirecek biçimde yaratıcı eylemlere girilmektedir. Toplumsal davranış her ne kadar roller, normlar ve paylaşılan beklentiler gibi güçler tarafından yönetiliyorsa da, insanlar gerçekliği geldikleri kökenlere, çıkarlara ve güdülere göre farklı farklı algılamaktadır. İnsanlar, yaratıcı eylemde bulunma yeteneğine sahip olduğundan, aldıkları kararlar ve giriştikleri eylemlerle gerçekliği sürekli olarak biçimlendirmektedir. Yani, gerçeklik sabit veya durağan olmamakta, insanların birbirleriyle olan etkileşimi sonucu yaratılmaktadır. Bu etkileşim, fiziksel engellilerin aile inşa sürecinin toplumsal olarak yaratılmasıyla doğrudan bağlantılı olduğuna işaret etmektedir (Giddens, 2012, s.168).

Gündelik hayatın gerçekliği, yüz-yüze karşılaşmalarda ötekileri kavramayı ve onlarla münasebete girmeyi sağlayan *tiplleştiriciler* içermektedir. Biz ötekini nasıl 'bir erkek', 'bir Avrupalı', 'bir müşteri', 'neşeli bir tip' gibi kavrı-

yorsak öteki de bizi tipleştirilmiş şekilde kavramaktadır. Yüz-yüze durumun 'burada ve şimdiliği'nden uzaklaştıkça giderek anonimleşen tipleştirmelerin sürekli bir ardışıklığı içinde kavranmaktadır. Sürekli ardışıklığın bir ucunda, yüz-yüze durumlarda sürekli ve yoğun bir biçimde etkileşim kurulan ötekiler bir yönden yakın çevremiz bulunmaktadır. Diğer ucunda ise, doğaları gereği yüz-yüze etkileşime asla açık olmayan oldukça anonim soyutlamalar bulunmaktadır. Bu tipleştirmelerin ve bunlar aracılığıyla kurulan mükerrer etkileşim örüntülerinin toplamı *sosyal yapı* olmaktadır. Birey bu sosyal yapıda diğer insanların yaşamlarından kaynaklanan çoğu problemle karşılaşması nedeniyle, bu problemlerin çözümü sadece öznel olarak değil aynı zamanda öznel-arası bir bağlamdan geçmektedir. Bu çözümler; işaretler, araçlar, yapılar ve en önemlisi bir dilin iletişim formları aracılığıyla nesnelleştirilmektedir. Böylece diğerleri için de erişilebilir duruma gelmektedir (Swingewood, 1998, s.314-319).

Bu anlamda tipleştiriciler, fiziksel engellilerin toplumda kavranmış olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü sosyal yapı içerisinde fiziksel engelliler yüz yüze etkileşimle öznel-arası bağlamdan geçerek kendi özgün şartları içerisinde nesnelleşmektedirler.

Gündelik hayatın gerçekliği ile ilgili 'dil' başka bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Dünyaya ve kendi içsel durumlarımıza yönelik yaşantılarımız, ona yapısı ve anlamını veren dilin çerçevesi olmaksızın kavranamamaktadır. Bu nedenle, dilin yapılandırma tarzı yaşantının ve bilincin yapılandırılma şeklini belirlemektedir. Dil ve düşüncenin bir aradalığı, birbirimizle başa çıkmalarımızda kaçınılmaz olmaktadır. Dilin gücünün düşüncemizde sebep olduğu değişiklik, bazen sosyal değişimi arayanlar tarafından açıkça kullanılmaktadır. Örneğin, Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Sendikası, engellilik ile özürlülük arasında ayrım yapmaktadır. 'Özürlü insan' terimi bu nedenle insanın özrünün, toplumun pratik ve değerleriyle sosyal olarak inşa edildiğinin sinyalini vermektedir. Sorumluluk, engellinin sırtından alınarak sosyal pratiklere, düzenlemelere ve kanun alanına yüklenmektedir (Burr, 2012, s.48-50).

Her kurum olguların dilsel elementlerine ihtiyaç duymaktadır. Kurumsal olguların kurulabilmesini sağlayan dilin temel özelliği ise, kelimeler gibi kendilerinin ötesinde bir şeyi işaret, temsil veya sembolize eden simgesel araçların varlığı olmaktadır. Dilde bu tür niyetli kapasiteler, dil öncesindeki niyetli durumların aksine insanın içkin niyetliliği tarafından zorla yüklenmekte veya ondan türemektedir. Bir olgunun dile bağımlı olması için düşünceler gibi zihinsel temsillerin bir olgunun kısmi kurucusu olması ve söz konusu bu temsillerin dile bağımlı olması gerekmektedir (Searle, 2005, s.84-87).

Berger'e (1993) göre, dilin aşkınlaştırıcı ve birleştirici gücü sayesinde, gündelik hayatın devam eden gerçekliği içerisinde ötekiyle kendi manevramız arasında uçurumu aşabilir, kendi şahsi zaman düzenimiz ötekininkiyle eşzamanlı hale getirebilir ve şüana kadar yüz-yüze etkileşim kurmadığımız birey-

ler ve topluluklar ile ilgili sohbet edebiliriz. Gündelik hayatın gerçekliğinin farklı alanları arasında köprü, dilin 'burada ve şimdiliği' aşma kapasitesi sayesinde kurularak onların anlamlı bir bütün içerisinde birleşmesini sağlar. Dil, zamansal, mekânsal ve sosyal bakımdan 'burada ve şimdi' olmayan çeşitli nesneleri burada kılmaya muktedirdir. Ayrıca dil, belirli bilgi gövdeleriyle donatılmış gündelik hayatta ötekilerle kurduğumuz etkileşimin mevcut bilgi stokunun, bu ortak katılımdan daima etkilenmesine de neden olur. Yani tüm dünya, dil yoluyla herhangi bir anda gerçek olabilir (Berger, 1993, s.48-50)

Gündelik yaşantılarımız geleceğe dair umutlarımızla, korkularımızla, utançlarla ve hayal kırıklıklarıyla tıka basa dolu olmaktadır. Dilin kendisi bu anlamda bize dünyaya ve kendimize dair yaşantılarımızı yapılandırma yolu sağlamaktadır. Dilin yapılandırma tarzı yaşantının ve bilincin yapılandırma şeklini belirlemektedir. Dil ve kavramlarımız gündelik hayatta, ruhsal-bedensel ikiliği, zıtlığın varlığı, insan yaşantısı ve potansiyelleri hakkındaki anlamaların özel bir şeklini ortaya çıkarmaktadır (Burr, 2012, s.49).

Gündelik hayatta sosyal bilgi stoku, sosyal olarak dağıtılmış, farklı bireyler ve birey tipleri tarafından farklı şekillerde sahiplenilmiştir. Sosyal bilgi stokunun nasıl dağıtıldığı, gündelik hayatta kişinin, neyi saklayacağı, bilmediği şeyler hakkında bilgi edinmek için kimlere başvuracağı ve hangi insanlardan hangi bilgi türlerini elde edebileceğini bilmesiyle yakından ilişkili olmaktadır. Sosyal bilgi stoku, sadece ötekilere dair tipleştirmeleri değil, aynı zamanda her çeşit sosyal ve doğal olaya ve tecrübeye yönelik tipleştirmeleri kapsayan tipleştirici şemalar sağlamaktadır (Worsley, 1982, s. 58-59).

Berger & Luckmann (2008), sosyal bilgi stokunun tipleştirici şemalar unsurunu şöyle betimlemektedir:

...akrabalardan, çalışma arkadaşlarından ve bazı devlet memurlarından oluşan bir dünyada yaşarım. Dolayısıyla bu dünyada, ailece bir araya gelmeleri, mesleki toplantıları ve trafik polisiyle karşılaşmaları tecrübe ederim. Bu hadiselerden doğal 'perde arkası' da bilgi stokunun içinde tipleştirilmiştir. Benim dünyam, iyi veya kötü hava durumunda, saman nezlesi mevsiminde ve ansızın gözkapagımın altında bir çapak parçası olduğunu fark ettiğim durumlarda uygulanan rutinler temelinde yapılanmıştır. Gündelik hayatımdaki bütün bu ötekilere ve bütün hadiselerle ilişkin 'ne yapacağımı bilirim'. Sosyal bilgi stoku, kendini bana birleşik bir bütün olarak göstermek suretiyle bana, sahip olduğum bilginin farklı öğelerini birleştirmek için çeşitli araçları da sağlar. Bir başka deyişle, 'herkesin bildiği şey', kendi mantığına sahiptir ve aynı mantık, benim bildiğim farklı şeyleri düzenlemek için de uygulanabilir (s.60-64).

Gündelik hayatta sürekli inşa ve yeniden inşa içerisinde olan ve benlik saygısıyla iç içe olan kimlik; bireyin sınıf, cinsiyet, ırk, cinsellik, kuşak, bölge, etnisite, din ve ulus gibi topluluklara aidiyetinden türeyen, sosyal olarak inşa

edilmiş, toplumsal olarak onaylanan veya tanınan kendine dair anlamlar bütünü olmaktadır. İnsan, belli bakış açısı veya değerler kümesiyle uyumlu bir şekilde, belli bazı zihinsel modellerin veya ön kavrayışların desteğiyle verileri yorumlayarak, onlara belli parametreler içinde tepkiler göstererek hareket etmektedir. Bu bağlamda kimlik, bir nesne olarak değil tam tersine bir süreç olarak asla tamamlanamayan, sürekli olarak inşa edilen, engibeli dönemleri içeren bir kanal ve anlam taşıyıcısı olarak görülmektedir (Schick, 2001, s.16-19).

Berger & Luckmann'a (2008) göre, "insan, bir yandan, diğer bütün hayvan organizmalarında aynı olduğu söylenebilecek biçimde, bir bedendir. Diğer yandan ise insan, bir bedene sahiptir. Bu demektir ki insan, bedeniyle özdeş değil, tam tersine, bu beden üzerinde tasarruf hakkına sahip olan bir varlık (entity) olarak kendini tecrübe eder. Başka bir deyişle, insanın kendine dönük tecrübesi, bir beden olmak ile bir bedene sahip olmak arasındaki dengede, tekrar tekrar düzeltilmesi gereken bir dengede salınır durur. İnsanın kendi bedenine dair tecrübesinin bu dışmerkezliliği, insan faaliyetinin, hem maddi çevredeki davranış olarak hem de öznel anlamların dışı vurumu olarak analiz edilmesi açısından birtakım sonuçlar" taşımaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.77).

İnsanlar tarafından, insanın süregiden dışsallaştırması esnasında ve yalnızca insan faaliyetinin bir ürünü olarak *sosyal düzen* üretilmektedir. İnsani tüm faaliyetler, *mutatlaştırmaya* (alışkanlık haline getirme: *habitualizaion*) bağlı olmaktadır. İnsan faaliyetinin mutatlaştırılması, kurumlaşmasıyla eşzamanlı gerçekleşmektedir. Kurumlaşma, mutatlaştırılmış eylemlerin fail tipleri tarafından karşılıklı biçimde tipleştirilmesi söz konusu olduğunda oluşmaktadır. Kurumları teşkil eden mutatlaşmış eylem tipleştirmeleri, daima başkalarıyla paylaşılmaktadır. Kurumlaşma ve mutatlaşmanın sürecinde oluşan roller, kurumsal düzen perspektifinden bakıldığında, kurumsal olarak nesnelleşmiş bilgi kümelerinin kurumsal temsilleri ve dolayimleri olarak görülmektedir. Tek tek roller perspektifinden bakıldığında, her bir rol sosyal olarak tanımlanmış bir bilgi parçasını kendi içinde taşımaktadır. Birinci perspektifte toplumun ancak bireyler ona dair bir bilinç taşıdığı, ikincisinde ise, bireysel bilinç sosyal olarak belirlendiği için anlam kazanmaktadır (Metin, 2011, s.77-78).

Bu noktada, insan faaliyetinin ürünü olan kurumsal düzeni, fiziksel engellilerin aile kurumu üzerinden ne şekilde ve nasıl gerçekleştirdiği önemli olmaktadır. Burada adı geçen mutatlaştırma argümanı, fiziksel engellilerin kurumlaşma eğilimlerine yönelik bir vurgu amacıyla konu edinmektedir. Bu kurumsallaşma ve mutatlaşma döngüsü içerisinde fiziksel engellilerin aile kurumu içerisinde rolleri etkili ve belirleyici olmaktadır. Bu roller ise fiziksel engellilerin toplumsal bilinç kazanması ve toplumun da fiziksel engellilere ilişkin bilinç taşımasıyla anlam kazanmaktadır.

Berger & Luckmann'a (2008) göre şeyleşme, "...insani faaliyetlerin ürünlerinin sanki insani ürünlerden başka şeylermiş gibi – örneğin doğa olguları, kozmik yasaların sonuçları veya takdir-i ilahinin tezahürleri şeklinde – kavranmasıdır. Şeyleşme, insanın insani dünyanın bizzat yaratıcısı olduğunu unutabileceğini ve dahası insan, yani üretici ile ürünü arasındaki diyalektiğin bilinçte yitip gittiğini ima eder. Şeyleşmiş dünya, tanımı gereği, insansızlaştırılmış bir dünyadır. Bu dünya, insan tarafından, yabancı bir olgu olarak, yani kendi üretici faaliyetinin opus proprium'u (özgün sonucu) olarak değil de, üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı bir opus alienum (yabancıların işi) olarak tecrübe edilir" Kurumsallaşmanın tarihsel çeşitliliği, kurumsal düzenin nesnelleşme tarzı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bir kurumsal düzenin veya onun herhangi bir parçasının ne ölçüde gayri-insani olarak kavranması, bu sosyal gerçekliğin şeyleşmesine ilişkin olmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.30).

Yabancılaşma, insanların içinde yaşadıkları dünyanın kendileri tarafından üretildiğini unuttukları durumu işaret etmektedir. Şeyleşme ise, yabancılaşma süreci içinde objektif realitenin sadece maddi şeylerden oluşmuş gibi görünmesini, dünyanın insan yapısı olduğunun farkına varılmamasını ifade etmektedir. Şeyleşme, insanın içinde yaşadığı dünyayı yaptığı ve sonra unuttuğu gerçeğinden yola çıkarak, yabancılaşma kategorisi içerisinde ele alınmaktadır. Bu anlamda şeyleşmeye sosyal rol ve sosyal kurumlar örnek olarak verilmektedir. Sosyal kurumların içerisinde varlık gösteren her şey(aile, devlet, ulus gibi kurumlar), insanüstü olgular olarak görülmektedir. Gerçekte ise, toplum insanları üretirken insanlarda toplumu üretmekte fakat toplumun insanları ürettiği zannedilmektedir (Keat & Urry, 1994, s.224-225).

Berger'in bahsettiği şeyleşme, fiziksel engelliler açısından bakıldığında toplumun inşa ettiği belirli kalıp yargılarla bir nevi yabancılaşma olarak da algılanabilmektedir. Çünkü söz konusu engellilik olduğunda, toplum tarafından gerçekleştirilen atıl, ötekileştirici ve dışlayıcı sosyal eylemler belirginlik gösterebilmektedir.

İnsanlar toplumsal kurumlara ve kurumsal pratiklere bazı değerler yüklemektedirler. Bu değerler sonucu oluşan ortak anlam, meşrulaştırma sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır. Meşrulaştırma da, faktörlerin bireyler arası etkileşimde doğduğu ve meşrulaştırmanın betimlenmesinin nesnelleştiği bir durum olarak görülmektedir. Böylece, meşrulaştırma, nesnel toplumsal dünya üzerinde bir 'onaylama mührü' konumunda yer almaktadır (Poloma, 1993, s.267). Bu konum, fiziksel engellilerin evliliğe ilişkin, nikah konusuna bakışını etkileyen önemli bir nokta olmaktadır.

Bir toplumun düzeni, yalın olarak yasa koymaya dayanmakta ve bu anlamda kurumlar insan aktivitesine temel oluşturmaktadır. Kurumların anlamları yasal olarak bütünleştirilirken, aynı zamanda kendileri kurumsallaşan davranışların onlar üretenlere kendiliğinden açık seçik olarak görüneceği bir

noktaya kadar yasallaştırılmaktadır. Meşrulaştırmanın bu düzeyi, sosyal olarak inşa edilen dünyanın kendisini nesnel olgusal gerçekliği vasıtasıyla yasallaştığını göstermektedir. İstisnasız her toplumda ilave meşrulaştırmaların olması gerekmektedir. Bir toplumun düzenini, yeni bir kuşağın aynı toplumsal düzene uyum sağlamasını sağlayacak şekilde, bir kuşaktan bir sonraki kuşağa aktarmak nasıl gerekliyse, yeni neslin zihinlerinde ister istemez oluşacak sorulara cevap verici yasallaştırıcı formüllerin bulunması bir o kadar gerekli olmaktadır (Berger, 2005, s.71-73).

Kurumsal düzeni en yüksek genellik düzeyinde meşrulaştırmasına karşılık, sembolik evren, bilişsel bir inşa olarak düşünüldüğünde, çeşitli kurumlardan köklenmiş önemli temalar arasında belirgin bağların tesis edilmesine yol açan ve sosyal nesnelleşmeye dayanan öznel düşünüm süreçlerinden oluşmaktadır. Farklı kurumlaşmış anlamlarının basit düzeydeki teori-öncesi meşrulaştırmalarından kozmik sembolik evren inşalarına kadar tüm meşrulaştırmalar, *evren-idamesi aygıtları* olarak görülebilmektedir (Berger & Luckmann, 2008, s.151-153). Evren-idame ettiren kavram aygıtı tiplerinin genel teori kontekstinde biri olan *terapi*, “fiili ya da potansiyel sapkınların kurumlaşmış gerçeklik tanımlarının içinde kalmalarını sağlamaya veya başka bir deyişle, ‘sakinler’in belirli bir evrenden ‘göçmesini’ engellemeye yönelik bir kavram aygıtının uygulamasını gerektirir”. *Hiçleştirme* ise, benzer bir aygıt kullanarak aynı evrenin kavramsal olarak dışında kalan her şeyi ayıklamaya çalışmaktadır. Meşrulaştırma, toplumsal olarak inşa edilmiş evrenin gerçekliğini idame ederken, hiçleştirme, bu evrene uymayan her türlü fenomeni veya fenomen yorumunu reddetmektedir (Berger & Luckmann, 2008, s.167-168).

Toplum, hem nesnel/objektif hem de öznel/sübjektif bir gerçeklik olduğu için dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme uğraklarından oluşan kesintisiz bir diyalektik süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreç *içselleştirme* ile başlamaktadır. İçselleştirme yoluyla önce hemcinsler anlaşılmaya çalışılmakta, sonrasında da bu dünyanın anlamlı ve sosyal bir gerçeklik olduğu bilgisi kavranılmaktadır. Böylece, sadece ötekilerle aynı dünya içerisinde yaşamakla kalınmamakta aynı zamanda bir diğerinin varlığına da iştirak edilmektedir. Bireyin bir toplumun üyesi olmasına yol açan bu süreç *sosyalizasyon* olmaktadır. Bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve onu toplumun bir üyesi haline getiren ilk süreç *asli sosyalizasyon*, sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara sokan *tali sosyalizasyon* bir sonraki süreç olarak belirlemektedir (Metin, 2011, s.80). Bu bağlamda, diyalektik dönünün bir parçası olan içselleştirmenin kapsadığı asli ve tali sosyalizasyon sürecini fiziksel engellilerin çocuklarına nasıl aşıladıkları sorusu ortaya çıkmaktadır.

Toplumun diyalektik sürecinin diğer parçalarından biri olan *dışsallaşma*, insanların hem bedensel hem de ruhsal faaliyetleriyle dünyaya doğru sürekli

taşmalarıdır. *Nesnelleşme* ise kendi asli üreticilerini kendilerinden çok dışa dönük bir olgusalılık olarak karşılayan bir realitenin bu faaliyetinin sonucunda ulaşılan bir noktadır. Dışsallaşırken toplum, bir insan ürünüdür. Nesnelleşirken ise sui generis (nev-i şahsına münhasır) olur. *İçselleşme* boyunca insan artık, toplumun bir ürünüdür. Beşeri varoluş, insan ile bedeni ve insan ile dünyası arasında durmadan bir "denge kurma faaliyeti"dir. İnsan sürekli "kendine hâkim olma" süreci içerisinde bir dünya üretir. Dünyasını inşa ettiği bu süreç, kendi varlığına son da verebilir. Bir dünya yaratmakla kalmadığı gibi aynı zamanda insan kendisini de üretir. İnsanın kendi dünyasıyla olan ilişkisini sırf bireysel bir ilişki olarak tahlil etmek mümkün olsa bile, onun dünya inşası amprik gerçekliği her zaman sosyal bir gerçekliktir (Berger, 2005, s.38-43).

Gerçeklik, toplumsal yapının araçları ile bilinebildiği için gerçekliğin sosyal inşasından bahsedilmektedir. Bu doğrultuda bilmek, gerçekliğin sosyal inşasının ilk aşaması olmaktadır. Sonraki aşama bu bilgiyi anlamlandırma sürecini içermektedir. Anlamlandırma, nesnel olanın başka bir değişle kendi başına bağımsız olarak var olanın iyi, kötü, güzel, çirkin, yararlı, doğru, yanlış, hasta, sağlıklı, engelli, tehlikeli, zararlı gibi kavramlarla nitelemektir. Yani kendi başına bu niteliklere sahip olamayan bir nesnenin veya durumun toplum tarafından belirli nitelemelerle kodlanması anlamına gelmektedir. Son olarak iletme, anlamlandırmanın toplumsal üretimi ve toplumsallaştırılmasıdır: Gerçekliğin, toplumsal mekanizmalar aracılığıyla iletilmemesi, toplumsal inşanın tamamlanmamış olması, yarıda kalması anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2009, s.34-35).

Toplumda insanlar dünya inşası aktivitelerini oluştururken bedensel olarak kendisinden farklı olanları bu tarihsel ve toplumsal dünyanın dışına bırakabilmektedir. İnşa edilmiş bu dünyanın birer parçasını ve gerçekliğini oluşturan dezavantajlı gruplar içerisindeki fiziksel engelliler de bu durumdan nasibini almaktadır. Oysaki inşa edilmiş bu dünyalar, insanlar tarafından tarihsel ve toplumsal süreçte sürekli ve yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda, değişim ve dönüşüm içerisinde insanın tekrar ve tekrar yarattığı dünyalar, fiziksel engellilerde de varlık göstererek kendi dünyalarını yaratmalarını sağlamıştır. İnşa edilmiş dünya içerisinde, aile kurumu aracılığıyla kendi dünyalarını inşa etmişlerdir. Böylece, bedensel ve ruhsal faaliyetleriyle inşa etikleri dünyaya doğru taşarak diyalektik sürecin parçaları olarak dışsallaşma, toplumun insani bir ürünü olarak sosyalizasyon sürecine dâhil olarak içselleşme ve gerçekliklerini dışa dönük bir olgusalılık olarak göstererek nesnelleşme döngüsünün sağlanması fiziksel engellilerde söz konusu olmaktadır.

Beşinci Bölüm: Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Araştırma, kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşasını derinlemesine inceleme ve anlama amacı taşıdığı için 'nitel araştırma yöntemi'nin kullanımı uygun görülmüştür. Nitel araştırmalar toplumsal olguları doğal olguların incelendiği yöntemle değil, kendine özgü bir yöntemle incelenmesi gerektiği anlayışını savunan yorumlayıcı yaklaşıma dayanır. Bu araştırmalar, toplumsal olguları bütüncül olarak kavramaya ve bu olgu ve olayları gerçekleştikleri toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde yaşayanların gözünden derinlemesine bir şekilde anlamaya çalışan araştırmalardır. Nitel araştırmanın dayandığı yorumlayıcı yaklaşıma göre, toplumsal olguların, içinde inşa edildikleri, ait oldukları toplumsal ve kültürel bağlam içinde anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmacı, incelediği toplumsal olgu ve olaylarla ilgili kişilerle kendi doğal ortamlarında doğrudan yüz yüze görüşmekte, onlarla etkileşime girmekte ve empati kurmaktadır. Bu inceleme sürecine müdahalede bulunulamaz çünkü toplumsal olgular kendi doğal ortamlarında ve kendi doğal akışı içerisinde incelenir (Şavran, 2012, ss.69-71).

Nitel araştırmalar, Niçin? Nasıl? Ne şekilde? gibi soru tipleriyle toplumsal olayları kişilerin algıları, deneyimleri, yargıları ve duygularına ilişkin sübjektif verileri doğal ortamında ilişki bağlantıları içinde, etkileyen değişkenler üzerinde çalışarak kavram geliştirmeyi ve kuram oluşturmaya amaçlar. Veriler çevresel, süreçle ilgili ve algılara ilişkindir. Nitel araştırma, araştırmacının katılımı, bütüncül yaklaşım, araştırma deseninde esneklik, doğal duruma ilişkin olma, algıları ortaya çıkarma, tümevarımcı analiz ve nitel veri toplama ve yorumlama özelliklerini taşımaktadır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014, ss.26-27).

Nitel araştırma, bireylerin yaşamlarındaki rutin problematik anları ve anlamları tanımlayan çalışmaları ve çeşitli empirik materyal setini, vaka incelemesi, kişisel deneyim, içebakış, yaşam öyküsü, görüşme gözlemsel, tarihsel ve görsel metinleri içermektedir (Kuş, 2012, ss.77-78). Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bilgi toplama teknikleri, gözlem, görüşme ve doküman incelemesidir. Araştırma probleminin özelliğine göre bu

tekniklerden bir veya daha fazlası araştırmada kullanılabilir. Birden fazla bilgi tekniğinin birlikte kullanılması, elde edilen verinin geçerliliğini ve ulaşılan sonuçların doğruluğunu artırabilmektedir (Yıldırım & şimşek, 2013, ss.45-46).

Nitel veya derin olarak adlandırılan görüşme, yapılandırılmamış veya yarı-yapılandırılmış görüşme olarak da adlandırılmaktadır. Nitel araştırmaların temel karakteristiği, araştırma öznelerinin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya koyma, dünyayı araştırma öznelerinin gözleriyle görmektir. Bu bağlamda nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniğinin belirleyici özelliği de, görüşülen kişilerin bakış açılarını ortaya çıkarmaktır. Görüşülenlerin, anlam dünyalarını, duygu ve düşüncelerini anlamak, nicel görüşmelerden farklı olarak yüzeysel değil ancak daha derin bilgi edinmekle mümkün olabilir (Kuş, 2012, s.87). Bu nedenle araştırma, tutum ölçme, duygu ve düşünceleri ortaya koymayı amaçladığından verilerin toplanması aşamasında nitel araştırma desenlerinden ‘derinlemesine görüşme tekniği’ kullanılmıştır.

Araştırma alanını sınırlayacak a priori bir sınıflamayı zorunlu kılmaksızın, karmaşık insan davranışını araştırmak için etnografik görüşme olarak da adlandırılan, standartlaştırılmamış, açık uçlu ve derinlemesine görüşme olan ‘yapılandırılmamış görüşme’ kullanılmıştır. Yapılandırılmamış görüşme, sosyal araştırmalarda ve diğer araştırmalarda sıkça kullanılan zengin ve değerli veri edinmeyi sağlayan güçlü bir araçtır (Punch, 2014, s.169). Derinlemesine görüşmeler, genellikle ortak bir yapı gösteren ve sık kullanılan biçim olarak konuya giriş, açıklama ve izin, görüşülenin sosyal ve kişisel bilgilerinin alınışı ve araştırma konusunun ana kavram ve alt başlıklarından oluşan üç ana bölümü kapsamaktadır (Kümbetoğlu, 2005, s.93).

Bu doğrultuda görüşmeler, araştırmanın kuramsal çerçevesi dikkate alınarak oluşturulan temalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Fiziksel engellilerle gerçekteşen görüşmeler esnasında belirlenen temaların dışına çıkılmamasına dikkat edilmiştir. Temaların görüşme öncesi tasarımı, yapılan görüşmelerde araştırmacının yüz yüze etkileşiminin ve iletişiminin sağlanması ve konuların bir bütünlük içinde bir dizi halinde işlemesi yönüyle kolaylık sağlamıştır. Görüşme öncesinde fiziksel engelli katılımcılara araştırmanın konusu ve amacı anlatılmış ve araştırmaya katılmaları için izin alınan “Araştırma Bilgilendirme Formu” (bkz. EK 1) verilmiştir. Bu form, sadece görüşmelerin gerçekteşmesi açısından bir araç olmakla birlikte ses kaydı almak ve fotoğraf çekmek gibi materyaller aracılığıyla bilgiye erişimi mümkün kılmıştır. Ayrıca bu formla birlikte katılımcıların araştırmacının güvenirliliğinden emin olmaları için araştırmanın kurumsal nitelikte olduğunu gösteren, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından e imzalı “Alan Araştırması İzin Belgesi” (bkz. EK 2) gösterilmiştir.

Yapılandırılmamış görüşme 'keşfe yönelik' bir görüşme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir görüşmede, önceden belirlenmiş herhangi bir soru ve doğal olarak yanıtlara ilişkin bir beklenti de yoktur. Bu durumda araştırmacı, görüşülen kişilerle belirli konuları keşfetmeye çalışır. Görüşme sırasında çalıştığı problemle ilgili belirli özel alanlar keşfederse, daha ayrıntılı sorularla o alanları daha derinliğine irdelemeyi deneyebilir. Görüşme sırasında, katılımcı yeni denenceler geliştirmeyi ve bunları orada test etmeyi deneyebilir. Bu tür görüşme büyük ölçüde açık uçlu sorulara dayanır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s.148).

Bu durum görüşmeler esnasında ortaya çıkan belli durumlarda yeni soruların sorulması ve cevapların alınmasına katkı sunarak yeni bilgilerin keşfedilmesini sağlamıştır. Bu nedenle fiziksel engellilerle yapılan görüşmelerin süresi mümkün oldukça uzun tutulmaya çalışılmıştır. Buna göre, en az görüşme süresi kırk dakika ve en uzun görüşme süresi üç saat yirmi bir dakika aralığında olmak üzere toplam olarak 66 saat 40 dakika 20 saniye sürmüştür (bkz. EK 5). Böylelikle, görüşmeler sohbet tarzında ilerlemiş ve araştırmacı görüştüğü kişilerle kolayca etkileşime girebilmiştir. Ayrıca bu görüşme tarzında yeni soruların oluşturulmasıyla araştırmacı daha derin bir içebakış geliştirebilme fırsatı elde edebilmiştir.

Yapılandırılmamış görüşme tekniği aynı zamanda fiziksel engellilerin aile inşasında nelerin nasıl anlamlandırıldığını anlamak olanaklı görünmektedir. Ayrıca bu teknik araştırmaya katılan fiziksel engellilerle yüz yüze derinlemesine görüşmeyi gerektirdiğinden nedeniyle bireysel konularda bilgi toplamayı, gizlilikleri ortaya çıkarmayı ve bireyin düşüncelerini dikkate almayı gerektirdiğinden daha bütünsel bir çerçeveden bakmayı mümkün kılmaktadır. Bununla tekniklerin yanı sıra araştırmada, resmi kuruluşlardan (TÜİK, WHO, YÖK, MEB, DBP, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ailve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü...vs) toplanarak elde edilen nicel veriler de kullanılmaktadır.

Derinlemesine görüşme, yüz yüze, telefonda veya internet aracılığıyla yazılı veya görüntülü olarak yapılabilir. Fakat görüşme için uzaktan iletişim kullanımının bazı avantajları olmasına karşın dezavantajları da vardır. Coğrafi ve zamanla ilgili bazı engellerin aşılabilmesi önemli bir avantaj iken, internetin özellikle yazılı ortamında gerçekleştirilebilecek yanlış anlaşılmalara dezavantaja dönüşebilmektedir. Analizler yapılırken verilerin dijital ortamda edinilmiş olması, tarafların teknolojik yeterlilikleri ve bu yeterlilik düzeylerinin bilgi akışına olası etkisi dikkate alınmalıdır. Araştırmacının önceden kurduğu kuramsal altyapı ve araştırma çerçevesinin veri toplama araçlarıyla uyum sağlanması ve hem yüz yüze hem de teknolojik ortamdaki kısıtlamaların farkında

olunması önem taşımaktadır. Birçok araştırmacı görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı kullanılmasını önermektedir. Ses kaydının yapılmasının en önemli avantajı hafızada tutulamayacak sayı ve nitelikte bilgiye sonradan ulaşmanın bu şekilde mümkün olmasıdır (Şekerler, 2015, s.191).

Bu anlamda fiziksel engellilerle yapılan görüşmelerle “Araştırma Bilgi-lendirme Formu”nun doldurulmasıyla izin alındıktan sonra Sony ICD-PX470 dijital ses kayıt cihazı ve herhangi bir olumsuz koşulla karşılaşmamak için tedbir olarak ses kayıt cihazıyla birlikte cep telefonunun ses kayıt kısmı kullanılarak görüşmeler sağlıklı bir şekilde tamamlanmıştır. Ayrıca formda da yer alan ses kayıt cihazının kullanılması konusunda, fiziksel engellilerin hassasiyetleri dikkate alınarak kişisel bilgilerin gizliliği ilkesi doğrultusunda kimlik bilgilerinin sorulmayacağı yinelenerek vurgulanmıştır.

Ses kayıt cihazları ne kadar güvenilir olursa olsun, araştırmacının kendi tarzına göre eğer uygunsa, görüşme esnasında kısaca veya görüşmenin ertesinde mümkün olan en kısa zamanda bazı notlar alması faydalı olmaktadır. Kısa ve anlaşılır notlar sonradan unutulabilecek olan özellikle vücut diliyle ilgili göze çarpanları ve araştırmacıya önemli gelen anahtar kelimeleri muhafaza etmeyi sağlamaktadır. O anı yaşamış olmak önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Görüşme hakkında alınan notlar araştırmacının bakış açısını netleştirebilmesi, ayrıştırabilmesi için çok işe yaramaktadır. Kayıtlarda herhangi bir sorun olduğunda veya döküm esnasında alınan notlar araştırmacıya yol göstermektedir (Şekerler, 2015, s.192). Bu nedenle sadece ses kayıt cihazı gibi materyallerin kullanımı dışında görüşmenin gerçekleştiği mekânlar ve fiziksel engellilerden edinilen bilgilerin ve izlenimlerin yazılı olarak kaydedilmesi için araştırmacı tarafından notlar alınmış ve kullanılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evreni, problemin cevaplanmasıyla ilgili olan bütün insanların oluşturduğu grup veya araştırmacının belirttiği koşullara uyan grubun tamamı olarak tanımlanır (Şavran, 2012, s.145). Bu araştırmanın evrenini İzmir kenti oluşturmaktadır. İzmir, içeriğinde barındırdığı zengin tarihsel ve kültürel dokunun yanı sıra Türkiye’nin en kalabalık liman kenti ve önemli bir fuar merkezi olarak görülmektedir. Kent, gerek doğal yapısıyla gerekse toplumsal ve kültürel açıdan insanların yaşayış biçimiyle çekici bir özellik göstermektedir. Özellikle bu kentte yaşayan engellilerin neredeyse kentin bir çok yerinde görünürlüğünün olması dikkat çekmektedir. İzmir’in ‘engelli dostu kent’ olarak gösterilmesi de kentin engelliler açısından yaşanabilir bir kent olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye’nin en büyük kentlerinden biri olan İzmir’de, fiziksel engellilerin yaşam koşullarıyla ne şekilde ve nasıl baş ettikleri önemli

bir konu olmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın evreni olarak İzmir kentinin seçilmesi uygun görülmüştür.

Araştırma probleminin incelenebilmesi için, bir evrenin var olması ve evrenden seçilen örneklemin evreni temsil etme ön şartı bulunmaktadır. Örneklem, var olan evrenden seçilen, araştırma problemini çözecek verilerin elde edilmesini sağlayan, evreni temsil eden evrenin alt parçası şeklinde tanımlanmaktadır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014, s.70). Örneklem, nicel araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmalarda da herkesi, her yeri ve her şeyi incelemek mümkün olamayacağından önemlidir. Örneklem oluşumu sadece hangi kişilerle görüşme yapılacağına veya hangi olayların gözlemleneceğine karar vermekle değil aynı zamanda ortam ve süreçlerin hangileri olacağına da karar vermek gerekmektedir. Çeşitli nitel örneklem oluşturma stratejilerinin ardından, araştırma tasarımının bütünsel geçerliliği ve örneklemin araştırmanın diğer öğeleriyle uyumasıyla ilgili açık bir ilke vardır. Örneklemde dâhil olmak üzere, araştırmanın öğeleri bakımından içsel uygunluk ve tutarlı bir mantık olması gerekir. Örneklem planı ve parametreleri araştırmanın amaçları ve soruları ile uyumlu olmalıdır (Punch, 2014, ss.183-184).

Araştırmanın örneklemini, İzmir ili merkez ilçelerinde yer alan engelli derneklerine (Türkiye Sakatlar Derneği, Ortopedik Özürlüler Rehabilitasyon Spor Klübü, Engelsiz Yaşam Derneği, Buca Engelliler Derneği, Bornova ÇÖYDER, Bedensel Engelliler Yaşam Derneği, Karşıyaka Engelli Spor Klübü Derneği, Yeni Oluşum Bedensel Engelliler Derneği, Dünya Engelliler Derneği, Aktif Tüm Engelliler Derneği ve Ufuk Engelsiz Yaşam Derneği) üye fiziksel engelliler oluşturmaktadır. İzmir İl Dernekler Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre, İzmir'de tüm engelli gruplarını kapsayan toplam 106 tane engelli derneği ve T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı'nun yıllara, nevilere ve illere göre dernek ve üye sayıları istatistiklerine göre 7800 üye sayısı bulunmaktadır.

Bu nedenle araştırmanın sınırlarının belirlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bunun sonucunda engellilik türü olarak fiziksel engellilerin ve fiziksel engelliler ile ilgili faaliyet gösteren derneklerin seçimi uygun görülmüştür. Görüşmelerin fiziksel engellilerle yapılmasının bir nedeni, yüz yüze görüşmelerde iletişimi ve etkileşimi kolaylaştırması diğer bir nedeni ise bu grupta yer alan engellilerin hareket kısıtlılığı nedeniyle kentsel yaşam koşullarıyla neleri nasıl başardıkları konusunda araştırmacıda merak uyandırması olmuştur. Ayrıca TÜİK istatistiklerinde fiziksel engellilerin oranının diğer engellilik türlerine kıyasla ağırlıkta olması da, bir başka neden olarak sayılabilir.

Örneklem seçimi, örneklemin temsil yeteneğiyle, yani örneklemin araştırma evrenini ne derece temsil ettiği ile ilgilidir. Örneklemin büyüklüğü ise

yeterliliği belirtir. Örneklemin yeterli olması, özelliklerinin kararlı olduğu yolunda güven verecek bir büyüklükte olduğu yolunda güven verecek bir büyüklükte olması anlamına gelir. İyi bir örneklem hem evreni temsil etmeli hem de yeterli olmalıdır. Diğer bir deyişle, örneklemin, evrenden alınabilecek aynı büyüklükteki sayısız örnekte benzer özelliklerin yineleneneğine güven duyabilmemizi sağlayacak büyüklükte olması gerekir (Sencer & Sencer, 1978, s.487).

Nitel araştırmada 'amaçlı örneklem' olarak adlandırılan örneklem türü sıklıkla tercih edilmektedir. Bu, belirli bir amaçla veya odaklanılan konuyla ilgili olarak örneklemin önceden düşünülüp belirlenmesi demektir (Punch, 2014, s.183). Bu doğrultuda 18 yaş üstü fiziksel engellilerle yapılan görüşmelerde; bekâr kadın 1 kişi ve bekar erkek 1 kişi, nişanlı kadın 1 kişi ve nişanlı erkek 1 kişi, boşanmış kadın 3 kişi ve boşanmış erkek 3 kişi, dul kadın 3 kişi, evli kadın 18 kişi ve evli erkek 20 kişi olmak üzere toplam 51 kişi ile yapılmıştır. Bu görüşmelerde; çalışan 30 kişi ve çalışmayan 21 kişi, eşi engelli olmayan kadın 14 kişi ve eşi engelli olmayan erkek 10 kişi, eşi engelli olan kadın 14 kişi ve eşi engelli olan erkek 11 kişi, çocuğu olan 37 kişi ve çocuğu olmayan 14 kişi, 60+ yaş grubunda evlenmiş çocuğu olan 4 kişi ve evlenmemiş çocuğu olan 3 kişi, çocuğu nişanlı olan 1 kişi yer almaktadır.

Nitel araştırmalarda derinlemesine inceleme yapılması, büyük bir örneklem kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Hatta bazı durumlarda tek başına bir birey araştırma örneklemini oluşturabilir (Yıldırım & Şimşek, 2009, s.58). Bu noktada örneklemin büyüklüğünden çok, amaca uygun bilgiyi ortaya çıkarmak için tekniklere yoğunlaşmak, dikkat edilmesi gereken önemli bir ölçüttür. Araştırmacı, küçük örneklem gruplarında da yoğun bir çalışma yürütebilir (Kümbetoğlu, 2005, s.97). Evrenin soruna en uygun kesimi gözlem konusu yapabilmek için örneklemin kartopu yöntemiyle belirlenmesi düşünülmektedir. Kartopu örneklemede öncelikle evrene ait birimlerden birisi ile temas kurulur. Temas kurulan birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimin yardımıyla üçüncü birime gidilir. Bu şekilde, sanki bir kartopunun büyümesi gibi örneklem büyüklüğü genişler (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2011, s.45).

Toplumsal araştırmacılar, çoğunlukla birbiriyle bağlantılı bir insanlar veya örgütlenmeler ağıyla ilgilenir. Bu ağ aynı problemi inceleyen dünyanın farklı yerlerindeki bilimciler, orta büyüklükte bir kentin seçkinleri, bir örgütlü suç ailesinin üyeleri, büyük bankalar ve şirketlerin yönetim kurullarında yer alan kişiler olabilir. Buradaki asıl özellik, her bir kişinin veya birimin bir diğeriyle doğrudan ve dolaylı bir bağlantıyla bağlı olmasıdır. Bu her bir kişinin ağdaki diğer kişilerin tümünü doğrudan tanıdığı, onlarla etkileşime girdiği veya onlardan etkilendiği anlamına gelmemektedir. Kartopu örneklem tekni-

ğinde ağ bir bütün olarak alındığında kişi, doğrudan ve dolaylı bağlantılarla çoğu birbiriyle bağlantılı bir bağlantı ağı içerisinde yer almaktadır (Neuman, 2014, s.324).

Bu örneklem tipinde araştırmacı ilgilenilen evrenden bir veya birden fazla birey belirler. Onlarla görüşme yapıldıktan sonra, bunlar evrenin diğer üyelerinin tanımlanması için bilgilendirici olarak kullanılır, diğer üyelerin kendisi bilgilendirici olarak kullanılır. Evrenin üyelerini belirlemenin zor olduğu durumlarda, örneğin bu bir gizli topluluk olduğunda, bu yöntem faydalıdır. Bu, amaçlı örneklemnin belirli bir türü olarak kabul edilebilir. Örneklemi tanımlamadaki önemin yarı sıra, sosyal ve diğer internet ağlarındaki konuları aydınlatmak için de bu örneklem tipinin kullanılabilmesi uygun görülmektedir (Robson, 2015, s.341).

Saha araştırmasında kartopu örneklem ile ulaşılan kadınların ve erkeklerin sayıları birbirine yakın çıkmıştır. Süreç, araştırmanın çalışma grubunu oluşturan fiziksel engellilerin üye oldukları derneklerin tespitiyle başlamıştır. Derneklerin yöneticilerinin görüşleri alındıktan sonra öneriler doğrultusunda görüşmeler yapılmıştır. Görüşme için yapılan öneriler, kadın ve erkek olma durumu göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Hem kadınlarla hem de erkeklerle görüşme gerçekleştirmeye dikkat edilmiştir. Görüşmeler ilerledikçe ulaşılan kişi sayısı artış göstermiştir. Görüşmelerde verilen cevaplar bir süre sonra kendini tekrar etmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, örneklem doygunluğuna ulaşılmıştır. Böylelikle, elde edilen bilgiler araştırma için yeterli bulunmuş ve görüşmeler tamamlanmıştır.

Araştırmanın örneklemine oluşturan İzmir ili merkez ilçelerinde yer alan fiziksel engelli derneklerine üye olan fiziksel engelliler, zihinsel yeterliliğe sahip ancak fiziksel engeli olan bireylerden oluşmaktadır. Örneklemi temsil eden dernekler, fiziksel engellilerin üye oldukları ve onlara yarar sağlaması olası faaliyetlerin yapıldığı derneklerdir. Seçilen dernekler fiziksel engellilerin çeşitli nedenlerle durumlarını gösteren resmi olarak ulaşılması mümkün derneklerdir. Böylelikle, araştırmada kartopu örneklem tekniği kullanılarak derneklere kayıtlı olan fiziksel engellilere ulaşılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İzmir'in merkez ilçelerinde engelli derneklerinin çoğunluğunun Konak ilçesinde toplandığı, geri kalanlarının ise Karşıyaka, Buca, Gazie-mir, Bornova, Narlıdere ve Bolçova ilçelerinde yer aldığı görülmüştür. Sahyallerle toplanan veriler bilgisayar ortamında kaydedilmiştir. Görüşmeler araştırmacı tarafından ses kayıt cihazı aracılığıyla dikkatlice dinlenerek Microsoft word dosyasında her bir katılımcı için ayrı ayrı dosyalar açılmış ve verilerin girişi yapılmıştır. Saha verileri toplam olarak 701 sayfa tutmuştur. Verilerin girişinden sonra çözümleme yapılmaya başlanmış ve açılan dosyalarda oluşt-

gulan her bir temanın başlıkları, alt başlıkları ve bu konuda yapılan anlatılar yer almıştır. Verilerin çözümlemesi aşamasında kolaylık sağlanabilmesi için temaların başlıklarının ve her bir katılımcının anlatılarının bir arada yer aldığı ayrı bir dosya oluşturulmuştur. Böylelikle, "betimsel analiz" yöntemiyle yapılacak analizde anlatılara erişim kolaylaşmıştır. Araştırmanın bulguları bölümünün içerdiği fiziksel engellilerin tanıtıcı özellikleri konusunda, elde edilen verilerin çözümlemesi ve yorumlanması, yine bilgisayar kullanımıyla Microsoft office programlarından biri olan "Microsoft Excel" yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Nitel verinin yazımı, araştırmacıların dikkatlice analiz edilmiş ve düzenlenmiş veri yığınlarına şekil kazandırır. Araştırma süreci boyunca gelişen araştırma notları ve günlüklere yazılmış düşünceler arasında bağlantı oluşturur. Yazma eylemi hem yeni düşüncelerin hem de yeni bağlantıların oluşumunu teşvik eder. Ayrıca, çalışmanın bir ürününü oluşturması ve metni yapılandırması açısından da bir süreçtir. Bir bakıma yazar olarak anlatmak için analiz edilen verilerden belli bir konuyu seçmeyi ve konuya en uygun olduğuna inanılan yazınsal biçimi yaratmayı kapsayan devamlı bir kurgulama sürecidir. Araştırmacının kurgusunun bir plana göre ilerleyen bir mimara mı yoksa hayal gücü zaman içinde sezgi, his ve duygudan ortaya çıkan bir ressamı mı benzeyip benzemediği muhtemelen bazen önem arz edebilir. Fakat birçok kişi için bir metin oluşturmak muhtemelen hem plan hem de sezginin bir miktar karışımıdır. Yazma teknikleri, biçim, stil, yazarın sorumlulukları ve elbette sezginin karışımıyla süreç tamamlanır (Glesne, 2014, s.301).

Yazma eylemi esnasında görüşmeler; cinsiyet, sıralama, yaş, medeni durum ve kodlama olarak oluşturulan kategorilere ayrılmış ve değerlendirilmiştir. Görüşmelerin kodlanması görüşülen kişilere ait bilgilerin kolaylıkla aktarılmasını sağlamıştır. Kodlamalar, katılımcıların toplumsal cinsiyetlerine, yaşlarına ve medeni durumları dikkate alınarak yapılmıştır. Saha araştırmasında örneklem çeşitliliği sağlamak amacıyla derneklerin yer aldığı farklı merkez ilçelere mümkün olduğunca ulaşılabilmesine dikkat edilmiştir. Saha araştırması, çevreden merkeze doğru giden bir yaklaşımla, önce araştırmacıya yakın olan derneklerle başlamıştır. Görüşülen derneklerin bulunduğu ilçeler, Konak, Karşıyaka, Bornova, Buca ve Gaziemir ilçelerinde yer almaktadır.

Görüşmeler çoğunlukla Türkiye Sakatlar Derneği'nde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, derneğin sadece fiziksel engellilere yönelik homojen bir yapıda olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Dernek yalnızca fiziksel engellilere yönelik hizmette bulunduğundan örnekleme ulaşmak daha kolay olmuştur. Türkiye Sakatlar Derneği'nden 12 kişi, Engelsiz Yaşam Derneği'nden 8 kişi, Ortopedik Özürlüler Rehabilitasyon Spor Klubü'nden 8 kişi, Buca Engelliler Derneği'nden 7 kişi, Bornova ÇÖYDER'den 5 kişi, Bedensel Engelliler Yaşam Derneği'nden 2 kişi,

Karşıyaka Engelli Spor Klubü Derneği'nden 2 kişi, Yeni Oluşum Bedensel Engelliler Derneği'nden 2 kişi, Dünya Engelliler Derneği'nden 2 kişi, Ufuk Engelsiz Yaşam Derneği'nden 1 kişi, Aktif Tüm Engelliler Derneği'nden 1 kişi ile görüşülmüştür.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada, nitel araştırma yönteminde toplanan verileri yorumlayabilmek, kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmek amacıyla bir nitel veri analizi yöntemi olan 'betimsel analiz'in kullanılması uygun görülmüştür. Bu yaklaşıma göre, görüşmelerden elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak da sunulabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s.256). Verilerin özgün biçimine sadık kalınıp bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yapılarak veriler betimlenmektedir (Kümbetoğlu, 2005, s. 154). Nitekim görüşmelerin çözülmesinde bu betimlemeler, temalar doğrultusunda ilişkilendirilmiş, anlamlandırılmış ve yorumlanarak okuyucuya sunulmuştur. Verilerin işlenmesi, betimlenmesi, anlamlandırılması ve yorumlanması durumlarına bakılarak oluşturulmuştur. E1, K2..., kodlamaları toplumsal cinsiyeti ve görüşme sırasını temsil etmektedir. Hemen arkasından gelen 61, 44..., rakamları yaşı temsil etmektedir. Son olarak yapılan kodlamada; E } Evli, B } Bekar, N } Nişanlı, Bo } Boşanmış ve D } Dul olma durumunu ifade etmektedir.

Saha Araştırmasının Koşulları ve İzlenimler

Saha araştırma süresince hem olumlu hem de olumsuz koşullarla karşılaşmıştır. Görüşmeler öncesinde, örnekleme oluşturan engelli derneklerine üye fiziksel engellilere ulaşmak için derneklerin saptanması sırasında birtakım olumsuzluklar yaşanmıştır. Öncelikle, İzmir Valiliğine bağlı olan İl Dernekler Müdürlüğü'ne İzmir merkez ilçelerinde yer alan engelli derneklerinin tam listesinin talep edildiği izin dilekçesi verilmiştir. Dilekçenin kuruma teslim edilmesi aşamasından sonra yetkili memur tarafından araştırmacıya mail yoluyla tüm engelli derneklerinin mevcut olduğu tam liste ulaştırılmıştır. Gönderilen tam liste dernek adları, adresleri, dernek başkanlarının adları ve telefon numaralarını içermektedir.

Bu bilgiler aracılığıyla, İzmir ilinde yer alan engelli derneklerinin yerlerinin tespiti ve dernek başkanlarıyla randevu alabilmek için adres ve telefon bilgileri kullanılmıştır. Tüm engel gruplarına ait faaliyet gösteren engelli der-

neklerinin bazılarının proje odaklı, bazılarının kurs odaklı, bazılarının da sadece belirli bir engel grubuna odaklı çalışmalar yapmakta olduğu gözlenmiştir. Bu odaklar içerisinde on sekiz yaş altı ve evli olmayanlara hizmet veren engelli dernekleri örneklem kapsamı içerisine alınmamıştır. Derneklerin tespiti esnasında gerek adresle dernek tespiti, gerekse telefonla dernek tespitinde sıkıntılar yaşanmıştır. Listede yer alan adreslerin bir kısmına gidilmiş fakat sadece tabelaya rastlanılmış, bazılarında ise tabelaya dahi rastlanılmamıştır.

Listede mevcut dernekler telefon aracılığıyla aranmış, birtakım derneklerin telefonlarının kullanılmadığı ve aktif olarak çalışmadıkları tespit edilmiştir. Fason derneklerin mevcudiyeti ve bu derneklerin bazılarında tıp doktorlarının dernek başkanlığı faaliyeti yürütmesi araştırmanın bir diğer olumsuz koşulunu yansıtmaktadır. Toplumun güvenliğini kazanmış özel bir kesimi oluşturan bazı doktorların tabela derneğı başkanlığı yapmaları ayrıca bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Araştırmacı, kimi görüşmelere gidebilmek için, derneklere ulaşım konusunda sıkıntı yaşamıştır. Bazı derneklerin, oldukça sapa yerlerde faaliyet gösterdiği gözlenmiştir. Ulaşımda zorluklar ve sıkıntılar, bazı ev ve işyerlerine yapılan ziyaretlerde de yaşanmıştır.

Fiziksel engellilerin toplumsal yaşama katılımları ile doğa koşulları paralellik göstermektedir. Araştırmada, görüşmelerin kış ayı içerisinde yapılmasına dikkat edilmiştir. Derneklerden birkaçıyla yapılan görüşmelerde Mart ayı sonu Nisan başı gibi görüşmelerin yapılabilmesinin daha olanaklı olabileceğı ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda görüşmelerin Mart ayı sonunda yapılmasına karar verilmiştir. Mart ayı son haftasında başlayan görüşmeler, Mayıs ayının üçüncü haftasının sonunda sonlandırılmıştır. Görüşmeler, dernek başkanları ve dernek sekreterlerinden alınan randevularla gerçekleşmiştir. Derneğe gelemeyecek durumda olan fiziksel engellilerin evlerine ve işyerlerine gidilerek görüşme gerçekleşmiştir.

Araştırmanın derneklerde gerçekleşmesi görüşme koşulları açısından kolaylaştırıcı olmuştur. Kurumsal bir kimlik taşıyan derneklerde görüşmenin gerçekleşmesi araştırmacının zamanı kullanımı açısından rahatlatıcı bir durum olmuştur. Görüşmelerin dernekler aracılığıyla yapılması derneğin diğer üyelerine doğrudan erişimi sağladığı gibi dernek içerisinde gerçekleşen faaliyetlere bizzat dahil olma imkanı oluşturmaları açısından da faydalı olmuştur. Böylelikle dernek üyeleri ve derneklerin diğer personelleriyle yakın ilişkiler kurabilme imkânı doğmuştur. Görüşmeler gerçekleşmeden önce dernek başkanı ve dernek sekreteri gibi kurumsal kimliklerle faaliyet gösteren fiziksel engelli bireylerin düşüncelerinden de yararlanabilme olanağı sağlanmıştır. Böylelikle, fiziksel engellilerin genel sorunları üzerinde konuşma, tartışma ve değerlendirme zemini hazırlanmıştır.

Görüşmeler öncesinde yapılan bu ön değerlendirmeler araştırmacının görüşmeler için hazır bulunuşu açısından görüşme koşullarını iyileştirmiştir. Görüşmeler genelde derneklerle gerçekleşmiştir. Dernek yöneticileri ve üyeleri görüşme için uygun koşullar oluşturabilmek için duyarlı ve özverili davranmıştır. Derneklerin dışında toplam yedi olmak üzere iki işyeri ve beş ev ziyareti yapılmıştır. Ev ve iş yerlerine ziyaretlerde yapılan görüşmelerde de katılımcıların oldukça özverili ve misafirperver davranışları neticesinde görüşmeler istenilenin ötesinde verimli geçmiştir.

Evde gerçekleşen görüşme örneklerinden birinde; görüşmenin evde yapılmasının kendisi için daha uygun olduğunu fiziksel engelli birey tarafından araştırmacıya iletilmiştir. Çünkü evinin girişinde on basamaklı merdivenlerin mevcut bulunması ve merdivenlerden inmek için eşinin kendisini taşıması gerektiği söylenmiştir. Bu koşullar nedeniyle araştırmacı, eve davet edilmiştir. Öncelikle görüşmenin yapılacağı adrese ulaşmaya çalışmıştır. Araştırmacının kardeşinin bu esnada yanında olması, şahsi aracın mevcut bulunması, whatsapp kullanılarak konum atılması gibi faktörlerin etkisiyle adrese ulaşabilme durumu kolaylaşmıştır. Adrese varıldığında apartmanın girişinde yer alan on basamaklı merdivenle karşılaşmıştır ve apartmanda asansör bulunmadığı görülmüştür. İçeri girildiğinde ev içi fiziki durumun hareket kısıtlılığına neden olmadığı gözlenmektedir. Fiziksel engelli birey ev içerisinde akülü sandalyesiyle rahatlıkla dolaşabilmektedir. Yine aynı şekilde mutfağın engelli bireye göre dizayn edildiği ocak ve dolaplar detaylarıyla görülmektedir. Kahvaltı saatinde davet edilen araştırmacı oldukça özenle hazırlanan kahvaltı sofrasında misafir edildikten sonra görüşme başlamıştır. Aile üyeleri anneane, büyükbaba, eş ve çocuklardan oluşmaktadır. Aile üyelerinin kolektif bir şekilde kahvaltı masasını hazırlanması, sofraya toplama ve bulaşık yıkama gibi ev içi işler aile üyeleri arasında paylaşımın esas alındığını göstermektedir. Görüşme esnasında içtenlikle sergilenen misafirperver tutum ve davranışlar sohbete etki ederek derinlemesine görüşmenin niteliğini artırmıştır. Ev içi ziyaret bu anlamda, engelli bir bireyin kendisini ve aile yaşantısını yakından gözlemlemek ve bu durumu deneyimlemek açısından önemli olmaktadır.

İşyerine yapılan ziyaret örneklerinden birinde, işyerinin girişinde bulunan merdiven, turnike ve asansörün bulunmaması detayları dikkat çekmiştir. Binarın ikinci katında çalışma faaliyetini gerçekleştiren engelli bireyin tekerlekli sandalye kullandığı görülmüştür. Engelli birey hem tekerlekli sandalye hem de kanediyen kullanabildiği için bu sorunu bir şekilde çözdüğünü söylerken çok zorlandığını ve bu nedenle çok sıkıntı çektiğini de eklemiştir. Hem işyeri faaliyetleri hem de sportif faaliyetlerin yoğun olması nedeniyle işyeri ortamında görüşmenin gerçekleşmesinin daha uygun olduğu düşünülmüştür

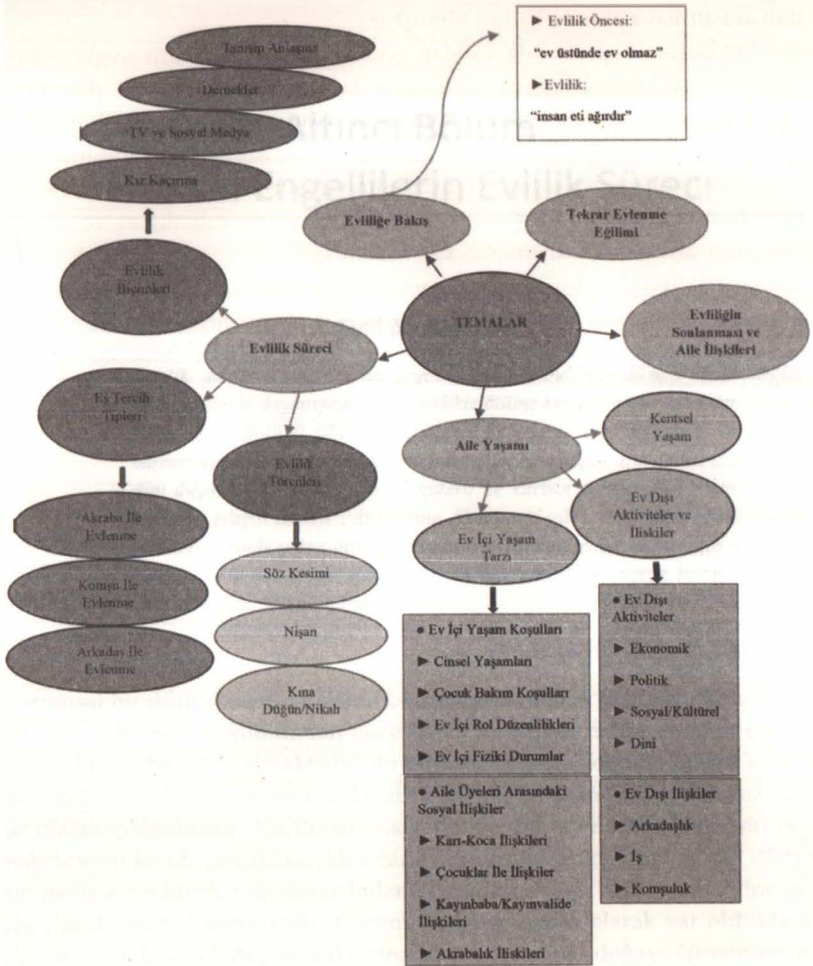
ve araştırmacı davet edilmiştir. Bu deneyimin ise, fiziksel engellilerin iş koşullarının bizzat araştırmacı tarafından gözlemlenmesi ve fikir edinilmesi ağısından araştırmaya olumlu katkısı olmuştur.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde koşulların uygunluğunun yarı sıra katılımcıların görüşme esnasında sergiledikleri tutum, davranış ve hareketler de değerlendirilmeye alınmıştır. Görüşmelerde fiziksel engelli kadınların fiziksel engelli erkeklere göre, görüşme süresinin çoğunlukla daha uzun sürdüğü sonucu ortaya çıkmaktadır. Araştırmacının kadın olması, özellikle fiziksel engelli kadınlar ağısından görüşmenin rahatlığını ve görüşme süresinin artmasını etkilemiştir. Görüşülen kişilerin engelli olma durumları, duygu yüklü anlatıların gerçekleşmesine yol açmıştır. Görüşmeler esnasında bazı konular üzülmelerine, duygulanmalarına, ağlamalarına neden olmuştur. Özellikle görüşmelerden birinde, eşinden dayak yediğini ifade eden evli bir erkeği ve evli bir kadını sakinleştirmede araştırmacı oldukça zorlanmıştır. Araştırmacının da derinden etkilenerek üzülmesine yol açan böylesine duygusal ortam, konuya yönelik objektif tavrı ortaya koyacak şekilde kendisini belli aralıklarla arındırma ve konsantre olma çabasını içeren zamana ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Böylece araştırmacı, içinde bulunduğu objektif duygu durumu ile her görüşmenin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Fiziksel engellilerin yaşantıları, içinde bulundukları durum zaman zaman araştırmacının görüşmeler esnasında duygusal olarak etkilenmesine sebep olsa da toplumsal yaşam koşulları karşısında bakış açılarının pozitif yönde olmalarıyla, mücadeleleriyle ve başarılarıyla dikkat çekmiştir. Görüşmeler sona erdiğinde, çoğu fiziksel engelliler sohbet tarzında geçen görüşmelerin kendilerinde bir terapi gibi olumlu etki bıraktığını belirtmiştir. Kendileriyle gerçekleştirilen araştırmaların genellikle nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğiyle yapılması nedeniyle, zaten hazır olan sorulara cevap vermenin kendilerini ifade etmede eksik kaldığı ileri sürülmüştür. Bu anlamda, yapılan bu araştırmanın fiziksel engellilerin yaşantılarını derinlemesine inceleme fırsatı sunması ağısından kendileri için önemli ve değerli olduğu söylenmiştir.

Sonuç olarak, engelli dernekleri, fiziksel engellilere ulaşmada kolaylık sağlamıştır. Dernekler aracılığıyla engellilere ulaşmak kolay olduğu gibi daha az zaman alıcı olmuştur. Bu durum araştırmacı ağısından saha araştırmasının gerçekleştirilmesinde avantaj sağlamıştır.

Temaların Şematik Görünümü

Altıncı Bölüm

Fiziksel Engellilerin Evlilik Süreci

Evliliğe Bakış

Evlilik, yalnızca yaşamın her şeyin karşılığını bulduğu düzeni demek değildir; aynı zamanda dayanışma içinde birlikte ölüme karşı koymak demektir...tıpkı tarihte hep görüldüğü gibi insancıl olanın bir tek, insancıl değerlerle üstü örtülen barbarlığın bulunduğu yerde gelişmesi gibi. Ne ki eşler arasındaki sözleşme, kadim düşmanlığı ancak güçlkle giderir ve kurban sunağından tüten dumanın zamanla ocağın esenlikli dumanına dönüşmesi gibi...Kuşkusuz evlilik uygarlığın derinlerinde yatan mitosun temel taşlarından. Ne ki evliliğin söylencesel katılığı ve değişmezliği mitosta, küçük ada krallığının uçsuz bucaksız denizde yarattığı kadar çıkıntı yaratabilir.

(Adorno&Horkheimer, 2000, s.108).

Kurumsal bir dünya, nesnel/objektif bir gerçeklik olarak tecrübe edilmektedir. Bu dünya bireyin doğumundan önce gelen ve kişisel hatıralarından etkilenmeyen bir tarihe sahip olmaktadır. Bu tarihsel ve nesnel olgular olarak kurumların geleneği olması anlamında, bizatihi bireyin karşısına reddedilemez olgular olarak çıkmaktadır. Kurumlar *orada*, bireye dışsal ve birey beğensin veya beğenmesin kendi gerçekliklerini ısrarla sürdürmektedir. Birey sosyal dünyanın geniş kısımlarını anlaşılmaz bulanıklığından dolayı baskıcı ama yine gerçek olarak tecrübe etmektedir. Kurumlar dış gerçeklik olarak var olduklarından birey onları içebakış ile anlayamadıkları için tıpkı doğayı öğrenmesi gerektiği gibi dışarı çıkarak onları öğrenmektedir. İnsani olarak üretilmiş bir gerçeklik olan sosyal dünya doğal dünya örneğinde mümkün olmayan bir biçimde potansiyel olarak anlaşılabilir görülse de bu geçerli olarak kalmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.90-91).

Bir kurum olarak evlilik, toplumda ailenin oluşumu, sürekliliği ve yeneden üretilmesini sağlayan en temel öge olduğundan araştırma süresince yapılan görüşmelerin odak noktasını oluşturmuştur. Araştırmada fiziksel engellilerin evliliğe bakışı ve bu durumun evliliğin oluşmasına etkisi anlatılanlar

aracılığıyla keşfedilmeye çalışılmıştır. Evliliğe bakış konusu, fiziksel engellilerin evliliğe nasıl baktıkları ve aile inşa etme potansiyellerinin nasıl olduğunu anlamada önem taşımaktadır. Yapılan görüşmelerde evliliğe bakış anlatılanlarından yola çıkarak konu, evlilik öncesi ve evlilik unsurlarına göre değerlendirilmiştir.

Araştırmada katılımcıların evliliğe bakışı sorulduğunda, çoğunluğunun cümlelerine 'evlenmeden önce' şeklinde başladığı gözlemlenmiştir. Geçmiş de içeren bilgilerin beraberinde yorumlanması, hem geçmiş hem de şimdiki yaşamlarını bir bütünlük içinde sunmak istemeleriyle ilişkilendirilebilir. Bir diğer deyişle, fiziksel engelliler evliliğe ilişkin fikir, tutum ve davranışlarını aktarırken geçmiş ve şimdiki yaşantılarını birbirinden bağımsız olarak görmemektedir. Evlenmeden önceki dönemleri genellikle sıradan, korkulu, kaygılı ve mutsuz geçen dönemler olarak dile getirdikleri görülmektedir. Evlilik, başka bir deyişle evlenmeden önceki bekârlığın durgun ve mutsuzluğuna karşı, "hareket" ve "mutluluk" ile eş değer bir eylem olarak tasavvur edilmektedir. Bu tasavvurlardan bazı örnekler şu şekilde olmaktadır:

"Evlenmeden önce, halimden bahsedeyim. (u) Evlenmeden önceki halimde ev içinden çıkmayan, kendi evinin sınırlarından ve kapının önünden başka bir yer bilmeyen bir insandım. Ve böyle bakardım otobüslere, insanlar otobüslerin içinde gelip giderlerken. Kendi kendime derdim ki, ya bu insanlar nasıl kaybolmuyorlar? Nasıl böyle gitcekleri gelecekleri yeri biliyorlar da, bu kadar, bu otobüs içinde gidip geliyorlar diye düşünürdüm çünkü kendim yaşamadığım için. Ve evliliğten önceki hayatım benim, aslında çok zor geçen bir hayat" (K₃, 54, E).

"Evlenmeden önce evliliğe bakış açım (u) yani soğuk bakıyordum. Evlilik benim için tüüü kaka bir şeydi. Asla evlenmeyi düşünmüyordum. Böyle bir bakış açım vardı. Neden? Çünkü çevremde çok kötü evlilikler vardı. Çok çok kötü evlilikler görüyordum. Hani bana göre iyi eş yoktu. İyi bir eş adayı yoktu. Ben evlenmem diyordum ama hayat karşıma eşimi çıkardı. Gerçekten mükemmel insanların olabildiğini ben eşimle öğrendim" (K₁₉, 38, E).

Anlatılanlardan hareketle evlenmeden önce yaşanan sıkıntıların ve zorlukların evlenme sonrası dönüşüme uğradığı söylenebilir. Çünkü 'durgun' olmak bir nevi ölüme yakın bir kavramdır. Evlilikte bu durumu mutluluğa dönüştüren kavram 'hareket' olmaktadır. Engellilerin evliliğinin inşa edilmesinde mutluluk hareketle eşdeğer olarak tutulmuştur. Çünkü 'hareket kısıtlılığı' fiziksel engellilerin aile inşa potansiyelini etkilemede en temel etken olarak görülmektedir.

Görüşmelerde katılımcılardan bazılarının 'yalnızlık kaygısı' nedeniyle evliliği düşündüğü görülmüştür. Çünkü yalnız kalma kaygısı çözüm üretme ihtiyacı doğurmuştur. Burada maruz kalınan toplumsal baskı katılımcının 'ev üstünde ev olmaz' ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durumda evliliğin yalnız

kalmamak için iyi bir çözüm yolu olduğu düşünülmüştür. Bu yolu ise, eşi de engelli olan kadın şöyle ifade edilmiştir:

"Evlilik..., ...benim gençlik yıllarımda pek de sıcak baktığım bi, (u) nasıl derler yani (u) beraberlik mi diyim artık (u) değildi yani (u) hiç düşünmezdim. Aklımda bile yoktu. Daha sonra anneyi babayı kaybedince...zor bir zaman başladı benim için. Hayatta yalnız kalmak çok zor. Bir de engelliyseniz bu (u) daha da zorlaşıyor. Eee, kardeş yanında kalsanız o daha ayrı bir problem çıkarıyor. Yani (u) her şekilde siz ayrı bir problem çekiyosunuz. Ne kadar canım cicim deselerde herkesin evi yeri ayrı. 'Ev üstüne ev olmaz' diye bir söz vardır... Eee baktım kendi hayatımı nasıl idame ettiririm diye. Elde yok, avuçta yok. Mesela benim (u) evlenmeden önce de maaşım kesildi... O da elden gidince, bu sefer meslek yok, gelir yok. Napcaksınız? Düşündüm. Bir küçük araştırma yaptım. Engellilerin kalabileceği, (u) böyle bakım evleri var diye arkadaşlarla görüştük, konuştuk. Oraları araştırdım. Gittim, gördüm ama benim oralarda yapabileceğime, (güllüyor) bir türlü kanaat getiremedim. Eee gerçekten zor bir yaşam...Ondan sonra düşündüm tekrar. Ne yapabiliyim yalnız yaşasam? ...En akıllı yol, kendime uygun dedim, bir eş bulup, evlenmek diye düşündüm" (K6, 55, E).

Burada evlilik, bir 'kaçış ve kurtuluş yolu' olarak da görülmüştür. Burada toplumsal baskının türünün değiştiği söylenebilir. Çünkü evliliğin kaçış ve kurtuluş olarak algılanması toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek arasında farklılaşmaktadır. Kadınlar evlenmeden önce, evliliği kendilerini kurtarmada bir çözüm yolu olarak görmektedir. Fakat evlenmeden önce yaşanan travmatik anılardan kurtulmak için düşünülen evliliğin, düşünüldüğü gibi bir kaçış ve kurtuluş olmasının ötesinde bir kısır döngü içerisine düştüğü durumlar da olmuştur. Görüşmeler içerisinde geçen bir anlatıda bu durum eşi engelli olmayan kadın tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Evlenmeden önce mutluluktuk, ama şimdi (ağlıyor). Evlenmeden önce (ağlıyor) babam çok üzüyodu annemi. Onları idare etmekle (hıçkıtıyor) şey yaptım, uğraştım, ettim. Gerçekten çok geçimsiz bir babam vardı. (Ağlayarak anlatıyor) üvey olduğumu öğrendikten sonra daha kötü oldu...evliliği kurtuluş olarak gördüm. Annemi alırım yanuma dedim babam üzemez ama daha kötü oldu (ağlıyor). Eşimden her zaman yani evlendiğim günden beri dayak yiyen bi insanım ben (hıçkırır hıçkırır ağlıyor)" (K12, 57, E).

Katılımcıların evlenmeden önceki yaşantılarına dair 'flört' ile ilgili düşüncelerini dile getirilmiştir. Flört dönemine ilişkin kadınlar ve erkekler arasında benzerlikler ve farklılar da ortaya çıkarmıştır. Bazı kadın ve erkekler flört dönemini yaşadıklarını ve engellilik durumlarının flört etmelerinin önünde bir engel taşımadığını söylerken bazıları bir flört dönemi yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Evlenmeden önce flört dönemi yaşamayan bazı katılımcılar arasında eşi engelli olmayan kadın ve erkek, bu durumun nedeninin engellilik olduğunu şöyle ileri sürmüşlerdir:

"Benim nasıl olsa bir sevgilim olmayacak diye düşünürdüm hep. Hiç benim zaten sevgilim olmadı okul hayatında çünkü ben hiç erkeklere öyle bir şeyle yaklaşmadım. Belki onlar da bana öyle yaklaşmadı ya da benim kendi özgüvenimden kaynaklanıyor herhalde. Benimle hiç kimse karşı cins olarak ilgilenmez diye düşünüyordum... Aslında çok daha öncesi, okul döneminden öncesine dönecek olursak o zaman daha çok acılar yaşadım...sokağa çıktığımda, çocuklar arkamdan taş atarlardı. Taklit yaparlardı ve ağza alınmayacak laflar, çok çirkin sözler söylerlerdi ve ben yapım gereği hiç onlara cevap veremezdim...Bunlar benim içimde çok büyük yaralar açtı, kapanmayan yaralar açtı ve o yüzden okul çağında da asla ve asla bir sevgili olayımı, hatta evlilik olayımı hiç mi hiç aklıma getirmedim. Her genç kız gibi sadece hayal kurardım. Her genç kız gibi" (K38, 48, E).

"Hemen hemen ilk flörtüm eşimdi. Yani engelliliğin getirdiği sebeplerden yaklaşımların olmaması, siz yaklaştığınız zaman reddedilmesi veya kabul edilmemesi, bu sebeplerden dolayı da bir ortam yaratılamadı. Denemeler oldu tabii ama bir türlü olmadı. Tabi ki yani dışlanmışlık hissediyorsunuz. Sıkıcı, üzücü bir olay. Duygular bastırılmış oluyor" (E3, 56, E).

Katılımcılara evlilik ile ilgili düşünceleri ve evliliğin onlar için ne ifade ettiği sorulduğunda, bir kısmı evliliğe ilişkin genel bir yaklaşımlarını ifade etmişlerdir. Onlar için evlilik, toplumsal yaşam içerisinde yer alan her ailede tasvir edildiği gibi 'düzen', 'huzur', 'mutluluk' anlamlarını taşımaktadır. Fakat engelli olmayanların evlilik durumundan farklı olarak fiziksel engellilerin evlilik tanımlamalarında 'paylaşım' unsuru belirginlik göstermektedir. Çünkü engel durumları nedeniyle evliliğe ilişkin düşünceleri belirgin bir şekilde yardımlaşma ihtiyacı üzerinden şekillenmiştir. Engellilerin hareket kısıtlılığı, evlilik ilişkilerinin dengesinin kurulmasında özellikle 'paylaşım' kavramını ön plana çıkarmaktadır. E3, dışında eşi engelli olanların ifadeleri şöyle olmaktadır:

"O (eşi) başımda sağken işin yarısını yapıyo. Mesela bi dışarı işi olarak faturayı ödüyo, geliyo. Ben o esnada evde başka bir işle meşgul oluyorum. Bi inip de fatura ödemeye gitmiyorum. Ondan sonra sabah kahvaltı yapıcaz mesela, ben kahvaltıyı hazırlarken, çayı demlerken, yumurtayı kaynatırken o gidiyo ekmeği alıyo en azından. Tutupda ekmeği almıyorum. O onu hallediyo geliyo. Ondan sonra böyle bir paylaşım içinde oluyoruz. Ama onun olmadığını düşünüyorum, aaa diyorum o zaman omuzuma daha çok yük binicek o zaman en azından bir tane de olsa gitcem kendim almak zorundayım" (K6, 55, E).

"Evlilik paylaşım, düzen. Yani insanın hayatına birisini katıp hayattaki bütün yaşantıları üzüntün olur, sevincin olur, yapabildiklerin olur ne olursa olsun, her şeyi paylaşmak...Toplumun sağlığı açısından, geleceği açısından, örnek teşkil eden bir durum. Bekar yaşamak var. Bir de evli olup o aile düzenini yürütmek var. Aile olmak, toplum içerisinde hem saygınlığı da artırıyor işin gerçeği ve evlilik bir paylaşım" (E18, 38, N).

"Evlilik düzenli bir hayat sonuçta. Huzur ve sevgi varsa düzenli bir hayatı temsil ediyor benim için. Sosyalleşmenin farklı bir boyutu, paylaşımın farklı bir boyutu. Nasıl söyleyeyim size, eşim olsun, evde hani sağı temizlesin, solu temizlesin, bulaşık yıkasın değil. Sanki bir iş gibi, bir görev paylaşımı gibi. Onun yükünün hafiflemesi, benim yükümün

hafiflemesi. Hayatta bazı şeyleri paylaşabilmek, destek olabilmek. Ben evliliğe bu şekilde bakıyorum, bazen arkadaş, bazen bir aile” (E3, 56, E).

“Her şeyden ziyade evlilik bir hayatı paylaşmak benim için, bir görev paylaşımı. O çalışan bir insandır, siz de çalışan bir insansınızdır. Eviniz olmayabilir. Maddi sorumluluğunuz beraberdir, manevi sorumluluğunuz beraberdir, çocuk bakımı beraberdir. Ben iddia ediyorum. Benim için evlilik bir paylaşımdır” (Eso, 49, E).

Görüşmeler sırasında evliliğe bakışları sorulan katılımcılardan çoğunluğu evliliğin sorumluluk, özgüven duygusu kattığını ve kendilerine ‘özgürlük’ getirdiğini söylemişlerdir. Böylece kendilerini huzurlu hissettiklerini de ifadelerine eklemişlerdir. Çünkü toplumsal baskı, içinde bulundukları durum evliliği kendilerine bir ‘kurtuluş yolu’ olarak görmelerine neden olmuştur. Böylelikle bu kurtuluş yoluna gidebilmek için çeşitli çözüm yolları üretmişlerdir. Bu durumu en can alıcı şekilde vurgulayan anlatılanlardan biri eşi engelli olmayan kadının sözlerine şu şekilde yansımaktadır:

“Ben evliliği bir kaçış olarak düşündüğüm için yaptım çünkü (ııııı) ailede (ııı) bazı sorunlardan dolayı ‘insan eti ağırdır’ diye bir laf var. Ondan dolayı bazı yani kardeşin dahi olsa, ağır geliyosun. Bundan dolayı ben bir kaçış olarak evliliği yaptım. İyi ki de yapmışım. Evlilik benim için bir kapıyı kendin açıp kapama demektir. Kimsenin (ııı) yattın diyen yok kalktın diyen yok (ııı) istediğin zaman yatıyosun, istediğin zaman kalkıyosun. Özgüveni-yattır benim için yani evlilik. Ve ben özgürlüğüme evlendikten sonra kavuştum... hani evlilik öncesi hayatımı hiç yani yaşamamış sayıyorum...Eee 40 yaşında işte ben evlilik yaptım. Ama iyi ki de evlenmişim yoksa böyle özgürlüğüme kavuşamayacaktım. Sonra özgürlüğüme kavuştum” (K3, 54, E).

Yukanda geçen “insan eti ağırdır” ifadesi esasında fiziksel engellilerin kendilerini toplumsal yaşamda nasıl yük olarak gördüklerini kanıtlar bir nitelik taşımaktadır. Gerek aile yaşamında gerekse kentsel yaşamda, yaşamın kendisinin zaten engelli olmayanlar için de zor olduğu koşullarda, fiziksel engellilerin kendi hayatlarını sürdürebilmeleri için verdikleri mücadele bedenlerine yaptıkları bu atıfla daha da belirgin bir hale gelebilmektedir. Öyle ki, kendi bedenlerini ötekileştirilmiş hissetmekte ve kendilerini atıl bir konumda görmektedirler. Toplumsal baskının sonucu olarak yük olma durumu, evliliğe ‘kaçış’ stratejisiyle ‘özgürlük’e dönüşmüştür. Başka bir deyişle fiziksel engelliler engellilik durumunun getirdiği farklı koşulları birçok açıdan dönüştürerek evlilik kanalıyla aile inşa etmektedir. Bu süreç onlar için oldukça zor olsa da sosyolojik açıdan oldukça değerli bir anlam taşımaktadır.

Katılımcıların bazılarının evlenecekleri erkek veya kadını eş olarak tercih etmelerinde ‘engellilik durumu’ önemli rol oynarken bazıları bu durumu önemsememiştir. Fakat toplumsal yaşamda tıpkı diğer insanlar gibi evlenecek eş ve eşlerin fiziki görünüşü, fiziksel engellerin eş seçimleri konusundaki dü-

şüncelerini de etkilemiştir. Engelli evliliklerinde iki eş adayının da engellilik durumunun varlığı, eşler arasındaki uyumun bir göstergesi olarak düşünölmektedir. Anlatılanlardan hareketle, katılmöcömların eş adaylarını engellilik durumuna göre belirlemesinde yine ‘paylaşım’ kavramına önemli bir vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Eşleri engelli olmayan erkek katılmöcömların sözleri şu şekilde olmaktadır:

“Evlilik benim için bir hayata bağlanma. Bağlanmanın gerekçeleri şunlar (iç çekiyor): Biz ağır özürlüyüz, ağır engelliyiz. Eğer sağlıklı bir insan sizi taşıyabiliyorsa, taşıyabilecek kapasitede insanlar varsa evlilik çok güzel bir ortam. Çok güzel bir kavram (derin nefes alıyor) ama tabii (m) günümüz şartlarında, şu anda (duraklıyor) evliliklerin sağlıklı gittiğini söyleyemeyiz. Yani bu bir engelli olarak değil. Sağlıklı insanlar bazında da alırsak evlilikler artık çocuk misaline dönüştürdüler. (m) Aslında kutsal bir kavram bunu (m) hatırlatmak isterim candan yürekten” (E10, 48, E.).

“Engellilerde şey var bir düşünce yapısı var. Engelli birisi engelli birisiyle evlenir ya da engelli biriyle arkadaşlık yapabilir başka türlü mutlu olamaz. Bu bana çok ters gelen bir olay yani ilişki engellilikle veya engelsizlikle ölçölecek bir şey değil. Anlaşma ile ölçölebilecek bir şey. Onlar işte nasıl olsa sağlam birisi bizi istemez. Ben engelli biriyle kendimi benzer engelli biriyle olsam daha iyi anlarım, diye bir beklenti var. Bende diyorum ki karşılarna geçip ya iki tekerlekli sandalyelisiniz aynı evde yaşıyorsunuz ve yardım edilecek bir pozisyonunuz olduğu zaman hanginiz birbirinize yardım edeceksiniz. Yani çevresel şartları mümkün değil kullanamayacaksınız” (E13, 56, E.).

Evlilikte kadın ve erkeğin engelli olma durumları ile onların evlilik statüleri arasında doğrudan bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Bu konudaki ifadeler, kadın ve erkeğin engelli eş konusuna bakışlarındaki farklılıkları yansıtabilmektedir. Fiziksel engelli bir katılmöcömlu, iki evliliğini de engelli olmayanlarla, birincisini eğitim durumu yüksek seviyede olan biriyle, ikincisini de eğitim durumu düşük seviyede olan biriyle yaptığını ifade etmektedir. Birinci evliliğin yürümemesinin sebebinin ilk eşin duygusal engellilik durumundan, ikinci eşin evliliğinin sürdürölmesinde eşin engelli bir çocuğa sahip olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

“İlk eşim engelli değildi. Beden eğitimi öğretmeniydi. Vücut fonksiyonu çok sağlıklı biriydi. İşte asıl orada problem başlıyor... Benim özürüm onun gözünde yoktu. Yani özürümü görmeyince yani beni seviyorsa boş ver dedim. Biraz onun hayatı dağınıktı...Psikolojik sorunları da vardı... Doktor kızı olmasına rağmen ailenin yani para göndermesi yetmiyor, onların gelip ilgilenmeleri gerekiyor. Ben gittim babasıyla konuşmaya, ben sizin kızınızın arkadaşım dedim. Adam bana topal dedi, ...böyle ayrımcılık yaptı. Ya dedim adama bak, ben dedim kızı ile ilgileniyorum, hayatını kurtarıyorum o bana böyle yaptı. İkinci eşim de engelli değil ama engelli çocuğu olan birisiydi..Ben o kadar evlenmeye şey değildim. Durumun iyidir. Geziyordum, tozuyordum ama artık bürokratların içlerine giriyorsun falan. İyi konumdaydım ama önce eşimle evlilik olayı falan yoktu. Çocuk ilgiye muhtaçtı..çocuk

yani 26 yaşında vefat etti (ağlıyor). Şu anki eşim ilkokul mezunu. O dernekte gönüllü an-nemiz" (E37, 65, E).

Anlatılanlarda evlenmeden önce eş tercihi engelli olmayan engellilerin, eşleri tarafından engellilik durumlarının hissettirilmemesi evlilik için bir kriter olmuştur. Çünkü engelliler, her ne kadar kendi içlerinde engellilik durumlarını yaşasalar da bu durumu kabul etmemektedirler. Diğer bir deyişle toplum onlara engelli olduklarını hissettirmediği takdirde kendilerini engelli olarak görmemektedirler. Eşi engelli olmayan kadının ifadeleri şöyledir:

"Engelli olarak (aaa) ilk başlarda çok olumsuz, hiç olmayacaktı gibi görüyordum. Bekar-ken yani (uu) benim için ulaşılmaz gibi bir şeydi. Hani hep böyle kendimi eksik gördüm. Ondan sonra ister istemez gençliğin vermiş olduğu şeylerdi yani. Sonra hani engelli bir eşim olsun beni anlasın ve zorluk çekmeyeyim anlamında öyle düşünmeye başladım. İster istemez öyle taleplerimde oldu. Hani (uu) şeylerim oldu. (uu) Eşimle evlendik ve eşimle ilk konuştuğum kriter şey. Bana engelimi kesinlikle hissettirdiğin anda evlilik biter. O benim için çok önemliydi. Yani hayatımı bitirecek noktaydı. (uu) Beni hep tedirgin etmişti yani. Sonra çok huzurlu ve mutlu bir evliliğim var. Eşim yani (uu) hissettirmeyi bırak, çok böyle (uu) normal bir evlilik yaşıyorum açıkçası" (K16, 48, E).

Fiziksel engellilerin evliliğe bakışı konusunun yanında toplumun engelli-lerin evliliğine yönelik bakışının nasıl olduğu ve bunu engellilere nasıl yansı-tığı da önemli olmaktadır. Anlatılanlarda bu durum genellikle engellilerin fiziki görünüşleri ve engellilerin engellilerle evliliğinin uygunluğu ifadeleriyle dile getirilmiştir. Bunlardan birinde, evliliklerini sonlandırmış ve eski eşleri de engelli olan kadının sözleri şöyle olmaktadır:

"...yani toplumunda size kazandırdığı, kendinizle ilgili değersizlik duygusu var...Mesela ben bir anımı anlatmak istiyorum. Küçüktüm...daha ilkokula gitmiyordum. Annemin eli-ni tutarak sokaktan geçince, bir sürü çocuk sokakta top oynuyorlar...ben geçince "topale" "topale" diye arkamdan bağırırlardı...Sonra genç kız oluyorsunuz. Bu sefer aşk duyguları başlıyor falan...Bu sefer ayrım şeyde başlıyor işte. Fiziğin güzel olacak. Engelli olmaya-caksın. Engelin senin yüzüne vuruluyor falan. Ondan sonra orada yine bir değersizlik duygusu yaşıyorsunuz...Hemen bir anımı anlatacağım size. Kadın şey diyor. Ay çok ha-nım hanımcık bir kızsın. Çok güzelsin. Çok şeysin ama yani bizim bir subay tanıdığımız var. Eğer engelli olmasaydın ona yapardık falan gibi şeyler. İşte bu tip düşüncelerle yaşı-yorsunuz...Ne diyorsunuz? Ben kendim gibi biriyle evlenmeliyim ki, evlendikten sonra engelimi başıma kalkmasın. Bu toplumun size vermiş olduğu bir algı altında" (K31, 38, Bo).

Burada, fiziksel engelli boşanmış kadının ifadelerinden de anlaşıldığı gibi toplum evliliğe uygunluk açısından engellilik durumunu oldukça önemse-mektedir. Bunun için ise fiziksel görünüm, güzellik, beden kusursuzluğu

gibi kriterler ön planda tutulmaktadır. Böylece, fiziksel engeli olan kişiler, bedenlerinin engelli olmayanlarla evlilik yapılabilmesi için uygun olup olmadığını kendilerine dert edinebilmekte ve 'davul bile dengi dengine' deyiminden hareketle ancak kendileri gibi engelli olanlarla evlenebileceklerini düşünmektedirler.

Evlilik Biçimleri

Evlilik, ailenin, aile içi ilişkilerin, aile yapısını şekillendiren rol ve statülerin yaratıldığı asli bir birimdir (Eyce, 2000, s.225). Kùltürler arasında farklılık gösterse de tüm toplumlarda geleneksel olarak oturmuş ve resmi olarak kabul edilmiş tek birliktelik şeklidir. Bu birliktelik, toplumları ayakta tutan en önemli güçlerden biri olmaktadır. Evliliğin doğasını anlayabilmek için onun biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel temellerini iyi bilmek gerekir. Eşleşme biyolojik olarak gerçekleşse de insanın algoritması, doğal yapısı evlenmeye yöneliktir (Tarhan, 2014, s.13). İnsan hayatında önemli bir devre olarak kabul edilen evliliğin her safhası az veya çok önem taşımaktadır. Toplumda aile inşa etmeye çalışan insanlar evlilik neticesinde bunu yapabilmektedir (Turan, 2014, s.182).

Toplumsal değişim sürecinde modernizmin etkisiyle birlikte evlenmeye yönelik tutum ve davranış kalıpları da değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi evlilik ve aile kurumunun uyumluluğu, evliliğe ilişkin temel sorunların aşılmasında gelenekselin moderne uyumunu gerektirmektedir. Geleneksel yapı dikkate alınarak batı biliminin veri ve sonuçları, toplumsal yapı içerisinde endüstrileşme ve modernizmin ilerlemesinden etkilenen evlilik ve aile yapısına uyarlanmalıdır. Evlilik sürecinde işlev yönüyle toplumun farklı yapısı bakımından evlilik, evlilik öncesi ile birlikte ele alınmalıdır. Evlenecek adayların karar verme aşamasında, toplumdan kaynaklı zihniyet, değerler ve kültür yapısından oluşan geleneksel normlarla birlikte arkadaşlık veya flört arkadaşlığı, TV ve sosyal medya gibi sanal ortamlar, evlilik biçimi ve eş tercih tipini belirleyen evlilik öncesi ilişkiler sisteminin içeriğini etkilemektedir (Yılmazçoban, 2010, s.180).

İster modern toplumlarda ister ilkel toplumlarda olsun evlenme veya birleşme resmen tespit edildiği takdirde geçerli sayılır. Evliliği veya birleşmeyi geçerli yapmak için başlangıçta 'evet' cevabı verilmiş ve diğer birtakım şartlar yerine getirilmiş olsa bile bazı şeyler gerektirmektedir (Erdentuğ, 1967, s.231). Evliliğin başlangıcı ve gerçekleşmesi bir dizi ritüel ve törenler sürecinden meydana gelmektedir. Bunlar, eşlerin tanışması, söz kesme, nişanlanma, nikâh kesme ve düğündür. Bu süreçler her toplumda farklı törenler ve kurallarla desteklenmektedir. Eğlenceler, törenler, örfler, dualar, yemek ziyafetleri, kutlamalar vs. yoğun bir şekilde yapılarak evliliğe başlanmaktadır. Bunlar evlili-

ğin önemini vurgulayan önemli göstergeleri oluşturmaktadır. Evliliğe başlangıcın anlamlı birtakım davranış, kutlama ve faaliyetlerle gerçekleşmesi, her başlangıçlar gibi önemlidir. Özellikle geleneksel kültürün evlilik başlangıcında bunlar oldukça yoğun bir biçimde yaşanmaktadır (Yıldırım, 2013, s.66).

Evlilik törenleri vasıtasıyla kişilerin kendileri hakkında başkalarına fikir verme veya bu törenlerin onlara kendilerini çevrelerinde konumlandırmaları fırsatını sağlamaktadır. Çünkü sembollerin sergilenmesiyle kişinin kendisi hakkında fikir verme işlemi, bu törenler sırasında yapılan tüketimle en hızlı ve yoğun olarak gerçekleştirilebilmektedir. Kişilerin yaşam biçimleri ve dolayısıyla kimlik algıları hakkında bilgi vermek için tören sahipleri, törenin zamanı, mekanı, süresi, davetli sayısı veya davetlilerin nitelikleri, gelin arabası, düğün pastası, davetiye, nikah şekeri, giyilen kıyafetler, çiftlere takılan takılar, verilen hediyeler, konuklara yapılan ikramlar gibi birçok tüketim alanındaki tercihleriyle gösterebilmektedir (Durutürk, 2008, s.40).

Toplum temelinde evliliklerin oluşumu, gereklilikleri değişebildiği gibi evlilik biçimleri de farklılaşabilmektedir. Bu farklılaşma, tarihsel süreçte insan toplumlarının evlilik faaliyetlerinin biçim ve tarzlarına da yansımaktadır. Toplumların benimsediği kültürel değerlere göre evliliğin tarzı belirlenmektedir. Kimin kimle evleneceği, kaç kişiyle evlenebileceği, kiminle evlenemeyeceği, evliliğin aşama ve süreçleri, evlilikte benimsenecek normlar ve değerler, bütünüyle toplumların yüzyıllar içinde benimseyerek uyguladıkları kültürel formlarla belirlenmektedir (Yıldırım, 2013, s.65). Her toplum kendi yapısına uygun evlilik biçimlerini tercih ederken, kişisel anlayışına ters düşecek evlenme biçimlerini engellemeye çalışmaktadır. Buna karşın çok farklı evlilik biçimleri vardır. Toplumsal değişme sürecinde, endüstrileşme ve kentleşmeyle gelen kültürel değişmelerin yoğun görüldüğü kentlerde (Sezen, 2005, s.186) tanışıp anlaşarak evlenmelere sıkça rastlanabilmektedir.

Fiziksel engellilerin anlattıklarından yola çıkarak evlilik biçimlerinin genellikle görücü usulü ve tanışıp anlaşma ile uygulandığı görülmektedir. Bu durum fiziksel engellilerde evlenme biçimlerinin kentleşme ve geleneksellik faktörlerine göre şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca kentleşmenin bir ürünü olan sivil toplum kuruluşlarının örgütlenme biçimi de engellilerde dernekler aracılığıyla evlenmeyi ön plana çıkarabilmektedir. Dernekler, engellilerin hak aramak amacıyla bir araya geldikleri örgütsel bir yapı olmanın yanı sıra kişilere birbirini tanıma olanağı sunan sosyalleşme mekânları olarak görülmektedir. Dernekler aracılığıyla evlenme, fiziksel engellilerde bir evlilik biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda anlatılanlar, kitle iletişim araçlarının engellilerin evlenme durumu üzerinde etkisini vurgulamakta ve bu yönde yapılan TV ve sosyal medya aracılığıyla evlenme diğer bir evlilik biçimini oluşturmaktadır.

Bu evlilik biçiminin şekillenmesinde önemli bir unsur olarak karşınıza çıkan 'aile', evlilik sürecinin toplumsal olarak anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel toplumlarda evlenme, bireylerden çok, aileleri birbirine bağlar ve evlenmede karar organı aile olmaktadır. Bu organ kendi yaşam biçimlerinde anlamlı ve geçerli olan kimi şekilleri kurumsallaştırmaktadır (Balaman, 1982, s.27).

Ailenin rolünün etkin olduğu durumlarda sadece bu etkinliğin yetmediği ve eş ile ilgili kültürel farklılığın da önemli olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar, ilk başlarda kültürel farklılığın evliliğinin üzerinde olumsuz bir durum yaratacağından kaygı duymuştur. Onlar eş adayının engelli olmaması durumunun sıkıntı yaratması hususundan daha çok farklı kültürlerde yetişmiş olmalarının getireceği dezavantajlar üzerinde evliliği değerlendirmiştir. Bu, kentleşme ile birlikte yaşanan değişim ve dönüşümlerin gelenekselliği de kırlanlaştırması ve engellilerin bakış açısını etkilemesi durumu ile açıklanabilir. Katılımcılardan evli bir kadın kültürel farklılık unsurunun evlilik kararını ikilemde kalma açısından etkilemesini eşi engelli olmayan kadın şöyle anlatmaktadır:

"Eşimle görücü usulü evlendim.. eşimin babası, babamın askerlik arkadaşıydı ve babamlar uzun süre sonra, yirmi sene gibi bir süre sonra birbirlerini buluyorlar. Ziyaretler başladı. O arada da onlar, 'yani engelli olabilir ama bütün her şeyini dört dörtlük yapıyor' dediler. Her şeyi yapabildiğine, başarabildiğine göre neden oğlumuzla bir yuva kurmasın diye görücü, isteyerek, evliliğim oldu. İlk bir sene falan tabi ki her normal sağlıklı kişinin olduğu gibi bir tanışmamız oldu. Benim bazı tereddütlerim vardı. Yani evlilik o kadar çok kolay ya da hadi bugün evlenelim -tabi bu benim fikri yapım- deneriz olmazsa yollarımızı ayırırız diye bir fikre ya da yapıya sahip değilim ben. Eğer bir yola girmişsem Rabbim mücade ettiği sürece sonuna kadar götürmek isterim. Yani öyle, işte aaa evlendi desinler diye hiç düşünmedim...farklı şehirlerde, farklı şekillerde büyümüş yetişmiş iki kişi. a' dan z' ye o kadar farklısınız ki, zaman zaman sizin siyah dediğinize eşiniz beyaz diyebiliyor. Yani o kadar farklı pencerelerden hayata bakabiliyorsunuz ki ortak noktayı bulabilmek, yani o şeylerde tereddütlerim vardı" (K7, 49, E).

Evlenme ve eş seçme konusunda, 'kent yaşamı'nın cazibesinin kadının evlenme kararını belirlemesinde çekici bir neden olduğu anlatılanlardan ortaya çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde yoğun bir şekilde görülen aile otoritesi, çalışma koşullarının zorluğu, sosyal yaşama katılımın yetersizliği, fiziki yapının uygunsuzluğu gibi faktörler nedeniyle kentsel yaşam engelliler için uygun bir yaşam alanı olarak cazip görülebilmektedir. Yaşarulan fiziksel çevrenin değişmesinin yanında bireyin ekonomik, sosyal ve psikolojik yapısının değişimine, davranış şekillerine, duygu ve düşüncelerinin değişimine kadar kentsel yaşamın engelliler üzerinde kaçınılmaz etkisi söz konusu olmaktadır. Dolay-

sıyla bu değişim ve dönüşümler, evlenme ve eş seçimi konularında kararın çoğunlukla aile tarafından verilmesi durumuna da etki ederek kişisel tercihin de duruma dâhil edilmesine sebep olmuştur. Eşi engelli olan kadının anlattıkları bu durumu örnekler niteliktedir:

“Beni sağlam kişiler istedi ama şehirden değillerdi. Tarlada çalışması, çapası, küreği, pamuk toplaması, bizim oralarda üzüm kesmesi olur. O yüzden köy hayatı diye kabul etmedim yani. Beni isteyen çocukların çoğu köyde çalışıyorlardı....Eşim şehirdeymiş. Şehir olsun da ne olursa olsun dedim. Amcam onaylıyor musun dedi. Bende evet onaylıyorum amca dedim. O zaman onaylattık işte. Yani köyün çapası, küreği, onu, bunu, şunu, bir de bu halinle çapaya, küreğe gidebilir misin? Hayır! Gidemezsin. Bu rahatlık neden isteniyor? Şehirli olsun deniliyor çünkü beyler çalışıyor. Bayanlar yiyor. Hakkı mıyım (gülüyor)? Hakkıyım değil mi?” (K23, 57, E).

Bu duruma benzer örnekler görüşülen bazı erkeklerde de görölmüştür. Bir görüşmede evli bir erkeğin evliliği, kentte yaşaması ve iş durumunun uygunluğu nedenleriyle gerçekteşmiştir. Çünkü eşi köyde yaşamakta ve köyün zorlu koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Köy yerinde yaşayan ve aynı zamanda engelli olan eşinin kendisini kentte yaşadığı ve ekonomik durumu iyi olduğu için tercih ettiğini söyleyen evli bir erkeğin durumu da buna benzerlik göstermektedir. Kendisi önceleri evliliği düşünmemiş olsa da eşini çalışkanlığı ve titizliği ile beğendiğini eşi engelli olan erkek şu sözlerle ifade etmektedir:

“Benim hiç aklıma gelmezdi. O zamanlar tabi yirmi yedi yaşındaydım, hiç düşünmüyordum evliliği. Bir tanıdık aracılığıyla eşimi bana tavsiye ettiler. Bir kız bulduk sana dediler. Tamam bakarız dedim. Sonra sonra diyaloglar kurulmaya başladı. Gittik, ilk gördüm aşık olmak değil ama beğendim. O da beni beğendi. İster inanın ister inanmayın ama hanıma hiç aşık olmadım. Hala değilim, aşık değilim ama seviyorum. Dünyaya bir daha gelsem, yine onunla evlenmek isterim. Neden çünkü çok anlayışlı, çok kalender. Temizliğinden tutun, yaptığı bütün yemeklere kadar, her şeye kadar çok muntazam bir insan” (E25, 57, E).

Bazı görüşmeler, ‘mantık evliliği’ kavramı fiziksel engellilerin görücü usulü evlenmelerinde kilit bir kavram olarak göstermektedir. Evlenme kararı alan adayların duygunun yerine mantığı ikame etmeleri, modern dünyaya bakışları ile ilişkilendirilebilir. Duygunun arandığı ama bulunamadığı durumlarda katılımcıların mantık evliliğine başvurmaları, kısmen kentsel yaşamla baş etme koşullarının oluşması durumu ile açıklanabilir. Modernleşen dünya ile kurulan bağlar ve bu bağların ortaya çıkardığı sıkıntı ve zorluklar, evlilik biçiminin seçiminde mantık unsurunu kullanmayı yani rasyonel davranmayı zorunlu kılmuştur. Kentte yaşayan fiziksel engellilerin, evlilik kriterlerinden

birini oluşturan 'duygu'nun yerine mantığı ön planda tutma nedenlerinin; eşin iş durumu, rol düzenlilikleri, sosyal pozisyonlar gibi etkenleri modern dünyaya tutunma aracı olarak görmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu duruma örnek olarak eşi de engelli olan kadının ifadesi şu şekilde olmaktadır:

"Görücü usulüyle tanıştım annesi vesile oldu ve ben onu ilk gördüğümde hiç beğenmedim (gülüyor) itici geldi çünkü kışın beyaz ayakkabı giyiyordu çok sinirimi bozmuştu. Zevk-sizdi o bilmez çünkü görmediği bilmediği için. Ya ne fark eder ki diyor. O zaman öyle di-yordu. Tabi şimdi çok farklı ama yani ben her zaman şunu diyebilirim. Benim gözüme hi-tap etmedi benim gönlüme ruhuma hitap etti yani ve ben onunla tanışana kadar yani bu-nu bilmezdim. Meğerse mantığım hayatta daha ön plandaymış. Yani biz birbirimize aşık olmadık. Aşk yoktu yani ama zaman içinde oldu. Dedğim gibi atının rengi değişti. O be-yaz ata bindi. Belki de ben onun ne kadar hayallerinin prensesiydim bilmiyorum ya da kraliçesi. Her neyse ama zaman içinde bir bakıyorsunuz ki; bir bütün hani, o hayatımın her alanında. Yani onsuz bir şey yok. Yani eş oldu, baba oldu, evlat oldu yani birbirimize aslında biz her şey olduk" (Ksl, 49, E).

Görücü usulü ile evlenme biçiminde evlenilecek kadını seçme, doğrudan doğruya evlenecek kişinin annesi, babası veya diğer yakınları tarafından baş-latılmaktadır. Kişinin kadını beğenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda diğer aile bireylerinin de onayını alması gerekmektedir. Evlilik sürecine, görücü denilen ve erkek ailesi tarafından seçilen kadınlar grubunun kız evini ziyareti ile başlanır. Görücü ekibin içinde; erkeğin annesi, kız kardeşi, akrabalar ve komşu kadınlar gibi unsurlar bulunur. Erkeğin ısrarla üzerinde durduğu bir aday yoksa, kadını beğenme yetkisi tamamıyla bu gruba verilir (Sezen, 2005, s.186). Bu durum fiziksel engellilerde de benzerlik göstermektedir. Fakat buna ek olarak fiziksel engellilerin görücü usulü yaptıkları evliliklerde engellilik durumu göz önüne alınıp görücü gidilmektedir. Bu evlilik biçiminde engelli-lerin eş seçimlerini engellilik durumuna 'uyum sağlama' kriterine göre yap-tıkları, eşi engelli olan erkeğin aşağıdaki ifadesinde görülmektedir.

"Görücü usulüyle tanıştık, annem bana okulu bitirdiğimde, liseyi bitirdiğimde ben çalış-maya başladım kız aramaya başladı (gülüyor)...teyzemin, annemin arkadaşının aracılığı-y-la eşimle tanıştık. Ben gidiyorum görüyorum onu, nereden görüyorum? Evlerinin orada bir kahve var, oradan geçerken, uzaktan bir kere görüyorum. Ondan sonra da (gülüyor) anneme diyorum ki anne tamam bugün görücü gidebiliriz, görücü gidiyoruz evine. On-dan sonra görücü esnasında patadana kızımızı oğlumuza istiyoruz muhabbeti de çıkıyor, ilk adımı atmış oluyoruz böylece. Şimdi daha önce engelsiz olan insanlarla da böyle du-rumların ortaya çıkması söz konusu olabilir. Ama gördüm ki bir engelli ile engelsiz çok fazla şey sağlayamıyor, yani uyum sağlayamıyorlar. Yani çünkü engelsizin istekleri başka, engellilerin istekleri başka oluyor. Yani sosyal hayatta da öyle aslında. Mesela şimdi en-gelsiz birisiyle evlendiğin zaman bir evlilik yaptığını düşün, uzun düşünüyorsun. Atıyo-rum mesela denize gireceksin şimdi engelli doğal olarak kıyıda bekliyor çoğu zaman, yani

çok fazla denize girme şansı yok. Olsa da sınırlı yani, öbürü de piliç gibi hoppa hoppa atlıyor öbür tarafa. Bu bir tanesi olabilir. Düğüne gidiyorsun mesela dans ediyorsun, bu başka bir sorun olabilir. Yani sonra şey var dış ilişkilerde de çok fazla sorun yaşanabileceğini düşünmüşümdür” (E49,52, E).

Aile, akrabalar, tanıdıklar ve komşular, tanışma aşamasında evlilik sürecinde yardımcı kişiler olarak daha önemli görülmektedir. Çünkü onlar bu ilişkiler ağının geliştirilmesinde önemli rol oynarlar. Bu evlilik biçiminde, hem erkeğin hem de kadının ailesi ve yakınları öncesinde engellilik durumu ile ilgili bilgiye sahip olması, bu durumun aileler arasında engel teşkil etmediği izlenimini bırakmaktadır.

“Eşimle görücü usulüyle tanıştık biz. Komşularımız eşimle beni tanıştırdı. Görücü usulü gene böyle şey tanışma merasimleri olur ya onların evine gittik falan filan. Ben gittim işte ertesi günü telefonunu aldım. Dedim şimdi aileler tanıştı o resmi prosedürü tamamladık. Ondan sonra anahtar bizde dedim. eşim biraz cart cırt dedi. Ondan sonra buluştuk. İşte ben herşeyi paylaşımdan yanayım. Eşim bana şey dedi, işte ben şunu yapamam, bunu yapamam. Ben de dedim ki, yapabildiğin kadarıyla yap, gerisini ben yaparım. İşte ben de yemek yapamam bilmem, ne yapamam, temizlik yapamam, işte sınırlı yaparım, yapamam. Bende dedim ki sorun değil. Sen yapabildiğin yere kadar yap, gerisini ben yaparım dedim. Bence birlikteliklerin şeyi budur. Tamamlayabilmek meselesi, öyle söyledim. Sonra sonra böyle ısındı” (E28,61, E).

Burada eşi de kendisi gibi engelli olan erkeğin sözlerinde yine ‘paylaşım’ kavramının karşımıza çıktığı görülmektedir. Fiziksel engelliler, görücü usulü yoluyla yaptıkları evliliklerde de, sorumluluklarını vurgulamaktadırlar. Engellilik durumları doğrultusunda eş seçimlerini kendileri ile bütünlük kurabileceklerine inandıkları, yardımlaşma duygusunun ön planda olduğu adaylar üzerinden gerçekleştirmek istemektedirler.

Tanışıp Anlaşma

Kentlerde ve eğitim seviyesi yüksek olan çevrelerde yaygın bir şekilde görülen bir evlilik biçimidir. Bu evlilik biçiminde kadın ve erkek, belli bir müddet arkadaşlık yaparak birbirlerini yeterince tanıdıktan sonra evlenme gerçekleştirilir. Birey olarak kendini tanımış, ekonomik özgürlüğünü almış, eğitim seviyesi yüksek kişiler genellikle bu evlilik biçimini tercih etmektedir. Günümüzde tanışıp anlaşarak evlenme, yeni kuşaklar tarafından benimsenen ve yaygınlaşan bir evlenme biçimi olarak görünmekte ve bu tip evlenmelerin sayısı her geçen gün artmaktadır (Yazıcıoğlu & Kayhan, 2008, s.55). Bu durumdan yola çıkarak yapılan görüşmelerde de, görücü usulüyle evlenme biçiminden sonra tanışıp anlaşarak evlenmenin fiziksel engellilerde en çok görülen evlilik biçimi olduğu ortaya çıkmıştır.

Bir evlilik biçiminde, kişinin eş seçimini kendisinin ve karşısındakının duygusal özelliklerini sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarmasının yanında, duygusal yakınlık derecesi ilişkiyi etkileyebilmektedir. İki kişi arasındaki ilişki, duyguyu yoğunluğuna göre derece değiştirmektedir. İlişki türü ve yoğunluk derecesi, ilişki üzerinde başlı başına etkili olabilmektedir (Yılmazçoban, 2011, s.181). Bu duruma ilişkin eşleri engelli olmayan katılımcıların anlattıkları şu şekilde olmaktadır.

"...ben yurtdışından geldikten sonra tanıştık biraz flört havası ile. Yurtdışından dönüşümde tanışmıştık eşimle, aşık olduk..böyle başladı. Sonra (gülüyor) tabi bundan sonrası önemli. (ın) biz çıkmaya başladıktan bir müddet sonra evlenmeye karar verdik" (E₁, 61, E).

"Eşimi, elim, benim elim çocukluk arkadaşım, onlar nişanlanırken nişandan sonra işte arkadaşım, seni birisiyle tanıştıracam dedi. Eşimle tanıştırdı. Öyle tanıştık. İlk görüşte bir çekim oldu....Sonra bir kere buluştuk. Hani insan şey olur ya, bir insanı görürsün işte hani hisseder ya, işte onu hissettim. Çok hızlı gelişti" (K₂₀, 30, E).

Katılımcılar, evlenmeye karar verdikleri adaylarla duygusal bağlantılar kurduklarını ifade etmişlerdir. Evlenme kararı almalarında "duygusal yakınlık" önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, sosyal hareketliliğin etkin olduğu kent- sel yaşamda etkileşim arttığı için kişiler arası tanışma ve karşılaşma olanağı artmaktadır. Dolayısıyla bu durum insanların etkileşim sürelerini de etkilemektedir. Böylelikle fiziksel engelliler, kentsel yaşam koşulları içerisinde birbirleriyle belirgin bir müddet etkileşim kurarak başka bir deyişle "flört" dönemi denen süreçte birbirini iyice tanıdıktan sonra evlenebilmektedir.

Tanışıp anlaşarak evlenme biçimini öncelemiş eşleri de engelli olan bazı katılımcıların anlattıklarında ailelerin karşı olması durumunun, önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır:

"Eşimle yoğun bakımda tanıştık...Fizik tedaviye gittik. Bir tane kız sürekli gülüyor bana. Bir süre sonra sordum sen niye gülüyorsun diye. Sen dedi, yoğun bakıma yemek yemeye mi geldin dedi. Böylelikle sohbet açıldı. İkimiz de o zaman manuel sandalyedeydik. Sandalyenin desteğiyle hareket edebiliyorduk. İşte sonra tanıştık, dertleştik. Baktık ki ölmemi- şiz. Hayat devam ediyor. Onun daha çok güçlü bir karakteri var. Ben hedefler koydum. Şunu şunu yapacağız dedim yeni daha hastanedeyken. Sohbet muhabbet hoşuna gitti. Kafasına yattı. Zaten kararlı bir insan, ayran gönüllü değil...Flört dönemimiz uzun sürdü çünkü onun ailesi evlenip yuvasına sahip çıkacağını gözünde kestiremiyordu. Benim ailem de benim sağlık durumundan dolayı, bir arada yapabilir miyiz, yapamaz mıyız diye çok kararsızdı. Gerçekten haklıydılar çünkü benim engelim gerçekten ağırdı. En azından benim bir sandalyeden yatağa geçip ufak tefek işleri görmem gerekiyordu ki, orada ailem çok destek oldu. O işleri de ben de görmeye başladım azmimle ama kız tarafı öyle değil. Aslında engelli bir bireyin evlenemeyeceğini düşünüyorlardı. Zamanla biz baskıdan sonra ev- lendik" (E₁₁, 32, E).

"...duraklarda karşılaştık biz hep eşimle otobüs duraklarında. Ben Balçova'da oturuyorum o Üçkuyularda oturuyodu... Karşılaştık. Dedi bir yere gitmeden gel. Deniz kenarında bir yerde oturalım konuşalım. Eee iyi gittik konuştuk. Aaa muhabbet sohbet derkene onun aklından geçiyomuşum ben (kahkaha atıyor) demek ki. Ben bir şey söylemeden evlenme teklif etmişti bana. Olur mu dedi. Bir düşün taşım dedi. Dedim ben düşünüyüm evlenme teklifi ni. Ondan sonra ben dedi uzun süredir seni görüyorum beğeniyorum. Hani (m) evlenme niyetindeyim. Hani sen ne dersin. Ben dedim bu işler hani pat diye olcak işler değil. Ben gideyim bir düşünüyüm. Ondan sonra niyetimi evdekilere açayım. Bakalım onlar ne dicesek?...Dedim sen de ailene aç onlar da bilsin eee tabii herşeyden önce her ikimiz de engelliyiz. Bu da kafalarda soru işareti (m) doğuruyor. Onun annesi babası acaba yapabilirler mi? Yapabilecek misiniz? niyetiyle ortaya çıktılar. Ya yapamazsınız (!) İkiniz de engellisiniz. Evlilik kolay bişey değil. Acaba bir arada nasıl yürütürsünüz? diye biraz önden bir çıkış yaptılar. Ondan sonra(eşinin ismini söylüyor) pes etmedi. Olursa olur dedi. Olmazsa başkası olmaz. Ben evlenmeye niyetliyim (gülüyor)" (K6, 55, E).

Nitekim bu anlatılanlarda, ailelerin karşı çıkma nedeninin 'engellilik durumu' olduğu görülmektedir. Aileleri tarafından genellikle "yapabilecek misiniz?", "Ya yapamazsınız, ikiniz de engellisiniz evlilik kolay bişey değil.", "Acaba bir arada nasıl yürütürsünüz?" gibi sorularla karşı karşıya gelerek ailelerinin 'karşı çıkma' durumuna çözümler üretmeyi başarabildikleri ve bunun sonucunda 'evlilik' inşa ettikleri söylenebilir.

Televizyon ve Sosyal Medya

Bilişim teknolojisinin hızla yaygınlık gösterdiği günümüzde insanların iletişim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çeşitli iletişim araçlarını kullandıkları gözlenmektedir. İnsanlar bu araçlar vasıtasıyla karşılaşmakta, tanışmakta hatta dostluk ve arkadaşlıklar kurabilmektedir. Ayrıca insanlar teknolojinin getirmiş olduğu bu avantajı evlilik yapmak için bir araç olarak kullanabilmişlerdir. Bu durum günümüzde daha çok gerçek yaşamlarında bir araya gelebilecek zamanları ve mekânları olmayan insanların karşılaşmasını kolaylaştırmak için bir imkan sunmaktadır. Bu sadece engelli olmayanlar için bir fırsat olmaktan ziyade engelliler için daha da önemli olabilmektedir. Çünkü zaman ve mekan sarmalı içerisinde sıkışan engelliler teknoloji sayesinde "internet" kullanılarak sadece yakınlarında bulunan insanlara değil diğer şehir, bölge ve ülkelerde bulunan insanlara da erişim şansı bulabilmektedir.

"Geçen bir gençlik şurası oldu. Orada internetin insanları asosyal yaptığı ile ilgili bir tespit yapıldı. Bir araştırma yapıyorlar. İşte televizyonun, internetin falan insanları sokaktan, toplumdan kopardıklarını, içine kapanık yaptığını söylediler. Ben de dedim ki vallahi siz bunu sağlıklılar için söylüyorsanız onaylıyorum da bizim başka aracımız yok. Zaten engelli çocuk kaç tane bahçe bulacak da, mekan bulacak da onu değerlendirecek... İnternet üzerinden şimdi gruplar oluşturuluyor. Herkes kendi grubunda. Engelli evlilik diye bir site bile var. Yani mesela bir site var müzik aracılığıyla birbirleriyle arkadaş oluyorlar.

Ha bunu gırgır şamata yapan arkadaşlar da var. Oradan arkadaş edinmek için oraya girenler de var. Böyle arkadaşlarımızı da biliyorum. İnternet engellileri destekleyip buluşturan bir ağ. Ekonomik durumu iyi ise kesinlikle engelli olur engelsiz olur evlenir ama ekonomik durumuna bağlı. Yani eğer ekonomik özgürlüğünü kazanmamışsa bağımlı kalıyor. Tabi ki birleyle yaşamak güvenemiyor kendisine ve internette birisini buluyor.” (E37, 65, E).

“İnsanları bilgisayarla tanıma fırsatı buldum çünkü benim yüz yüze insanları tanıma şeyim olmadı. Dedim ya size beni bir karşı cins olarak görmedikleri için yani ben böyle düşündüğüm için hep böyle devam etti. Evlenmek istiyorum ve bu şansımı ben internet üzerinden denemek istiyorum dedim. Ne yapabilirim diye düşündüm. Ben bir topluluğa da girsem, yani bir topluluğa da girmedim. Tiyatro mesela, normal yetişkinlerin girdiği topluluklara gittim. Orada tiyatro oynadım ama kimse benim evlenmek istediğimi nereden bilsinler ki değil mi?” (K38, 48, E).

Görüldüğü gibi, internet gibi teknolojik iletişim araçlarının bir “sosyal ağ” oluşturduğunu ve bu ağın engelliler arasındaki etkin bir etkileşimi arttırdığı ifade edilmiştir. Adaylar eş seçimini internet siteleri içerisinde yer alan “evlilik siteleri” aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Bu siteler içerisinde engellilerin kendi grup içerisinde oluşturdukları evlilik sitelerinin haricinde her gruba hitap eden evlilik sitelerinde de eş seçimi yaptıkları görülmüştür. Böylece engelliler engellilik durumlarının problem yaratabileceği endişesiyle eş seçiminde tereddüt yaşayabilmektedir. Eşleri engelli olmayan bazı kadınların anlattıkları şöyledir:

“Nişanlımla internette tanıştım. Arkadaş sitesinde yani öyle Facebook’ta falan değil de arkadaş sitesinde tanıştım...Engellilere özel değil normal arkadaş sitesi normal yani herkesin girebileceği bir yer. Orada tanıştık. Yani ciddiye almamaştım başta. Da (!) sonra onun bana olan ilgisi yani zaten üç senedir birlikteyiz. Yazdı bana ilk başta ama yani benim engelli olduğumu bilmiyordu yani ilk selamlaşmalar ya zaten orada bir resim vardır başka hiçbir şey yoktur o şekilde zaten muhabbetimiz ilerledikçe engelli olduğumu söyledim. Ama hani önemli değil gibisinden konuştuk. Ve ben yine hep öyle derler gibisinden yine şey yaptım. Hani geri adım attım. Sonra ama baktım hakikaten de bırakmadı. Yani beni bir şekilde ve’dan benim için buraya geldi. Çünkü ailesi eskiden İzmir’deymiş ...annesinin evi var ama benim için geldi buraya zorluklar yaşadık. İş buldu yani maddi durumdan dolayı çok geçtiği dönemler oldu ama en sonunda benim için geldi, iş buldu, hayatımı kurdu. Burada ondan sonra da benim hayatımı kuruyor şu anda” (K14, 30, N).

“Aslında ben bilgisayar kursuna gidiyordum. Orada evlilik sitesi diye bir yer vardı. Evlilik sitesine girdim ben. Kendi kriterlerini belirledim, seçtim...Bundan sonra bu eşimle önce yazışarak tanıştık. Aradan zaman geçti. Ben bunu unutmuşum, gitmişim. Sonra bir açtım. Lütfen benimle iletişime geç diyor ama o gün içinde bir mutlulukla uyandım ki, bilgisayarıma benimle iletişime geç diyor bir baktım o. Ondan sonra tekrar konuştuk böyle yazıştık. Sonra telefonunu vermiş. Telefonu verince ben onu aradım. Telefonda dedim ki böyle böyle...Ben engelliyim. Benim ortopedik engelim var. Yürüme engelliyim dedim.

Baston kullanıyorum dedim. Ondan sonra o da bana dedi ki, yüreğin sağlam mı dedi. Sen ondan haber ver bana dedi. Ben de teşekkür ederim dedim. Ondan sonra benim için hiç önemli değil dedi. Benim için önemli olan yürektir dedi. Ben bu yaştan sonra dedi, dış görünüşe önem vermiyorum dedi. Ben onun sesinden çok etkilendim, yazışmalarından çok etkilendim. Bunlardan etkilenince, telefonla görüşmeden sonra, sıra geldi karşılaşmaya. Sonra karşılaştık... İlk görüşmemiz, aynı istediğim gibi geçti. Sadece benimle tokalaştı. Çok çekimserdi. Çok efendiydi” (K38,48, E).

Görüşmeler esnasında ortaya çıkan ifadeler, kitle iletişim araçlarının kötü amaçlarla kullanıldığını da ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan bir kısmı şöyle olmaktadır:

“Ondan sonra, ona göre şey yaptım. Baktım ki çok kötü şeyler var. İnsanlara doğruyu söylüyorum. Diyorum ki, ben evlilik istiyorum. Onlar da diyorlar ki işte, bizde evlenecek göz var mı falan filan hepsini eledim. Hiç konuşma yok. Ne telefon verme var. Hiçbir şey yok. Ondan sonra birisi şey yaptı. Ona doğrusunu söyledim. Ondan sonra, tamam dedim buluşmaya gideceğiz. Benim dedi arabam var, arabamla alacağım sizi. Geldi daha indi arabadan elini uzattı, tokalaştı, beni öpmeye kalktı. Hemen kendimi geri çektim. İlk daha tanışmaya gelirken insan öpmez diye düşündüm. Kendimi geri çektim. Hemen istemedim çünkü o tür hareketler bana göre değil. Hemen onu eledim. Ne arabasına bindim, ne de şey yaptım. Hiç eledim gitti” (K38, 48, E).

“..şu şekilde diyeyim internette engelli tanıdıklarım oldu. Herkes bana dedi ki, yani engelli birini bulman gerekiyor. Yani seni anlayacak birini bulmam gerekiyor. Ben dedim tamam dedim ama yani bu biraz argo mu olur ne olur bilmiyorum ama yani bazı engelli erkekler, bazı yani ben bunu onları kötülemek içinde söylemek istemiyorum ama o anlamda demiyorum ama belki hani hep insanların baskısı yüzünden bazı engelli erkekler normal erkeklerden daha sapık çıktı” (K14,30, N).

Böylece, internette yer alan çeşitli evlilik sitelerinde amaç dışı kullanım gerçekleşerek bu siteler “istismar”a açık hale gelebilmektedir. Bu durum engelli olmayanlar için açılmış olan evlilik sitelerinde olduğu gibi engelli evlilik sitelerinde de görülebilmektedir. Engelli olmayanlar kendilerini engelli olarak tanıtarak karşı tarafı kandırabilmektedir. Bu nedenle anlatılanlarda sosyalleşme ve tanışma aracı olarak kullanılan internet sitelerinin ve sosyal medyanın dikkatli kullanımının önemi ön plana çıkmaktadır.

Dernekler

Saha araştırmasından görüşmeler çoğunlukla derneklerde gerçekleşmiştir. Yapılan gözlemler sonucunda da derneklerin engelliler için oldukça önemli buluşma mekanları olduğu görülmüştür. Engelliler dernekleri bir nevi ev ortamlarından farksız görmektedirler. Bu mekanları kendilerini en iyi ifade edecek sosyal bir örgütlenme biçimi olarak anlamlandırdıkları gözlemlenmiştir.

Bir arada olduklarında duygu ve düşüncelerini, sevinçlerini, acılarını rahatlıkla paylaşabilmektedirler. Böylece kendilerini olan özgüven duygusu belirgin bir şekilde ortaya çıkabilmektedir.

Sivil toplum, toplumsal yaşama ilişkin düzenlemelerde önemli belirleyicilerden biri olurken, bir yandan da başta devlet olmak üzere birçok kurumu yönlendiren güçlü bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu durum engellilere yönelik politika ve uygulamalarda da önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle neoliberal politikaların hayata geçmesiyle engellilere ilişkin sivil toplum örgütleri, engellilerin sosyal haklarını tam olarak kullanabilmeleri için sivil hakların tam olarak sağlanabilmesi gerekmektedir. Toplumu oluşturan özellikle dezavantajlı grupların toplumla uyumlu bir yaşam idame ettirebilmeleri için bu grupların nelere ihtiyaç duydukları ve nasıl bu hakları elde edebilecekleri konularında sivil toplum örgütleri ciddi bir rol üstlenmektedir (Orhan, 2016, s.209-213).

Bir sivil toplum kuruluşu olarak dernekler, sadece engelli hakları konusunda engellilere bilinçli bir mücadele vermelerini sağlayan örgütsel bir mekanizma olmalarının dışında, toplumsal yaşamda belirleyici olan zaman ve mekan gibi unsurların engelliler açısından sınırlılığı ve zorlukları nedeniyle önemli bir sosyalizasyon görevi de üstlenmektedir. Bu durumu derneklerin sosyal örgütlenme faaliyetinin geniş bir alana yayılması ve böylece çok amaçlı kullanıma imkan tanınması durumu ile açıklanabilir. Başka bir deyişle engelliler bu mekanlarda sosyal anlamda örgütlenmekte ve aynı zamanda bir araya gelerek sosyalleşmektedirler. Bu mekanizma sayesinde karşılaşmalar tanışmaya dönüşebilmekte ve kurulan ilişkiler evlilik gibi daha ileri boyutlara taşınabilmektedir. Bu durum, eşi engelli evli kadın ve eski eşi engelli olan kadının anlattıkları şu şekildedir:

“Dernekte tanıştım eşimle. O zaman ... derneğin üyesiydim. Eşim oraya gidip gelmeye başladı. Orada tanıştık sekiz aylık bir tanışma döneminden sonra evlenmeye karar verdik. O çok deli gibi aşık oldu bana. Ben daha mantıklı hareket ediyordum. ...daha farklı birisine de aşık olabiliyordum çünkü çok daha karizma insanlarda olabiliyordu. Ben biraz daha mantık evliliği, işte resmi kurumda çalışması benim için çok önemliydi. Geleceğimiz olacaksa işte çocuğumuz olacaksa garanti olurdu. Onun maaşı benden gerçekten iki kat fazlaydı diyebilirim” (K13, 50, E).

“Eski eşimle engelli derneği ile tanıştım. Kendisi oraya geldi. O şekilde tanışmıştım. Yani biz dört yıl flört ede ede evlendik. Benim eski eşimin tanıştığımızda işi yoktu. Böyle dört duvar arasında yaşayan, ben her ne kadar böyle sosyal aktif bir insanım, neşeli bir insanım hayat doluyum o da tam tersi dört duvar arasına sıkışmış kapalı bir insandı. Hiç çalışmayı düşünmemiş. Engelli raporu bile yoktu benim eski eşimin ki, ben onun bana benzediğini sanmıştım ama hani kendisi benim yardımımla işe girdi. İşi yoktu. Güzel bir kurumda işe girdi. Çalışmaya başladı. Şu an hala çalışıyormuş” (K39, 33, Bo).

Görüldüğü gibi dernekler, fiziksel engellilerin birbirlerini tanımaları ve bir paylaşım içinde olmalarını sağlayan yeni bir alan oluşturmıştır. Hatta bu karşılaşma alanlarında evliliklerini gerçekleştiren katılımcılardan biri hem birinci evliliğini hem de ikinci evliliğini dernek aracılığı ile yapmıştır:

"İlk eşimle burda dernekte tanıştım. Dernek üyesidir kendisi. O da engelliydi. (ıı) Tanıştık öyle. Bir, bir buçuk iki sene çıktık. Ondan sonra (ııı) evlendik. (sıkıntılı bir ifadeyle) Evliliğimiz bazı nedenlerden dolayı olmadı... vurgulamak istiyorum iki engelli zor (kafa sallıyor). (ııı) Zor (!). (ııı) Birinin sağlıklı olabilmesi, o açığı kapatması gerekiyor. Şimdi iki engelli oldu mu, o açığı kapatamıyorsunuz... İkinci eşimle de burada (dernekte) pasajın dışında tanıştık. Harika bir insan hafta sonları geliyordu buraya. İşinin icabı geliyormuş tabii (ııı) bilmiyorum ben. Bir gün tanıştık. İşte biraz çay içtik, ondan sonra telefonlarımızı aldık. (ııı) İşte diyalog böyle böyle böyle gelişti. En sonunda nikah masasına oturana kadar" (E10, 48, E).

Burada, evliliğe ilişkin hem mekânın getirdiği avantajlı durumun sonuçları hem de engellilik durumuna ilişkin yapılan eleştirileri içermektedir. Katılımcı faaliyet yürüttüğü derneğin mekânsal koşullarını eş seçme konusunda değerlendirmiştir. Bunun sonucunda engellilik durumunun getirdiği avantaj ve dezavantajları da beraberinde deneyimlemiştir. Deneyimleri sonrasında engelli olmayan bir bireyle yapılan evliliğin, bir fiziksel engelli için daha avantajlı olabileceği sonucuna varmıştır. Çünkü iki engellinin evliliği, iki kişinin hareket kısıtlılığı yani çifte dezavantaj olarak algılanmaktadır. Katılımcı her iki durumu da dernekler aracılığıyla yaptığı evlilik sonucunda edindiği deneyimlere dayanarak ifade etmiştir.

Görüşmeler, derneklerin sosyal örgütlenme organizasyonu olmaları ve engellilere evlilik fırsatı sunan tanışma alanı sunmaları dışında, farklı bir özelliğini ortaya çıkarmıştır. Yapılan bir görüşmede katılımcı, bazı derneklerin engellileri evliliğe ilişkin bilinçsiz yönlendirilmesi ve onların reklam amaçlı kullanılması ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir:

"Şimdi her şeyden önce engelli bireyler bir evlilik kararı aldıktan sonra çok düşünmeliler. Almadan önce çok çok iyi düşünmeliler. Düşünmek zorundalar çünkü benim gördüğüm, yaşadığım o kadar kötü olaylar var ki! Engelliye engelliyle illa dernekler evlendirip (eee) orda bir şey yapıp, eğlence yapıp bir basında kendilerini göstermeye başladılar ama oraya kadar güzel. O evlendikten sonra nasıl yaşayacaklarını, nasıl geçineceklerini, evliliğin ne olduğunu o insanlara, (ııı) o gariplere kimse anlatmaz...onlarca insan beni sevmeyiz. Neden biliyo musunuz. Bunları onlara hatırlattığım için. Bazılarının evliliklerine hayır! Dediğim için. Çünkü veballerine giremem. Beni dinlemeden evlendiler adam kızı dilendirmeye çalıştı. Onun üstünden rant sağlamaya çalıştı. Bunların ikisi de engelli" (E1, 61, E).

Bu durum aynı zamanda dernekleri sosyal faaliyet örgütlenmelerinin dışında, kötü amaçlarla kullanan bazı derneklere bir eleştiri olarak kabul edilebi-

lir. Çünkü engellilerin de dâhil olduğu dezavantajlı gruplar toplumda istismarın daha kolay yapılabilir gruplardır. Bu nedenle onlara dair yapılan her türlü istismar eylemi bunu yapanlar tarafından çeşitli şekillerde kullanılabilir. Dernekler üzerinde bir genelleme yapmamakla birlikte bu durum sahada ortaya çıkan bazı derneklerde görülen olumsuz koşullara farklı bir bakış olarak değerlendirilebilir.

Kız Kaçırma

İster tek tarafın, isterse iki tarafın rızası olsun veya olmasın evlenme amacıyla meydana gelmektedir. Bir toplumsal değer olarak görülen kız kaçırma, evlenme gelenekleri, biçimleri arasında yer almaktadır ve uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Günümüzde kırsal kesim ailelerinde yaygın bir şekilde görülmekle birlikte kentte de ve özellikle kentin kırsal bölgelerinde kız kaçırma geleneğine rastlanabilmektedir (Tezcan, 2003, s.42). Bu durumun bir örneği eş engelli olmayan erkek katılımcının sözlerinde şöyle yer almaktadır:

"Eşim mahalle bakkalımızdı. O vesile ile tanıştık. Ortak bir kız arkadaşımız vardı. İşte o da araya girdi. O işte bakkala gidip gelirken bir şeyler oldu. Bir yıl kadar bir anlaştık. O ara ben lisede öğrenciydim. Ondan sonra da işte bir anlık bir şey, benle konuşurken annesi gördü. Tutucu bir aileydi ve babamlarla ayrı kutuplardaydılar. İşte onlar diyor; bir onların oğulları kalsa almayız. Bizimkiler de bir onların kızları kalsa almayız. İstemiyorlardı...Aslında biz karar vermedik kaçmaya. Ben onları tehdit etmeye gittim dövmeysin diye. Gözüme karardı. Berduşluk tarafımda vardır (gülüyor). İşte ailede şiddet olduğundan dolayı...Baktım kayınpederim yok, kayınvalidem oradayken çaldım kapıyı. Devam edecek misin dövmeysin dedim. Karışma dedi. Ver o zaman dedim...Aldık, geldik..Ondan sonra bir yıl okula devam etme zorunluluğum oldu. Evlilik yapmadan bir sene okula gittim...aileler ister istemez anlaşma yoluna gittiler işte çünkü eşimin yaşı küçüktü. On yedi yaşındaydı. Ben de on sekiz yaşındaydım. Eğer anlaşmazlarsa, benim ailem kabul etmezse, onun yaşı reşit olmadığı için sorun olacaktı" (Ez. 47, E).

Burada anlatılanlardan hareketle, bir takım nedenlerin bu evlilik biçimine yol açtığı söylenebilir. Burada 'kız kaçırma' olayının, eş adayının ailesi tarafından şiddete maruz kalması durumuyla gerçekleştiği ifade edilmiştir. Farklı bir perspektiften bakıldığında ise bu durumun arka planında 'toplumsal/kültürel' etmenlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Çünkü katılımcı başlangıçta evlenmeyi düşünmediğini fakat kadın tarafının baskıcı/geleneksel aile yapısının bu durumu zorunlu kıldığına dile getirmiştir. Burada erkek kendisine yüklenmiş olan geleneksel kodlarla ataerkil bir düşünme biçimiyle kadına sahip çıkması gerektiğini düşünmüş ve böylece kaçırma eylemini gerçekleştirmiştir. Sonrasında ise ailevi ve hukuki birtakım engellere takılmıştır. Esasında bu, kız kaçırma olayını gerçekleştiren kişilerin karşılaşabileceği bir durum olabilmektedir. Sonrasında eğer aileler anlaşırsa hukuki engeller aşıla-

bilmekte fakat ailelerle bir anlaşmazlığa düşerse kişilere hukuki yaptırımlar uygulanabilmektedir. Nihayetinde katılımcının ifadesinden hareketle bu durum ailelerin anlaşmasıyla çözüme kavuşmuştur.

Kız kaçırmanın nedenleri genel olarak toplumsal, kültürel, ekonomik ve kişisel olarak sayılabilecek faktörlere bağlanabilmektedir. Fiziksel engelliler açısından bakıldığında, bu nedenlerin yanında engellilik durumu, bir artı neden olarak daha görülebilmektedir. Çünkü engelliler, engellilik durumları nedeniyle eş bulmada sıkıntılar ve zorluklar yaşayabilmektedir. Burada engelliler kız kaçırmayı bir alternatif olarak düşünebilmekte ve bu evlilik biçimiyle evlenme gerçekleştirebilmektedir. Eşi görme engelli olan erkek katılımcının aşağıda yer alan sözleri bu duruma örnek niteliğindedir:

"Kiraz festivalinde eşimle tanıştım. Biz erkekler grup halinde oturuyorduk. Bayanlar da grup halinde oturuyor. Arkadaşım dedi ki bana, Sen hangisinden hoşlandın? Şu kız hanım hatun. Kafası gözü başka bir yerde değil. Sadece dedim önüne bakıyor ama görme engelli olduğunu bilmiyordum. Görme engelli olduğunu sonradan öğrendim.. Önce kızın numarasını almıştım. Öyle telefonumda kalmıştı... Neyse kıza mesaj atamam. Anca arayıp söyleyebilirim dedim... Vallahi dedim. Ben sizden çok hoşlanmıştım. Sonra konuşa konuşa birbirimize alıştık. Telefonla oldu hep görüşmeler. Sadece bir kere görüşebildim... Halasının kızı ve kardeşi ile gelmişti. Ondan sonra baktık ayrılma vakti geliyor. Dedim seni bırakayım ondan sonra ben gideyim. Yok dedi(kendi ismi) ilk günden olmaz. Ya dedim, bunun ilki sonu yok ki. Ben de dedim yalan dolan yok. Geleyim görsünler. Keşke gitmeseydim. İlk önce çok güzel karşıladılar. Ben gittikten sonra, annesi, babası, kız kardeşi, babaannesi kızın üstüne binmişler. Sen bunu mu buldun? Bunun kendine hayrı yok. Bir çayını bile içemiyor... Sana evlilik yok. Senin kardeşin var. Senin kardeşin askere gidecek. Gelecek, evlenecek. Ondan sonra evlilik olursa olur. Şimdi sana evlilik, mevlilik yok. Bunları hayal etme. Bulduğun adam, adam değil... Yani anladım artık isteme olayı olmayacak. Bir ikinci kaçırma sevdası başlayacak. İlkini kaçırılmışım ya hani, deneyim (!)... Başka bir yolu yok. İlla kaçıracağım" (E30, 38, E).

Görüşmelerde, anlaşarak kaçma olarak da bilinen 'kaçırma' şeklini bazı fiziksel engellilerin kullandığı gözlemlenmiştir. Bu kaçırma şeklinde, kadın ve erkeğin evlenmelerine izin verilmediği durumlarda anlaşmalı olarak kaçabilmeleri söz konusu olabilmektedir. Görüşülenler arasında bu şekilde evlenme gerçekleştirenlerden eşi engelli olmayan evli kadın bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Ben eşime kaçtım. Kaçarak evlendim Çünkü kardeşlerim istemiyorlardı evlenmemi. Ben de onlara dedim ki bana evde aç mısın, susuz musun diye sormuyosunuz dedim. Yani hepsini ben büyüttüm hepsinde emeğim var. O yüzden ben kaçtım. Ben o gün içinde eşimle tanıştım... O da şöyle benim aile sorunları yaşadığımı bilen bir arkadaşım vardı...bana dedi ki işte bizim orda bir deduşumuz var. Bekâr yaşıyor. Ona bir can yoldaşı olmak ister misin falan dedi. Olur dedim. Neden olmasın dedim. Ondan sonra tamam dedi. Seni ta-

nıstıralım dedi. İşte bir gün önce tanıştık. İşte eşim bana; 'Al işte, ev burada. İstedğin zaman gelebilirsin' dedi. Ben ertesi gün kardeşlerimle konuştum. Onlar yok mok dediler ama ben onları dinlemedim. Ertesi gün neyim var, neyim yok topladım. Eşimin evine gel-dim ve eşimin evinde inanın adamı tanımıyorum. İt midir? Uğursuz mudur? Bilmiyo-rum. Hani yaşa bakmaz yani böyle şeyler. Artık o anda bana bir güven mi verdi ya da kurban olduğum Rabbimin yanında iyiliğim mi vardı bilmiyorum. Allah karşına çok iyi bir insan çıkardı (ağlıyor). Bak dedim böyle böyle... Sen bekâr bir adamsın. Derler ki yarın bir gün sana, işte eve engelli bir bayan (kadın) atmuş. Onu kullanıyor derler dedim. Hani böyle bir şey olursa ben onu öylesine aldım, bakıyorum dersin dedim. Ondan sonra bana eşim dedi ki, hayır (!) Neden öyle diyeyim? Eğer sen beni kabul edersen, ben sana nikâh kıyarım dedi. Ben dedim neden kabul etmeyeyim. Tamam o zaman sorun değil dedi. Beni bu yaşında kabul edersen ben bütün işlemleri yapar sana nikâh kıyarım dedi. En azından yarın öbür gün bana bir şey olursa, benim maaşım sana kalır dedi... Biz eşimle konuştuk, ettik her şey tatlıya bağlandı ondan sonra nikâh işlemlerine başladık" (K3, 54, E).

Anlatılanlardan yola çıkarak fiziksel engellilerin neden kız kaçır-ma/kaçışma yolu ile evlendiklerini anlamanın yanı sıra bu eylemi gerçekleştirdikten sonra nelerle karşılaştıklarının ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini de anlamanın önemli olduğu söylenebilir. Çünkü engelli olmayanlar için de oldukça meşakkatli olabilecek bir evlilik biçimi olan kız kaçırma, fiziksel engellilerin engellilik durumlarından kaynaklanan nedenle onlar için daha zorlu bir mücadele sürecini gerekli kılabilmektedir. Görüşülen eşi engelli evli kadın-lardan birinin anlattıkları bu duruma örnek niteliği taşımaktadır:

"Dışarıda yatıp kalktık, kimse kabul etmedi bizi. Kimse bize sahip çıkmadı. Ne abisi kabul etti, ne annesi. Dışarıda, böyle temellerin altında, yüksek yüksek temeller var, oraya nay-lon çektik. İnşaatlarda yattık ama korkmadım ne korkacağım ki sevdiğim yanımda (gülü-yor)...İşte yazın başında bir şey yaptık kaçtık. Bir ay iki ay işte kaçak kaldık. Yarı aç yarı tok kalıyorduk. İki aile de bizim sokaklarda kaldığımızı biliyorlardı...babam da diyordu, ben almam onları diyordu, ben almam (!). Sonra ev tuttuk kendimize.. Gecekonduydu. Tek katlı, tek bir oda..." (K15, 54, D).

Burada görüldüğü üzere, bu evlilikte aileler arası anlaşma yoluyla eş se-çimi yapılmamıştır. Kadın kendi isteği ile bir emrivaki evlilik olan kaçma yo-luna başvurmuştur. Fakat sonrasında bu tercihinin sonucu olarak oluşan bir-takım olumsuz koşullarla karşılaşmıştır. Bu olayı gerçekleştiren kadın ve er-keğin her ikisi de tekerlekli sandalye kullanmaktadır. Kaçma olayını gerçek-leştirdikten sonra sokaklarda yaşamak durumunda kalmışlardır. Ayrıca aile-ler, bu durumdan haberdar olmalarına rağmen destek olmayarak cezalandır-mışlardır. Çünkü engellilik durumları ağır olan iki kişinin evlenmesi duru-munu bazı aileler bir külfet olarak görebilmektedir. Her ne kadar bu zorlu koşullarda mücadele etmek durumunda kalsalar da evlilik onlar için birlikte-lik olarak anamlandırılmaktadır.

Eş Tercih Tipleri

Eş seçimi, özellikle de erkeğin hangi kadınla evleneceği/evlenmesi gerektiği konusunda karar verici merci olarak aileler daha baskın ve belirleyici iken yine değişen toplumsal şartların etkisi ile kişilerin kendi iradeleri ile eş seçimi daha kolay bir biçimde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Evlilikle ilgili algılar, tarihsel ve sosyolojik etkiler sebebiyle geçmişten günümüze değişim ve dönüşümler yaşamıştır (Aksan, 2013, s.174). Eşin nasıl seçildiği toplumdan topluma değişmektedir. Aynı toplum içerisinde de farklı toplumsal sınıf veya grupların evliliğe ilişkin farklı normları olabilmektedir (Aybars vd., 2014, s.112-113).

Bireylerin giderek daha ileri yaşlarda evlendikleri, eşlerini yakın çevre dışından buldukları, evlilik kararını daha çok kendilerinin aldıkları ve geçmişe nazaran daha çok boşandıkları veya yeniden evlendikleri görülmektedir. bu eğilimlerin toplumsal değişim ve modernleşme süreci ile birlikte yaşanan bireyselleşmenin birer sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Yavuz, 2015, s.7). Anlatılanlarda eş tercih tipinin fiziksel engelliler açısından genellikle 'yakınlık' ölçütü ile belirlendiği görülmektedir. Nitekim bu durum, engellilerin daha çok kendilerine ve kendi sosyal ve fiziksel çevrelerine yakın olan adayları tercih edilmesi olarak yorumlanabilir. Araştırma sonuçları evlenmeye ilişkin üç tercih tipini ortaya çıkarmıştır. Bunlar; akraba ile evlenme, komşu ile evlenme ve arkadaş ile evlenmedir.

Akraba

Belli bir coğrafi bölgede hala güçlü bir şekilde sürekliliğini koruduğu gözlenen soy içi evliliği uygulamasının başlıca nedeninin yine bu coğrafi bölgedeki soya dayalı aşiret/kabile yapısına dayanan "asabe/asabiyet" anlayışı olduğu söylenebilir. Bu kavram, bireylerin birbirlerine duydukları sorumlulukları ve yükümlülükleri ifade etmektedir. Dolayısıyla soy içi dayanışma örüntüsünü oluşturabilmenin bir yolu olarak bu evlilik tipinin uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda bireyler ve gruplar var olmanın gücünün ve kaynağını kendi içlerinde olduğuna inanmaktadır (Altuntek, 2001, s.22-23). Bu durum hem bireylere hayatın her alanında sosyal güvence sağlayıcı bir ortam sunmakta hem de aşiret/kabile sisteminin sürekliliğine katkıda bulunmaktadır. Anlatılanlar doğrultusunda bu sürekliliğin sürdürülmesinde engellilik durumunun önemli bir etken olduğu gözlemlenmiştir. Eş tipinin tercihi konusunda görülen eşli engelli olmayan evli erkek katılımcının anlattıkları buna benzer bir nitelik taşımaktadır:

"Eşim, benim halamın kızı. Vallahi mutluyum. Biraz da mantık evliliği gibi oldu ama oldu. Yani kendime dedim. Allah bana bir şans verdi. Bu şanslı değerlendireyim dedim ya-

ni çünkü yani o da uzak ben de uzak hiç onu görmemiştim o da beni görmemiş. Yani diyemem ki deli gibi seviyorum. Yani o teklif etti sordu. Konuştuğun var mı dedi. Ben dedim konuştuğum yok. Öyle başladı. Yani ben de o sıra zaten evlenmek istiyordum. İsim vardı. O zaman Vodafone'da çalışıyordum. Her şeyim vardı. Ben de zaten istiyordum evlenmeyi oldu bitti. Yani işte telefonla görüşüyorduk. Birbirimizi internetten gördük. Öyle yani. Yakın olduğu için, akraba olduğu için ben de uygun gördüm. Hem akrabalık olsun hem de engelliliğim olsun, hem ailem açısından olsun hani iyi oldu yani. Demek ki Allah uygun gördü işte. Ondan ötesi yok bence" (E24, 32, E).

Görüşülen evli bir erkeğin anlatısında, akraba evliliğinin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan 'engelli çocuk' vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Nitekim bu durum kendi engellilik durumlarının farkında olduklarından çocuklarının da engelli olmasından ve kendilerinin geçtiği süreçten geçmelerinden kaygı duydukları için bu evlilik tipinin tercih edilmemesi şeklinde yorumlanabilir.

"Geleneksel bir konu var. Bizim akraba evlilikleri var... Amcamın kızını bana vermek istediler. Amcamın kızını almadım. Sonra dayımın oğluna vermişler. Böyle yakın akraba evliliğinden engellilik doğuyor. Bu yüzden onların çocukları da tavşan damaklı doğdu. Ben evlilikten korkmuyordum da akrabayla evlenmek istemiyordum. Onlar zorla vermek istediler. Ben reddettim. Sonra da dayak yedim" (E37, 65, E).

Burada görüldüğü gibi evlenme durumunu isteyen taraf aile olmaktadır. Akraba ile evlenmede tercih kişinin kendisinde olduğu kadar aile de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle engellilerde bu durum, daha da baskın bir hale dönüşebilmektedir. Amca oğluna, amcasının kızını evlendirme vazifesi, Türk atasözlerinde "Gelin olmayan kızın vebali amcasının oğluna" olarak geçmekte (Yılmaz & Sarı, 2015, s.5) ve fiziksel engelli evli erkeğin yukarıdaki ifadesinde de deneyimlenmektedir.

Komşu

Evlenmeler, seyrek olarak alışılmışın dışında olmaktadır. Bir sayıltı olarak söylenen "En iyi eş komşu kızıdır" söylemi, bildik birileriyle evlenmenin yaygınlığını, beklentilere uygunluğunu kanıtlamaktadır. Evlilik olgusunda yakınlığın dışına çıkma, hareketliliğin artmasıyla doğru orantılıdır. Bu nedenle yakın komşu bu hareketliliğin kısa mesafesini temsil etmektedir (Balaman, 1982, s.52). Bu yakınlık kentsel yaşamda da kendisini gösteren bir nitelik taşıyabilmektedir. Öyle ki fiziksel engelliler yaşadıkları kentlerde komşu kızlarıyla evlenmeyi tercih edebilmektedir. Çünkü hareket alanı uzak bir mesafeyi içermemektedir. Aynı zamanda evlenmeyi düşündükleri adayı daha yakından tanıma fırsatı bulmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde de buna benzer örneklerle karşılaşılmıştır. Eşi engelli olmayan kadının bu konuda anlattıkları şöyledir:

"Onlar bizim çok eskiden komşumuzdu. Onlar bize hoşgeldine gelmişti. Dedim ki bu kimin neyi. Bana dediler ki evlendi ama ayrıldı. Dedim iyi ben evleneyim onunla (gülüyor). İşte komşular dedi ki, çok gariban. İşte bir ekmeğe muhtaç. Bunlar çok fakirler dediler. Olsun dedim. Beraber çalışırız dedim. Sonra ordaki komşularda gitmişler bunu söylemişler ona. Sana böyle diyor demişler (gülüyor). O da benim numaramı bulmuş. Beni aradı. Evet ben evlenmek istiyorum. Gel dedim konuşalım. Konuştuk, ettik. Bana dedi (iii) sadece sıcak bir yuva lazım. Yani hiçbir şey istemiyorum. Ben sırtımda taşırım. Yeter ki bana bu sıcaklığı ver" (K2, 44, E).

Görüldüğü gibi eş tipi tercihinin belirmesinde eşin 'fakir' olması sorun teşkil etmemiştir. Ayrıca eşin iş durumunun da problem edilmemesi dikkat çekicidir. Bu durum, fiziksel engelli bir birey olarak hele ki bir engelli kadın olarak evlenme düşüncesinde olanların bu düşüncelerini gerçekleştirmek için değişik davranış şekillerini geliştirebileceği, önceliklerin değişebileceği yorumu ile ilişkilendirilebilir. Başka bir deyişle, eş tercih tipleri oluştururken gelir, yahut işsizlik gibi ekonomik faktörlere takılmadan beraberlik gibi daha çok birlikteliğe bütünlüğe hitap eden manevi kavramlar etrafında yoğunlaşmıştır. Fakat bazılarında durum daha farklı olabilmektedir. Eşi engelli olmayan erkek katılımcı ile yapılan görüşmede ise, aslında ekonomik gelir düzeyinin engellilik durumunu nasıl ötelediği şu sözlerle oldukça iyi ifade edilmektedir:

"Evim var, arabam var, her şeyim var tabi. Kız diyor ki, ben diyor onu gördüm. O beyefendi benim eşim olacak. Diyorlar ki gelsin bir görelim. Engelli de olsa, öz evladından çok sevdim diyerek babaannesi verdi bana... Kayınpederim de, haklı olarak vermedi engelimi söylediğimde. Sonra biz senin ruhunu sevdik evladım dediler. Beş katlı bina yaptım onlara. Hala orada oturuyorlar. Eşim o zaman mahallede tekstil okuyordu. Arkadaşları işte ona, 'topalı mı buldun? Hatta ilerde kel de olacak' diye eşime yükleniyorlarmış. Kel de değilim, saçlarım var, her şeyim var (gülüyor). Tabi ki ben evlenince bunlardan haberim oluyor. Eşime yani okulu bıraktırdılar. Okulu bıraktı eşim engelli denecek diye. O da sevmiş yani bir enerjiyle bana bağlanmış. Sağ olsun hala refakatçim, hala yardımcım. Ben düşünerek evlendim çünkü akıl baki. Evlenirken sağlam olması çok iyi oldu. Tabi ki engelli ile evlenecek. Sevginin önüne kimse geçemez ayrı konu ama mutluyuz. Engelli olsaydı eşim, onu tabi ki bilemem yaşamadığım için. Allah'a şükür. Eşim hep yanımda çok mutluyuz" (E29, 53, E).

Belirtmek gerekir ki, toplumsal cinsiyet olgusu bu anlatılanların odağını oluşturan temel olgudur. Çünkü kadın eş tercih tipini belirlerken herhangi bir maddi güç ögesi kullanmazken, erkek ailesinden gelen ekonomik güç göstermesini kadının ailesi üzerinde kullanabilmektedir. Böylelikle 'gelir durumunun cazibesi' engellilik durumunun görmezden gelinmesine neden olmuştur. Ayrıca erkeğin ailesinin toplumsal konumu da evlilik sürecinin başlamasında aktif bir rol oynamıştır. Kendisiyle görüşülen evli erkek, diğer anlatılanlarında köklü bir aileden geldiklerini ve gelir durumlarının oldukça iyi olduğunu

sıklıkla ifade etmiştir. Yani saygınlık, itibar, gelir düzeyinin yüksekliği gibi faktörler evlenme durumunun gerçekleştirilmesine olumlu katkı sunmuştur. Bu durum kiminin maddi gücünün kiminin engellilik durumunun ön planda olduğu denklik arayışı ile ilişkilendirilebilir.

Arkadaş

Sosyal varlıklar olarak insanlar yaşamlarını sürdürebilmek ve geliştirebilmek için başkalarına ihtiyaç duyabilmektedir. Bu ihtiyaçlar çoğunlukla sosyal alanda etkileşim alanının en önemli olduğu arkadaşlık ilişkisi ile giderilmektedir. Bu ilişki genellikle, karşılıklı paylaşım, duygusal bağlar, iletişim, etkileşim, beraberlik, birlikte vakit geçirme, eğlence gibi unsurları içerisinde taşıyabilmektedir. Bazı görüşmeler, arkadaşlık ilişkisinin zaman içerisinde dönüşerek evlenme durumuna yön veren bir husus olarak ortaya çıktığını göstermiştir. Eşi de kendisi gibi engelli olan erkek katılımcının aşağıda anlattıkları bu duruma kanıt niteliğindedir:

“Tiyatroya başladıktan sonra az da olsa bir maddiyat kazanımımız olmaya başladı. Devletin verdiği maaş var bize şimdi. Her ay alıyorum ben. O kira problemini ortadan kaldırıyor. Tiyatro sayesinde de az da olsa kazanmaya başladım. Dedim artık yalnız kalmanın bir anlamı yok. İkinci eşimle uzun zaman bir tanışıklığımız vardı. Flört dönemimiz de çok uzun dönem oldu ikinci eşimle” (E26, 39, E).

İşyeri ortamında çalışanlar arasında oluşan işbirliği ve uyum, sosyal ilişkileri etkileyebilmektedir. Bu ilişkiler zaman zaman insanların birbirini iyice tanımaları ve sonrasındaki süreçte evlenmeleri ile sonuçlanabilmektedir. İnsanların çoğu neredeyse tüm zamanlarını işyerinde geçirdiklerinden sosyal alanda farklı insanlarla karşılaşma, bir araya gelme gibi fırsatlar bulunamayabilmektedir. Bu anlamda işyerleri, ortak bir mekânda farklı insanları tarumak için bir seçenek sunabilmektedir. Bazı görüşmeler, bu hususu fiziksel engellilerin değerlendirdiklerini ve evlenme olayını gerçekleştirmek için fırsata dönüştürdüklerini gösteren bilgiler ortaya koymaktadır.

“Eşimle işte... o da bir kamu dairesinde çalışıyordu. Çalışmış olduğum işyerine gidip geliyordu. Bazı yapılması gereken işler vardı. Ben onun işini görüyordum. Onun çalıştığı kamu dairesindeki işlerde o bana yardımcı oluyordu. O şekilde bir dokuz yıllık arkadaşlığımız oldu ama ciddi anlamda değil. Sadece yoldan geçen biriymiş gibi ya da selamlaştığım bir arkadaş gibi. Bir an da olay gelişti... Nasıl olduysa teklif etmiştim. Tekliften sonra o da hemen kabul etti” (E36, 53, B).

Yukarıda ifade edildiği gibi kamu kuruluşunda çalışanların, yapılan işlerin benzerliği ve birlikte yapılabilirliği konularında birbirleriyle uzlaştıkları görülmektedir. Bu ‘uzlaşımlar’ zaman geçtikçe ilişkilerin sıradan bir arkadaş-

lıktan evliliğe dönüştüğünü göstermektedir. Bu dönüşümü 'selamlaştığım bir arkadaş' ifadesinin 'teklif' ifadesine geçmesi şeklinde görmek mümkündür. Bu bağlamda, ortak bir konumlanma mekânı olan kamu kuruluşlarının, hareket ve zaman konusunda kısıtlı olan fiziksel engelliler açısından farklı insanlarla buluşma olanağı sunduğu söylenebilir.

"Eşimle İstanbul'a gittiğimde, bir seminer, bir toplantıda tanıştım. O paylaşım, o konuşma, vakit geçirme, ister istemez insanın bir anlık iletişimi vardır ya her şeyin başladığı, ondan itibaren de görüşme ile devam etti. Çünkü onun da sağlık sorunları vardı. Benim de sağlık sorunum vardı. Şunun altını çizeyim, bizi birbirimize yaklaştıran şey sağlık sorunu değildi. Sadece o bakış, o yüz ifadesi, mimiklerdi. Sonra birbirimizi biraz daha tanıdıktan sonra, biz bu hayatı yapabileceğimizi açık açık düşündük. Birbirimizi daha iyi tanıdığımıza emin olduktan sonra, hayatlarımızı birleştirdik" (Eso, 49, E).

Burada, görüşülen evli erkek "bizi birbirimize yaklaştıran şey sağlık sorunu değildi" ifadesine özellikle vurgu yapmaktadır. Bu vurguda amaç, engellilik durumu nedeniyle eşine yakınlaşma algısıyla oluşan yanlışlığın önüne geçmektir. Daha çok duygu, düşünce ve ortak yönlerin anlamlandırılması sonucunda evliliğin düşünüldüğü dile getirilmektedir. Bu durum fiziksel engellilerin öncelikli olarak nelere nasıl anlamlar yüklediği ile yakından ilişkili olmaktadır. Bazıları için engellilik durumu önemli olmazken bazıları için ön planda yer alabilmektedir.

"Aynı iş yerinde çalışıyorduk... Karar vermek aslında çok zor oldu yani. Çünkü onun ailesi beni kabul etmedi. Benim ailem zaten onu hiç istemedi... Çok içki içiyordu... Yani çok alkolik. Bir sarhoş diyorlardı. Ben hayır diyordum. Öyle değil diyordum... Eşimi çok sıcakkanlı buldum. Çok sıcakkanlıydı. Benim hoşuma gitti. Çünkü ben içine kapanık bir insandım. O beni güldürüyordu... Onu sevmiştim aynı işyerinde çalıştığım için. Bir de onu daha yakından tanımak, hareketlerini daha iyi gözlemleme durumum oldu... Eşim bana çok dürüst davrandı. Seni istemiyorlar ama bekle, zamanı var. Seni kabul ettireceğim dedi. Nitekim de öyle yaptı. Ben onu sevdiğim için her şeye katlandım... Saygıda kusur etmedim. Bir şey yapmadım ama engelli olduğumdan dolayı kabul etmediler" (K38, 48, E).

Yukarıda görüldüğü gibi engellilik durumu, bu sözleri söyleyen evli kadının için önemli bir anlam taşımaktadır. Burada ailelerin evliliğe ilişkin olumsuz tutumları söz konusu olmaktadır. Kadının ailesi erkek adayı alışkanlıkları nedeniyle evlilik için uygun görmemiştir. Erkeğin ailesi ise kadının engelli olması nedeniyle evliliğe kendileri açısından uygun görmemiştir. Burada ailelerin bakış açılarının birbirinden farklılık taşıdığı düşüncesine varılabilir. Bu farklılık engelli çocuğu olan ailelerde daha çok 'hassasiyet' olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü çocuklarının engelli olması onların nasıl birisiyle evlenecekleri konusunda aileleri daha endişeli hale getirebilmektedir. Uzun bir süre

işyerinde tanıştığı arkadaşı dahi olsa aileler çocuklarının eş tipi tercihinde tedbirli davranma ve uyarma gibi tepkiler geliştirebilmektedir.

Evlilik Törenleri

Birçok toplumda evlilik törenleri, en somut örnek olarak da düğünler, evliliğe ilişkin yükümlülüklerin toplum tarafından tanınmasını sağlayan sembolik bir değer taşıyarak gerçekleştiği kültüre dair ipuçları vermektedir. Evliliğe ilişkin törenler ve sembolik göstergeler farklı algılama tarzlarına göre şekillenmekte ve çeşitlilik göstermektedir (Aksan, 2013, s.172). Bu bağlamda, evlilik sürecinin törensel aşamalarının düzenlenme biçiminde de farklılaşmanın olduğu söylenebilir. Bazen törenler öncesinde yapılan bazı uygulamalardan geçtiği gibi bazen de sadece nikâhla gerçekleştirilebilmektedir. Görüşmeler, fiziksel engellilerin bazılarının anlatılanlarında sadece nikâhla evlenmeyi tercih ettiklerini göstermiştir. Aynı zamanda anlatılanlar bazı evliliklerde “nikâhsız birliktelik” kavramını karşımıza çıkarmıştır. Bu evlilik biçiminin tercih edilmesinin arka planında ise, aile, engellilik, ekonomi, sosyal politika ve kentsel yaşam gibi nedenler sayılabilir. Bu nedenler arasında ağırlıklı olarak “engelli maaşının kesilmemesi”ne dayanan ekonomi ve sosyal politika unsurları ön plana çıkmaktadır.

Kentsel yaşamda insanların bir arada bulunmaları zaman açısından sınırlı ve kısıtlı olduğundan evlilik sürecinde gerçekleşen törenler, sembolik göstergeler aracılığıyla insanların kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamaktadır. Gündelik yaşamın seyrinden daha fazla enerjiyle zaman harcanarak bu törenler için ortam sağlanmaya çalışılması insanlar için asıl amaç olabilmektedir. Bu amaç kendisiyle görüşülen fiziksel engellilerin duygu ve düşüncelerinde de dile getirilmektedir. Fakat çoğunlukla törensel aşamaların bir sıralama içerisinde gerçekleşmediği ortaya çıkabilmektedir. Anlatılanlarda, “Nişan da, söz de hep bir arada oldu” ifadesi söz kesimi ve nişan törenlerinin bir arada yapılması’nın daha çok tercih edildiğini göstermiştir. Bunun nedenleri olarak kişisel tercihlerin yanında ekonomik koşulların yetersizliği ve zaman sorunu öne sürülebilir. Anlatılanlara bakıldığında, tören mekânı olarak “ev” veya “evin bulunduğu çevre” tercih edilmesi sıkça rastlanılan bir durum olmuştur.

Evlilik törenlerinin dizilimine bakıldığında, tanışma ve anlaşma sonrası ilk basamağı oluşturan söz kesim töreni, aileler arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında ipucu vermektedir. Geleneksel söylemde “kız isteme” olarak da bilinen uygulamanın söz töreni içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Anlatılanlardan bazıları bu basamakta sürecin iyi geçtiğini işaret ederken, bazılarında çeşitli sıkıntı ve zorlukların yaşandığı ortaya çıkarmaktadır. Bu sıkıntı ve zorlukların odak noktasında ise ailelerin çocuklarının evliliğine bakışı, aileler

arası ilişki ve engellilik durumlarının yer aldığı görülmektedir. Bu unsurlarla mücadelenin, evlilik aşamasında süreci anlamlandırdığı söylenebilir.

Evlilik sürecinin ikinci basamağı olarak görülen nişanlılık evresine ilişkin anlatılanlar, sembolik göstergelerin anlamlılığını göz önüne getirmektedir. Bu evrede "nişan kıyafetleri" engelliler için özel ve önemli bir gösterge olmaktadır. Çünkü nişan töreni, bedenlerine uygun kıyafetlerin dikilmesi veyahut alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ortaya çıkan bu gereklilikleri yerine getirme konusunda yakın akrabaları, komşuları veya arkadaşlarından gerek tavsiye açısından gerekse hareket kısıtlılıkları nedenleriyle yardım alınmaktadır. Harcamalar ise, çoğunlukla kendi imkânlarıyla, bazılarının ailelerinin katkısıyla, bazılarının ise yardımseverlerin yardımlarıyla karşılanmaktadır.

Sürecin son basamağın yer alan kına/düğün/nikâh töreninde öne çıkan en önemli unsurlardan birinin "çeyiz" olduğu görülmektedir. Kuşkusuz gündelik hayatın en önemli maddi göstergelerinden biri sayılan çeyiz uygulamasında amaçlanan evlilik sonrasında kullanımı olmaktadır. Anlatılanlar, evlenebilme olasılığının düşünülmemesi, düşünülse bile bir girişimde bulunulmaması nedeniyle çoğunlukla çeyiz hazırlanmadığına işaret etmiştir. Bunların arasında çeyiz hazırlansa dahi bu çeyizlerin kendileri tarafından hazırlanıp kardeşlerine veya yakın çevrelerine verildiği de ifadeler arasında yer almıştır. Bu karamsar bakışın karşısında düşünülenin aksine evliliğin gerçekleşmesi durumu, bu sefer çeyiz hazırlama telaşını da beraberinde getirmektedir. Bunu da ivedilikle ya kendi imkânlarıyla veya çevreden gelen yardımlarla, yardım kuruluşlarının desteğiyle çözmeye çalışmaktadırlar. İçlerinde bu durumu yaşamadan çeyiz hazırlıklarının tam olarak hazır olduğu kişiler de bulunmaktadır. Onlar da yine kendi imkânlarıyla veya aile desteğiyle çeyiz hazırlamışlardır.

Yine önemli bir unsur olarak bu sefer "düğün kıyafetleri" konusu ortaya çıkmaktadır. Bu duruma çözüm olarak bedenlerine ve engellilik durumuna göre kullanılan araçlara uygun dikilmiş özel dikim gelinlikler veya beyaz takım tercih etmişlerdir. Ayrıca düğünlerin en önemli göstergelerinden biri olan "gelin arabası"na çoğunluğu, belediyelerden veya derneklerden tahsis edilen engelli aracı ile çözüm bulmuşlardır. Gelin arabası geleneğinde yapılması gereken tüm uygulamaların engelli aracına uygulandığı, gerekli tüm süslemeler yapılarak düğün gününde hazır hale getirildiği gözlenmiştir.

Tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş olan evlilik, fiziksel engellilerin evliliği olarak 'nesnel gerçekliğin niteliğine sahip bir toplumsal dünya içerisine yerleştirildiği zaman nesnel bir gerçeklik olarak gözükür' (Berger, 2005, s. 50). Denilebilir ki, evlilik sürecinde yapılan bu törenler ve sembolik göstergeler fiziksel engellilerin evlilik sürecinde yeniden anlamlandırılmıştır. Bu süreç-

te her bir aşama ve her bir gösterge yeni bir anlam kazanarak aile inşasının temel bileşenlerini oluşturmuşlardır.

Söz

Evlilik sürecinde, fiziksel engellilerde görülen flört ve evlilik arasındaki sürenin kısa olması kentsel yaşam ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca kentsel yaşamın evlilik öncesi törenlerin niteliklerini, süresini ve yapılaş tarzlarını da etkilediği söylenebilir. Ayrıca sürenin kısa tutulmasındaki diğer etmen kendi ifadelerinde görülen “zenginlik” olmakla daha fazla ekonomik sıkıntı yaşanılmasının istenmemesi düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Törensel aşamanın ilk basamağını oluşturan söz törenin ivedilikle yapıyor olması ve ekonomik sıkıntı kaynağı olmak istememe durumu eş engelli olan ve olmayan iki evli kadının sözlerine şöyle yansımıştır:

“Benim niyetim çok ciddi dedi, ailemle hemen tanışmak istedi. Hemen eve geldi zaten ben çıkamam edemem deyince, zaten o zaman benim akülü arabamda yoktu... Normal manuel tekerlekli sandalyede onun beni götürüp getirmesi gerekiyordu. O şekilde dışarda görüşmemiz gerekiyordu, annemde dedi ki ‘Tamam gelsin, dışarıda görüşeceğinize en azından burada görüşürsünüz, oturun’ dedi. Sonra o geldi, benim niyetim ciddi dedi. Ben evlenmek istiyorum dedi. Ondan sonra hemen ailesiyle tanıştırdı, istemeye geldikleri akşam da zaten hemen yükükler takıldı... Ayrıyetten bir nişan yapmadık” (K₄, 41, E).

“...istemeye geldikleri gün söz kestiler. Babam bana sordu ben gördüm onu köşede sıkışmış oturmuş, istemedim ben ama (ıı) napabilirdim ki? Eskiden kızlar hayır istemiyorum diyemezdi. Ben babama sen bilirsin dedim (ıh), (iç çekiyor). Babam da verdi. Hep vermeye kalkıyordu uzak yerlere, bi kaç yerden daha kısmetim çıkmıştı. Ben annemden ayırlamam dedim. Bu da Balçova’da deyince, buranın yerlisi deyince, bi de zengin dedi. Yani zengin olmasa yine vermicetti... Zenginlik değil insanlık önemliydi benim için...” (K₁₂, 57, E).

Görüldüğü gibi, ‘Tamam gelsin, dışarıda görüşeceğinize en azından burada görüşürsünüz, oturun’ ifadesi ailelerin çocuklarının evliliğine bakışını göstermektedir. Henüz akülü araba sahibi olamayan ve bu nedenle tekerlekli (manuel) sandalyeyle eş adayını görmek zorunda kalacak olan evli kadın, ailesinin gözlemi ve denetimi altında eş adayıyla kendi ev ortamında görüşme gerçekleştirmiş ve evlilik kararı almıştır. Bu durum aynı zamanda eş adayını ailenin de tanınması, onaylaması anlamında bir fırsat niteliğindedir. Aynı zamanda eş adaylarının kişisel tercihleriyle oluşturulmuş bir buluşma mekanı olmaması ve bu sebeple baş başa kalamama onlar açısından bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında ailenin de olması farklı bakış açılarıyla eş adayını değerlendirme fırsatı sunabilmektedir. Ayrıca yine anlatılanlarda geçen “Yani zengin olmasa yine vermicetti” ifadesi yine aileyle olan ilişki bazında, aile açısından ekonomik yön cazip görülerek söz kesimi töreni yapma durumu gerçekleşmiştir.

"Önce benim babam anlattı işte benim kızım işte böyle böyle. Kesinlikle böyle (engelli) diye, hiç bakmayın ben her zaman arkasındayım. Hani böyle engelli olduğu için farklı kaldığını hissettiğim anda, o da benimle aynı düşüncede idi, olmaz dedi. Ondan sonra işte geldi görümlerim tabi beni (m) çok sevdiler onlarda ailece bana hiç hissettirmediler (engelliliğini), geldiler işte. O an tanıştılar, sonra söz kestiler" (K16, 48, E).

"Ben evlilik kararı aldığım da babam zaten rahmetli olmuşt u, annem ve ailemle yaşıyordum. Eşimin ailesi de hiç kötü algılamadılar, yani iki engelli ne yapabilir, hayatı götürebilir mi, götüremez mi, sorun olur mu, olmaz mı, gibilerinden bir şeyler söylenmedi. İkimizin kararını da herkes sakince karşıladı... Kararlılığımı, ciddiyetimi görebilmeleri lazımdı. Onlar da benim konuşmalarım dan zaten, yeterince kızlarına verdiğim değeri ispat etmişim. O yüzden normaldi. Çok ahım şahım prosedür yoktu. Normal geleneklere göre çikolata mızla çiçeğimizle, bu şekilde gidip durumu anlatarak her şeye başlamış bulunduk" (Eso, 49, E).

Bu anlatılanlarda, törensel aşamanın söz kesme kısmında aileler arası ilişkileri ve ailelerin çocuklarının evliliklerindeki bakışlarını etkileyen en önemli unsur olan "engelliliği" ön plana çıkarmıştır. Görüşülenlerden bazıları bu basamağın başlangıç aşamasında engelli olma durumunun ailelerin üzerinde olumsuz etkilerini ifade ederken, bazıları bu durum aslında o kadar da önemli bir unsur olmadığını söylemiştir. Esasında engelli çocuğa sahip olan ailelerin özellikle endişe içerisinde olduğu gözlenmiştir. Çünkü ailelerin çocuklarının evlendikten sonra zarar görebileceği veya istismar edilebileceği ihtimali gibi düşüncelerle kaygılı oldukları söylenebilir. Bu durum evli kadının "Kesinlikle böyle (engelli) diye, hiç bakmayın ben her zaman arkasındayım" ifadesinin kullanımında görülür niteliktedir. Ayrıca evli erkeğin "Normal geleneklere göre" sözünde, evlilik sürecinde işlenen rutin prosedürlerin engelliler için de aynı şekilde işlediği vurgulanmaktadır.

"Onun da kızı engelli olduğu için benim açımdan bir sıkıntı olmadı. Çünkü işim iyiydi. Zaten köy yerinde evlenecek adamın işi olduktan sonra kız verilir. Yani bu sevmiş sevmemiş, onlar sonraki plan ama eşime bakabileceğimi düşündüm çünkü işim güzeldi. O da az engelliydi. Ben de engelliyim ama çalışırım eşime de bakarım" (E17, 60, Bo).

Burada, evliliği köy/kent arasındaki ayrımı ve engellilik durumu açısından boşanmış ve boşandığı her iki eşi de engelli olmayan erkek katılımcı "köy yerinde evlenecek adamın işi olduktan sonra kız verilir" sözü ile belirtmiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, köy koşullarında insanların işinin olması bir statü göstergesi niteliğindedir. Bir statü sahibi erkek, engellilik durumu var olsa bile köy koşullarında, onun sorun haline getirilmediği söylenebilir. Bu nedenle statü sahibi olan ve kentte yaşayan katılımcının, eş adayı kadının ailesi tarafından kolaylıkla kabul edilebilir çekici bir unsur olarak görüldüğü gözlenmiştir.

Evlilik öncesi yapılan törenlerin en önemli basamaklarından birisinin nişan töreni olduğu söylenebilir. Bu aşama aynı zamanda ‘nişanlılık dönemi’ olarak adlandırılan evlilik öncesi taruma sürecini de kapsamaktadır. Bu süreçte hem eş adayları birbirini iyice tanımakta hem de aileler arası ilişkiler pekişmekte veya niteliği, durumu belirlenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, söz ve nişan töreni bir arada veya sadece nişan töreni yapılabilmektedir.

“Söz olmadı direk nişan oldu. İstemeye gittik (gülüyor)ama ilginç, hakikaten çok ilginç. Öncesinde tanıştırdım evime götürdüm (eeee) ve seodiğim kız, evlenmeyi düşündüğüm kız diye tanıştırdım. Tanışma kısmında bir sıkıntı yoktu. Gayet iyi atlattık. İşte (ıı) tabi ondan sonra başladı evdeki şeyler ama ilginç olan tarafı da (ıı) istemeye gittiğimizdeydi...Ben ...(eşi)’i sizden istiyorum. Ben istedim (gülüyor) ve buz gibi bir hava esti. Herkes ne yapacağını şaşırdı ama benim ailem cesaret edemiyordu istemeye. Yani tamam istemeye geldik ama ters bir cevap verilerse ne olur düşüncesi hakim. Vallahi bir an kayımpeder dondu kaldı bir şey diyemedi. Oradaki (ıııı) yaşlılardan bir tanesi, ‘iyi evladım tamam hoş geldiniz de annen baban yok mu senin? Sen nasıl istiyon?’ Valla dedim içerde oturuyorlar (gülüyor)...baba dedim ben senden istiyorum kızı, veriyor musun? Veriyorum oğlum dedi. Nasipse olur dedi” (E1, 61, E).

Burada nişan töreninin yapılış sürecini anlatan evli bir erkeğin, “benim ailem cesaret edemiyordu istemeye” ifadesinde engellilik durumu nedeniyle aşılama-yan ‘cesaret’ kavramı ön plana çıkmaktadır. Alışlagelmiş bir geleneğin dışında gelişen isteme olayının eş adayının ailesi yerine kendisi tarafından yapılması durumu şaşkınlık yaratmıştır. Bu durum için söylenen “annen baban yok mu senin? Sen nasıl istiyon?” ifadesi, engellinin ailesinin çocuğuna ilişkin olumsuz algısına kanıt niteliğinde olmaktadır. Söz kesme töreninin başarısızlıkla sonuçlanacağından endişe eden ailenin o anlarda tereddütte kalmış olması, eş adayını isteme olayını gerçekleştirmeye zorunlu kılmıştır. Bu durum, geleneksel kalıplaşmış davranış örüntülerinin dışında bir anlam kazanmıştır.

“Dedim hemen gönder aileni istesinler beni. Abisiyle yengesi geldi, konuştular. Ailem biraz sıcak bakmadı. Dediler yengemler; ‘durumun çok ağır, o sağlam. Yarın bir gün, problem olmasın’ çünkü başta ana yok baba yok. Ben de abimin yanında kalıyorum sonuçta. Ondan sonra dedi abim, ‘geri döndüğünde ben kabul etmem çocuklar kabul etmez seni. Şimdi dedi şu an ki durumunu, huzurunu bozma’ Ben de dedim ki ben evleniyorum dedim. Denemekte yarar var dedim. Yarın öbür gün senin çocuklarından bir bardak su isteyemem. Sen bilirsin dedi abim. Sonra işte aramızda, aile arasında bir nişan yaptık” (K2, 44, E).

Görüldüğü gibi, yukarıda iki durumun değerlendirilmesi söz konusudur. Birincisi; evli kadının “durumun çok ağır, o sağlam” ifadesidir. Bu ifade için, eş adayının engelli olmamasından kaynaklanan bir nevi ailenin önyargısı denebi-

lir. Çünkü aileler henüz iyice tanımadıkları eş adayı üzerinde yorum yapabilmektedir. Ayrıca burada geçen “sağlam” ibaresinin engelliler tarafından engelli olmayanlara ilişkin tanımlayıcı bir hitap şekli olduğu söylenebilir. İkincisi ve belki de en dramatik olanı “geri döndüğünde ben kabul etmem çocuklar kabul etmez seni” ve “Yarın öbür gün senin çocuklarından bir bardak su isteyemem” ifadelerinin bir arada kullanımıdır. Bu durum ayrı zamanda ailenin sonlanması söz konusu olduğunda destek olunmayacağını, yalnız bırakılacağını ve sonuçlarına tek başına katlanacağını kesin bir dille ifadesi olmaktadır.

“Hani nişanlığımı da tuvalet şeklinde yaptırdım. O hazırlıklar acele oldu. Ya şu şekilde acele oldu. Annem çalıştığı için, eşim de çalıştığı için sömestr tatiline denk getirdik. Nişandan bir ay önceden ben nişanlılığımı diktirdim. Normal abiye tarzı bir şey alacaktım. Ben sana başka bir şey alacağım dedi eşim. Tamam dedim. Arabamı (akülü sandalye) kapatacak şekilde yani tuvalet yaptı. Arabam hiçbir şekilde görünmedi. Yani normal, boyum kısa ama ayaktayım gibi bir görünüm verdi. Yani alışverişe Konak’a, Kemeraltı’na geldik. Nişanlığın damatlığını aldık. Sonra yüzükler bakıldı. Sonra benim elim ince olduğu için, yüzük bulmakta sıkıntı çektik. Ona sinirim bozuldu. Öyle sonra bulduk. O şekilde yani nişan alışverişini de yaptık. Nişan alışverişinden bir hafta sonra da nişanımız oldu” (K₁₄, 30, N).

Böylece fiziksel engellilerin tören kıyafetlerini kullandıkları araçlara göre ayarladığı da görülmektedir (bkz. Ek-5). Ayrıca gündelik hayatlarında da kullandıkları eşya ve araçlarda aynı hassasiyeti gösterdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu duruma ilişkin bazı fiziksel engelli katılımcıların sözlerine şu şekilde yer verilmektedir:

“Keşke kıyafetlere göre olsa (kahkaha atıyor). Böyle hani her renkten falan, her renk kıyafetle giysem. Bugün kırmızı giydim mesela kırmızı bir kanyenim olsa, böyle kıpkırmızı olsa. Ne güzel olur. Moda yani sonuçta kanyen modası. Engellilerin kullandığı cihazların bir modası diyelim yani. Kanyenlerimiz estetik bir şey yani sürekli yanımızda taşıdığımız bir toka, gibi küpe gibi, bileklik gibi bir aksesuar sonuçta. Mesela Avrupa’da bunun kılıfı olanlar var. Kılıf özel olarak yapıyor. Akülü ve manuel sandalyeler için de ayarısını düşünüyorum yani kıyafetlerimize uygun takılacak şeyler olabilir. Değil mi yani? Sürekli standart, siyah değil mi? Kıyafetlere uygun ya da işte açılıp kapanan şemsiyesi olabilir, güneşten koruyan, yağmurdan koruyan. Birçok engelli arkadaşımın bu şekilde hissettiği düşünüyorum. Uzun zamandır bu araçları kullanıyorsanız, yanınızda olmazsa olmazsınız. Yani o kadar sizinle özdeşleşiyor ki o aksesuarlar artık sizin bir parçanız gibi, yabancı olarak göremiyorsunuz” (K₃₁, 38, Bo).

“İçimde halen daha uhde kaldı. O da, söyleyeyim. Ben bazen yaz gelsin istemiyorum (ağlıyor) yaz geliyor ve herkes de yazlık ayakkabılar görüyorum, o içimi oturuyor sadece. Yoksa engelim oturmuyor. Sadece işte topuklu ayakkabı yazlık babet Ne bileyim dar pantolon giyip babet topuklu ayakkabılar giymek yazdık gününlerde de falan Benim yazım kışım bu ayakkabı” (K₃₂ 46, Bo).

"Kıyafete çok özendığım oldu. Mesela topuklu ayakkabı çok giymek isterdim. Mesela şimdi lüzumun düğünü var. Ben genelde pantolon giyiyorum. Elbise pek girmiyorum ama mecbur artık, gece tuvalet giymem lazım. Topuklu giymediğim için ayakkabılarımı özel yaptırıyorum. Uzun eteğin altında da biraz yüksek olması lazım. Özel şöyle düz kalıp ama yüksek bir ayakkabı yaptırıyorum" (K3s.61, E).

Bir başka görüşmede, evli bir erkeğin törenlerin farklı bir özelliğine, "törenlere katılanların davranışları"na vurgu yaptığı gözlenmektedir. Elbette evlilik süreci öncesi yapılan törenlerde davet edilen kişilerin davranışları görünürdür fakat bu durum engelliler açısından daha da belirgin bir hale gelebilmektedir.

"Nişan onların kapısının önünde oldu. Orkestra vardı gittik oturduk. Orada en son akrabalarma diyecektim ki, ya öküüz adam, sen neden bakıyorsun bu kadar ya! Nikâhına sen beni mi alıyorsun diyecektim... Ya bakıyorum bu adam beni inceliyor. Sağ yapıyorum, sol yapıyorum kendine gelsin, kendine toplansın diye. Rahatsız hissediyorum kendimi. Yok abi adam kesintisiz iki saat önümdeki masada, gözümün içine içine baktı. Ya özellikle bir tanesi. Öbürleri de öyle de, bir tanesi çok rahatsız etti... Yan taraftaki amcası mesela küçümser gibi yani böyle ağız ucuyla selam veriyor. Böyle normal sağlıklı olsam hiç alakası olmayacağını hissedebiliyordum. Böyle bir ağız ucuyla hoşgeldin falan. Sebebini hala getirebilmiş değilim. Belki adamın normal yapısı kabadır ama ben engellilikle bağdaştırıyorum. Çünkü normal kimseye öyle değildi" (E41.32, E).

Nihayetinde bu anlatılanlar, fiziksel engelli bireyin nişan masasında, düğün masasında veyahut buna benzer tören alanlarında konumlanmış bir alanda bulunurken "gözlerin üzerinde olma" halinin ister istemez kendisinin durumunu engellilik ile bağdaştırmasına neden olabildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, zaten belli kalıplarla donatılmış olan toplumun çok da fazla şahit olmadığı engellilerin evini gördüklerinde meraklı veya rahatsız edici bakışların üzerlerinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca eşi de kendisi gibi engelli olan erkek katılımcının bu anlatısında da görüldüğü gibi tören mekânları olarak, kendi tabirleriyle "kapının önü" tercih edilmektedir.

Törensel aşamanın vazgeçilmez pratiklerinden birisi olan çeyiz yapmanın fiziksel engellilerin evliliklerinde görülme azlığı, nüfus cüzdanlarının olmayışı, nikâhsız birliktelik vs. durumlar toplumun engellilerin evliliğine bakışını yansıtmaktadır. Aynı zamanda evlilik esnasında ailelerin engel koyabilmesi, ev sahiplerinin engellilere kiralık ev vermemesi evlilik sürecinde engellilerin karşılaştıkları temel sıkıntılar içerisinde sayılabilir. Bu temel sıkıntılar içerisinde yer alan "çeyiz" yapmanın sıırlılığı konusu, eşleri engelli olan bazı kadınlar tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

"Maalesef benim hiç çeyizim olmadı neden olmadı? Ha engellisin yarın bir gün evlencen de nasıl bir ev geçireceksin? Hani çeyiz yapacaksın sandıkta sadece kalcak. Öyle bir gün

geldiğinde nasılsa her şey hazır. Alırsın, yaparsın dediler. Öylece gitti benim ömrüm (gü-lümsüyor). Ben hep başkalarının çeyizlerine elimden geldiğince katkılarda bulundum. Ördüm, yaptım işte böyle hazırlıklarda bulundum ama ya dersiniz ki -kendimi ömek gibi olmasın, elimden her iş gelir işi olarak- çeyizinizde ne yaptınız? İnanın ki bir oyacı mendilim bile yok çeyizimde. Bu bir gerçek (gü-lüyor). Gerçekten yoktu" (K₆, 35, E).

"Çeyiz yapmazdım çünkü evleneceğim hiç aklıma gelmezdi. Hep hani ben engelli olduğum için yani kimse benimle evlenmez gibi. Ama eşim karşıma çıkınca bu düşüncelerim değişti. Evleneceğim dedim" (K₄, 36, D).

"Ben çeyiz falan da hazırlamadım. Hani ben evlenmeyeceğim diye, evliliği düşünmüyorum diye. Biz dört kardeşlik. Dört kızız. Tabii yapılanlar hep onlara gitti, çeyiz olarak. Hatta ben eşimle tanıştığında, benim hiç yerim çeyizim yok demiştim" (K₆, 41, E).

Ailenin kuruluşunda geleneksel bir maddi kaynak biçimi olarak görülen çeyize yönelik anlatılanlar, gündelik hayatın sürdürülmesinde maddi kaynakların ve bu kaynakların kendi imkânları, aile, yakın çevre tarafından sağlanması durumunu da vurgulamıştır. Ayrıca, fiziksel engelli biri için evlilik gibi geleceğe yönelik bir projeye sahip olmanın zayıflığını da ortaya koymaktadır.

"Yani çok çabuk evlendim. Benim çeyiz meyiz de yok, öyle hiç çeyizim falan yoktu. (eşi) bana maaş kartırı verdi, ben aldım. Bizim aile de öyle maddi sıkıntı içindeydi. Bir gelirimiz, bir şeyimiz yoktu. Yani babam normal bir emekliydi zaten. Taksitle o, bu alındı. Biz kendimiz eşyayı tamamen düzdük. Hepsini aldık.'le (eşi) gittik. Şunu alalım bunu alalım borcun altına girdik" (K₃, 55, D).

"Çeyizimde de hiç tanımadığım insanlardan yardım gördüm. Siz mesela beni tanıyorsunuz, sizin tanıdıklarınız, onun tanıdıkları, diğer tanıdıkları falan derken bütün çeyizim (hiç evlenmeyeceğim derken) bir anda her şeyim oldu ama sadece gerekenler, ihtiyaç olanlar. Yani ütüdür, küçük mini fırındır. Mesela tüptür, ne bileyim öyle şeyler. Eşimle salonun koltuklarını almıştık, benim yatak odam vardı, bir de salonda oturmak için koltuklarım vardı, televizyonumuz, buzdolabımız, çamaşır makinemiz öyle tamamlandı" (K₆, 41, E).

"Çeyizim de vardı, kendim yaptım, çevreden çok az geldi. Ben zaten çalıştığım için birçok şeyi bile hazırlamıştım. Yani o tür sıkıntılarımız olmadı ama şunu da itiraf etmeliyim ki annesi de birçok açıdan destek oldu. Yani bizim yuvamızı kurmamızda, etmemizde tabii ki yani çok öncü olmuştur. Bizim üstümüzde de şeyi vardır, hani olumlu katkıları olmuştur yani" (K₅, 49, E).

Evliliğe hazırlık aşamasında "ev tutma" veya engellilere ev verilmemesi anlatılanlarda fiziksel engellilerin yaşamakta oldukları en büyük güçlüklerden biri olarak görülmektedir. Bu konuya dair anlatılanlardan bazıları işe şöyle olmaktadır:

"O kadar acımasız ki insanlar, hani seni engelli görüyorlar ya, işe yaramaz zannediyorlar. Hâlbuki yani insanların temizliği de, pisliği de aslında kendinedir değil mi? Evlerini

normal, sağlıklı bir kişiye verirken hiç soruyorlar mı? Sen temizlik nasıl yapabilirsin diye. Ben hiç böyle bir şeyle karşılaşmadım. Yani sağlamlardan duymadım ama engelliye ev verdiklerinde; ya adam bana resmen dedi ki 'Sen nasıl çamaşır yıkayacaksın, nasıl temizlik yapacaksın?' Hani orada bir şey diyemiyorsun çünkü evlenmene az kalmış, düğün hazırlıkları var. Tarih koyulmuş falan. Evi bir an önce bulmak zorundasın bütçene göre. Ya hani bir şey diyemiyorsun. Adam diyor ki; 'Camları nasıl sileceksin, bunu nasıl yapacaksın' Yani ev sahipleri bu konuda çok acımasızlar... Sonra baktım gene ayrı muhitte bir tane ev buldum. Altı üstlüydü ev sahibimiz... biz girdiğimizde evin tezgahında, ekmeği kesemezdin. Yani o kadar kirliydi ev. Sonra oraya taşındığımda koltukların üzerlerine çıkıp cam siliyordum, camların kenarlarındaki tozları alıyordum, zaten benim her zaman kapım da açıktır...'Sen engellesin ama sağlam insanlara taş çıkartırsın. Tertemiz evin. Onlar utansınlar vermedikleri için evlerini' diyorlardı ve bugüne kadar ne kiramızda aksaklık yaptık ne de ev temizliğinde bir sorun olmadı" (K45, 41, E).

"Ev tutma şeyimiz biraz sıkıntılı oldu. Evlenmeden önce tuttuk. Kimse ev vermek istemiyor. O sıkıntıyı engelli olmayan hiç kimse anlayamaz. Mesela bir yere gidiyoruz. Adam diyor ki: 'Ben sana evimi veremem, sen nasıl ödeyeceksin, hani ikinizde engellisiniz, nasıl vereceksiniz kirayı' Ben de diyorum ki: 'Siz ilk önce bir bizi kiracı olarak alın. Eğer kirayı atlatırsak bize öyle söyleyin' Yok işte, 'ben güvenemem size' Bizi hep geri gönderiyorlardı. Ev tutana kadar psikolojimiz çok bozulmuştu. Yani her şeyimiz olmuştu ama ev bulma konusunda çok sıkıntı çektik" (E48, 41, E).

Kına/Düğün/Nikah

Evlilik sürecinin son evresini oluşturan kına/düğün/nikâh törenleri, fiziksel engellilerin anlatımlarında önem taşımaktadır. Genellikler anlatılanlar, bu aşamalarda kına/düğün törenlerinin bir gün arayla veya aynı gün içerisinde yapıldığını göstermektedir. Kına/ düğün törenlerinin çoğunlukla mekân olarak kendi ifadeleriyle 'kapının önü' tercih edilmektedir. Bu durum, sahip olunan ekonomik koşulların sınırlılığı ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda gelin alma ve gelini düğün/nikah alanına ulaştırma ritüelini gerçekleştirebilmek için, bir araç kullanımı olarak belediye veya derneklerin tahsis edebildiği "engelli minibüsü" göstergesi, kurumsal boyutuyla evlilik sürecini kapsayan önemli sembolik göstergeler arasında görülmektedir. Bu durum iki evli erkeğin sözleriyle şu şekilde ifade edilmektedir:

"Benim gelin arabam şeydi. Engelli minibüsüydü. Büyükşehir Belediyesi'ne müracaat ettim. Onlar beni fuarın içindeki engelli birimine yönlendirdiler... En kral dört çarpı dört jeep bulurum dedim (gülüyor) ama beni orada kaldıracaklar, kucaklayacaklar, koyacaklar dedim ve dedim o yörenin insanları dedim nuch nuch çekip durmadan bunu söyleyecekler. 'Oğlan yürüme engelli, kız görme engelli. Nasıl edecek? Nasıl yapacaklar?' derler dedim ama asansörlü bir arabayla binip inersem, bunun önüne geçmiş olurum" (E30, 38, E).

"Sağ olsun Buca Belediyesi buradan bize klimalı son sistem bir araç verdi. Güzelce onu burda gelin arabası gibi çiçekle de süsledik. Engelli rampası vardı. Beni buradan aldılar.

Sabah erkenden bir güzel çiçekçide gelin arabası yaptık, onu süsledik. Ondan sonra yazın çok sıcaktı. Kesinlikle ve kesinlikle sağlık problemi yaşadım. Yaşamadım çünkü sağ olsunlar burada son sistem klimalı araç verdiler. Yani çok rahat ettik, çok rahat geldik. Bir engelli olarak böyle kurumların sosyal destekleri büyük ölçüde beni en çok mutlu eden şey oldu. Birisi seni sandalyeden çekerken yardım istemiyorsun çünkü o gün senin en güzel günün. O gün böyle bir insanların sana üzümlere baktığını görmemek seni mutlu ediyor. Buradan güzelce giyindim. Akülü sandalyeme bindim. Gene kimseden yardım yok. Bindim aracıma gittim. Orada güzelce kapının önüne, neşeli bir şekilde, sağlık sorunu olmadan geldik. Gelin ile beraber mesela bir arabaya ya da taksiye binseydi kendisi yani zor olurdu. Çünkü ayakları belden aşağı tutmadığından dolayı” (E41.32, E).

Ayrıca, bazı görüşmelerde düğün ve nikâhın bir arada yapıldığı ya da sadece nikâhın gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır. Burada kişisel tercihlerin yanı sıra ailelerin de etkili olduğu görülmektedir. Nikâh yapmayı yeterli görenler, çoğunlukla ‘Fuar Evlendirme Merkezi’ni kullanmakta ve nikâh sonrası arkadaşlar çevreleri veya yakın tanıdıklarından oluşan bir grupla, kendi tabirleriyle “aralarında”, düğün yerine idame edebilecekleri küçük çapta bir eğlence düzenleyebildikleri de görülebilmektedir. Nikâh konusunun önemli bir bölümünü oluşturan ‘nikâhsız birliktelik’ kavramına vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir.

“Ben bir dönem nikâhsız yaşadım. Şöyle bir sorunum vardı benim. Benim ailem bana kimlik çıkartmadı. Benim okuyamama sebebim de buydu. Aslında kimliğim yoktu. Annem babam bunu dile getirmemden rahatsız oluyor. Ben eşimle tanıştığımda da yoktu. Şöyle söyleyeyim. Ben evlenmek istiyordum onunla. Ailelerimiz karşı çıkıyordu. İş uzuyordu. Biz kendi evimize taşınmaya başlayalım dedik. Hemen hoca nikâhı yaptık. Beklenmedik bir şekilde hayatımızı idame ettirmeye başladık biz. Ondan sonra maddi sıkıntılarımız çok fazla oldu gerçekten. Çocuk oldu. Paraya ihtiyacımız vardı. Eşim eşinin nafakasını veriyordu. Masraf üstlenmişti... O dönem içerisinde kimliğimi çıkarttım ama bir süre nikâh yapmayalım dedim. Bir yıl da nikâhsız oturdum. Evimi aldım. Evimi aldıktan sonra gene istemiyordum açıkçası çünkü benim için gönül bağı önemlidir. Hani nikâh, bir imza bir şey ifade etmiyor benim için. Çünkü öyle bir şey ki, nikâhı nedir? Kadının haklarını savunan bir şeydir ama benim haklarımı zaten benim elime veren bir eşim vardı zaten” (K19.38, E).

“Ben nikâhın çok da önemli olmadığını düşünüyordum. Nişanlandık. Evlendik. Düğün yaptık. Her şey oldu. Sadece resmi nikâh yapmadık. Bunu yapmamızın sebebi de neydi? Daha ilk eşinden boşanma olmamıştı. Ayrılmışlardı ama boşanma olmamıştı. Hem böyle iyiydi. Hem de benim için imza önemli değildi. Yani ama çocuk olduktan sonra artık önemli olduğunu fark ettik. Yani resmi olarak bir nikâhımızın olması gerektiğini fark ettik ama ondan sonra da nüfus çıkabiliyormuş. Kimlik çıkabiliyormuş. Yani illa ki nikâh yapmana da gerek yokmuş. Çocuğumun kimliğini de çıkardıktan sonra sorun olmadı. Yani böyle bir kanun var. Siz resmi nikâhınızı yapmasanız bile çıkıyor ama doğum raporu olması gerekiyor. Normalde hastanede doğum yapmış, babası var, annesi var falan doğum raporuyla gidiyorsun. Sonuçta kimliğini çıkarabiliyorsun” (K31.38, Bo).

Bu anlatılanların sonucunda ortaya çıkan nikâhsız birliktelik kavramı, kentsel yaşamla birlikte ele alındığında anlam kazanmaktadır. Çünkü nikâhsız birlikteliklerin çoğunlukla görüldüğü yerler kentler olarak görülmektedir. Kırsal kesimlerde görülen nikâhsız birlikteliklerin hoca nikâhı esasına dayanıldığı söylenebilir. Anlatılanlar arasında kentsel yaşamda da nikâhsız birlikteliğin "hoca nikâhı" esasında yapıldığı görülmüştür. Fakat kent kültürünün getirdiği kendi ifadeleriyle "*Hani nikâh, bir imza bir şey ifade etmiyor benim için*" düşüncesi bu birlikteliği farklı olarak anlamlandırmıştır. Ayrıca nikâhsız birlikteliğin sonuçlarından biri olan çocuğun "kimlik" sorununun yasal düzenlemelerle çözüldüğü vurgulanmıştır. Anlatılanlar nikâhsızlığı, engelli kadın için veya engelli aile için evli biriyle birlikteliği kabul etme, ekonomik yükümlülük almak istememe gibi ekonomik ve sosyal etkenler temelinde ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan engellilik durumunun rasyonalize ediliyor olması durumu da, duygu bağına daha az önem verilme zorunluluğunun oluşması ile ilişkilendirilebilir.

Yedinci Bölüm

Fiziksel Engellilerin Aile Yaşamı

Aile yapısının temel unsurlarından birini aktörler oluşturmaktadır. Aktörler denilince, belirli bir mekan üzerindeki sosyal kişiler, gruplar ve örgütler akla gelmektedir. Aktör, aile fertlerinin statüsü ve üstlendiği rolleri ile düşünülmelidir. Her aktörün toplumsal yapı içinde üstlendiği roller olduğu gibi roller de statülere göre belirlenir. Ailenin bir iletişim sistemi olmasına statüler, roller ve rolleri yerine getiren aktörler imkân verir. Çekirdek ailede anne, baba, çocuk birincil aktörlerdir. Geniş ailelerde bu aktörlerin sayısı ve türü artabilmektedir. Böyle bir durumda ikinci düzey akrabalar da aktörlerden birisi haline gelebilmektedir (Poloma, 1993, s.150-153). Bu bağlamda, yapılan araştırmanın verileri, fiziksel engellilerin aile türü olarak çekirdek aile yapısını işaret etmektedir.

Tüm toplumlarda ailenin birbiriyle bağlantılı olarak cinsel, ekonomik, üreme ve yetiştirme işlevlerden oluşan dört işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Aile; akrabalık grupları, kabile vs. gibi daha geniş bir toplumsal kümeye gömülmüş olabilir ve başka işlevleri de olabilir. Tüm toplumlarda bu dört işlevi, aileden başka birimin yerine getirdiği görülmez. Toplumsal ve tarihsel olarak modern toplumun bir ürünü olarak bilinen ve bu işlevleri yerine getiren çekirdek aile yapısı da baskın bir aile türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aile türü, batılı modern toplumların ve bu toplumların etkisiyle modernleşen toplumların aile yapısını dile getirmektedir. Fakat modern toplumlarda da farklı aile yapıları görülebilmektedir (Canatan, 2013, s. 60). Bu ifadeden hareketle engelli aile türünün modern toplumların bir ürünü olarak farklı bir aile yapısını oluşturduğu söylenebilir. Oluşan bu yeni aile türünün yerine getirdiği işlevler benzerlik göstermekle birlikte bu işlevler çeşitlendirilebilir.

Günümüz dünyasında ailenin konumu hızla değişmekte, roller, fonksiyonlar ve yapısal faktörler yeniden inşa edilmektedir. Yeni aile yapıları, türlü koşulların etkisiyle hızla dönüşmektedir. Gerçekte rol ve işlevler el değiştirmiş, aile yeni bir strüktürle 'insan' ve 'toplumsal' konumunu özgül şart ve eylemlerin ağırlığı karşısında bir kere daha esastan inşa etmeye yönelmiştir.

Burada ailenin kendisini yeniden üreten dinamizminden ve onu her türlü dışsal etkiyle karşı karşıya getiren mevcut ağırlıkların varlığından söz etmek gerekmektedir (Subaşı, 2014, s.101-102). Toplumsal değişim ve dönüşümler, aile gibi bir dinamik kavramı da içerisinde dönüştürerek günümüzde fiziksel engellilerin evlenerek aile inşa etmesini bu dinamizm içinde mümkün kılmaktadır.

Belli bir örgütlü zamana ve mekâna dayanan evlilikler, ailenin de temeli sayılmaktadır. Aile yaşamında ise, evlilik sonrasında ev içinde kurulan bir dünyevilikte yaşayan aktörlerin dinamik yaşantısını kapsadığı söylenebilir. Aktörler, bu yeni kurulan yapıda ‘fiziksel engelliler’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aktörlerin aile bağlamında, ev içi yaşam tarzları, ev dışı aktiviteleri ve ilişkileri ve kentsel yaşama katılım durumları çalışmanın bu bölümünün alt temalarını oluşturmaktadır. Bu bölümde amaçlanan, fiziksel engellilerin aile inşa sürecinde neleri nasıl yaşadıklarını diğer bir deyişle aile yaşantılarını anlamaktır.

Nesnel bir gerçeklik olan toplum, insana ikamet etmesi için bir dünya temin etmektedir. Bu dünya, içerisine bir dizi olaylar şeklinde yayılan bireysel özyaşamöyküsünü kuşatır. Gerçekten de bir bireyin özel biyografisi, sadece toplumsal dünyanın anlamlı yapıları içerisinde kavranabildiği ölçüde nesnel olarak gerçek olabilmektedir. Başka bir deyişle, bireyin özel hayatı, kendine olduğu kadar başkalarına da ancak bizatihi nesnel gerçekliğin niteliğine sahip bir toplumsal dünya içerisine yerleştirildiği zaman nesnel bir gerçeklik olarak görülür (Berger, 2005, s.49-50).

Bu tarihsel ve toplumsal gerçeklik içerisinde “ev” ailede bireylerin ortak kullandığı fiziki bir mekân olarak konumlanmıştır. Bir fiziki mekân olarak ev, içerisinde aile bireylerin aynı alanda paylaşımlarını inşa etmektedir. Hem fiziki bir mekân olması yönüyle hem de sembolik anlam taşımasıyla ev, içerisinde sadece aile bireylerinin yaşam koşullarını idame ettirdikleri fiziki bir mekân değil aynı zamanda aile üyeleri arasında sosyal ilişkileri düzenleyen ve ilişkilerin tecrübe edilmesini sağlayan sosyal rolleri düzenleyici bir unsur olarak da görülebilir. Bu bölümü içeren ana temalardan *ilki olan ev içi yaşam koşulları*; cinsel yaşamları, çocuk bakım koşulları, ev içi rol düzenlilikleri, ev içi fiziki durumlar ve *ikincisi olan aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkiler*; karı-koca ilişkileri, çocuklar ile ilişkiler, kayınbaba/kayınvalide ilişkileri ve akrabalık ilişkileri olarak belirlenen alt temaları içermektedir.

Ev İçi Yaşam Koşulları

Fiili yaşantı içinde kurumlar genellikle dikkate değer sayıda insanı ihtiva eden kolektivitelerde tezahür etmektedir. Kurumlaşma zaman içerisinde süregelen her sosyal durumun başlangıcında nüve olarak mevcut bulunmaktadır. Fakat iki kişinin etkileşime girdiği durumlarda dahi kurumlaşmış karşılıklı tipleş-

tirme süreçlerinin ortaya çıkabileceğini vurgulamak mümkün olmaktadır. Tamamen farklı dünyalardan gelen iki kişinin etkileşimi ise, sosyal süreçte kendilerini biçimlendirmektedir. Etkileşimlerin akış içerisinde olduğu karşılıklı tiplendirmeler, spesifik davranış örüntüleri içinde ifade edilmekte ve roller oynanmaya başlanmaktadır. Böylece karşılıklı olarak tiplendirilmiş bir eylemler toplamı ortaya çıkacaktır ve bu eylemlerden her birinin roller içerisinde mutataştırıldığı durumlarda, bunların bazıları ayrı ayrı bazıları da bir arada icra edilmektedir. Onların bir aradaki hayatı artık genişlemekte olan kabul edilmiş rutinler alanıyla tanımlanmaktadır. Sürüp giden şeylerin gündelik hayat sıradanlığı, etkileşimleri sabitlemede bir art alan inşa etmektedir. Bu inşa, sırası geldiğinde yüksek bir dikkat düzeyini gerektiren yeniliklerin önünü açmak suretiyle işbölümünü mümkün kılmaktadır. İşbölümü ve yenilikler, her iki bireyin ortak art alanını daha da genişletmek suretiyle yeni mutataştırmalara yol açmaktadır. Başka bir deyişle, kapsam alanı genişleyen kurumsal bir düzenin köklerini içinde taşıyan sosyal bir dünya inşa ediliyor olmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.84-87).

Bu inşa edilen sosyal dünyada kurumlaşma, fiziksel engelliler açısından ev içi yaşamlarında cinsellik, çocuk bakımı, rol düzenlilikleri ve evin fiziki yapı unsurlarıyla ortaya çıkmaktadır. Evlilik ile bir araya gelen eşler arasındaki etkileşimin ilk olarak cinsel yaşamlarında vuku bulduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu etkileşim sonrasında eşlerin çocuk sahibi olması ve onların bakımını üstlenmesi ile yeni bir işbölümü art alanı oluşmaktadır. Çünkü çocuk sahibi olan evli fiziksel engellilerin durumu niteliksel olarak değişmekte, süregelen etkileşimin karakteri farklılaşmaktadır. Bu etkileşime çocuk faktörü ve başka bireyler eklendikçe ilişkiler karmaşılaşmaktadır. Böylece, bu kurumsal dünya ötekilere de sirayet etmektedir. Bu etkileşimin gerçekleştiği evin fiziki yapısı da, önemli bir öge olarak yaşamlarını etkilemektedir. Yani fiziksel engellilerin tecrübe ettiği kurumlaşmanın, iki kişinin oluşturduğu mutataştırmalar ve tiplendirmelerin dışına çıkmadığı ve onların dışsal ve zorlayıcı bir olgu biçiminde karşılaştığı bir gerçeklik olarak tecrübe edilerek dünyalarının inşa edildiği söylenebilir.

Cinsellik

Berger (2005), toplumsal nesnelliğin onun tüm ögesel unsurlarını içine aldığını söylemektedir. Ona göre, her ne kadar onlar ve bu dünyaya aynı zamanda insan ürünleri olmaktan başka bir şey olmasalar da kurumlar, roller ve kimlikler toplumsal dünyada nesnel birer gerçek fenomen olarak yerlerini almaktadır. Ayrıca, muayyen bir toplumda insan cinselliğinin kurumsallaşması demek olan aile, nesnel bir gerçeklik olarak yaşamakta ve idrak edilmektedir. Toplumun cinsellik konusunu aile yaşamı içerisinde ele alma eğiliminde olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda evlilik öncesi cinsellik konusunun henüz toplumda kurumsallaşmadığını söylemek mümkündür. Fiziksel engellilerde de bu durum benzer bir şekil alarak cinsellik evlilik yolu ile inşa edilmekte ve aile yaşamının önemli bir pratiği olarak yerini almaktadır. Cinselliğin yaşanabilmesi için evlilik gibi meşru bir sebep onların ihtiyaçlarını karşılamalarında önemli görünmektedir.

Görüşülen boşanmış bir kadın “evlilik öncesi cinsellik” ile ilgili düşüncelerini toplumun geleneksel ahlak nosyonlarına dayandırarak şunları söylemiştir:

“Şimdi bizim toplumumuzda biliyorsunuz. Engelli, engelsiz cinsel bir açlık var. O da nedir mesela bizim toplumumuzda evlenmeden cinsel birliktelik yapamıyorsun. Evet ben çok cinselliği isteyen birisiydim yani ama biz cinsellik yapamayan bir toplumuz...Şu anda biliyorsunuz yani toplumumuz o kadar rahat değil evlilik öncesi cinsel beraberliği çok rahat yaşayamıyorsun. Yani haa şimdi ayrı mesele ama o zamanlar daha farklı birlikteliklerde tabularınız var. O toplumun insanısınız yani bu toplumsal baskının engellilik ile alakası yok. O zaman namus kavramları daha fazla ayıplar, yasaklar, günahlar daha fazla. Engelsiz bir insan için de evlilik öncesi bir beraberlik çok görülen bir şey değil. Hatta görülse bile iyi kabul edilmeyen bir şey. Engelliler için de aynı. Çok değişen bir şey yok sonuçta” (K3. 38, Bo).

Burada cinselliğe ‘engellilik ile alakası’ olmayan bir edim olarak anlam yüklediği görülmektedir. Kadının burada kendisini cinsel olarak ‘bağımsız’ ve ‘özgür’ görmek istediği “cinselliği isteyen birisiydim yani ama biz cinsellik yapamayan bir toplumuz” ifadesi ile cinsellikte farklı ölçütlerin olmasının istendiğine işaret edilmektedir. Fakat toplumun geleneksel kısıtlamalarının evlilik öncesi cinselliği engelli olan veya olmayan ayrımı olmaksızın ötediği kaçınılmaz bir gerçek olarak göz önüne sermektedir.

Anlatılanlarda cinselliğe ilişkin çoğunlukla “ilk gece” deneyimlerini paylaşarak söze başlandığı gözlemlenmiştir. Bu durum esasında geleneksel olarak onaylanmış evlilik ile cinselliğin gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, geleneksel toplumlarda ‘bekâret’ olgusu ilk geceyi kilit bir kavram yapmaktadır. Anlatılanlar görüşmeye katılan sadece kadınların, cinselliğe yönelik deneyimlerini ilk geceden başlayarak anlattıklarını göstermiştir. Böylece kadınların yaşadıkları cinselliğe, kendi değerlerini bağdaştırarak toplumsal olarak onaylanmış geleneksel normlar etrafında hareket ettikleri yorumu yapılabilir.

“...şimdi tabi ben de engelliyim hani bu şey yapıyo. (u) hani bir yerini acıtır mıyım? gibisine tedbirli davranıyo. Eee ondan sonra (u) bu benim kız olduğumu bilmiyomuş... Biz de anne ya da baba böyle konuşmalar olmazdı. Bizim zamanımızda öyleydi utanırdık yani böyle bir şey konuşulduğu zaman. Yani o anda zaten alkolün verdiği etkiden de dolayı bir cesaretimden dolayı mıdır nedir ya o an işte bi şeyler oldu bitti derkene ya zaten şey yaptı. Eşim dedi sen kızmışsın dedi yani ben de evet yani ben hiçkimseyle birlikte olmadım ki dedim. Sonra iş-

te alınımdan falan öptü beni falan derken ilk gecemiz böyle olmuştu yani. Belki alkol olmasaydı zor geçebilirdi çünkü bir utanççılık ben çok utanış biriyim” (K3,54, E).

“Komşularım benim dediler ayy dediler, sen çok çıtı pıtısın işte damat çok hareketli böyle şey çekeceğin var. Cinsel olarak yetebilecek misin? Onlar beni eksik görüyorlardı. Mesela teyzemler o gün çok korkmuşlar. Daha sonra ilk geceden çok korkmuşlar daha sonraki zamanlarda bunu benimle paylaştılar. Ayy hadi hadi ilk geceyi atlattım. Biz çok korkmuştuk. Niye korktunuz? Ne var yani? Giyotine gitmiyorum (kahkaha atıyor). Her evlenen kişinin yaşadıklarını yaşayacağım. Yani ne olabilir ki? Bu şekilde anlam verememiştım. Biz çok korkmuştuk. İşte hastanelik olacaksın dedi. Ne alaka yani yam yam mı sanki sonuçta o da bizim gibi bir insan (kahkaha atıyor). Yani herhalde onu coşkulu, hareketli halini ne bileyim cinsel yönden onun daha böyle şey olduğunu düşündüler” (K3, 50, E).

“Gelinliği giymek güzeldi.. Ama ilk gecem güzel olmadı. O şeyde yaşadığımız cinsellik güzel olmadı. Yani o odaya girdiğimiz zaman yaşadığımız o cinsellik falan iyi olmadı. Çünkü bir deneyim yok yani karşıdaki insanda. Sadece seks işçilerinin yaşadığı bir yere gitmiş bir insan. Dolayısıyla sağlıklı bir cinsel hayatı onun da olmamış. Yani toplumumuzda birçok erkek, isterse engelsiz olsun yani fark etmiyor. İlk deneyimlerini nereden alıyorlar? Seks işçilerinin olduğu yerlerde alıyorlar. Çünkü böyle bir ortam sağlanmıyor” (K31, 38, Bo).

Tarih bedenleri inşa ettiği gibi birtakım bedenleri de dışa atmış ve onları anlaşılabilirliğin sınırlarında konumlandırmıştır. Anlaşılabilirliğin sınırındaki bedenler anlaşılamadıklarında sokaklara, kuytulara kavuşmaktadır. Kavuştukları yerlere çağrılmakta, haksızca yargılanıp şiddete uğramaktadır. Bedeni anlaşılır olan sokaklara çıktıklarında bir muamma gibi beliren bu bedenler, çıktığı bela yolunda ivedilikle reddedilmeye ve aşağılanmaya dönen bir güruhun hedefi olabilmektedir. Reddetmenin itme, gülümsemenin alay muamelesine dönüşümü, anlaşılabilirliğin sınırında inşa edilmiş bedenlerin aynı zamanda bir yeniden anlamlandırma imkânını açtığı, kendilerini kuran yasaya itiraz edebilme imkânının mekânı olduğu görülmektedir (Direk, 2015, s.69). Bu durum esasında fiziksel engellilerin bedenine yönelik kültürel olarak yapılan tanımlamaların cinsellik aracılığıyla yeniden anlamlandırılması yönünden benzerlik göstermektedir. Görüşülen kişilerin bir kısmının paylaştıkları düşünceler, bu bağlamda anlatılanları örnekler niteliktedir:

“Ya bizim toplumumuz maalesef engelli deyince özellikle iki engellinin ben çok duydum bunu dışarda. Şey derler mesela, biz seni engelli görmüyoruz ama! Sakın yanlış anlamayın ama bazı arkadaşlar azmış tekeler gibi kısa sürede evlenip boşanırlar. Bu niyetle evlenen insanlar da var. Değil (!)... Tabii ki fiziki şartları, sağlıklı bir insana göre yatak ilişkisi, farklı olabilir. Tabii ki normalde de fiziki olarak sağlıklı insanlardan farklı olan insanlar, ilişkide de fiziki olarak farkı oluyor. Benim hiç korkum olmadı. Benim sağlıklı insanlarla flört zamanlarım da oldu” (E18.38, N).

"Vallahi yeme içme ne kadar önemliyse, o kadar önemli. Belki de en kolay olan iş bu ya! Çünkü bir de yemekten içmekten nasıl fedakârlık yapamıyorsan, bu da hayatın bir parçası yani. Dünyanın yaratılışı bunun üstüne. En küçük bir karıncadan tutun da en büyük yani file kadar. Bir müddet sonra fili eşinden ayrı tutun, ondaki siniri hiçbir hendek tutamaz. İhtiyacını karşılama da yeme içme gibi zaruri bir ihtiyaç... Ufak yaşтайken bana sormuşlardı. Yani tamam tekerlekli sandalyedeyim. Ama birader diyorlardı. Cinsel hayatın nasıl gidiyor? Valla ufacak, on yaşındaki çocuğa sorulacak sorular mı yani bunlar? Hani yani insanlar da şöyle bir şey var. Yanlış bir anlama var. Tekerlekli sandalyeli bir kişinin zannediyorlar ki, hiçbir uzvu çalışmıyor. Yok yani bu değil çünkü omurilik felçli olup çok farklı insanlar var. Nasıl diyeyim ki omurilik felçinde kiminin elleri çalışıyor fakat cinsel organı çalışmıyor. Ama kiminin ise eller çalışmıyor ama cinsellikte bir sıkıntısı yok. O yüzden bunların hepsi farklı bir olay. Fakat mutlaka buna bir çözüm bulunmalı" (E36, 53, Bo).

Bu anlatılanlarda da görüldüğü gibi, fiziksel engellilere yönelik olumsuz yargılar onların yaşamlarında, ilişkilerinde zorlanırsa da, bu konudaki farklı olmayan gereksinimlerini, duygularını yaşama talebi açıkça dillendirilmektedir. Bu durum onların hem sosyal hem de ruhsal olarak gelişim göstermelerini ve topluma uyumunu mümkün kılabilmektedir. Cinselliği engellilerde yok saymak kadar, sadece fizyolojik bir ihtiyaç olarak değerlendirmek de doğru bir yaklaşım sayılmamaktadır. Cinselliğin engellilerde haklar ve özgürlükler kapsamında ele alınması gerekli ve önemli görülmektedir (Bilge vd., 2013, s.12).

"Tabi ki çok farklı bir duygu. Gerçekten!...böyle hareketli yatmaya çok alışmış biri olarak iki kişiyle yatağı paylaşmak çok farklı. Hiçbir sıkıntımız yok. Çok güzel gidiyor. Bir evlilik için önemi veya bir erkek eş için önemi çok fazla. Çok fazla ve şuna inanmışımdır. Birlikte bir ilişkinin olmadığı yuvaların çok böyle çatırdadığını ya da yıkıldıklarına şahit olmuştumdur. Yani cinsellik, evlilik hayatında çok ön planda. Aslında engelli olmayanlarla hiçbir fark yok. Normal, nasıl sağlıklı kişilerin cinsel hayatları varsa bizimki de aynı şekilde" (K27, 49, E).

"Valla cinsellik ekmek gibi su gibi bir şey. Yani bu bir ihtiyaç. Ben mesela tam olarak, tam olarak değil %80 olarak belden aşağısını hissetmeyen bir erkek, bir birey olarak kesinlikle ve kesinlikle ben bunun iki günde, günde bir ihtiyacını duyuyorum. Yani bu şey hariç, sarılmadır, öpmedir, koklaşmadır. Bunun ihtiyacı zaten vardır insanlarda. Duygusal birliktelik haricinde ben sürekli bunun ihtiyacını duyuyorum...Vallahi ben koltukaltından aşağısı komple felçli bir insan olarak cinsellikten çok zevk alıyorum. Yani bana çok keyifli geliyor. Mesela erde ben çoğu zaman cinsel aktivite yapılmasını isteyen bir insanım ama sonuçta eşim de omurilik felçli ama hiç alakası yok. Zorlanmalık bir durum yok. Ben şunu hissediyorum, cinsel birlikteliklerden sonra, kadınlık hormonları ile alakalı olarak mı kesinlikle daha neşeli oluyor. Daha mutlu oluyor. Daha sohbetli oluyor. Daha güler yüzlü oluyor. Durum bu" (E41, 32, E).

Toplumsal yaşamın sorunlarıyla her anlamda karşı karşıya gelmek durumunda kalan fiziksel engelliler, özel yaşamlarında cinselliğe yönelik pratik-

lerini idealize ederek farksız olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Diğer yandan, engellilik durumları eş tercihlerini de etkileyebilmektedir.

“Cinsellik anlamında yani çünkü bilmiyorum ama yani artık insanların baskısı ama şimdi toplumumuzda şöyle bir şey var engelli kız ve engelli erkek evlenemez ya da afedersin kadınlığını ya da erkekliliğini cinsellik açısından kadınlığını, erkekliliğini yaşayamaz gibi bir şey var. O yüzden baktım sonra hatta düşündüm. Ya dedim toplum açısından öyle söylensin anladım ama hani şunları da düşündüm. Ben engeliyim. Karşıma gelecek kişi engelli. Hangimiz hangimize bakacağız. Ben mi ona bakabileceğim o mu bana bakacak ve her zaman benim başımda ya da onun başında annesi, babası olmayacak. Yani anneler babalar öldükten sonra yine bir şekilde ha bu mantıklı yönden bana doğru gelen bir şey. Hani seversin sevdiğin için katlanırsın. Ama bizim bakıma ihtiyacımız var. Birinin illaki bakması gerekiyor. Yani biri engelli ise diğerinin sağlıklı olması gerekiyor diye düşünüyorum. Bu herkes için geçerli değil. Bazı engelliler kendi ihtiyaçlarını kendileri giderebiliyorlar” (K14, 30, N).

Burada nişanlı bir kadının “hangimiz hangimize bakacağız” ifadesi hem birlikte yaşam koşulları hem de cinsellik açısından aktiflik ve paylaşımın ön planda olmasının istenmesi ile engelli olmayan eşin daha cazip geldiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle engel durumlarının ağır olması çözüm üretme yolu olarak rasyonel düşüncelerine neden olmaktadır.

Çocuk Bakımı

Ailenin insan toplumları için temel bir örgütlenme biçimi olmasında, insan yavrusunun uzun süreli bir bakıma ihtiyacının olması ve çocuğun yetişkinliğe, biyolojik donarımının sunduğu yeteneklerin ötesinde, bir soyutlama ve üretme etkinliği yoluyla hazırlanması gereği rol oynamaktadır. Modernleşen toplumlarda, ekonomik işlevlerinden arınan aile kurumu, artık daha çok çocuğun veya çocukların kültürleme yoluyla sosyalizasyonu temelinde işlevsel olmaktadır. Çocuk bakımı, bu sosyalizasyonun öncesinde oldukça zaman alıcı ve meşakkatli bir süreci içermektedir. Çünkü bu süreç hamileliğe hazır olma, hamilelik, doğum ve doğum sonrası bakım dönemlerini kapsamaktadır (Çabuk, 2011, s.3). Engelli olmayan kadınlar için dahi zorluklarla ve yardımlarla geçen bu dönemlerin engelli kadınlar açısından daha fazla sıkıntılı ve zor geçtiği söylenebilir. Ayrıca saha araştırmasının bu konuda bazı anlatılanlar değerlendirmiş ve değerlendirme sonucu olarak fiziksel engelli kadınlar, “annelik” özelemlerini giderebilmeyi, evlilik ile anlamlandırmış ve bunun sonucunda aile inşa etmişlerdir.

“Anne olmayı çok istiyordum... Hatta evlenmesem bile bir çocuğu evlatlık alabilir miyim? Hani belki çocuğum olmayabilir diye düşünüyordum. Bazen evlatlık da olabilir diye düşünüyordum ama annelik daha ağır basıyordu. Evlilikten daha ağırdı. Ben her zaman bunu eşime de söylerim zaten (kahkaha atıyor)” (K35, 61, E).

"...o kadar arzu etmiştim ki anneliği. ben çok ağır üç ameliyat yaşadım. Onlardan sonra Rabbim nasip etti. O dönemler çok zor dönemlerdi. Eşimle ilgili değil. Çevre sizi yeteri kadar yıpratıyor zaten. Yani bunu her çocuğu olmayan ailelere de yapıyorlar. Fakat bizim bir farkımız da ha kendisi zaten özürlü ya, çocuk doğuramıyor ya da o kadar farklı yıpratıyorlar ki, her şeyde var mı? oldu mu? hamile kaldım mı? Sürekli sizi sözleriyle yıpratıyorlar. Yani bazen öyle bir hale geliyorsunuz ki duymamaya, aldırış etmemeye başlıyorsunuz. Böyle dönem dönem bazen bardak dolup taşıyor. Son haddine geliyor. Oturup ağlıyorsunuz veya saygısız bile olabiliyorsunuz. Zaten bir yaramız var. O yaramız sürekli kanatlıyor ve iyileşmiyor...Sürekli zaten doktorların tedavisi altında olduğum için tahlil sonuçlarından belli oldu hamileliğim, inanmadım. Böyle bir dokuz ay fanusun içinde yaşattılar beni. Çok güzel, inanılmaz bir gururdu yani o. Hani bazı konuşanlara karşı sanki intikam almış gibi, işte o topluma girmek, yürümek, o bile farklı bir gurur yani" (Kz.49, E).

Çocuk bakım sürecinin ilk evresini oluşturan 'hamile kalabilme potansiyeli' ile ilgili görüşülen bazı kadınların sözlerinde, engellilik durumları nedeniyle çekincelerinin olduğu gözlemlenmiştir. Nişanlı bir kadının "Başma ufacak şey geldiğinde, ben yanımda kimse olmadan dışarı çıkamıyorum" ve "ben hareketsizim" sözleri bu endişelerin kaynağını gösterir niteliktedir.

"Yani çocuğumun olmasını bende istiyorum ama yani onun geleceği için, anne özlemini yaşamak istemem. Hani onu doğurmak çok kolaydır. Evet ayaklandırmak da çok kolaydır. Yattığın yerden onu beslemek çok kolaydır ama onun okul dönemi, yani her istediğinde yanında olamazsam. Başma ufacak şey geldiğinde, ben yanımda kimse olmadan dışarı çıkamıyorum. Yani onun o anda yanında olamazsam bu beni üzer, çocuğumu üzer. Bu yüzden çocuk yapmayı düşünmüyorum. Yani doğumdan, şöyle kendimle ilgili bir korkum yok ama ona bir zarar gelmesin. Çünkü ben hareketsizim. Yani karnımda ne kadar gelişir, ne kadar gelişmez, erken doğum mu olur, ya bu sefer onun yaşama şansı nedir? Ya sonuçta bir candan bahsediyorum. Onun hayatını riske atmak istemem" (K14.30, N).

Bu endişelerin giderilmesi ve bunun için neleri, nasıl yapabilecekleri konusunda, çoğunlukla çözüm olarak tıbbi öneri ve destek almayı tercih etikleri görülmüştür. Evli bir kadının, skolyoz nedeniyle hamile kalabilme potansiyeli hakkında tıbbi hizmetler aracılığıyla bilgi edinmesi durumu şu şekilde ifade edilmiştir:

"Ben çocuk yapabilir miyim diye sormuştum sende kalça çıkıklığı var dediler. O nedenden dolayı kalçada hani yamukluk oluyor ya o yüzden dedi. Sezaryen olur dedi. Hamilelik sürecini de ortopedi ile kadın doğum bir arada götürür dedi. Benim arkamda sırtında skolyoz var. Hamilelik döneminde daha çok eğilme olacak o da daha çok baskı yapacak. Ya dediler ki önce, skolyoz hamilelik dönemine kadar eğilir. Bana zararı ne kadar olur. Onu ölçüme gittim... Doktorum bana sadece şunu dedi. Sen nefes aldığın sürece sorun yok dedi. Yeter ki nefesinde sorun olmasın. Onun dışında hamilelik değerlerinde, aşamalarında sadece nefes ölçümü yaptıracağım sana dedi. O kadar" (K4s.41, E).

Hamile kalabilme potansiyelini etkileyebilecek bir başka durum olarak karşımıza 'yaş faktörü' çıkmaktadır. Yapılan görüşmeler, bazı fiziksel engellilerin ileri yaşlarda evlendiklerini göstermiştir. İleri yaşlarda evliliğin yapılması nedeniyle hamile kalabilme olasılığını düşürebilmektedir. Hem yaş faktörü nedeniyle hem de "çocuğun da yükünü taşıyabilir miyim" endişesiyle çocuk sahibi olma düşüncesinde tereddüt içinde kaldıkları görülmektedir. Görüşülen evli bir kadın, çocuk durumu ile ilgili soru sorulduğunda tebessüm içerisinde "köpeğim var" yanıtını vermiştir. Yaşı itibariyle çocuk sahibi olamayan kadının ifadesine aşağıda şu şekilde yer verilmiştir:

"Çok erken yaşlarda normal evlilik yaşlarında (gülüyor) olsaydım (ıı) bi çocuk sahibi olmayı isterdim ama bu yaştan sonra bir çocuk sahibi olmam benim için artık imkansız bişey haa bi çocuğun da yükünü taşıyabilir miyim bilemiyorum ama tabi kadınlık duyguları ön plana çıktığında herkesin bir anne olma duygusunu yaşamak ister derler ya erken yaşlarda evlenmiş olsaydım bir evlat sahibi olmayı isterdim tabi ki işte biz de o duyguları hayvanlar sayesinde sahiplenerek şey yapıyoruz artık" (K6.55, E).

Hamilelik esnasında 'düşük yapma' olasılığı genellikle görülebilen bir olay olmaktadır. Fakat bu olasılığın fiziksel engelli kadınlarda çoğunlukla engellilik durumlarından kaynaklandığı görülmektedir. Bunun dışında düşük yapılmasına neden olan engellilik dışında ortaya çıkan faktörler de ifade edilmiştir.

"Hamile kaldım üç aylıktı bebeğim (eee) çok güzel gidiyordu herşey bebeğimi düşük yaptım. İlk bebeğimdi (iç çekiyor) sonra altı yedi ay sonra yine hamile olduğumu öğrendim sonra iki buçuk aylık olduğumu öğrendim. Doktora dedim bu nedir dedim benim ümitlerim hep kuruyor, çocuğum olacak derken vefat ediyor, şey düşük yapıyorum (ıı) ne oluyo bu dedim. Hemen araştırdılar ettiler. Benim kanımda bir uyusukluk varmış çocuğu içerde boğuyor dedi doktor. Bunun engelliliğimle hiçbir alakası yok ama ben de ilk başta ondan korktum dedim. Böyle bir şeyse hani, hiç kalkışmayalım, ziyan olmasın dedim. Ondan sonra dokuz ay boyunca iğne vurundum" (K2.44, E).

"...diğer çocuğuma hamile kaldım erkekti. Onun ki biraz zordu (ağlıyor). Dört ay geçtikten sonra vücudumda sızılar hissettim. Boğazına kordon dolaşmış. Beni hemen şeye aldılar, sezeryana aldılar. Çocuğumu daha fazla taşıyamadım. Sezeryanla çocuğumu aldılar. Yani dört günde yaşadı. Sonra da öldü. Ondan sonra da bir daha çocuk istemedik. Eşim eğer bana zarar geleceksen ve bir daha üzüleceksem yapmamamız gerektiğini söyledi" (K15.54, D).

"Resmi nikâhtan çok önce eşim hamileydi. Bizim düğünümüzden bir hafta sonra hanımın günü geçti. Biz hastaneye gittik. Altı haftalık eşin hamile dediler. Eşim düğünde üç haftalık hamileydi ama bundan bizim haberimiz yoktu. Ama o evladımızı kaybettik biz. Eşim düşük yaptı. O evladımızı kaybettik. Doktorlarımızın bize dediği şu, ilk önce ana rahmindeyken bu çocuk bir tarafı eksik olarak dünyaya gelmiş. Bilmiyorum, belki beyninde prob-

lem vardı, belki iç organları yetmezliğinden dolayı, vücut engelli, bir hamileliği kabul etmez, dışarıya iter dedi" (E30.38, E).

Hamilelik süreci, bu süreci yaşayan veya yaşayacak olan tüm kadınların için geçilmesi zor olan bir aşama olarak görülmektedir. Fakat engelli olmayan kadınlardan farklı olarak engelli kadınlar bu süreçte daha dayanıklı tavırlar sergileyebilmektedir. Bu durum için, engellilerin sağlık durumlarından kaynaklı geçirdikleri bir dizi operasyonların ağrı eşiklerini etkilediği yorumu yapılabilir. Bunun haricinde, karşılaştıkları sorunlara buldukları farklı çözüm yolları dikkat çekicidir. En çarpıcı örneği, bir evli kadının "çoğunlukla altıma bez bezledim. Yetişkin bezlerinden aldım. Bezledim çünkü hamilelik durumundan sonra hiç tutamadım. Bezlerin daha temiz olacağını düşündüm kendim açısından ve çevrem açısından. O yüzden hep bez bezledim" (K2.44, E) sözlerinde görülmektedir.

Sorunlar bazen engellilerin kendi ürettikleri çözüm yollarıyla halledilemeyecek kadar kurumsal bir nitelikte ortaya çıkabilmektedir. Burada ise karşılarına hastane koşulları, kadın doğum poliklinikleri ile jinekolog, ortopedist ve diğer sağlık çalışanlarının tutum ve davranışları gibi sağlık alanını ilgilendiren birtakım engeller öne çıkmaktadır. Yapılan görüşmelerde anlatılanlar, engelli kadınların hamilelik süreçlerinde en çok sağlık kuruluşları ve sağlık çalışanları tarafından mağdur edildiklerine işaret etmektedir. Özellikle kadınların hamilelikte kontrol amaçlı gittikleri kadın doğum polikliniklerinde "genital ultrason" çekilememesi ve jinokolojik problemlerin çözümünün bu nedenle sekteye uğraması durumu görüşülen evli bir kadının sözleri ile şu şekilde ifade edilmiştir:

"Engelliler için özellikle onu anlatayım. Ben kadın doğuma gittiğimde mesela hani genital ultrason çekiliyor... Özellikle o masa çok yüksekti. Mesela doktor bana evli misin diye sordu. Baktım o masa çok yüksek. Ablamlar için çok zor olacak benim için de çok zor olacak tabi ki oraya çıkmak. Ben hani dedim ki, bekârim. O da açıkçası benim hiç evlenmediğini zannedip vajinal ultrason değil de normal genç kızlara yapılan karından çekilen ultrasonu çekti. Ben oraya katiyen yardımla bile çok zorlanırdım. Yani zaten diğerinde bile sedyeye çıkarken beni kucaklayıp o şekilde koyuyor ablamlar, yakınlarım. Ona hiç bir şekilde muayene olmadım" (K30.48, E).

"Jinekolog muayenesi engellilere göre değil. Şimdi, Allah göstermesin eşime bir şey olsa, benim asla böyle bir muayeneye gitme şansım yok. Bu masaya çıkma şansım yok. Hani engellilere özel, işte daha alçak, daha erişkin, daha kullanışlı yani evet belki yüksek olması gerekir. Orasının da sana alttan ayarlı olması gerekir. Engelliler için yere iner, sonra kaldırılabilir. Yani bunun gibi bir şeyler yapılmalı" (K19.38, E).

Görüldüğü gibi, hamilelik esnasında hastane koşulları yani gereksinimler ve yetersizlikler bu sürecin elverişli geçebilmesinin önemli basamaklarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca doğum ve doğum sonrası geçen sürede de bu

koşulların verimliliği engellileri yakından ilgilendirmektedir. Çünkü engelli kadınların çoğunluğu engellilik durumları nedeniyle, normal doğum yerine “sezaryen” yolu ile doğum yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durumun sağlık kuruluşu tercihlerinde çoğunlukla özel sağlık kuruluşlarının seçimi yönünde yansıdığı görülmektedir. Bu evli bir erkeğin doğumu “Ege Sağlık’ta yaptık. Alsancak’ta, özeldi. İkimizin engelli olması, bir tane çocuğun düşük olmasından sonra orada yaptırmak istedik” sözleri ile bu durumu destekler niteliktedir. Özel sağlık kuruluşlarının çoğunun yeterli alt yapıyı sağlaması, her türlü sağlık problemlerine yönelik hizmet etkinliklerinin sunulması engellilerin seçiminde cazip etkenler olarak görülebilmektedir. Bir kadın katılımcının bu yöndeki sözleri şöyle olmaktadır:

“Buca kadın doğuma gittim. Doğuma daha bir buçuk ay vardı. Buca bana dedi ki biz seni alamayız. Biz size burada doğum yaptıramayız. Engellisiniz. Bu da bir risk. Sizi doğuma alamam. Üniversite hastanelerine gidin. Herhangi bir şey olsa müdahale edemeyiz dedi. Üniversiteye gönderdi. Dedim benim hastanem ve doktorum var. Oraya gideceğim ve doktorumu aradım. Özel hastane olduğu için de her şey daha farklı. Benim böyle saçlarımı, yüzümü okşayarak doğuma alan doktorum vardı... Doğum sonrasında hasta bakıcılar, mükemmel ilgilendi. Doktorlar öyle, hemşireler öyle zaten belden aşağısını hemen hemen hissetmiyorsunuz ve o bakımları hasta bakıcılara yaptırmadılar. Hemşirelerin hepsi kendisi üstlendi. Allah razı olsun” (K₁₉, 38, E).

Doğum sonrasında ise fiziksel engelliler daha farklı evrelerle karşı karşıya gelmişlerdir. Çocuğun veya çocukların büyümesi sürecinde ve bu süre içerisinde neleri nasıl yaptıkları önem taşımaktadır. Özellikle burada “anakucağı” “örümcek” ve “kement” çocuğun büyüme aşamasında dikkat çekici sembolik göstergeler olarak karşınıza çıkmaktadır. Fiziksel engelliler bu sembolik gösterge araçlarını çocuklarını büyütmede “vazgeçilmezler” olarak tanımlamakta ve onlara anlamlar yüklemektedir. Çünkü hareket kısıtlılığı bu sembolik gereçlerin aracılığıyla telafi edilmektedir.

“Eskiden divanlar vardı. Eski sünger, yastıklar vardı. O sünger yastıkların üzerine koyuyordum kızımı, yastığı sürüyordum. Yerde emekleyerek onu çekiyordum, gidiyordum. Öyle öyle yatak odasına getiriyordum çocuğu. Yatak odasından çocuğumu karyolaya, karyoladan da kendi yatağıma yatırıyordum. Sonra bir aylık, bir buçuk aylık oldu ‘anakucağı’yla getirmeye başladım. Anakucağıyla sürüklüyordum, ana kucağıyla götürüyordum, ana kucağıyla getiriyordum o şekilde. Eşim de kucaklayamadığı için öyle bir formül bulmuştuk. Bir şeyin sıkıntısını yaşadığın zaman üretmeye başlıyorsun. Nasıl yapabiliriz, nasıl edebiliriz diye. O şekilde formül bulmuştuk. Süre süre götürüyordum, süre süre getiriyordum. Rahatlatı. Beni süngere göre daha rahatlatı. Ana kucağında bağlıyorsun en azından, çocuğun düşme riski yok. Hani sünger tabi ana kucağından daha farklı. Sonra ‘örümcek’ olayı oldu. Üç dört aylıkken ben örümceğe koymaya başladım çocuğumu. Örümcekte hemen zaten ayaklarına basmaya başladı. Bize böyle hoplata hoplata bakmaya

başladı. Öürümcekle de arkamdan geliyordu. Ben neredeysem çocuğum oraya geliyordu benimle beraber. Öürümcek, ana kucacı benim için vazgeçilmezler oldu" (K33, 55, D).

"Şimdi benim oğlum yürümeye başladı. Fransa'daki teyzemin çocukları, çocuğa bir 'kement' getirdi. Böyle buradan (belini gösteriyor) bağlı köpekleri taşırsınız ya gezdirirsiniz ya onun gibi bir şey. Uzaktan belli bir mesafede çocuk bizim önümüzde yürüyor. Biz kucığımızda taşıyamıyoruz ki mecburen elimizde tutacağız çünkü birimiz böyle sağımıza solumuza yalpalıyoruz. Ondan sonra işte böyle bir kementle biz dışarıya çıktığımızda bağlardık ve o önden yürürdü veya yanımızda..." (E1, 61, E).

Görüşmelerde genetik olarak engelliliği devam eden iki kadın engelli bulunmaktadır. Bunların çocuklarına da engelliliğin geçtiği tespit edilmiştir. Kadınlardan birinin gerekli tıbbi destek sonrasında çocuğunun engel durumunu hafifletmeyi başardığı görülmüştür. Tabi bu tıbbi destek içerisinde uzun ve meşakkatli bir dizi ameliyat içermektedir. Kendisi de engelli olan bu annenin, yine kendisi gibi engelli olan ve kendisine şiddet gösteren eşine rağmen çocuğunun engellilik durumunu kurtarma mücadelesinde tek başına olduğu ortaya çıkmıştır. Genetik engelliliği olan diğer kadın ise, oğlundaki engelliliğin torununa geçmesini engellemeyi gelişmiş tıbbi yöntemler ve gerekli maddi kaynakların temini ile başarmıştır.

"Üç çocuğum var. En büyük çocuk 33 yaşında, erkek ve engelli ellerinden. Onun %40. Kızımın biri de %46. İkizlerden diğeri sağlam zaten bir şeyi yok. Oğlumdan olma bir torunum var engelli değil... Oğlumu evlendirdim. Oğlumun ilk çocuğu için gelinime tembih ettim. Kesinlikle tek başına hamile kalma diye. Çünkü ben engelli olduğum için, engelli yaşamının ne kadar zor olduğunu bildiğim için istemedim. Genelde çocuklarımıza da olduğu için çok üzüldüm... Geline tembih ettiğim halde beni dinlemedi, hamile kaldı. Sonra biz evham içindeyiz. Tabi doktor bize %50, %50 şans verdi... Ben götürdüm gelini üç boyutlu ultrasona. Ultrasonda çocuk engelli görüldü hatta benden çok çok ağır bir engelli... İstanbul'da genetik uzmanı bulduk. Türkiye genelinde Ankara ve İstanbul'da varmış. İki yere de ondan sonra gittim. O doktoru buldum, görüştüm. Doktor, bizi imkanlarımızla ailece alıp Avrupa'ya gönderdi. Ondan sonra Avrupa'da hastalığın adını buldular. Hangi gen dedi? Genlerde kopukluk oluyormuş, onun için engelli büyük geliyor. Ondan sonra neyse doktor geldi. Ege Üniversitesi'nde tüp bebek merkezine başvurduk. Gelinime yumurtlama yaptılar. Ondan sonra, bu sefer sağlam hücreleri ayırma yapacaklar. Sağlam hücreleri anneye yerleştirecekler. İlk denemede bir tane sağlam çocuk gelmedi. Biz gene yıkıldık... Sonra ikinci bir deneme, biz tekrardan başvurduk. Bu sefer altı tane bebek sağlam geldi. Ondan sonra başladık biz yine tedavilerimizi yapmaya. Geline yerleştirdiler sağlam olanlardan bir tanesini işte. Bir kızımız var şimdi 5 yaşında" (K42, 52, E).

Şüphesiz toplumda engelliler üzerinden merak edilen en önemli konulardan birini engellilerin çocuklarının 'engellilik durumu' teşkil etmektedir. Burada ister istemez engelliler üzerinde bir toplumsal baskı unsurunun varlığı hissedilmektedir. Bazı anlatılanlar, engellilerin kendileri üzerinden yapılan

kültürel tanımlamaları hem kabul etmediklerini hem de bu tanımlamaların etkisi altında kalabildiklerini göstermektedir.

"Tabii hamilelik sırasında biz mutlaka gideceğiz bir rehabilitasyona çocuğun bir engeli var mı sağlık açısından hani bir sakıncası olur mu olmaz mı? Hani erkekler genelde öyle düşünür ya çocuk. Ben çocuk bahsini hiç açmadım kendisini istiyorum dedim ben olmasa da olur dedim. Yani olmasa da olur. Eğer senin hayatını riske atacaksa, ben çocuk olmasını istemem dedim. Hani bazıları derler ya oğlumuz olsun kızımız olsun falan ama benim için eşim daha önemli şu anki bilmiyorum yani çocuğum da olsa şu anki psikolojim benim eşim diyor çünkü biz de çocuktuk benim abim kardeşlerimle çocuktuk belli bir süre sonra başbaşa kalan gene benim annem ve babam oldu. Benimki de öyle olacak çoğu şeyleri biz de görebiliyoruz çocuklar çıkıp gidiyor ama yine baş başa kalınmıyor. Eşin mi çocuğun mu? Ben şu anki psikolojiyle belki de olmadığı içindir ben hep demişimdir eşim belki çocuğum olur ikinciye de yaparım üçüncü de yaparım ben seni bulamam dedim" (E18.38, N).

Fiziksel engelliler için hamilelik ve doğum, 'çocuk ve anne sağlığı' açısından hem tıbbi olarak hem de toplumsal olarak önemli bir takım engeller ortaya çıkarmaktadır.

"Çok kilo aldım. Yani onu vermem gerekiyor. Doğumdan sonra çok kilo aldığım için çok zorlandım. Yani nefes alışlar zorlanıyor. Yürümek zor oluyor. Yani benim dizlerim şu anda andan beri çok ağrıyor. Diz kapaklarımdan doktora gitmem lazım. Yani ben böbrek hastasıyım. Doktora gitmem lazım. Gidemiyorum doktora çocuktan dolayı. Bırakamıyorum çünkü sürekli emiyor" (K20.30, E).

"Hani bir engelliye bir tane evlat yeter diye düşünüyorum. Ağır oluyor engellinin yani karı koca ikisi de engelli olup çocukları olduğunda. Gerçekten ilgilenmek, bakmak, hizmet etmek, büyütme, gerçekten çok zor. Zaten engelli kendi bedeni için ayrı bir telaş içinde, bir de çocuğu için bir telaş içinde inanılmaz bir mücadele. Hani bunu çoğu zaman başaramayan insanlar da var. Benim de başaramadığım zamanlar oldu çünkü neden hem eşim engelli, hem de şiddet uyguluyor, maddi sıkıntılarımız var. Çok sıkıntı çektim. Evliliğim de hiçbir şey kalmadı diyebilirim. Çocuğumun etkilendiği de oluyordu. Tabii ki büyüdükçe çok etkilendiği oluyordu. Çok sessiz kalıyordu. Korkuyordu çocuğum bizden, ikimizin oluyordu. Sonrasında ben anlattığımda babasına işte ne olur çocuğumuzun yanında öyle davranmayalım yapmayalım ama çocuğumda her şeyimizi biliyor" (K32.46, B).

Bu anlatılanlarda da görüldüğü gibi, engelli evli kadınların duygusal olarak genel yaşayışlarının tüm sıkıntı ve sorunları hamilelik ve doğum konularında bir daha karşılırlarına çıkmaktadır. Engel durumları nedeniyle çocuk doğurma isteklerini engelleyebilmekte veya doğum sonrası çocuk bakımında olumsuz bir tablo çizebilmektedir.

Toplumsal işbölümü bağlamında engellilerde de kadın-erkek rolleri ayrılmış ve ev içi roller düzenliliklerinde kadının ev içindeki rolü belirgin olarak çizildiği gözlenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin ev unsuru dahilinde iç mekân ve dış mekân olarak yapılan işlerde ayrıştırılması durumunun engellilerde de sürdürüldüğü söylenebilir. Kocanın/eşin ev içindeki rolü genel olarak aile yapısı içinde dış mekânı temsil etmektedir. Engelli koca/eş ailenin dış dünya ile ilişkilerinin temsilcisi olurken, kadın hane içi pozisyona çekilmesi söz konusu olmaktadır.

"Her şeyden önce (derin nefes alıyor ve hafiften kolunu geri çekiyor) ben erkeklerin öyle olduğunu düşünüyorum. Alışverişi bilmem. Alışverişi eşim yapar, hatta para işleri de eşimdedir. Ben maliye bakanıyım. Başbakanım derim ona. Alacağı vereceği o halleder. Verir faturaları, onları yatırırım. Ama mesela temizlik işlerinden anlamam, yapamam da yani (gülüyor). Ama akıl veririm. Bak şunda bu var. Bunda bu var. Bak görüyom bu olmuştum Allah Allah (huh) (gülüyor). Öyle bir şakalaşırız. Mutfak uygun olsaydı, yardım edilebilecek her şeye yardım ederdim. Şu anda edebileceğim her şeye yardım ederdim. Hatta barbunya, bezelye temizlerim (ha ha ha kahkahalarla gülüyor). Onları yaparım mutfaka girmem şart olmadığı için. Çocuklar temizliğe de yardım ederler, ekmeği çocuklar alır, çocuklarım da yemek yapıyor (gülüyor)" (E1. 61, E).

Dış dünya ile iletişim halinde olmanın kadın ve erkekler için bir "özgürlük alanı" olarak inşa edildiği söylenebilir. Bu özgürlük alanı, engelli kadınlarda ve erkeklerde dış dünyaya dâhil olabildikleri kadar genişlemekte ve esnemektedir. Bu alanın pratikleri içinde kendi işini kendi yapabilme gücü, en çok vurgusu yapılan psiko-sosyal durumdur. Bu ayrıca engelliler arasında başka bir kişiye bağımlı olmanın yarattığı genel rahatsızlıktan da kaynaklanmaktadır. Sürekli bir kişinin yardımına bağımlı olma özgürlük alanını daraltmaktadır.

"Alışveriştir faturalardır hepsi bendedir. İşte daha önce ondaydı akülü sandalye almadan önce bütün her şeye eşim koştururdu. Marketmiş, bakkalmış faturalarmış, maaşmış, şuymuş, buymuş hepsine eşim koştururdu. O yapardı. Ama ben özgürlüğüme kavuştuktan sonra şimdi hepsi ben de" (K3. 54, E).

Herhangi bir kimseye/kimselere bağımlı olma, bu kimsenin/kimselerin yardımına ihtiyaç duyma durumu psikolojik olarak ev içi ve dışı rollere de yansımaktadır. Burada, "kendim işimi kendim yaparım" ifadesinden yola çıkarak ev içi rollerde ister kadınların, ister erkeklerin kendi özgürlük alanlarını inşa ettikleri söylenebilir. Engelli erkeklerde, işbölümünde eril (maskulin) işlerdeki baskınlıklarda iktidar kaybı yaşanması düşüncesi, ev içi rollerin paylaşılması konusunda kadına düşen görevlerin sayısını ve yoğunluğunu artırmıştır.

"Kendi işimi kendim yaparım. Çamaşırımı yıkarım. Temizliğimi yaparım. Yemeğimi yaparım. Elimden her iş gelir benim. Ne eksikim var? İşte fiziki engelim olduğu için ağır şeyleri kaldıramam mesela bir şey kaldırıp da daha öteye mesela buzdolabı olsun, çamaşır makinesi olsun, onları kaldırıp götüremem bir evi taşıyamam, pazarlık eşyalarımı götürüyorum ama çok ağır işler vardır o işleri yapamam. O da bir fiziki engelimden dolayı" (E18, 38, N).

"İşte açıkçası evde, işimizi birlikte yaparız. Ben işte tekerlekli sandalyedeyim. Engelliyim diye, hiçbir şey yapmaktan kaçınmam. İşte eşim bana süpürgeyi, kovayı getirir. Ben süpürürüm, silerim. İşte ocağım kendime göre ayarlıdır. Her şeyim kendime göredir. Evinde her işimi kendim yaparım. İçerde eşim bana, dışarda ben ona destek olurum. Bütün dışarı işleri, çocukların doktorundan çocuğun okuluna, öğretmenine. Eşimin dışarıda olan işleri, her şey benim üzerimedir. Dışarıda ben ona, içeride o bana destektir. Engellilik bizim hayatımızda bir şeyi değiştirmiyor açıkçası çünkü beni engelli olarak görmeyen bir eşim var. Belki de bundandır. Ütü masasını eşim koyuyor benim önüme. Ben ütülüyorum, eşim de ütülüyor. Ben ütü yapıyorum. Çamaşırımı katlıyorum. Süpürge tutabiliyorum evime. Yerleri silebiliyorum, temizleyebiliyorum. Benimle ilgili çok merak konusudur. Ben banyoyu nasıl temizliyorum? diye. Ben anlatayım size banyoda ben tamamen soyunuyorum. Tabureye oturtturuyor eşim beni. Duvarlara eşim deterjanı sıkır. Bir tane araba fırçama vardır. Onunla fayansları temizlerim. İşte tuvaletimi, Domestos'la yıkarım. Kendim gayet rahat temizlerim. Bazen eşim, ben yapayım der. Bu şekilde de banyomu temizlerim. Yani işimin çoğunu kendim yapıyorum. Evimin içinde, işte ihtiyacım olan aletler verildiği sürece işimi yapmakta zorluk çekmiyorum. İşte bulaşık makinemi yerleştiririm. Yemeğimi yaparım. Engelliye çok uygun bir evim yok aslında benim. Dolaplarım küçüktür. Yukarıdadır hep tencerelerin. Ne yemek yapacaksam, eşim o tencereye bangonun üzerine bırakır. Ben alırım eğer o yoksa bendan (oğlundan) isterim. Alırım ama. Biz normalde de evde kimse olmadan hayatımızı idame ettirebiliriz. Annem mesela bir gider on beş gün gelmez. Bizim hani bugün doktora gidiyorum, bırakayım, diyebileceğimiz bir yerimiz yok. Biz doktora giderken dört kişi gidiyoruz. Dışarıda bir işimiz olduğu zaman dört kişi yapıyoruz" (K19, 38, E).

"Ben yemek yapmayı çok severim. Bir de çok güzel yemek yaptığımı söylerler. Yemek yapmanın bir sanat olduğunu düşünüyorum, değerli olduğunu düşünüyorum. O yüzden yemek yapmayı çok severim. O zamanlarda, ilk zamanlarda yemeği ben yapardım. Kayınbirader geldiğinde dalga geçiyordu. Abi gene mi mutfaktasın (güllüyor) ya falan espriler yapardı. Hatta 1985 yılıydı galiba, TRT 1 de bir program vardı 'Yaşama Dair' mi ne, engellileri anlatıyordu. Orada bizim ev yaşamımızı çektiler ve yayımlandı. TRT1'deydi. Yapımcısı kimdi ya? Haa, hah 'Her Şeye Rağmen' diye bir program. 1985 yılında TRT de yayımlandı ve ben yemek yapmayı sevdiğimi söyledim. Mutfakta yemek yaparken çektiler beni" (E28, 61, E).

Burada "bizim hani bugün doktora gidiyorum, bırakayım, diyebileceğimiz bir yerimiz yok. Biz doktora giderken dört kişi gidiyoruz. Dışarıda bir işimiz olduğu zaman dört kişi yapıyoruz" ifadesinden de anlaşılacağı gibi fiziksel engelliler gündelik hayatlarını idame ettirebilmek için kendilerine yardımcı olabilecek destekleyici bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda aile üyelerinin dışın-

da hane üyesi olarak sayılabilecek kişi olan “bakıcı” önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşmeyle birlikte bireylerin çalışma hayatına katılımları kentsel yaşamda çocuk bakımı hususunda bakıcı tutma ihtiyacını doğurmuştur. Engellilerde çocuk bakımının bir yardımcıyla yapılabilmesi onlar için daha da kolaylaştırıcı bir işlev görmektedir. Fakat bazen bu durum onların yararına olmaktan çıkıp bakıcının suiistimali olarak sonuçlanabilmektedir. Bu durum görüşülen evli bir engelli erkeğin sözleriyle şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bakıcı kadın, neredeyse bizi yönetmeye kalktı. Kafasına göre gelmeye başladı. Ne bileyim iş olarak görmüyordu sanki. Doğru düzgün iş yapmıyordu. Bizim çocuğa bakmıyordu. Çocuk hep uyuyordu. Hep uyuyordu ama uyku hapı mı veriyordu? Ne veriyordu? Onu da bilmiyorum. Evde olmuyordum. Eşim de görme engelli olduğu için. İşte bir gün şöyle bir şey olmuş. Beraber bunlar yemek yapıyorlarmış. Sarma yapıyorlarmış. Eşimle sarmayı sarmışlar. Kendisinin sarmasını da sarmışlar bizim evde. Eşim demiş ki, tamam abla sen bunu ocağa koy. Sen gidebilirsin demiş. Yok ben burada daha duracağım demiş. Gitmeme gerek yok demiş. Bekleyeyim demiş. Senin beklemene gerek yok gidebilirsin demiş eşim. O zaman demiş ben ocağı söndüreyim. Yemeği alıp gideyim. Bakmış ki bir de, yemeğini bizim evde pişiriyor ve benim eşim bunu görmüyor. Görmediği için bundan yararlanıyor. Bana bir doğal gaz faturası geliyordu. Babamgil bana bir kızıyordu çok fatura geliyor diye. Ben de diyordum ki, baba normal. Sıcak suyu çok kullanıyoruz diyordum. Ya oğlum diyor ne kadar sıcak su kullanırsan kullan olmaz. Yaz ayından bahsediyoruz” (E30, 38, E).

Yine burada anlatılan konuya ilişkin ev içi rol düzenliliklerinde farklı bir konu ortaya çıkmaktadır. Fiziksel engellilerin bazıları, bir yerel yönetimler olarak ‘Belediye’lerin ağır engelli olan kişilerin evlerine temizlik hizmeti vermek amacıyla personeller gönderdiğini ifade etmişlerdir.

“Çok şükür. Eşim bazen yemek yapar. Cumartesi Pazar genelde ben hamur işleri yaparım, bişi(yağda kızartılan hamur) yaparım. Eşim unumu, tuzumu, leğenimi, suyumu hep önüme serer. Oturduğum yerde yaparım. O da fırında pişirir. Sonra da bir çay yapar, içe-riz (güllüyor). Temizlik açısından Belediyeye iki defa haber verdim. Çünkü ben duydum böyle rahatsız olanlara temizlikçi gönderiyormuş ayda iki defa. Ben iki defa haber verdim. İkisi de olumsuz oldu. Niye olumsuz oldu? (iii) Eve geldiler, baktılar, dediler ki senin evin çok temiz. Ya dedim temiz ama bazen eşim yapıyor. Benim evime pislikten girilmemesi mi lazım, Belediyenin bana eleman göndermesi için. Elbette ben orda yaşıyorum. Böyle sürün sürün temizliyorum. Temizlerken ellerime bak, çatladı hep (ellerini göstererek), devamlı ellerimin üstünde (iii) iş yaptığım için. Belediye işçi gönderse, evim camlarım pırl pırl olsa, çocukların açısından hem kendim açısından daha güzel olur. Buna çok kızdım yani. Belediyeci kapıdan girmiş adam, dedi çok temiz bu ev bi daha eleman gönderemeyiz dedi (üzülüyor). Ha temizlicem tabi benim küçük çocuklarım var. Mikrop kapsa napcam. Veriyor, benim arkadaşlarım, engelli arkadaşlarım hepsi de emekli insanlar. Yani hepsi de fay-dalanan insanlar. Ben niye faydalanamıyorum. Eşim çok utanıyor camları silmekten. Cam kavgamız oluyor. Artık çıkıyorum sandalyenin üstüne, yetişebildiğim yeri siliyorum.

Alışverişi, pazarı, marketi kağıda yazıyorum. Şu şu şu diye veriyom kocam hallediyor. Elektirk, su bütün faturaları o yatırıyor” (K2, 44, E).

Fakat yukarıdaki evli kadının anlattıklarından da görüldüğü gibi, verilen hizmetlerde birtakım eksiklikler yaşanmaktadır. Her ne kadar işbölümünde evli kadının eşi yardım etmiş olsa da temizlik konusundaki geleneksel yaklaşımla toplumda karşılaşacağı kalıp yargılardan endişe duymaktadır. Bu durum “*eşim çok utanıyor camları silmekten*” ifadesinde de açıkça görülmektedir. Buna rağmen kendisinin ve eşinin paylaşım esasına dayanan rol düzenliliklerinin ön plana çıkması dikkat çekmektedir.

Bir yandan fiziksel engellilerin evlendikten sonra da rol düzenlilikleri konusunda hala ailelerine ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili anlatılanlar şöyle olmaktadır:

“Yeri gelecek beni tuvalete götüreceksin. Afedersin yeri gelince beni benim altını alacağın, temizleyeceksin çünkü ben tek başıma tuvalete gidemiyorum ve diyelim sen işten geldin. Sen gelene kadar ben altına kaçırdım yani onu dedim temizlemek zorunda kalacaksın. Yani bu şekilde onları yapmak zorundasın. Hani ben dedim bunları sana baştan söyleyeyim, yani kabul edip etmemek sana kalmış bir şey haaa ben kabul etmiyorum desende, dedim. Sen bana nasıl böyle bir şey yaparsın? demem çünkü dedim o senin için ikinci bir sorumluluk. Hem dedim hani işe gideceksin, geleceksin hem dedim zaten kendinle ilgileneceksin ve ayrıyetten, ekstrasın benimle ilgileneceksin ve dedim benimle ilgilenmen her şeyin üstünde yani çünkü tuvaletim var yani banyo var, yaaa yani gece yatarken ben tek başıma dönemiyorum. Annemi uyandırıyorum. Annem beni döndürüyor. Gece yatarken uykunun en güzel anında seni diütiüp diyeceğim ve sen beni döndüreceksin. Bunlara katlanabilecek misin? Bir yandan işe gidip bir yandan benimle ilgilenmek çok kolay bir şey değil. Dedi saçmalama, ben hiçbir şekilde senden öğrenmem. Her şeyini istediğin gibi yaparım. Yani bu şekilde hayatımızı sürdüreceğiz ve zaten ayrı bir ev tutacağız. Kiraya çıkacağız. Aileme yakın bir yerden ev tutacağız. Annemin bir eli benim üstümde olacak” (K14, 30, N).

“Ya ben fazla iş yapamıyorum açıkçası. İlk zamanlar annem yanımda kalmıyordu. O zamanlar tektim. Eşim yardımcı oluyordu. Hafta sonlarına gelince falan böyle ağır işleri işte siler, süpürür. Ben hastayken yemeğimi yapar. Eşim Allah razı olsun her konuda bana yardımcı olur. Yemek yapıyorum. Böyle hani yavaş yavaş kendimi idare edecek şekilde yemek yapıyorum. Ondan sonra yapabildiğim kadarıyla iş yapıyorum. Hani devamlı hareket ediyorum ki el hareketlerinin çalışsın. Şimdi annem var. Annem yardımcı oluyor” (K20, 30, E).

Ev içi rollerin “paylaşım” esasına göre düzenlenmesi durumu, bu ifadelerden ortaya çıkmaktadır. Görüşülen evli bir kadın, bulaşık yıkamaktan yemek yapmaya, sofraya hazırlamaktan sofraya kaldırmaya, temizlik yapmaktan çamaşır yıkama ve asmaya kadar tüm iş pratiklerini, eşiyle yardımlaşmalarını

yani kısacası tüm yapıp ettiklerini en ince detaylarına kadar anlatmıştır. Bu görüşmenin bazı detayları aşağıya şöyle aktarılmıştır:

"...ayağı kalkmadığım için, benim büyük bir sinim var. onun içine plastik leğenimi koyarım. Eşim o tepsinin kenarına bulaşıkları koyar. Küçüklerden başlarım yıkamaya ondan sonra bardaktaki küçük tabaktı sonra da bangodan o (eşi) büyükleri indirmeye başlar. Ben onları güzel bir köpüklü suyla sıcak suyla yıkarım. Ondan sonra ikinci tepsiye koyarım. Durulama artık onun (eşinin) işi. Bulaşık makinem yok çünkü koyacak yerim yok. Bulaşık işini öyle çözdük...Yemek işini, tencereleri genelde dolabın altına koyarım günlük kullandığım şeyleri, rendem, tencerem ondan sonra saklama kabım hep ordadır. Yağım, deterjanlarım onları hep aşağılara koyarım. Yerleri bellidir. Çok çok çok lazım olmayanları da yukarı dolaplara koydum. Ha yemek pişti. Yemek yicez. Nasıl yicez? O zamanda yine sinimizi alırsız. Ben tencereyi, çatalı, kaşığı, salata yaptırsam salata tabağını koyarım. Yanında kullanacağımız mesela karabiberdir, kırmızı pul biberdir, onları koyarım. Tabaklar rafta, (kahkaha atıyor) 'Nasıl çağırıcım tabaklara gel gel diye'(eşi) tabakları alır mısın canım (kahkaha atıyor). 'Tabakları çağır da gelsinler bana' (keyifli ve kendisiyle dalga geçerek kahkaha atıyor). Ondan sonra koyarız. Tepsiyi çeke çeke odaya götürürüz. Yerde yiyoruz zaten... Süpürme faslı var. Toz alma faslı var. Ondan sonra genelde süpürme işini o da yapıyor. Yüksek yerlerin temizliğini veririm ona ben gösteririm ona toz bezi, temizleme bezi veririm... Çamaşır işine gelince çamaşırları ben toplarım kirli sepetine götürürüm makinenin içine atarım, programlarım makinamı deterjanımı atarım, yıkar açarım kapağı çamaşır sebetine katlar katlar koyarım, mandal sepetini veririm hadi derim bundan sonraki görev senin (kahkaha atıyor) dışarda daha iyi kuruyo çünkü dışarı asar. Yatağımı ben kendim toplarım. Nevresimi birlikte geçiririz... Güzelce işte işbölümünü böyle hallediyoruz" (K.55, E).

Burada, geleneksel aile yapısında görülen erkeğin tamir yapması, işe gitmesi, bahçe temizliği gibi işleri yapması ve kadınların 'ev temizliği', 'bulaşık yıkama' ve 'yemek pişirme' işlerini yapması olarak dağılmış olan roller, engelli olmanın getirdiği zorunluluklarla değişikliğe uğrayabilmektedir. Bu durum, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin, kentsel yaşam içerisinde dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.

Fiziki Koşullar

Engellilerin yaşadıkları mekânlara, ev içini dizayn etme biçimlerine bakıldığında yaşadıkları fiziki koşulların kendilerine birtakım sıkıntılar yarattığı belirtilmektedir. Engelli birey ve ailesi, engelliler düşünülmeden inşa edilen konutlarda veya mekânlarda ortaya çıkan sınırlılıkları ve kısıtlamaları yine kendi çabaları ile aşmaya çalışmaktadır.

"Evimin içinde vallahi rahat değilim (iç çekiyor). Özellikle mutfakın bangosuna yetişemiyorum. Ocağa yetişemiyorum. Kaç defa çaydanlıkları, demlikleri üzerime döktüm yandım. Sonra tuvalette alafranga yoktu. Ben kendim alafranga tuvalet yaptırđım. Üçüncü katta-

yım ben. Asansör yok. Merdivenleri kocaman kocaman. Ellerimin üstünde çıkıyorum sürünerek. Yani çok zor tarafları var. Ama ne yapcan işte, uygun bir ev olmadığı için çok zor yaşıyoruz (üzülüyor)” (K2.44, E).

“Ben evin içinde çömelerek yürüyorum, akülü sandalyeyi dışarı koyuyorum, iniyorum. Yemek yaparken sandalyeye çıkıyorum. Mesela bangonun üstünde iş yaparken, ocağa gideceğim zaman sandalyeyi ocağın oraya koyuyorum. Bangonun boyu zaten çok yüksek değil. Onları kendime göre yapamadım. Zaten evi alana kadar anam ağladı. Evimizde eşik yok, güzel o tarafı. Banyoyu biraz küçük yapmışlar en sinirlendiğim şey o. Yıkılırken sağa-sola rahatça dönemiyorsun. Küçük taburem var banyoda, mesela yıkandığım zaman kirli atletimi atıyorum oraya, işte çamaşırlarımı o olmadan rahat giyemiyorum” (K46.50, E).

“...banyo dersiniz protezi çıkarıp manuelle giriyorum. Ataçım var ataçla içeriye sek sekliyerek giriyorum. İçeriye bir sandalye koydum tutunmak için. Herkesin on dakika on beş dakika, benim bir buçuk saat sürüyo banyo. İşte yıkanmam, üstümü değiştirmem, dışarı çıkmam. Tabi ki zor yani bir engelli olarak (!) Özellikle banyo çok zor. Diğerlerinde sorun olmuyor. Protezi takıyorum. Ama banyo gerçekten zor” (E4.55, Bo).

Anlatılanlar, ev içi fiziki durum fiziksel engellilerin sosyal gelişimlerini ve özgüvenlerini sağlamak için önemli bir husus oluşturduğunu göstermektedir. Ev içi yapıyı oluşturan ‘mutfak’, ‘banyo’, ‘lavabo’, ‘tuvalet’, ‘eşikler’, ‘merdivenler’, evin iç yapısının genişliği/darlığı’ gibi unsurların durumu, engellilerin yaşamlarını kolaylaştırabilen veya tam tersine daha da zor hale getirebilmektedir. Kendi yaşam alanlarını, kendi durumlarına ve koşullarına uygun hale getirme görevi, yine engellilerin ve engellilerin ailelerinin olanakları temelinde kendilerine bırakıldığı görülmektedir. Ev içi fiziki durumun elverişliliği sorununu basit yollarla etkili bir şekilde çözmeleri kendilerinin “yani bir engelli için çok büyük çözümler, basit olmasına rağmen” ifadeleri ile belirtilmektedir.

“Banyo olayı aslında çok önemli. Ben her işimi kendim görürüm. Ve banyoyu, fayansı falan değiştirdik, banyonun kapısını değiştirdik, zemini değiştirdik, kaymayan diye aldık ama maalessiz kayıyor. Onun da şeyini bulduk. Bu paspas türü şeyler var. Yere serilen ince onları serdik mi kaymıyor. Öyle hallediliyor. Yoksa ayrı bir aparat yok banyoda. Sandalyede oturarak banyomu yapıyorum. Çeşmeye tutunurum yerin ıslak olup olmadığını kontrol ederim. O konuda yani banyoda bir sıkıntı yok. Mutfak dışında bir sıkıntı yok” (E1.61, E).

“Evi tutarken eşimin fiziki durumuna göre tutmak istedik. Çünkü kendisi benim gibi engelli hatta daha ağır engelli olduğu için. Düz zemin, iki artı bir evin içi ve tamamen onun fiziki durumuna göre donattım evin içini. İşte çeşmeler olsun, tutulacak yerler olsun, evin mutfak yapısını onun boyuna ve kullanımına göre ayarladım. İki balkonumuz var. Bahçemiz var çok güzel. Mutfak, tuvalet, banyo hepsi onun fiziki durumuna göre. Rahatlıkla engelli eşimin kullanabilmesi için uygun. Tutunacak yerleri var. Zaten klozetli banyo. Çeşmeleri açıp kapama yerlerini, kendisine göre ayarladık” (E18.38, N).

"Lavaboları kendimize göre ayarladık. En önemli şey engellilerin zaten lavabo ihtiyaçları. Onu da şu şekilde çözdüm. Yatak odasının yanındaki ebeveyn banyosunun kapısını söktürdüm kasası ile beraber. Odaya tam tekerlekli sandalyenin yükseldiğinde yatak yaptırıldı. Yatağın yüksekliğine kadar ördürdüğüm duvarın öbür tarafına da komple çelik profillerden iskelet yaptırıldı. Sonra yatağıma, aynı yükseldiğinde, komple hiçbir yerde boşluk kalmadan ebeveyn banyosu yaptırıldı. Yere inme veya bir yere geçmeye gerek yok. Hiçbir şekilde düşme riskim yok, eşim de aynı şekilde. Mesela sağlıklı insanlar ne kadar rahat bir şekilde ayakta banyo yapabiliyorsa, ben de oturarak o şekilde rahat banyo yapabilecek şekilde yapıyorum. Ocağın alt tarafını açtırdım. Tekerlekli sandalyenin ayaklıkları ocağın alt tarafından içeriye doğru giriyor dizleri çarpmasın diye. Tekerlekli sandalye ile girdiği zaman dizleri ocağın altındaki boş tarafa geliyor. Mesela bunlar olduğu zaman hayat gerçekten çok basit. Yani bir engelli için çok büyük çözümler, basit olmasına rağmen" (E41, 32, E).

Belli bir fiziki engellik ve hareket kabiliyetindeki yavaşlığın yol açtığı durumun hem mekânsal hem de toplumsal ilişkilere de sirayet ettiği ve sorunlaştırdığı söylenebilir. Engelli bir birey için, ev içindeki koşulların hareket kabiliyetine uygun olarak tasarlanmaması beraberinde duygusal bir sorunun meydana gelmesine neden olabilmektedir.

"Şu an ki evim bana uygun. Sadece girişler, apartman girişleri, benim evin girişleri rampaların dışında. Onları da eşim bir şekilde çözdü. Apartman sakinleriyle de görüşüyoruz. Eğer onay verirlerse, ben oraya zaten giriş ve çıkışlara sabit rampa yaptıracağım. Yani (iii) eşimi de o sıkıttan kurtaracağım. Onu bekliyorum onların taleplerini bekliyoruz. Onun haricinde evim kullanışlı bana bir engeli yok. Şimdi evin içinde yine arabamla dolaşıyorum. (iii) Yani başka şansımız yok. Lavabomuz alçak, yüksek olsa bir şekilde ben kalkar kendim otururum. Eski alafrangalardan, alçak. Bunlara oturtuyorum eşim, sonra kaldırıyor, arabaya oturtuyor. Bir tek orda eşime bağılıyım. Onun dışında hiçbir şekilde bağımlı değilim" (E10, 48, E).

"Bizim evimizde iki senede bir boya badana yapılır. Çünkü benim bütün duvarlarımda parmak izlerim vardır. Tutunarak yürüdüğüm için onlar da beni belli bir müddet sonra çok rahatsız eder. Derim yaramaz çocuklar gene parmaklarıyla iz yapmışlar. Boya badana yapalım. Böyle boya badana yaparız. Dengede, yürümede sorun yaşadığım için sürekli oralarından destek alırım. Sürekli tutunarak yürüdüğüm için parmak izleri bana aittir" (K49, 49, E).

Sosyo-mekânsal ilişkiler anlamında engellilerin ev içi fiziksel koşulların yarattığı zorlukların yanı sıra, eşler arasındaki farkındalığın da burada önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Ev içinde yaşayan engelli olmayan bireylerden kaynaklı engeller de, bir iç mekân olan evdeki sosyal ilişkileri tayin etmekte önemli rol oynayabilmektedir.

"Diyelim ki, yerde bir yolluk var. O yolluk üzerine bastığım zaman kayıyor. Ben bastonla bastığım zaman kaymak riskli. Düşebiliyorum... Uyarıyorum diyorum ki, bak bunu buraya koyuyorsun ama ben buna bastığım zaman kayıyorum. Ya altına kaymaz bir bant alıp yapış-

tırıyoruz ya da ona dikkat ediyor. Veya yerin ıslak bırakılması; paspasla alındıktan sonra ıslak bırakılmaması. Veya ayağıma takılacak bir şeyler; mesela terliğini çıkartıp ortaya bırakarsa, gece karanlıkta benim terliğe takılma riskim yüksek. Bu tip şeyleri yaşayarak öğreniyor. Bende hepsini şap diye anlatamam bir kerede yani yaşayarak öğreniyor” (Ea.56, E).

Bu anlatılanlarda olduğu gibi engelliler için evin ara holü denilen kısımına küçük bir yolluğun dahi koyulması, küçük olmasına rağmen büyük sorunlar çıkarabilmektedir. Buna benzer toplumsal yaşamda önemsiz görülen küçük engeller, engelliler için çok daha büyük bir engel olarak görülebilmektedir.

Görüşmeler sonucunda, fiziksel engellilerin çoğunun yaşadıkları evlerin kiralık olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde yer verilmektedir:

“Evim kira benim. Evim benim tamam kutu gibi çok da böyle büyük değil salon iki oturma odası var arka tarafa bir yatak odası bir çocuk odası var. Ondan sonra banyo tuvaleti var. iki tane tuvaleti var. Bir (u) alafranga bir öbürkü yani banyom falan geniş çok rahat hareket edebiliyorum ama işte eşiklerden dolayı sorun yaşıyorum çünkü evde öbür arabayı kullanıyorum manuel diyoruz biz itirmeli arabayı bunu kapının önünde bırakıyorum. O da eşiklerden geçmiyo ondan bayağı bir zorluk yaşıyorum. Şimdi evlerin iç yapısına bakıyosun dış yapısı uymuyo dış yapısı uyuyo bu sefer iç yapısı uymuyo hani birebir dengini bulamıyosun. Eee şimdi de ev sahibine diyemezsin ki ben bu eşikleri kaldırmak istiyorumda diyemezsin ev sahibi bunu kabul etmez. Gerçi söylesem kaldırır da ee şimdi bana çok büyük şey çıkacak. Masraf çıkacak gerçi ev sahibi kiradan keser de ama bana iş çıkacak toz toprak o eşikler kolay değil ki sökülmesi yapılması” (Ks.54, E).

“Evimiz kira. Ailem sırf benim için benim koşullarıma uygun asansörlü ev tutular. Evin geniş olmasına da dikkat ettiler çünkü evde sandalyemle de gezebiliyorum. Beşinci katta oturuyoruz. Evimiz asansörlü ailemin en büyük olayı aslında her ne kadar engelli yetişmesek de kiracıyız. Her gittiğimiz evde önce benim girip çıkışının olabileceği uygun evler bulmak zorunda kalıyoruz” (Ks.43, B).

“Evim kira. Apartman dairesinde giriş katta oturuyoruz. Özellikle seçerek tuttuk evimizi. Apartmanın girişinde ve evin girişinde eşik var oraya seyyar rampa yaptırdım. Apartman yöneticisine söyledim girişe rampa yapılana kadar seyyar rampa kullanacağım. Evin önündeki eşik içinde diğeri yapıldıktan sonra eşimle seyyar rampa kullanmayı uygun gördük” (E10, 48, E).

“Evimiz kira. Birinci katta oturuyoruz. İki basamağı vardı girişte Belediyeye söyledikten sonra rampa yapıldı. Ailem yani annem ve babam’de yaşıyorlar. Ben kardeşimle karısıyla ve üç çocuğuyla birlikte yaşıyorum. Kardeşim üç aydır işsiz ve üç aydır benim aldığım engelli maaşıyla geçim yapmaya çalışıyoruz” (E11, 42, B).

Yukarıdaki anlatılanlarda, fiziksel engellilerin veya ailelerinin ev kiralar-ken evin bulunduğu yerin giriş katta olması ayrıntısına dikkat ettikleri görülmektedir. Her ne kadar ekonomik sebepler kiralık ev tutmak için önemli sebeplerden bir tanesi olsa da, toplumsal yaşamı idame ettirmek ve kent koşulları-

na uyum sağlamak gibi sosyal etkenler sebebiyle, evin bulunduğu yerin kolaylıkla erişiminin sağlanması da önemli olmaktadır. Evlerin veya apartmanların girişinde merdiven bulunması sorununu kendi çabaları ya da Belediye gibi kamu kuruluşlarından aldıkları yardımlar aracılığı ile çözmeye çalışmışlardır.

Aile Üyeleri Arasındaki Sosyal İlişkiler

Bir sosyal ortam olarak aile, çeşitli roller, statüler ve bu roller ile statüler arasındaki ilişkiler yumağından meydana gelmektedir. Anne, baba, çocuk, kayın-baba, kayınvalide gibi statüler ve bu statülere uygun roller sergilenerek ilişkiler gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler büyük ölçüde iletişim sistemine dayanmaktadır. Aile üyeleri arasında kurulan iletişimler aracılığıyla ailenin sosyal ilişkiler ağı oluşmaktadır. Bu ağ içinde oluşan iletişim ailedeki üyelerin tutum ve davranışlarını yönlendirmektedir. Ailedeki ilişkiler temelde birtakım roller, statüler ile bunlar arasındaki etkileşim ve iletişime göre yapılmaktadır (Yıldırım & Yıldırım, 2013, s.139).

Gündelik hayatın gerçekliği, kurumlaşmanın esası olan rutinlerde cisimleşmek suretiyle kendini idame ettirmektedir. Bunun da ötesinde, gündelik hayat gerçekliği, bireyin ötekilerle girdiği etkileşim içerisinde durmadan teyit edilmektedir. Gerçeklik nasıl ilk kez bir sosyal süreç aracılığıyla içselleştirilmişse aynı şekilde bilinçte sosyal süreçler aracılığıyla muhafaza edilmektedir. Bireyin hayatındaki anlamlı ötekiler, onun öznel gerçekliğinin idamesini sağlayan temel failler olmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.217-218). Burada anlamlı ötekileri, fiziksel engellilerin eşleri, çocukları ve yine en yakınlarında olan kayınbaba ve kayınvalideyi temsil ettiği söylenebilir. Bu anlamlı ötekiler, fiziksel engellilerin genel çevrelerinde tanınmasında güçlü bir etkiye sahip olmaktadır. Çünkü gerçeklik idamesi, bu anlamlı ötekilerle genel çevrenin girmiş olduğu etkileşim sonucunda bireyin sosyal durumunun tümünü kapsamaktadır.

Karı-Koca İlişkisi

İçinde yaşanan toplumun, bireylerin tutum ve davranışlarını, duygu ve düşüncelerini, hareketlerini sosyal olarak yapılandıran ve yönlendiren özellikleri taşımasında kültürün etkili olduğu söylenebilir. Bu özellikler, aile yaşamı içerisinde karı-koca ilişkilerinin belirlenmesinde etkili bir niteliktedir. Çünkü aile öncelikle karı-koca birlikteliği ile inşa edilmektedir. Bu nedenle karı-koca ilişkileri açısından fiziksel engellilerin aile yaşamında başarılı sosyalizasyonu gerçekleştirmesi ilk adım olarak görülmektedir. Anlatılanlar karı koca ilişkilerinde, engellilik durumu, çocuğun bakış açısıyla karı-koca ve şiddet unsurlarını ön plana çıkarmıştır. Karı koca ilişkilerinde öncelikli olarak durulan husus, engellilik durumu nedeniyle yine paylaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı zamanda engelli olmayan ailelere benzer bir şekilde aile içi sosyal ilişkilerini oluşturarak aile inşa ettiklerini şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Şöyle söyleyeyim, çocuklarımızın öf dediklerini duymadım bizim ilişkimizde. Yani zaman zaman her çocuk gibi sıkılabiliyorlar ama bunu telafi ediyoruz bir şekilde. Olumsuzluk hiç yaşamıyoruz diyebilirim size bu konuda. Ufak tefek sorunlar zaten her ailede olan şeyler. Yani kavga, gürültü, patırtı, evde küsmeler olabiliyor her ailede olduğu gibi. Bunlar zaman zaman bizde de gerçekleşebiliyor ama genellemeye bakarsak son derece olumlu, seven, birbirine saygı duyan insanlar topluluğuyuz. Mesela bizim evde küfür pek konuşulmaz değil, hiç konuşulmaz diyebilirim. Engellerimizi birbirimizin yüzüne asla vurmadık. Zaten bunu kabullenmiştik. İkimizden birisi sağlam olsaydı, böyle bir şey yaşayacaktık belki de. Bu yüzden böyle bir evliliği seçtik” (E¹⁹, 52, E).

Burada, kentleşmeyle birlikte değişen ve farklılaşan kentsel aile yapısının etkisiyle kadın ve erkeğin evlilikte eş tercihlerini bireysel olarak yapmalarından kaynaklanan bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Görüşülen evli erkeğin *“Zaten bunu kabullenmiştik”* ve *“Bu yüzden böyle bir evliliği seçtik”* ifadelerinde görülen birbirlerinden ‘razı’ olma durumu, karı koca arasındaki ilişkileri etkilemekte hatta bu etki çocuklar ile etkileşimin niteliği hakkında önemli rol oynamaktadır.

“Karı koca arasında çok iyi bir bağ olması lazım. Bana mesela dokuz yıldır sen sakat bir kadınsın dememiştir hiçbir zaman. Ama ben ona söyledim ilk başta. Sen dedim, bana böyle derseni seni ilk celsede boşarım. Benim dedim, rahatsızlığımı yüzüme vurmayacaksın. Ben böyleyim dedim. Kabul ediyor musun? Etti işte öyle. Hatta bazen çok rahatsızlanıyorum. Eşim beni kucağıma alıyor, öyle çıkarıyor. Hatta çocuklar etkileniyor. Babam annemi taşıyor diye. ‘Bak! Babam annemi taşıyor’ dediklerinde, o halime hem gülüyorum hem de üzülüyorum. Bazen gözlerim doluyor. Bazen gülüyorum” (K², 44, E).

Evli kadının bu anlattıklarından yola çıkarak, aile üyeleri arasındaki ilişkilerde eşlerin engellilik durumunun aile inşasında çözümsüz bir engel olmadığı söylenebilir. Bu anlatılanlarda aile yaşamını fiziksel engelliler, engellilik kaynaklı sıkıntılarından daha çok sosyal alanda yaratılan sıkıntılar boyutuyla değerlendirmekte ve özellikle de kendi ifadelerinde *‘Bak! Babam annemi taşıyor’* olduğu gibi çocuklarının gözünden kendi durumlarını yeniden düşünmek zorunda kalmaktadır.

Geleneksel evlilik ve aile anlayışından kaynaklanan toplumsal baskı, bir takım tutum ve davranışların belirlenmesinde etkileyici rol oynayabilmektedir. Nitekim medeni kanun düzenlemelerinin henüz olmadığı zamanlarda olumlu görülen ve bir toplumsal baskı unsuru sayılmayan imam nikâhının, günümüzde hukuki kuralların öncelenmesiyle birlikte dönüşüme uğradığı ve imam nikâhına dayanan karı-koca ilişkisi gibi nikâhsız birlikteliklerin her şek-

linin “haram”, “günah” gibi ifadelerle tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Görüşülen evli bir kadının anlattıklarında bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

“Beş altı yıl boyunca ben oturdum eşimle öyle nikâhsız. Değişim sadece toplumda oluyor. Toplumda da değil. Benim ve eşimin ailesi siz evli değilsiniz, diyorlardı sürekli. Sen onun karısı değilsin falan diyorlardı. Mesela eşim, enişteme bacanağım dediği zaman, babam şu an siz bacanak değilsiniz falan diyordu. Toplumda böyle bir şey oluyor. Yoksa bizde böyle bir şey olmadı. Uff ya felaketti o dönem. Haram, günah işliyorsunuz diyen de oluyordu. İşte siz karı koca değilsiniz diyen de oluyordu. İşte metresi diyen oluyordu. Metres hayatı nasıl yaşanır siz biliyor musunuz? Adam haftanın bir iki günü gelir. Boş zamanlarında gelir. Akşamları bazı zamanlar gelir. Evde karısı olur. Odur metres hayatı. Ama her akşam evine vaktinde, saatine gelen, karısının, çocuğunun başında olan, herkesin içinde bu benim karım diye göğsünün gere gere söyleyen bir adamla bir kadın var burada. Neden metres? Biz bunu çok yaşadık. Toplum baskısını çok yaşadık. İmam nikâhını da herkes biliyordu” (K19,38, E).

Şiddetin toplumsal cinsiyet anlamında fiziksel engelliler açısından, kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın engellilik durumunun verdiği zayıflık olarak görülmesiyle uygulandığı görülmektedir. Fiziksel görünüm nedeniyle artık beğenilmeme durumu görüşülen evli bir erkeğin “Hani derler ya düş de gör. Düştüm” ifadesinde belirtilmektedir.

“Çok çile çektim, darlık yoksulluk çektim. Hani derler ya düş de gör. Düştüm. Beyin kanaması geçirdim. Beynimdeki hasar beyin felcine vurmuş. Bakmadı bu (eşi) bana. Kaçtı yanımdan. Doğru dürüst benle konuşmuyor. Bana hakaret ediyor. İlk önce döşegini ayırdı, yatağını ayırdı. Ben seni beğenmiyorum. Sen dedi çık, git işte. Başladı tekme vurmaya. Beni duvardan duvara vuruyor. Bir şey söyleyemedim. İşte ne yapayım (boynunu eğiyor). Gücüm yetmiyor. Burnumu kanattı, ağzımı kanattı (ağlıyor). Bu sefer dedim ben seni mahkemeye vercem. Ondan sonra iyi olmaya başladı. Karakola vermeyeyim diye bana birkaç gün iyi davrandı” (E7, 62, E).

“...çok böyle huzursuz hiçbir şeyden memnun kalmayan birisi. Ben tekerlekli sandalyeye bağlandıktan sonra daha kötü oldu. Şu an odasında köpekle duruyor. Odasına sokup bizi temizlettirmiyor. Ayda bir kadın geliyor bize. Ben onun odasını temizletemiyordum. Hep onun dediğini yapmaktan yani kendimi alamıyorum. Onun istedikleri, onun seindiği, onun yiyeceği olsun diye ama hep yine şiddetle karşılaşıyorum onu anlamadım ben. Hep buluyo bahane ben sessiz kalınca. Ben biliyom sana ne yapacağımı diyor, tehdit ediyor beni. Tehdit ediyö işte arabamı bozarım (akülü sandalye), yok şöyle yaparım. Ama şimdi şöyle bişey yapıyorum. İyi de oluyor gibi geliyor bana. Belki yanlış yapıyorum ama o geliyor bana bir sürü laf sayıyor, susuyorum, susuyorum sonra başlıyom bağtırmaya. Bundan sonra bana böyle davranamazsın. Dilediğim yere gidiyorum diyorum. Onunla tartışmaktansa evden çıkmak en iyisi diyorum. Ben de işte onu tehdit ediyorum. Yani altta kalmıcam. Gerçekten yani iyi oluyomuş” (K12,57, E).

Burada, aile yaşamında bir yandan engellilik durumunun getirmiş olduğu zorlukları göğüslemeye çalışarak kendi gerçekliğini anlamlandıran engelli birey, bir yandan da bu anlamlı gerçekliği, şiddet aracılığıyla olumsuz tanıtan eş ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Eşitsizlik, kadın ve erkek için de potansiyel bir şiddet ortamı yaratabilmektedir.

Çocuk(lar) ile ilişki

Birey toplumun bir üyesi olarak değil sosyalliğe doğru bir yatkınlıkla doğmakta ve bu şekilde toplumun bir üyesi haline gelmektedir. Bu nedenle her bireyin hayatında, toplumsal diyalektiğe katıldıkları sırada, zamansal bir ardışıklık söz konusu olmaktadır. Onlara göre, bu sürecin başlangıç noktası içselleştirme olarak görülmektedir. Birey, ancak bu içselleştirme derecesine ulaşırsa bir toplumun üyesi sayılmaktadır. Bu duruma yol açan ontogenetik süreç ise, *sosyalizasyon* denmektedir. Bu, bireyin bir toplumun veya toplumun bir kesitinin nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarlı bir şekilde girmesi olarak tanımlanabilir. Bu sosyalizasyonu içeren kavramlardan biri olan *asli sosyalizasyon*, bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve onu toplumun bir üyesi haline getiren ilk sosyalizasyonu; diğeri olan *tali sosyalizasyon* ise, zaten sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara yerleştiren herhangi bir süreci belirtmektedir (Berger & Luckmann, 2008, s.190-191). Bu sosyalizasyon süreci içerisinde çocukların aile içindeki sosyal ilişkileri fiziksel engellilerde belirleyici olmaktadır. Çünkü aile ilişkilerinde çocuk konusu ile ilgili genel olarak var olan belirli durum ve kaygılar, engellilik faktörü ile daha belirgin bir özellik gösterebilmektedir. Herhangi bir ailenin yaptığı gibi, gündelik yaşamı idame ettirmenin yanı sıra kendi gerçekliklerini, çocukları ile ilgili sosyal ilişkilerinde de anlamlandırmakta ve bu ilişkilerle bir aile yaşamı inşa etmektedirler.

"Ben şunu çok iyi biliyorum. Ben bir engelliyim. Çocuklarım ilerde benden utanmamalı. Ve çocuklarımı hep engelli derneklerine götürdüm ama ortopedik, ama zihinsel. Onların yaptıklarını, onlar neler yapıyor, nasıl yaşıyor onları gösterdim ve yapmak zorundaydım çünkü ilerde, ki karşımıza çıkıyor. Anadan babadan utanan şudur, budur yani aşağılayan. Hatta bazen şey olur. Çocuklardan bişey isterim. Ego yoktur. Öyle kaprisli ya da şey bir insan değilim. İşte ben kendi durumumla çok rahat alay eden bir insanım. Onlarda ona alışmış. 'Şunu verir misin oğlum' diyorum. 'Baba hemen yanı başında sen sakat mısın? Al işte' derler (gülüyor). Yani o konuda iyi yetiştirdiğimize inanıyorum" (E.1.61, E).

"Kızımı alıyorum karşıma ve konuşuyorum. Diyorum ki, 'bak benim bir gerçeğim var. Beni bu kadar hırpalama, bu kadar hareketlilik, bu kadar yaramazlık yapma' Oturuyor, yapmıyor, anlıyor. Birçok çok büyük insandan daha fazla anlıyor. Bunlar hep doktor tavsiyesiyle gitti. Yani hayatı hep böyle yaşadım. Kendine acıyarak değil ama gerçeğini bilerek. Artık yaşıyor ilerliyor. Yoruluyorum. Dinlenmem, vücudumu anlayan gerekiyor.

Eşim de böyle düşünüyor. İnatlaşıyorum hep kendimle, hayatımla ama bu da benim. Ben böyle varım” (K34, 34, E).

Burada görüldüğü gibi çocuklar, engelli olanlar için de engelli olmayanlar için de aile kurumun en önemli parçalarından birini meydana getirmekte ve kendi aile gerçeği içerisinde sosyalle olmaktadır. Anlatılanlarda bu konu ile ilgili ifade edilen genel durum, fiziksel engellilerin temel kaygısının çocukların annesinin veya babasının veya her ikisinin engellilik durumlarını benimsememesi yani ‘ebeveynden utanma’ olmaktadır. Anlatılanlar, çocuklarla ilgili kaygıların kökenlerinin özellikle çocuklarının onlardan utanması, aşağılaması gibi durumlara dayandığını göstermektedir. Fakat bu korkunun giderilmesinde fiziksel engelliler aile içi eğitim aracılığıyla bu sorunu aşabileceklerini öngörmektedir. Bunun dışında toplumun bakış açısından kaynaklanan bazı sorunlar ile karşılaştıklarını dile getirmektedirler. Engelli ebeveyne sahip olmak, engelsiz çocuklar için bir engel oluşturabilmektedir.

“Çevre onlara engelli olduğumuzu hissettirdi. Çok hissettirdi. Hala da zaman zaman oluyor. Çocuklarım gayet rahattır. Benim arkadaşlarıyla onların yanında olmam hiç rahatsız etmedi. Babasının olması falan da. Onlar bizimle olmaktan daha çok mutlu oluyorlardı. Her yere biz birlikte gidip geliyorduk. Okullarına da gidip geliyordum. Hiçbir rahatsızlık yaşamıyorlardı ama dışarıda dolaşırken birlikte, bazı insanlar bizi görüp (elini kulağına götürüp masaya vuruyor) ‘ayyy Allah korusun, Allah başıma vermesin, yarabbim’ diye söylüyorlar. Çocuklar da bunları duyuyorlar. Yanlarından geçerken onlara sinir oluyorlar. Hani ne olmuş diyorlar yani. İnsanlar, ay Allah şifa versin, yarabbim, ay bilmem ne, hep birşeyler diyip duruyorlar. Bunlar onları sinir ediyor. Tepki göstermek istiyorlar. Ben de aman sakın anneciğim bak, ben rahatsız olmuyorum. Siz de rahatsız olmayın” (K33, 55, D).

“Yaorum şeyde çok yaşadı bunu ilkokul bir, anaokulu. Ona göre belki her şey normal ama arkadaşları beni farklı bir anne olarak gördükleri için, ‘aaa! senin annen niye öyle’ şeklindeki bir şey yaşadı tabi. Çocuğumla her zaman karşılıklı oturarak konuşuruz. Her şeyin başı inanılmaz diyalogdur. Onun sorularını zekam yettiğince anlatabilmek ya da benim hayatımı onun düzeyine indirgeyerek anlatabilmeye çalışırım ama onu hiç bir şekilde mahcup edecek ya da bir şeyini eksik yapacak bir anne olmadım, olmam da. Hala da çocuğumla, arkadaşlarıyla da diyaloglarım çok iyidir. Anne sende bir tılsım mı var, herkes seni o kadar çok seviyor ki, diğer arkadaşlarımmın anneleri dört dörtlük normal olmalarına rağmen senin annen çok tatlı, çok mükemmel diyorlar bana, diye bu sözlerle gelir. Bende şaka olarak derim ki anneciğim ben sizinle kalbimle konuşuyorum, kalbimle yaklaşıyorum ondandır. Kızım la inanılmaz bir sevgi diyalogumuz vardır yani” (K27, 49, E).

Bu ifadeler, yaşlılığın da çocuklar ve torunlar ile olan aile ilişkilerinde önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Geleneksel aile yapısı dikkate alındığında aile ilişkilerinde zamanla bir değişimin meydana geldiği görülmektedir. Bu değişimi geleneksel değerler üzerinden yapan ve bu geleneksel

aile yapısını sürdürmeye devam eden eşi engelli olmayan evli bir erkek bu konuda yaşanan değişim ve dönüşümlerin kendi ifadesiyle “Eskiden yetmiş bir yaşındaki büyüklerimiz oturur. Gençler hizmet ederdi” sözünden anlaşıldığı düşüncelerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Eşim çok tabiri caizse vericidir. Gelen misafiri ağırlasın, çocuklarla ilgileysin, torunları için adeta hayatını feda eder. Hiç gözü kapalı feda eder. Biraz sorunlar şey oluyor aramızda yani benim oğlanlarla, oğlum sen de şunu şöyle yapsaydım dediğim zaman işte orada bir ters düşme olabiliyor. Çocuk bana cevap veriyor anneanesi cevap verdiği için o da ona cevap veriyor. Aynı şartlarda ben onu yumuşatmaya çalışıyorum ama yapabildiğim kadar. Çocuklarla da torunlarla da aram iyi. Eşimi rahatsız edecek bir konumda bırakırlarsa işte o zaman ben müdahale ediyorum çünkü bize hizmet eden insan yetmiş bir yaşında. Onun esasında saygıya ihtiyacı var. Eskiden yetmiş bir yaşındaki büyüklerimiz oturur. Gençler hizmet ederdi. Benim eşim hala daha bu yaşta olmasına rağmen torunlarına hizmet etmekten mutluluk duyar. Ben torunlarımın ve çocuklarımın bana yardımcı olmalarını pek istemem. Yani yapabileceğim her şeyi kendim yapmaya çalışırım. Evde halen ben engelli olduğum halde tamir işleri varsa bile onları bile kendim yapmaya çalışırım ama o yetişebildiğim kadarıyla. Hayata küskün değilim. Hayatla çok barışıyorum. Herkesle de, etrafta ki insanlarla da, o şekilde iyi, yapıcı, sohbet severim” (E8.75, E).

Sonuç olarak burada, aile içi iletişimin ve etkileşimin fiziksel engellilerdeki kritik önemini vurgulayan örneklerin verildiği görülmektedir. Toplumun engellilere bakış açısı, bu bakış açısının yarattığı olumsuz sonuçları birebir yaşayan fiziksel engelliler tarafından oldukça naif ve hassas bir şekilde ele alınmıştır. Toplumun, yanlarında çocuklarının olması durumuna aldırış etmeden fiziksel engellilere yönelik geliştirdiği “dışlama”, “acıma”, “ötekileştirme” davranışlarını anlatılanların içerisinde görmek mümkün olmaktadır. Toplumsal yaşamda engelliler bu tür durumlarla karşı karşıya gelseler de bir sosyal ağ içerisinde bulunduklarından duruma özgü çözüm üretmekte ve aile içi iletişim mekanizmasını başarılı bir biçimde dönüştürebilmektedir.

Kayınbaba/kayınvalide ile ilişki

Bu ilişki biçimi engellilikte de gelenekselliğin kentsel yaşam üzerinde hala etkin olduğunu göstermektedir. Geleneksel aile yapısına sahip olan ailelerin en büyük problemlerinden biri gelin/kaynana ilişkileri olabilmektedir. Öyle ki, bir çok aile bu ilişkilerin gerginleşmesi sonucunda dağılabilmektedir. Bu durum her ailede olduğu gibi fiziksel engellilerin inşa ettikleri aile yapısında da görüldüğü gözlemlenmektedir. Anlatılanlar, çoğunlukla kayınvalide ilişkilerinin engellilik durumu sebebiyle bozulabildiğini işaret etmektedir. Aileler, evlilik aşamasında sorunların odağında dururken evlilik sonrasında da sorunların devam etmesine neden olabilmektedir.

"Şöyle bir şey vardı. İşte kapının önüne kadar geliyorlardı. Oğlumu görüyorlardı. Sevmek için istiyorlardı. Kızımdayken böyle bir şey olmadı. Sekizinci ayda kayıvalidem gidip gelmeye başladı yanıma. Görümcelerim zaten aralıklı gelirlerdi. Hala da geliyorlar ama öyle bir sıcaklığımız yoktur. Açıkçası hala tepkililer. Otururlar önlerine hizmet beklerler falan. Böyle son iki yıldır hiç bir şekilde görüşmüyoruz. Diyaloglarımız yok. Eşim artık beni istemeyeni ben istemiyorum, benim artık bu eşim, bundan vazgeçme şansım yok. Kabul eden buyursun, kabul etsin kabul etmeyen kendi bilir düşüncesine girdi. Şu an eşimin ailesiyle görüşmüyoruz. Benim ailemle görüşüyoruz. Benim ailemi eşim çok sever" (K19, 38, E).

"Benim kayıvalidem çok cahil. Eşim kendisini çok yetiştirmiş birisi. Şunu anlatayım size, ben hamileydim dört buçuk aylık. Konuşuyoruz telefonda, biz seni böyle kabul ettik dedi. Hani böyle önemli bir şeylerini kaybedersin de öyle böyle kabul ettik olur. Çok darı-lp, çok üzül müştüm. Eşim pek önemsemiyor onu. Ben de artık önemsemiyorum çünkü cehaletine veriyorum" (K34, 34, E).

Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan kentleşmenin etkisiyle aile yapısı ve kültürel değerler de değişime uğramaktadır. Kentte yaşayan fiziksel engelliler, kayınbaba ve kayınvalideden fiziksel mekân olarak ayrı olsalar da geleneksel kültüre dayanan duygusal ilişkilere bağlı olarak hareket etmeyi sürdürmektedir. Nitekim görüşülenlerin bir kısmı bu duygusal bağlar sebebiyle kayınbaba veya kayınvalide 'bakımı' nı üstlendiklerini şu ifadelerle belirtmektedir:

"Ben kendim çok istemişim bir kayıvalidem olsun diye. Ama ben kayınpederimle çok dertleşirdim. Görme engelli idi. Böyle gözünü yaklaştırırdı, öyle görürdü. Babasına da bu halimle ben baktım. Allah biliyor yukarda. Beraberce işte gelin olarak baktım. Ama hiç bir zaman itiraz etmedim. Yani severek baktım. Şey yani ne derler ona, severdi ama bazen çocuklar yüzünden tartışırdık. El kızı derdi bana (gülüyor). Ama yine oğlundan çok severdi ve derdi ki, sen bana çok baktın hakkını helal et derdi" (K12, 57, E).

"İyi. Eltim bakıyor. Bazen buraya geliyor. Biz bakıyoruz buraya geldiğinde de. Öyle yani sıkıntılar yaşanıyor ama sonuçta bakacağım. O yüzden mecbur. Eltim engelli değil sağlıklı. İşte bakıyoruz yani sonuçta eşimin annesi bakmalıyız" (K20, 30, E).

Bu ifadelerde de görüldüğü gibi, geleneksel aile ilişkilerinin getirdiği sorumluluklar üzerinde engellilik durumu bir değişiklik yaratmamaktadır. Ayrıca geleneksel aile yapısı içinde kayınvalide ile çatışmaların yaşanması bilinen bir durum olmaktadır. Gerek erkeğin gerekse kadının kayınvalide ile çatışma yaşama olasılığı mümkün olabilmektedir. Bu çatışmanın boyutu ise zaman zaman ailenin sonlanmasına kadar gidebilecek şekilde çoğalabilmektedir. Aşağıda boşanmış eşi engelli olmayan bir erkeğin sözleri bu duruma örnek niteliğindedir:

"Vallahi şimdi nasıl diyeyim ki annesi her şeyimize karışmaya başladı çok açık söyleyeyim mi? Cinsel hayatıma dahi karışmaya başladı. Ya misal olarak yeni bir evli çift çok rahatsız edilmezdi ama annesi geç saatlere kadar bizdeydi. Bizde kalıyordu. Eşim onunla beraber sohbet ediyordu ya da sabah erken işe gideceğim hala annesiyle salonda yatıyorlar vesaire. Bayağı bir sıkıntılı günler yaşadık" (E36.53, Bo).

Geleneksel aile yapılarında eşler ve çocukların dışında kayınbaba ve kayınvalide gibi kişilerin hane içinde karı, koca ve çocuk ile birlikte yaşaması sıklıkla karşılaşılan bir durum olmaktadır. Hane içindeki bu kişilerle olan ilişkiler, genel olarak toplumsal yapı içerisinde geleneksel aile ilişkileri ile açıklanabilir. Hane içindeki her üye gibi olan kayınbaba/kayınvalide, aile içi ilişkilerde hem bir rahatsızlık kaynağı hem de saygı duyulması ve bakılması gereken aile büyükleri olarak görülebilmektedir.

Akraba İlişkileri

Toplumsal yaşamda fiziksel engellilerin akrabalık ilişkilerinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Çünkü birey öncelikle aile üyeleri ve onların en yakınları olarak bilinen akrabalar ile iletişim ve etkileşim içine girmektedir. Bir diğer deyişle bireyin sosyalizasyonu aile üyelerinin içerisinde başladığı gibi akrabaların da bu sürece başarılı veya başarısız katkısı bulunmaktadır. Akrabalık ilişkilerinde 'vicdani merhamet', 'ziyaretler', 'törensel pratikler', 'yük olma', 'yaşlı anne/baba bakımı' konularının ön plana çıktığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda görüşülenlerin bir kısmı, kendilerinin veya eşlerinin akrabalarının kendilerine engellilik durumları sebebiyle küçümseyerek baktıklarını söylemektedir.

"Hah şunu söyleyeyim size, benim eşimin mesela ailesi, ailesinin tarafı işte aaa engelli bir adama mı gitmiş, evlenmiş, sakat bir adamla mı evlenmiş? Ben kelimelere takılmıyorum engellidir, sakattır, topaldır, ben bunlara takılmıyorum. Önemli olan kişinin vicdani merhametidir. Eğer insanlar şunu bir çözseler. İnsanlar düşünse, ya bu sakat dedikleri, topal dedikleri veya kör dedikleri o da bir insan. Onu da bir Allah yarattı. Sen asla insanları horlayamazsın. İnsanları aşağılayamazsın. Onu yaptığın zaman zaten sen kişiliğinden ödün vermiş oluyorsun. Yani karakterin kişiliğinin ne kadar en alt seviyede olduğunu da ortaya koyuyorsun. Zaten aaa bak bu sakat (!) Bu bir aşağılamadır" (E10.48, E).

"Biz ön yargıları kırdığımız zaman gerçek kimliğimize kavuşcaz. Engelli sağlıklı diye bişey kalmıcaz. Erkek erkek, bayan bayan. İnsanız ya! Engelli diye bir kavram yok. Şuraya takılıyorlar hocam. Bizim Türkiye Sakatlar Derneği ya, hep şunu dedik biz; ya isme takılmayın, bırakın ismi. Ya isimlere takılmak bir şeye çözüm getirmez. Biz icraatlarla bişey yapmalıyız, isimlerle değil " (E10.48, E).

Burada akrabaların küçümseyici ve ötekileştirici tutum ve davranışlarının dışında, üzerinde sıkça tartışılan önemli bir ayrıntı da dikkat çekmektedir. Bu

ayrıntı "Ben kelimelere takılmıyorum engellidir, sakattır, topaldır, ben bunlara takılmıyorum" ve "isimlere takılmak bir şeye çözüm getirmez" ifadelerinde geçen engellilik kavramı üzerinde yapılan farklı tanımlamalara yapılan atıftır. Tarihsel süreç içerisinde engelli veya engellilik kavramı çeşitli değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Fakat bu kavramın öznesi durumundaki aktörler olan fiziksel engelliler, esasında engellilik için yapılan 'sakat' 'topal' gibi adlandırmalara pek de takılmadıklarını, "Önemli olan kişinin vicdani merhametidir" sözü ile pratikteki fiziksel engelliliği anlamlandırmıştır. Akrabaların bu ötekileştirici tutum ve davranışların yanı sıra bazıları kendilerine özel muamele gösterildiğini "evin prensesi" ifadesinde görüldüğü gibi ifade etmiştir.

"Gerçi ben engellyidim ama gerek ailem, gerek akrabalarım hatta dördüncü beşinci dereceden uzak akrabalarım bile beni hiçbir zaman engelli diye asla bir şey yapmadılar. Ben evin prensesi gibiydim. Gerçekten öyleydim. Seni dediler öyle görmek istiyoruz dediler" (K₁₃, 50, E).

"Hani engellyimişim gibi değil de, hep beni böyle bir özel birisi gibi tuttular. Ama açıkçası hani düşünümlere, onların işte bir tanıdıklarına gittiğimde bir şey alacaksam yerden veya başka bir yerde yürüyeceksem, hani kalkmamaya çalışıp, hani orada bir eziklik hissediyorsunuz. Yani kendimden, yani onlar bana hissettirdiği için değil. Hani işte yürümeyeyim. Ondan sonra görmesinler beni. Öyle bir eziklik oluyor açıkçası" (K₁₆, 48, E).

"Akraba ziyaretlerine gidiyorsunuz ya dışarıda kapının önünde oturacaksınız ya da onlar gelecek böyle karga tulumba tutup seni yukarılara çıkaracaklar. Seni çıkarsalar, arabayı çıkaramıyorlar. Orada hayat çok zorlaşıyor. Zor bir şey yani. Ben birçok akrabama akülü sandalyeye geçtikten sonra gitmiyorum. Çünkü çıkamıyorsun, gidemiyorsun. Binde bir oluyor mu oluyor. Çoğunu da kabul etmiyorum. Mesela düşümin bir aile düşümüne gitmişsiniz. Oyuna kaldırırlar. Afedersiniz beni en çok rencide eden, üzen noktalar bunlar. Çıkıp eşinizle dans edemiyorsunuz veya çıkıp bir halay çekemiyorsunuz. Akrabalar işte ya o kardeşiyle çıkıyor ya da o arkadaşı ile çıkıyor. İster istemez insan duygusal olarak etkileniyor. Hayatın içinde yaşayarak anlıyorsun. Hayat bir şekilde devam ediyor" (E₄₀, 60, E).

Bu anlatılanlarda, akrabalar tarafından sergilenen özel tutumun öncelikli olarak belirtilmesine rağmen arka planında yatan tedirginlik ve üzüntü hali göze çarpmaktadır. Her ne kadar birinci dereceden yakın akrabaların özel biri olarak davrandıklarını söyleseler de diğer yakınların ve akrabaların düşünce ve davranışlarının kendilerine karşı ne yönde olacağı bir tedirginlik ve çekince hali oluşturmaktadır. Akraba ziyaretlerine gidilmemesini altında yatan temel sebeplerden en önemlisi de bu tedirgin ve çekince durumu olmaktadır. Hatta bu durum "Akraba ziyaretlerine gidiyorsunuz ya dışarıda kapının önünde oturacaksınız ya da onlar gelecek böyle karga tulumba tutup seni yukarılara çıkaracaklar" sözleri ile açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, özellikle düğün gibi geleneksel törenlerde akrabalar ile karşılaşma ve bir araya gelme kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum fiziksel engelliler için hem bir mutluluk hem de bir mutsuzluk hali yaratmak-

tadır. Düğün sırasında ‘dans’, ‘halay’ gibi davranış şekillerinin ortaya konduğu pratikler, fiziksel engelliler açısından akrabaların karşısında bir mutsuzluk unsuru oluşturabilmektedir.

Akrabalık ilişkilerinde ortaya çıkan bir başka konu ise ‘akrabaya yük olma’ durumu olmaktadır. Bazı anlatılanlar akrabaların engelli bir bireyi yük olarak gördüklerini işaret etmektedir. Bu nedenle engellilerin aile inşasında akrabalar daha çok başlarında, savma gibi bir tutum ve davranış sergileyerek desteklemeye yönelmektedir. Çünkü bazı akrabalar kaygı duydukları ‘bakım’ konusunda çoğunlukla sorumluluğu üzerlerine almaktan kaçınmaktadır. Görüşülen evli bir erkeğin bu durum hakkında anlattıkları şu şekildedir:

“Benim akrabam zaten hiç karşı çıkmadı. Benim akrabalarım aman bizden uzak olsun da ne yaparsa yapsın havasında olduğu için öyle bir şeye karışmadılar. Şimdi yani hayat şartları, adamlar korkuyor yani onların üzerine kalacağımı zannettiler herhalde ama bilmiyorlar ki her insan bir onur, gurur taşıyor. Yani öyle bir şeye maruz kalmaktansa zaten intihar ederim daha iyi” (E26.39, E).

Böylece, geleneksel aile yapısında engellilik durumundan kaynaklanan rol değişimini akrabalık ilişkilerinde görmek mümkün olmuştur. Geleneksel kültürün bir parçası olan anneye ve babaya bakma davranış şekillerinin engelli çocuğa sahip ailelerde değişime uğradığı görülmektedir. Geleneksel aile yapısında anne ve babanın bakımını üstlenmesi öngörülen erkek evlat, engelli olması dolayısıyla bu bakımı üstlenemez görülmekte ve bu rol kadın evlatla yer değiştirmektedir. Yani, engelli evlada sahip olan anne veya babanın, yaşlılıkta bakım koşulları beklentisi dönüşüme uğramaktadır. Evli bir erkeğin söylediği sözler bu duruma ilişkin bir örnek niteliğindedir:

“Annem de babam da yaşlılar. Sağlık durumları da iyi değil. Tek başlarına yaşıyorlar. Şimdi istiyorlar ki çocukları yanlarında olsun. İşte hastaneye, mastaneye ya da bir ihtiyaç olduğunda ekmek almak, pazara gitmek, hani birileri yapsın istiyorlar ama bizde de böyle bir şey yok. Babam mesela geçenlerde bana senden bir beklentim yok dedi. Neden dedi. İşte ben engelliyim ondan dolayı. Ben şimdi onu kucaklayıp da hastaneye götüremiyorum. Yapamam. Yani bir de uzağız. Şimdi babam daha çok kardeşime iş yaptırır” (E26.61, E).

Görüldüğü gibi, engellilik durumu akrabalık ilişkileri açısından farklılık göstermektedir. Beklentilerin bu noktada öne çıktığı aynı zamanda bazı değişim ve dönüşümlerden geçtiği görülmektedir. Akrabaların bakış açıları, mutluluk durumunu etkileyen bir dinamik görevi üstlenebilmektedir. Çünkü bu bakış açısının fiziksel engelliler açısından anlamlandırıldığı görülmektedir.

Ev Dışı Aktiviteler ve İlişkiler

Araştırmanın bu kısmında elde edilen veriler kapsamında, ev dışı aktiviteler ekonomik, politik, sosyo-kültürel, dini ve sportif aktiviteler olarak beş kısımda; ev dışı ilişkiler arkadaşlık, iş ve komşuluk olarak üç kısımda belirlenmiş ve incelenmiştir.

Birey oynadığı roller aracılığıyla sosyal olarak nesnelleşmiş bilginin spesifik alanına sadece dar bilişsel anlamda değil aynı zamanda normlarını değerlerin ve hatta duyguların bilgisi anlamında da girmektedir. Böylece her bir rol, toplumun toplam bilgi stokunun belirli bir kısmına kapı aralamaktadır. Bir rolü öğrenmek için, o rolün 'dışarıya doğru' icrası açısından doğrudan gerekli rutinlere başvurmak yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bu rollere doğrudan ve dolaylı bir biçimde uygun bilgi gövdesini farklı bilişsel ve hatta duygusal katmanlarına da girmek gerekmektedir. Bu durum bilginin sosyal dağılımına işaret etmektedir. Bir toplumun bilgi stoku, genel bakımdan ilgili olan şeyler yalnızca belirli rollerle ilgili olan şeyler aracılığıyla yapılandırılmaktadır. Diğer bir deyişle, bilginin sosyal dağılımı, genel ilgi ve role özgü ilgi şeklinde bir dikotomikleştirmeyi gerektirmektedir. Role özgü bilgiyi biriktirmek, belirli bireylerin kendi uzmanlıklarına yoğunlaşabilecekleri kadar örgütlenmiş olmayı toplum açısından zorunlu kılmaktadır. Bu durumda kurumsal düzen, ancak icra edilen rollerde gerçekleştiği sürece gerçek olmaktadır. Fakat diğer yandan, roller de karakterlerini tanımlayan ve içinde nesnel bir anlam kazandırdıkları kurumsal düzenin bir temsilcisi olmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.112-115).

Bu bağlamda fiziksel engellilerin kurumsal düzen içinde ekonomik, politik, sosyal-kültürel, dini ve sportif alanlarda gerçekleştirdikleri rollerin, gerek toplumsal açıdan gerekse aile ilişkilerinde anlam kazanarak nesnelleşmiş gerçek sosyal dünyaları inşa ettiği belirtilebilir.

Ekonomik Aktivite

Araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda fiziksel engellilerin ifadeleri 'ekonomi' etkeninin aile inşa sürecinde başat bir rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda ekonomik aktivitelere yönelik anlatılanlara biraz daha ağırlık verilerek farklı açılardan konuya ilişkin düşünceler dile getirilmektedir.

Çalışamayan engellilerin nakit transferi, doğrudan devletin sağladığı engelli ve işsizlik maaşı olmaktadır. Ama son yıllarda ekonomik yönden birtakım sıkıntıların yaşanması devlet bütçesinin daraltılması gibi uygulamalara gidilmesine neden olarak fiziksel engellilerin ekonomik aktivitelerini doğrudan olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bunun yanı sıra kurumsal düzenlemelerin de engellilerin ekonomik kaygılarının temel nedeni olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Engelli maaşı alıyorum. Şu an kesmek üzereler. Biz de bir form doldurduk. O formu artık gelecek hafta göndereceğiz. Bilmiyorum neden kestiklerini. Şu ev davaları, bilmem ne davaları vardı o yüzden. Ya öyle engelli davaları için işte kesiyorlar. Valla, eee bilmiyorum işte kesiyorlar. Her sene bunu şey yapacaklarmış yenileyeceklermiş bilmem neymiş. Öyle yapacaklar işte. Biz de form doldurduk işte kaymakamlığa gönderdik. Bilmiyorum şey yapacağız artık bekleyeceğiz" (K15, 54, D).

"Geçimimizi, eşim çalışıyor. Benim bir sigortam vardı özel, babam tarafından benim her şeyim babam ailem yani sonra ona isteğe bağlı ev hanımı olarak yine babam şeyler yapıyordu. Engelliliğimden dolayı dört beş ay erken emeklilik hakkını kazandım. Emekli maaşı alıyorum. İnanılmaz derecede aile desteği var bizde yani" (Kz. 49, E).

Kentsel yaşamın giderek zorlaşmasına neden olan geçim sıkıntısı, engellilerin informel sektörlerle yönelerek iş aramalarını zorunlu kılmıştır. Bu sektörün güvensiz çalışma koşullarına yaşamlarını idame ettirebilmek adına katlandıkları görülmektedir. Nitekim anlatılanlar, ekonomik hayata katılımda güvenli iş konusunu ortaya çıkarmaktadır.

"Adalet Bakanlığı'nda hiç yok engelli çalışan. Emniyette çok az, askeriyede çok az. Halbuki hayatın her alanında olması gerekirken hep şu alan yöneticilerde 1,80 boy 85 kilo dört dörtlük bir insan olsun. Hayır (!) Herkesin bu şekilde olmasını bekleyemezsiniz. Uzunlu var, kıyası var, keli var, zihinsel engellisi var, ortopedik engellisi var. Bir bütün olarak alırsak yaşamsal alanlarını etki ettiğimiz her alanda olması gerekiyor. Engellilerin güzelliği de burada başlıyor zaten. Burada mesela engelsiz İzmir Bürosu var. Beş kişi çalışıyor. Bir tanesi engelli. Engelliye temizlik yaptırıyorlar" (E9, 38, E).

Bu durumun dile getirilmesi çoğunlukla vasıfsız işlerde görünürlüğü olan fiziksel engellilerin vasıflı işlerde de görünürlüğünün ön plana çıkmasına zemin hazırlayabilir. Yaşantısının büyük bir bölümünün vasıfsız işlerle uğraşarak geçtiğini ve bu durumu oldukça çaresiz ve üzgün bir şekilde dile getiren evli bir erkeğin sözleri şöyledir:

"Şu an 860 alıyorum yani işsizlik maaşı. Ben dokuz yaşında ayakkabı boyamaya başladım mesela hani hayata erken atıldım. Ben bayağı erken atıldım ayakkabı boyacılığı yaptım. Dolmuş duraklarında kışın ayakkabı boyacılığı yaptım. Yazın da su sattım yazın bitiminde tulumla tatlısı sattım. Mesela bir kova vardı. Kovanın içine katardım. O sezon bitince sonra gider, ayakkabı boyacılığı yapardım. Kışın da okula giderdim. Sabahçıysam sabah okuluma giderdim. Öğleden sonra ayakkabı boyamaya giderdim. Öğlenciysem sabah işe giderdim. Öğleden sonra işte üstümü değiştirir, okuluna giderdim" (Ez. 32, E).

Böylelikle, kentsel yaşamın ve genel ekonomik güçlüklerin fiziksel engellileri bir takım önlemler almaya ittiği söylenebilir. Fakat bunun yanında toplumsal yaşamda karşılaştıkları özel muamele ve acıma gibi psiko-sosyal sorunlar ile ekonomik darboğaz arasındaki gerilimin yaşam tarzlarında olum-

suzluğa sebebiyet verdiği de görülmektedir. Evli bir erkeğin bu gerilimin yaşam kalitesini ne yönde etkilediği ve çözüm olarak üretilen 'fedakârlık' ifadesinin işlenme biçimini şu sözlerle anlatmaktadır:

"Yetiştiremiyoruz aslında. Ne yapıyoruz? Bazı şeylerden fedakârlık ediyoruz. Mesela günde iki paket sigara içiyorsak, bire düşürdük. Bir paket alıyoruz. Ortak geçiniyoruz. Yeri geliyor -hani dedim ya engellilerde gurur var ya- dışarıya çıkarken diğer insanlar hani yazıktır, demesinler diye herkesten daha pahalısını alıp cebimize koyuyoruz. Evimizde kendi tütünümüzü sarıp, tütün içiyoruz. O şekilde yani, kısabildiğimiz her şeyden kısma-ya çalışıyoruz. Aslında lüks yaşam peşinde değiliz" (E₃₆, 39, E).

Bir yandan bakıldığında, ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi ile sosyal yardımlar kapsamına giren engelli maaşı ve bakım parasının verilmesiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra mesleği olduğu halde işe giremeyen fiziksel engellilerin anlattıklarından hareketle, bu durumun istihdam kaynaklı bir sorun olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Görüşülen kişilerden bazıları gerek özel sektörde gerekse kamu kurumlarında istihdamın gerekli ölçüde yapılmadığını düşünmektedir. Ekonomik koşulların yaşantısına etkisinin ne yönde olduğunu anlatan ifadeleri şöyle olmaktadır:

"Baktığınız zaman engellilik biraz enayilik gibi bir şey. İstihdam için en son ilkökul mezunu olduğumuzdan dolayı kura yöntemiyle almamak dediler. Kuraya girdik. Herhangi bir şey çıkmadı. Zaten lise mezunu olmadığımız için, EKPSS'ye de giremedik. Onun haricinde özel sektörde devlet %3'lük engelli olarak çalıştırılmasını istiyor. Ama özel sektör de çalışan insandan iş bekliyor. Hani masaya oturup da telefonlara bakmak iş değil. Doğru mu? Doğru. En azından bir ayak işi yapabilecek, ne bileyim bir bankaya gidip o işlemleri yapabilecek bir insan olabilmesi gerekiyor. Patron niye bir patron istesin ki? Yani patron oturuyor, işyeri yönetiyor. Karşısında da bir engelli istihdam etmiş o da oturuyor" (E₁₁, 42, B).

"Büro memuruyum. Özel şirkette çalıştım da şu anda işsizim. Şimdi beş yıl Vodafone Bölge Müdürlüğü'nde çalıştım. Ondan sonra işte burada (dermekte) eğitim gördüm üç aylık. Kasiyerlik sertifikası verdiler. Kipa'da çalıştım. Yaklaşık dört beş ay oldu bırakalı. Şu an büro memuru tarzında bir iş arıyorum. Benim mesleğim büro memurluğu olduğu için, bedensel iş bana biraz ağır geliyor elimden arızalı olduğum için. Yani öyle yani...İki oğlum var. Evim kira. Kim bilir ne zaman iş bulacağım? Yani sıkıntı. Mesela ben bir iş kapısına bir form bırakıp, hani gideyim bir görüşeyim diyemiyorum. İŞKUR'un yönlendirdiği yerler sadece. Benim ehliyetim var ama ben dolmuş şoförü olamıyorum. Servis şoförü olamıyorum. Kamyon şoförü olamıyorum. Bir tır şoförü olamıyorum. Çok kısıtlı. Mesela bir mobilyaya gidemem. Bir tamirhane dükkanına giremem. Bir inşaat işine gidemem. Bahçe, çiftçilik işine giremem. Seçenek bir tane kalıyor. O da İŞKUR. Tabi onun da işte çalışmasına bağlı. Şimdi İŞKUR bence şurada yanlış yapıyor. Şimdi bir kişi, iki kişi alacak oraya. Yönlendiriyor yüz kişiyi. Bence burada hata yapıyor. Mesela lise mezunu büro memuru bakıyor. Burada mesela sadece beni yönlendirecek. Şık olarak beni sunacak. Mese-

la hemen girdin mi oraya, benim arkamdaki şıkkı oraya sunacak. Oraya yönlendirecek. Öyle yani işverene seçenek sunacak" (E1, 32, E).

"Yani ben şimdi çok çalışmak istiyorum dediğim gibi engelli olduğum için iş bulamıyorum... Yani ben çalışırsam bir şeyler daha kolay olacak maddi anlamda çünkü eşimin maaşı hem kiraya, hem evin mutfak masrafını, hem de bizim kendi ihtiyaçlarınıza, yani maddiyette yetmediği için yani o yüzden. Şu anda ben engelli maaşı alıyorum ama ben evlendiğim anda nikah kıydığım anda eşim sigortalı olduğu için yani direkman benim maaşım kesilir. İşte eşimin üstüne geçmiyor çünkü eşim şu an bir sekiz yüz maaş alıyor. Yani evdeki kişi başına düşen gelir üç yüz doksan milyon olması gerekiyor. Eşim sigortalı olduğu için de ve çalıştığı için de eve bir buçuk milyar maaş getirdiği için direkman benden o maaşı alıyorlar yani öyle" (K1, 30, N).

Engellilik durumu ile ilgili önemli olan bir başka durum, 'engellilik oranı' olmaktadır. Bulgular değerlendirildiğinde, engellilerin raporlarında geçen engellilik oranının düşürülmesi veya yükseilmesi yönünde değişiklikler yapıldığı görülmüştür. Bu oranların ise çoğunlukla düşürüldüğü yönünde ifadeler belirtilmiştir. Bu durumun nedeni olarak da ekonomi temeline dayanan ve engellileri ekonomik yük olarak gören sağlık politikalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu konu üzerinde öne sürülen düşüncelerden bazıları şu şekilde olmaktadır:

"Vallaha aslında %60'tı engel oranım. Bu da aslında ayrı bir mesele. Ayrı bir konu. Şu anda %40'a düşürüldü. Polio engelim. Neden düşürdüler? Sanırım ama sanıyorum. 2006'da yapılan yasa düzenlemesi ile bu vergi indiriminden dolayı. Yani şöyle diyeyim. İnsanları erken emekli yapmamak için böyle bir uygulamayı yaptılar sanırım Bey'e de %40 vermişlerdi. Söyledi mi kendisi bilemiyorum. Aynı o şekilde yani. %40 sağ olsunlar, engelliliğimi azalttılar. Ben kendimi daha sağlıklı hissediyorum bu arada (alaylı bir gülüşle). Öyle işte iyi hissettim. Engelliniz iyileşmiş dediler. Biz de sağ olun dedik yani" (K3, 38, Bo).

"Çocuk felci, polio sekeli, %60 engel oranı. Bu doktorun raporuna göre söyledim oran. Bazen %40 veriyorlar, bazen %60 veriyorlar. Neye göre veriyorlar ben de hala anlayamadım (gülüyor)" (E1, 52, E).

Görüldüğü gibi, engelli raporları ekonomik anlamda engelli olarak edinebilecekleri sağlık politikalarındaki haklarda değişiklik yaratmaktadır. Böylece ulaşılacak kaynaklar azaltılabilmekte ve resmi olarak kaynağa erişim durumu yükselme veya düşürme yolu ile gösterilmektedir. Bu durum ise engellilerin yaşam koşullarını doğrudan etkilemektedir.

"...engelli de çoğaldı. İnanılmaz engelli var. Raporlar çoğaldı. Ya bir anda engelli patlaması oldu. Ben hani inanmadım yani. Şimdi artık bir şeker hastası da engelli sınıfına giriyor. Mesela o da rapor çıkarabiliyor. Mesela biri işte dahili cerrahiden ameliyat olmuş yani ben doğuştan engelliyim. Ben bile kendimi onlardan farklı bir kategoriye koyuyorum.

Yani çoğaldı engelli. İzmir’de çok yani. Vallahi bu durum benim için dezavantaj oluyor. İşte bu da ne konuda, iş bulma konusunda. Yani devletin tanıdığı haklar var. O yüzden insanlara karşı cazip geliyor. Bence aslında bunu bile ayırmaları lazım. Göz önünde bulundurmaları lazım. Ne bileyim işe girme konusunda, mesela dediğim gibi dış görünüş de bir şey yok ama sen hastasın ama engelli sınıfına giriyorsun. Ben doğuştan engellyim, fiziksel engellyim” (E24, 32, E).

Ortaya çıkan bir başka konunun, fiziksel engellilerin kendilerinin ifadeyle ‘temizlikçi’ olduğu görülmektedir. Engellilik durumu nedeniyle hizmetli/bakıcı gibi hizmet temelli ihtiyacın en çok kendileri gibi dezavantajlı olan gruplarda olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu hizmet ihtiyacının karşılanması için özellikle devlete bağlı olan kuruluşların destek olmasından yana bir beklenti doğmaktadır. Ayrıca bazı kamu kuruluşlarının destek için görevlerini yerine getirmede bir takım eksiklikler olduğu belirtilmektedir. Bu konu üzerine yapılan görüşmelerden bazıları şu şekilde olmaktadır:

“Temizlik açısından Belediye’ye iki defa haber verdim. Dedim ki, ben duydum böyle rahatsız olanlara temizlikçi gönderiliyormuş ayda iki defa. Ben iki defa haber verdim. İkisi de olumsuz oldu. Niye olumsuz oldu? Eve geldiler, baktılar. Dediler ki, senin evin çok temiz. Ya dedim temiz ama ben kendi paramla tutuyorum dedim. Hani bazen dedim eşim yapıyor. Mesela kocam camı temizlerken komşulardan çok utanıyorum diyor. Benim evime pislikten girilmemesi mi lazım Belediye’nin bana eleman göndermesi için? Elbette benim orda yaşıyorum. Ben sürüne sürüne temizliyorum. Temizlerken benim ellerime bak çatladı hep (ellerini gösteriyor) devamlı ellerimin üstünde iş yaptığım için. Belediye işçi gönderse, evim, camların pırıl pırıl olsa, çocuklarım açısından hem kendim açısından daha güzel olur” (K2, 44, E).

“Temizlikçi tutuyordum. Haftada bir gün geliyordu. Bir engellinin hayat şartları normal kişiye göre çok fazla zor zaten. Bir yere gitmek istersin, uzun yol gidemezsin. Taksi tutmak zorundasın. Bir ihtiyacını yapamazsın. Hizmet ettirmek zorundasın. Hizmeti ettirirken o insanı memnun etmek zorundasın. Yani hep bunları düşünmek zorundayız tabi. Biz daha evimizden dışarı çıkarken sıkıntılarla çıkıyoruz. Yani ben çocuğumu kucağıma alıp gezdiremedim. Bu imkanları bizim devletimizin bize sunması gerekiyor. Avrupa’da mesela her türlü sosyal imkan sağlanmış durumda” (K23, 55, D).

“Yani gelir durumumuz ortalarda değil. Çocuklar, şu anda mesela kızım evlenecek. Bayağı bir sıkıntı yaşadık. Gittik kredi çektik. Küçük kızım dışarıda okuyor. Ona para göndermek zorundayız. Yani çok rahat değilim maaşesef. Engelli maaşı alamıyorum yasalarımız öyle maaşesef bu konuda. Şimdi benim aylığım, eşimin aylığı ortalamanın biraz üzerinde olduğu için engelli maaşı alamıyoruz. Aslında yani Avrupa’da böyle değil. Bizim masraflarımız daha çok sağlıklı insanlardan çünkü biz bir yere giderken taksi tutmak zorundayız. Ne bileyim temizlik yapacakmış artık temizlik yapamamaya başladık, zorlanmaya başladık, temizlikçi tutman gerekiyor. Yani bilmiyorum o sınırı koymamaları gerekiyor. Benim gibi işte % 60 olan ve üstü olan alsın. Tamam ben çalıştım ama çalışmasaydım onların verdiği para yine beni karşılayamayacaktı. Refah içinde yaşamak istiyorsak, bu % 60’ın üzerinde

olanlara, illa ağır yatakta olması gerekmiyor, bizlerin de faydalı olması gerekiyor bence bu bakım parasından" (K3, 61, E).

Böylece toplumsal yaşamın belki de en hayati unsurlarından biri olan ekonominin fiziksel engelliler açısından trajik bir anlamı olduğu görülmektedir. Çünkü hareket özelliğinin kısıtlı olması birtakım ihtiyaçların doğmasına neden olmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için de mevcut bütçe zaman zaman yeterli olamamaktadır.

Politik Aktivite

Bu açıdan fiziksel engellilerde en çok görülen pratik, kuşkusuz bir sivil toplum örgütlenmesi olan dernekleşme olmaktadır. Kentsel yaşam ile politik katılım arasında bir yakın ilişkinin varlığı göz önünde bulundurulduğunda dernekler ağıyla politik sahada görünürlüklerin daha da arttığı söylenebilir. Dernekler sayesinde yerel gruplar oluşturan engelliler kentin yerel yönetim birimleri ve hükümet ile doğrudan ilişkiler geliştirebilmektedir. Kimileri son yıllarda hükümet uygulamalarını yeterli bulurken, kimileri de engellilerin ihmal edildiği yönde eleştiri yapabilmektedir.

"Devletin yaptıklarını çok beğeniyorum. Şu durumda engellilere çok güzel haklar veriliyor. Bizim çocukluğumuzda ben dedim ya engelliymiş okuldan ayrıldım. Şimdi evine servis gönderiyor okul. Engellisini aldırıyor. Okula getiriyor. Okuldan alıp evine geri getiriyor. Benim rahmetli anam sırtımda beni getiremedi. Köyde de gitmedim okula. Aman dedi gitme bari götürüyorum seni. Ama şimdi öyle değil. Aman engelin ne olursa olsun servis alıyor. Geri getiriyor. Ama öyle bizim zamanımızda yoktu şuan ki gibi" (K2, 44, E).

Toplumsal hayatta eşit koşullarda yaşamak engellilerin temel arzusu olmaktadır. Bu anlamda dernekler, devlet-toplum arasındaki dengeyi kurma açısından eşitliğin sağlanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Engelli derneklerinin desteklenmemesi ve güçlendirilmemesi konusunda geçen ifadelerde olduğu gibi kendilerini "sürekli isteyen grup" pozisyonuna koyabilmektedir. Engellilerin "ne verirsek onunla yetinme" politikalarına karşı çıkışlarının, kendilerine özgü politik dildeki temel protesto argümanı olduğu söylenebilir.

"Şimdi siyaset eee, engellilere yapılanlar, derneğe üyeyim ama derneğimiz elinden geleni yapıyor. Ama derneğimize yardım edenler elinden gelenleri şöyle canı gönülden yerine getiremiyor diyim ben. Ondan sonra yapılanlar engelliler için yeterli mi? Hayır (!) Değil. Daha bir çok eksiklerimiz var. Ha bizde bu ülkede yaşıyorsak, biz de bu ülkenin vatandaşsaksak, bizim de bu ülkede diğer sağlıklı insanlar gibi yaşamaya hakkımız var. Eee bir çok şeyler hala bizim için engel teşkil ediyor" (K3, 55, E).

"Engellilik hep ikinci plana atılmış. Hep devamlı dezavantajlı grup, ikinci plana atılmış. Bu grup sürekli isteyen olarak algılanıyor. İdareciler tarafından da biz ne verirsek onunla

yetineceksiniz diye bir algı var. Aslında öyle değil. Yani her insanın bu dünyada bir şeyler yapabileceğine inanıyorum. Çok hayat dolular. Onları gördükten sonra işte bu da sıkıntı mıymış diyorsunuz. Çok zorluklarla yaşıyorlar ama yine de azim bırakılmıyor. Herhangi bir destek bize yok. Bağışlarla ayakta duran bir derneğimiz biz. Gönüllülük esasına göre çalışırız. Herhangi bir ücret almayız. Şöyle söyleyeyim. Bu kapıdan içeri girip de cevabını alamadım diyip giden yoktur. Engellilik alanında güzel şeyler yaptığımıza inanıyorum. Bu sivil toplum örgütlerinin doğuşu şu şekilde; bütün yasalarla devlet büyükleri herşeyi dört dörtlük yapsa, sivil toplum örgütlerine ihtiyaç kalmazdı. Eksiklikleri göstermekle biz mükellefiz" (E₉,38, E).

Diğer bir eleştiri ise kent hizmeti ile politik kamplaşma arasında gidip gelen yerel yönetim anlayışı üzerine olmaktadır. Kendi ifadeleriyle durum "Engelliliğin siyaseti olmaz, engelin siyaseti yok" olarak tanımlanmaktadır. Yerel yönetimlerin, hizmet sunma noktasında eşit ve adaletli bir politika izlemesi gerektiği politik eleştiri konusunda veri sunmaktadır.

"Yerel yönetimlerde aslında siyasetin ayrımının olmaması lazım. Çünkü yerelde direk kendi halkına hizmet var. Ama maalesef bizim ülkemizde öyle değil. Yani benim siyasi partim neyse ben ona hizmet ederim. (x belediye)bu yönden gerçekten şanslı. Belediye başkanı gerçekten çok güzel çalışıyor. Yani ayrım yapmadan. Çalışanları ayrı bir mevzu ama (güllüyor) başkanımız özellikle bizlere karşı çok duyarlı bir insan. O yönden hep teşekkür etmişimdir kendisine karşı. İnşallah hep belediyesi bu şekilde devam etsin. Yerel yönetimlerin siyasetinin olmaması lazım bence" (E₁₈, 38, N).

"Engelliliğin siyaseti olmaz, engelin siyaseti yok. Çünkü benim yolda kaldırıma çıkamamın, siyasetle bir ilgisi yok. Ya işte o sarı bantları yapıyorlar, onun kullanımı üzerine arabanın park edilmesinin siyasetle ne ilgisi var. Bunlarla uğraşıyoruz hala ama çok uzun sürecek gibi. Çünkü halkın eğitim düzeyi, bu konudaki eğitim düzeyi, kültür seviyesi yüksek değil. Ya daha insanlar hala daha ne var ya zihniyetiyle baktığı için. Yani beş dakika durmuş araba ne olur orada diyerek görünüyor" (E₃, 56, E).

Dezavantajlı gruplar ile ilgili araştırma yapma söz konusu olduğunda karşılaşılabilecek en büyük sorunlardan birisinin veri sıkıntısı olduğu görülmektedir. Bu konuda yaşanan sıkıntı dezavantajlı gruplardan biri olan engellilerde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin engelliler ile ilgili veri kaynaklarına bakıldığında istatistiklerin güncel ve yeterli olmadığı izlenimi bırakmaktadır. Bu konuda özellikle ayrıntılı bir veri çalışması ihtiyacının olduğu ortaya çıkmaktadır. Anlatılanlar bu konuda ortaya çıkan bu eksikliğin giderilmesi yönünde yol gösterici olmaktadır. Görüşülen dernek üyesi bekar bir erkek veri sıkıntısı sorununu şu şekilde anlatmaktadır:

"Bakım bilgi teknolojisinde yaşıyoruz. Birçok şeyin çözüldüğünü söylüyorlar. Ne kadar engelli var? Bunu Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü'nden talep etseniz size verebilirler mi? veremezler. İzmir'de kaç tane engelli yaşıyor? Bu engeller içerisinde görme en-

gelli, spastik engelli, ortopedik engelli ne kadar? Farklı engellilik gruplarına ait ne kadar bilgi var deseniz size verebilirler mi? veremezler. Yok ki (!) Çalışmıyorlar. Sadece o masada oturmayı, sadece masaya atanmış olmayı, seçilmiş olmayı iş yapma olarak görüyorlar... Ben değişmesini istiyorum ama benim istemem yetmiyor ki! Toplumsal değişikliği ortaya çıkarabilmek biraz zaman istiyor. Bireylerle konuşup bireylere öğrettiklerinin hayata uygulanması, uygulamaların bir sonraki kuşaklara örf adet olarak verilmesi bir otuz sene, kırk sene geçmesi gerekiyor. Diğer derneklerle bir araya gelemiyoruz. Neden bir araya gelemiyoruz? Benim değerimle onun değeri, ortak bir evrensel değer değil. O bireysel düşünüyor. Ben evrensel düşünüyorum. Ben İzmir’de engelliler için şunlar olsun diyorum. O başkanla bir resim çekirmek için adam yapmış ya diyor. Muhtelif zamanlarda bir araya geliyoruz” (E11, 42, B).

Burada sadece veri sıkıntısından kaynaklanan birtakım sorunlara değil aynı zamanda derneklerin bir arada olma durumuna da değinilmiştir. Gerek anlatılanlar gerekse dernekte geçirilen zaman zarfında gözlemler ve izlenimler, derneklerin birçok konuda birlikte hareket etmediklerini göstermektedir. Bunun nedeni olarak ise, bazı değerlerde uzlaşmazlıkların anlaşmazlıkla sonuçlanması olarak gösterilmektedir. Bazıları, engellilik konusunda evrensellik ilkesi ile hareket ettiğini söylerken bazılarını ilkesiz davrandığı için eleştirmektedir. Ayrıca, ortak bir payda da bir araya gelip sorunları beraber çözme konusunda bazı bireysel konuların öncelikli olması nedeniyle sorunlar yaşandığı görülmektedir. Fakat görüşülen dernek başkanları ve yöneticiler bu konudan mustarip olduklarını ifade ederek bu konunun çözülmesini istediklerini dile getirmişlerdir. Diğer bir deyişle, bir araya gelip sorunları birlikte çözebilmek için toplanmanın engellilerin geleceği açısından faydalı olacağı umudunu taşımakta ve arzulamaktadırlar.

Bir sivil toplum niteliği taşıyan derneklerin kuşkusuz en büyük şikayeti, hayali kuruluşlar olan “fason dernekler” olmaktadır. Görüşmeler öncesinde engelli derneklerinin bulundukları adresler üzerine yapılan tespit de anlatılanları destekleyen durumlarla karşılaşmıştır. Sadece tabela görevi gören bu derneklerde nelerin nasıl yapıldığının denetimi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu tür kuruluşlar faaliyetlerini ciddi anlamda yapan ve engellilerin haklarını koruyan engelli dernekler adına bir zarar teşkil etmektedir.

Ayrıca dernek faaliyetini farklı amaçlarla kullanan ve kendilerini “dilen-ci” konumuna getiren engellilerden de rahatsızlık duyulduğu “ben dilenci değilim, ben engelliyim” ve “Engelli hakkı, insan hakkı mücadelesidir” sözleri ile eleştirilmektedir. Anlatılanlarda bu konular üzerine duyulan hassasiyetler görüşülen kişilerce şu şekilde ifade edilmektedir:

“Dernekler Müdürlüğü, fason derneklerden şikayetçidir, Belediyeler bundan şikayetçidir. Belediyeler neden şikayetçidir? Çünkü yemek gelir derneklere ve Belediyeler de bu kişileri gerçekten alıyorlar mı? Satıyorlar mı? Ki yemeği satanlar var veya emniyet teşkilatı bun-

ları arar. Yerinde bulamaz. Sadece tabelalar vardır. Şimdi bu durumda, bu kişiler bu camiaya ihanet ediyor. Kapı kapı dolaşıp para toplar. Gazete satıyoruz diye para toplamar. Kalem defter veriyoruz diye para toplar. Şimdi sokaktaki vatandaş benimle ordaki bu işleri yapan engelliği ayırt edemez. Aynı kefeye koyar. Yani bunların hepsi sakat. Sakat derken kafadan sakatlar. Yürekları sakat onların çünkü zarar veriyorlar. Şimdi hep onlardır bizim mücadelemiz. Çünkü bu bilinmeli; ben dilenci değilim, ben engelliyim" (E1.61, E).

"Hani bu şantiye dernekler, tabela dernekleri en büyük sıkıntılarımız şu an bizim. Nerede işini bozmuş, ticarete batırmış adamlar var, gelmişler, çıkıyor beş kişi birleşiyor dernek kuruyor. Doktor kursa anlarız. Bilimsel çalışmalar yapıyor. Zengin kursa anlarız. Engelliye yardım etmek istiyor. Çocuğu ya da yakını engellidir. Dernek kuruyordur anlarız. Kimsede bunları sormuyor. Sizin ne alakanız var engellilikle. Bu dernek kuruluşlarının en büyük zararı. Engelli dernekleri suistimale açık olduğundan dolayı farklı olması gerekiyor. Şu an İzmir'de altmış yedi gazete var. Engelli derneği olarak belki üç tane aslında. Geri kalan dört tanesi, beş tanesi şahsa ait. Engellilik ile alakası yok ama satarken işte bir yerden bir fotoğraf olmuş. İşte biz tekerlekli sandalye dağıtıyoruz falan. Bizim toplumumuzun duygusal tarafı sömürülüyor" (E2.47, E).

"Tabela dernekleri var suistimalciler. Ellerine mabruz alırlar, insanların duygularını sömürürler. İnsanları tekerlekli sandalyeyi oturturlar. Parklarda gezdirirler. Parkta çok rastlarsınız zaten çıktığınız zaman. İki lira ondan, beş lira ondan aşındırarak insanların duygu sömürüsüyle para toplarlar. Biz öyle dernekçilik asla yapmıyoruz. Onaylamıyorum da yani. Biz ancak şunu yapabiliyoruz. Topluma anlatıyoruz. Yani bu tür şeylerde para yardımı yapmayın. Yani kandırılıyorsunuz. Tamam bizim toplumumuzun böyle bir yanı var. Acıma duygusu daha ağır ama durum öyle değil. Bunları çalıştıran belli gruplar var. Yani topluyorlar, paraları ellerinden alıyorlar. Onlara da üç beş kuruş koklatıyorlar. Metroya biniyorsun işte geliyor tesbih satıyor. Başkası işte, başka bir şey satıyor. Yasal olarak bildiriyoruz. Dernekler masasına bildiriyoruz ama dernekler masası da diyor ki, onlar yönetim kurulundan yetki alıyorlar kayıt toplamaya. Engelli hakkı, insan hakkı mücadelesidir. İnsanların neyi tuttuğu değildir" (E40.60, E).

Bu anlatılanlardan hareketle denilebilir ki, dernekler hem bir sivil toplum kuruluşu olarak hem de fiziksel engellileri bir araya getiren sosyal mekanlar olarak fiziksel engelliler için büyük bir anlam taşımaktadır. Burada hem haklar çerçevesinde bilinçlenerek örgütlenmekte hem de duygusal ve sosyal paylaşımlar içerisinde bulunarak kentsel yaşam içerisinde görünür olmaktadır. Kentleşmenin bir sonucu olan bu yapıların, kentsel yaşamı idame ettirmede katalizör işlevi gördükleri söylenebilir. Bu işlev sayesinde fiziksel engelliler, siyasal alanda haklarını öğrenme, özgüven duyma ve haklarını savunma konusunda varlık gösterilebilmektedir.

Sosyal-Kültürel Aktivite

Bu konuda engellilerin bir takım kısıtlamalarla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Bunların birisinin toplumsal bakışla ilgili olduğu söylenebilir. Sos-

yal çevre, komşu, akraba gibi unsurların sosyal-kültürel aktivitelerde baskın bir kısıtlayıcı rol edinmesi ve 'sosyalleşme zorluğu' söz konusu olmaktadır. Gözlemlendiği üzere diğer birçok konuda olduğu gibi, bu toplumsal organizasyonun sosyal kültürel aktivite alanına yansımaları 'mahalle baskısı' ile paralellik arz etmektedir.

"Ya çok az bu biraz da yetişme tarzı. Dışarıda herkesle her yere gidersin ama eşinle gidersen suç olur bizim toplumumuzda. Öyle yetiştirildiğin için işte bu güne kadar çok nadirdir ama genellikle gitmeme vardır" (Ez.47, E).

İkinci kısıtlamada ise, tamamen ulaşım hizmetlerinin fiziksel engelliler için güçlükler taşıması söz konusu olmaktadır. Bu güçlüklerin kentin fiziki yapısının engellilerin ulaşımı için uygun hale getirilememesi ve bu yönde yerel politikaların hayata geçirilememesi ile doğrudan bağlantısının olduğu söylenebilir. Sosyal ve kültürel etkinliklerin gerçekleştiği binaların fiziksel engelliler için uygun bir mimari anlayışa göre yapı(la)mayı, fiziksel engellilerin aileleriyle birlikte geçirmeyi arzuladıkları bu tür aktivelere uzaklaşmasına neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Sinemaya yıllardır gidemiyorum. Tiyatroya yıllardır gidemiyorum. Sinemanın fiziki şartlar bana uymadığından. Ve tiyatrolarda öyle. Gitmek istemem mi öyle olmasa ki ben (gözleri doluyor) şunu söyleyeyim. Konserler var Belediye'nin. Bizim kültür merkezimiz var burda. Ordakilere gidiyorum. Onlarda sıkıntı yok ama sinema, tiyatro konusunda gidemiyorum, gidemiyorum!" (E1.61, E).

"Hayatımda ne sinemaya, ne tiyatroya, hiçbir yere gitmedim. Aman konserlerde de sağlam adamları ezerler. Ben hiç gidemem oralara (gülüyor). Aslında çok istiyom ama gidemiyom. Aman ne yapayım ya boşver. Şimdi benim bir gün oraya gitmem var ya, ben hastalanırım ertesi gün. Gitmem bir dert, gelmem bir dert, otobüslere binip inmem bir dert. O yüzden boşver. Televizyondan izliyoruz biz onları. Yani gezmeye pek çıkmam. Ben kocama inip çıkarken çok eziyet veriyom. O nedenle diyom ki; siz gidin, oğlanlarla dolaşın gelin" (K2, 44, E).

"Gidiyorum mekanlara bakıyorum. Mekanlarda engellilere yönelik hiçbir şey yok. Mesela bir kafeteryaya gidin ancak aşağıda oturuyorsunuz. Yukarı çıkamazsınız. İki katlı bina diyelim. Kafeterya giriş katında. Beklersiniz bir rampaları yok. Merdivenleri var. Çıkamazsınız" (E18.38, N).

Anlatılanlar, engelli merkezinin kurulduğu bir yer olan "İnciraltı"nın ortak buluşma ve paylaşma mekânı olduğunu göstermektedir. Bu yer, derneklerin dışında en çok bir araya gelip vakit geçirdikleri hem sosyal bir alan hem de eğlence mekânı olarak görülmektedir. Fakat bazen bu sosyal alanlar bazıları için, toplumun bakış açısından etkisiyle uzaklaştırıcı bir etki de bırakabilmektedir. Diğer bir deyişle her engelli olmayan birey gibi, el ele tutuşma, yürüme

gibi pratikleri bu alanlarda gerçekleştirirken, ayrı pratiklerin gerçekleşmesi hakkında toplum, engellilik durumu nedeniyle 'acıma', 'gülümseme' gibi ötekileştirici tutum ve davranışlar sergileyerek engel olmaktadır. Yani fiziksel engelliler, kendi mekânlarında dahi aşağılarına davranışı ile karşı karşıya kalmaktadır.

"Eşimle birlikte balık tutuyoruz. Yaz geldi mi eşimin çok sevdiği balık tutmasını çok sever oldum delisidir. Eşimle beraber yaptığımız faaliyetimiz balık tutmak. Güzelyalı'ya gidiyoruz. Karşıyaka'ya gidiyoruz. Buraya Konak'a gidiyoruz. Otobüsle gidiyoruz. Benim zaten otobüs kartım var. Engelli refakatçi kartım da var böylece otobüse para vermeden, istediğimiz her yere, İnciraltı'na gidiyoruz. İnciraltı'nda balık tutar. Ben orda çay içerim, ona bakırım, ederim. Kışın çoğunlukla eşim yatar (güliyor). Ben de sabaha kadar bilgisayarda takılırım. Bilgisayarla haşır neşir olurum. Film seyredirim. Dizi seyredirim. Oyun oynarım. Bir bakırım ki sabah olmuş. Hiç farkında bile değişim" (K3.54, E).

"İnciraltı'na gittiğimizde de İnciraltı'nda bir sürü sevgili var el ele dolaşıp yanyana sarılıp oturan var ama onlara bakmıyor ki hiç kimse, kafalarını döndürüyorlar bile ama ben ne zaman nişanlımla el ele, yanında dururken el ele tutuşuyoruz öyle gidiyoruz, o anda direkman durup hemen gülümseme şeyine gidiyorlar. Ama bakmaym yani bunu hissettirmek yani bunu demek istiyorum onlar nasıl yaşayabiliyorsa ilişkilerini biz de gayet güzel bir şekilde yaşayabiliyoruz ilişkimizi" (K14.30, N).

Sosyal-kültürel aktivitenin, ulaşımın yarattığı sıkıntılarla karşılaşmamak veya çalışma koşulları nedeniyle zaman kısıtlılığını telafi etmek için daha kolay bir tercih şeklinde seçilmiş 'ev içi etkinlikler' olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Görüşülen evli bir erkek, çalışma koşullarının yoğunluğundan dolayı eşiyle ve çocuklarıyla sosyal-kültürel aktivitelere katılamaması durumunu anlatan sözleri şöyle olmaktadır:

"Benim sosyal aktivitem yok desem yeridir çünkü evden işe, işten eve gidip geliyorum. Eşim mesela bana yıllardan bu yana söylüyor. Evlendiğimiz günden itibaren, nişanlılığı bırak, seni tanıdığımdan beri, bir sinemaya götüremiyorsun beni. Bir sinemaya götür. Yoksa ben göremiyorum diye mi götürmüyorsun diyor. Bu da benim içime dokunuyor. Yok diyorum. Alakası bile yok. Zaman olmuyor diyorum. Hep geçiştirmeye çalışıyorum. Öyle bir aktiviteler olmuş olsa, benim çalıştığım saatler arasında oluyor. O da bana uyumuyor. Daha çok akşam saatleri uygun oluyor. Onda da yoruluyorsun. Çok yoruluyorsun. Sadece pazarımı ayırıyorum kendime, çocuklarımı, eşime. Sabah kalkıyoruz. Bir kahvaltı yapıyoruz. Ondan sonra hanımla beraber pazara gidiyoruz. Geliyoruz. Banyoya gidiyorum. Bir duş alıyorum. Tıraş oluyorum. Ondan sonra çıkıyorum. Televizyon seyrediyorum. Öyle geçiyor zaten" (E30.38, E).

Bu aktivitenin sürekli ev içinde gerçekleşmesi beraberinde farklı ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları giderecek çözüm yollarını ortaya çıkarmaktadır. Ev içinde en önemli aktivitesi televizyon izlemek olan evli bir kadın, televizyon kanalla-

rında yayınlanan farklı programların içeriğinde, engellilerin görünmez kılınmaları nedeniyle bir düzenlemenin yapılması ve bu düzenlemelerin engellileri kapsayarak tüm topluma hitap etmesi gerektiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

"Bi de, bu televizyonlarda hiç engelli programları olmuyo. Mesela o kadar gencecik üniversitede okuyan engelli arkadaşımız kardeşimiz var. O kadar filmler oynuyo. O kadar diziler oynuyo. Tiyatrolar oynuyor. Aynı dizi de oynayan oyuncu, iki üç tane dizi de daha oynuyo. Ya bu bakımdan orda yirmi tane insan varsa iki tanesi, bir tanesi engelli olsun. Bir tanesi görme engelli olsun. Konuşma engelli koyun. Ortapedik engelli koyun. Spastik engelli koyun. İnsanlar böyle öğrensinler ya (!)" (K2, 44, E).

Görüldüğü gibi, bu tür aktivitelerde bazılarının genellikle edilgen olarak katıldıklarını gösterirken bazılarının da bu aktivitelerin bizzat içinde etkin birer aktör olduklarını göstermiştir. Takı tasarımı yapan, kitap okumayı seven ve hatta kitap yazmayı düşünen, tiyatro oyuncusu olan ve bunu gibi birçok aktivitede etkin olup engelsiz sosyal-kültürel aktivitelerle örnek teşkil edebilecek boşanmış bir kadının bu konuda ifadeleri şu şekilde olmaktadır:

"Bol bol okurum. Osho'yu okurum. Eckhart Tolle'yi okurum. İşte Michael Brown çalışmalarını yapıyorum. Ondan sonra, kimleri okurum? Mustafa Kartal okurum. Zaman zaman kişisel gelişim ile ilgili kitapları okuyorum yani. Aktif tiyatro oyuncusuyum. Takı tasarımlarım var şu an yaptığım şeylerde. Takı yapıyorum. Ondan sonra, bir dosya dolusu sertifika aldım. Üniversiteyi okuyorum. Halkla ilişkiler ve tanıtım. Ondan sonra, işte kitap yazmayı düşünüyorum. Aslında çıkış noktası, bir aşk. Şu anda var zaten 959 sayfa. Öyle bir şey ama onu yazdığım zamanlarda düşüncelerim farklıydı. Bir aşk hikayesi ile ilgili yazmaya başlamıştım sonra bıraktım ama tamamlarım belki. Bir kitap yazmayı düşünüyorum" (K31, 38, Bo).

Burada, bu tür aktivitelerde bazılarının genellikle edilgen olarak katıldıklarını gösterirken bazılarının da bu aktivitelerin bizzat içinde etkin birer aktör oldukları görülmektedir. Diğer bir deyişle bu durum bazılarının söz konusu aktivitelerde pasif, bazılarının bu aktivitelerin içerisinde birebir katılarak aktif olduklarını göstermektedir.

Dini Aktivite

Din yakın bir biçimde kendisine bağlı olan aile ve sosyal ilişkiler alanında gözle görülür bir şekilde 'realite' olma gücüne sahip olmaya ve gündelik toplumsal aktivitelerde insanların içgüdü ve öz yorumlamalarıyla alakalı olmaya devam etmektedir. Din ile aile arasındaki sembolik bağ, çok eski zamanların akrabalık kurumlarından kaynağını alan kadim bir bağ olmaktadır. Bu bağın belli durumlarda devam etmesine açık bir şekilde kurumsal bir 'hayatta kalma' olarak bakılması olanaklı görünmektedir. Ailenin dini ölçülere göre meş-

rulaştırılması, önemli ölçüde dünyevileşen tabakalarda bile yeniden ortaya çıkmaktadır. Böylece din, kendini özgül olarak modern biçimiyle yasallaştırıcı bir yapı olarak taktim etmektedir. Bu bağlamda, insanların tarihsel ve toplumsal dünyayı inşa ederken dini de inşa ettiklerini söylemek mümkündür. İnsanların bu dünyayı üretmiş olması, dine de kurumsal alanda güçlü bir gerçeklik nitelik kazandırmaktadır. Ayrıca inşa edilen bu kurumsal yapı, bir başka kurumsal yapı içinde kendisini yeniden inşa edebilmektedir (Berger, 2005, s. 67).

Bu sürecin, görüşülen fiziksel engellilerin aile yapısına da sirayet ettiği gözlenmektedir. Anlatılanlar, toplumsal hayatta kurumsallaşan dinin çoğunlukla kendi aile alanlarına yerleştirildiğini göstermektedir. Görüşülen evli bir erkek, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır:

“Dini inançların genelde toplumu düzenlemek için kurulan yasalar olduğunu düşünüyorum. Yani bu böyle. Ya anayasa yaparsınız ya da dini kuralları koyarsınız toplumu bir arada tutmak için. Bunlar insanların koyduğu şeyler. Zamanla toplu yaşamaya başladıkça kuralları oluşturma gereği hissetmişler. Düzen kurmuşlar tamamen, o başka bir şey değil” (E43,56, E).

Berger’in (2005) düşünceleri çerçevesinde bu sözler değerlendirildiğinde; dinin insanın dünya inşa etme girişiminde stratejik bir rol oynadığı görülmektedir. Aynı zamanda insanın kendini dışsallaştırmasının ve kendi öz anlamlarını realiteye aşılmasının en yülce sınırını ifade etmektedir. Böylece beşeri düzenin, varlığın tümüne yansıtıldığını ihsas etmektedir. Yani, toplum anlamlı bir beşeri dünya inşa girişimiyle kutsallaştırmayı özdeşleştirmektedir. Bu beşeri dünyanın yarattığı ve insanlar açısından kutsal sayılan din, fiziksel engellilerin bakış açısından engellilik durumu ile ilişkilendirilmiştir. Bu beşeri dünya da engellilik durumu, Allah tarafından bahşedilen bir sınav olarak görülmekte ve bu durum şükür ile nitelenmektedir.

“Ben hayata şöyle bakıyorum bizim dünyaya geliş amacımız, burası bir tiyatro sahnesi. Herkesin bir rolü var. Çıkıyor, geçiyor, rolünü oynuyor. Rolün bittiği zaman gidiyorsun. Bu şekilde bir hayat sunulmuş bana. Ben de bu şekilde yürütmeye çalışıyorum. Elimden geldiği kadar. Bunun daha kötüsü de olabilir. Hiç de olmayabilir de ama yaşadığımız şeylerle alakalı bir şey. Eksikliklere bakarsanız eksiklik mutlaka bulursunuz mutlaka ama pozitif yaklaştığımız zaman hiç bir sıkıntı olmuyor yani şükür” (E9,38, E).

“İnsanların isyan ettikleri noktalar olabiliyor. İnsanların bir sabır taşı vardır. O anda seni frenleyen bir şey oluyor. Yani evet ben de zamanında çok bir şeyler yaşadım. Çok o durumlara geldim. Ama hiç bir zaman isyan noktasına gelmedim. Özellikle engelliliğime asla isyan etmedim. Çünkü dedim bizi yaradan Allah. Allah bize böyle layık görmüş. Böyle yaşayacağız. Zaten bu bir sınavdır. Nasıl okuyorsun, gidiyorsun, sınav veriyorsun. Doğrusu, yanlış, eksiği ile bu bir sınavdır. Belki iyi bir netice alırsız belki kötü netice alırsız. Artık Rabbimiz bize ne uygun gördüyse, bunu böyle çekeceğiz” (E10,48, E).

Din hakkında anlatılanlarda dikkat çeken bir başka konu, engellilik durumu noktasında “isyan” ve “evlilik” ile din arasında bir ilişki kurulması olmuştur. Genel olarak bakıldığında anlatılanlardan çoğu, evlenmeden önce engellilik durumu ile ilgili Allah’a veyahut yaratana isyan etme izlerinin evlilik sonrasında azaldığını veya silindiğini göstermektedir. Bu durum dinin, mevcut olumsuz koşulları uyumlulaştırmada önemli bir araç niteliği taşıdığını göstermektedir.

“Çocukluk ya da gençlik yıllarımızda etrafın bir de üç, dört yaşındaki çocukların annesiyle birlikte yürürken, annesini dürtükleyerek sizi göstermesi, sizi çok incitebiliyor. Yani hepimizin şey dönemleri olmuştur tabi ki. Evlilik yani eğer buysa ya da sizi anlayabilecek bir kişiyi bulduysanız gerçekten hayatınıza artılar katıyor. Sizi sahiplenebilecek bir kişi olması size aşırı bir güven veriyor. Gece gündüz o kadar sıkılsanız, bunalsanız bile, kalk hadi bir yarım saatte olsun bir yerde bir kahve içelim, gidelim demek size inanılmaz bir moral, motivasyon olabiliyor. Yani tabii ki evliliğin artıları dediğim gibi sizi anlayabilen bir kişi ise gayet huzur verebiliyor. Yani bu durum isyanınızı bitiriyor” (K27, 49, E).

Dini ritüeller konusunda anlatılanlardan hareketle, ibadetlerin yerine getirilememesi ‘engellilik durumu’ ve ‘kentsel yaşamın hızı’ nedeniyle zaman yaratma imkânının kısıtlı olması etkenlerine bağlanmıştır. Fakat bu duruma rağmen dini ritüeller içerisinde yer alan namaz aktivitesini kolaylaştıran çözümlerin olduğunu da ifade etmişlerdir. Görüşülen evli bir kadın namaz ritüelinin engelliler için kolaylaştıran çözüm yolunu şu sözlerle anlatmaktadır:

“Ben ‘mesh’ yapabiliyorum. Bir kez abdest alıp diğer şeylerde de ayağım bir şeyle temas etmediği için ayakkabı içerisinde olduğu için ‘mesh’ hakkını kullanıyorum. O şekilde kılıyorum oturduğum yerden. Bu yine, dinimiz çok geniş bir din hatta yani kılmada hiçbir engel yok. Gözünle dahi takip etsen de içinden dualarını yerine getirirsen de kabul olablen bir durum olduğu için kılmak isteyenler tabii ki rahatlıkla kılabilirler” (K13, 50, E).

Dini kuruluşların da engellilerin dini ritüellerini yerine getirmelerinde engel teşkil ettiği ifade edilmiştir. Özellikle dini mekânlar olan camilerin fiziki koşullarının yetersiz olması sebebiyle dini ritüellerini yerine getiremedikleri belirtilmiştir. Fiziksel engellilerin bir kısmının bu konuya dair anlattıkları şöyle olmaktadır:

“Genelde bizim ibadethanelere girip çıkmanız zor çünkü neden ya merdiven vardır ya arabalısınızdır içeriye ayakkabıyla girmek camilerde yasaktır bilirsiniz çıkarıp da girebilirsiniz. Ancak camide bi mevlüt olduğunda eee dışarda otursunuz. Ulu bir dut ağacı vardır, onun altında dinlersiniz mevlüdünüzü duanızı yaparsınız işte o kadardır yani ibadet için camilere falan giremeyiz” (K6, 55, E).

“Ben kendi ibadetimde aslında hiçbir camiye gitmedim, gidemedim. Ancak inançlı bir insanım kendi imkanlarımla evimde sağlamaya çalışıyorum. Ben geçmiş yıllarda Kur’an

öğrenmek istediğimde Kur'an kurslarına erişim sağlanamıyordu. Sağ olsun sağduyulu bir Kur'an kursu hocamız haftada iki gün üç gün evime geldi. Bana öğretti. Bu şekilde öğrendim ama tabi ki herkese bu imkan sağlanmıyor. Sanırım biraz da arz talep meselesi olabilir. Engellilerde özellikle bedensel engellilerde, bilhassa birazcık zor oluyor. Benim gibi ortez kullanan kişilerde her gün cihazını çıkartıp banyoda abdestini alıp tekrar cihazını, beş kez bunu yapmak sıkıntılı olabiliyor" (K13, 50, E).

Genel anlamda fiziksel engellilerin ifadelerinde inançlı insanlar oldukları ve dini pratiklerini gerçekleştirme konusunda engellilik durumlarının onlar için zorluk çıkardığı ifade edilmiştir. Bunun yanında diğer bir husus, kentsel yaşamda mimari sorunlar konusundaki eleştirilerinin içinde camilerin de kapsanması olmaktadır. İbadet etme rahatlığını güçleştiren mimari yapılar karşısında ibadetlerin kendi imkânlarıyla evde yapılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Sportif Aktivite

Spor, toplumsal olarak bireylerin sosyalleşmesini sağlamakta ayrıca bireyin toplumsal sorumluluğunu geliştirmektedir. Sadece toplumsal alanda değil ekonomik alanda da yeteneklerin gelişmesini sağlayarak iş gücünü artırmaktadır. Böylece ekonomik açıdan bireylerin yaratıcılığı da artmaktadır. Eğitime katkısı ise, bireylerin topluma hazırlanması, sorumluluk duygularının geliştirilmesi yönünde olmaktadır. Eğitim sürecinde bireylerin yaratıcı ve yapıcı olması sağlanarak sosyal ve kültürel kalkınmayı büyük etki bırakmak amaçlanmaktadır. Ayrıca toplumların kültür seviyelerinin de artmasına yardımcı olmaktadır (Çokbankir, 2009, s.81-82).

Bu bağlamda, sportif aktivitelerin toplumsal hayata katılımında fiziksel engelliler için önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Spor, bir nevi birey olarak kendilerini gerçekleştirmelerinde anahtar rol oynamaktadır. Sportif aktiviteler sayesinde gerek Türkiye gerekse Uluslararası mecralarda tanınma fırsatı yaratılmış ve görünürlükleri artmıştır. Görüşülenlerin çoğu basketbol, futbol, dans, boccia, yoga, yüzme gibi çeşitli sportif aktivitelerle uğraştıklarını belirtmektedir.

Sportif aktivitelere ilişkin anlatılanların bir kısmı, bu aktivitelerin gerçekleştirilme olasılığının ekonomi ve evlilik durumu ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Kentsel yaşamın hızlı, yorucu ve yoğun koşullarının evli olan engellileri kısıtladığı ve onlar üzerinde daha çok etki bıraktığı görülmüştür. Nitekim sadece bu kısıtlamanın sadece toplumsal yaşamda değil ekonomide de kendisini gösterdiği ifade edilmektedir. Sportif aktivitelerin yapıldığı spor salonlarının maddi durum ile birebir ilişkili olduğunu, engellilere göre bu tür mekânların olmayışını ve evli olduğu için bu tür aktivitelerde zaman yönünde kısıtlandığından katılamadığını evli bir erkek şu şekilde anlatmıştır:

"Yani şehir hayatı işten eve, evden işe. Eğer çalışıyorsan öyle yani. Nerede yapacağız? Yani spor salonları da, o da maddiyat. Yani maddiyata bağlı. Ben çalışmıyorum nasıl gideyim? Valla ben de katılmak isterdim faaliyetlere katılan engelliler de olurdu. Benim bir arkadaşım Kipa'da çalışıyordu. O mesela basketbol etkinliğine gidiyordu. Bekar olunca aktivasyon daha fazla oluyor da, evli olunca iş değişiyor. Yani kısıtlanıyor, hayat kısıtlanıyor. Çevremde de kimse olmayınca olmuyor yani" (E24, 32, E).

İzmir kenti açısından bakıldığında, engellilerin spor alanına katılımlarında en büyük katkısı bir spor dalı olarak 'basketbol'un yaptığı söylenebilir. Bu yönden kentte yaşamayan hem bu alanla tanışmak hem de bu alanın açtığı kapılarla farklı avantajlara sahip olma fırsatı doğmaktadır. Bu spor dalıyla uğraşan fiziksel engelliler, farklı mecralara açıldıkları gibi bu alanda destek görüp kendilerine sponsor edinebilmektedir. Engelli olmasının kendisi için önemli olduğunu ve bu özelliği sayesinde basketbol alanında kendisini Türkiye'ye ve Dünya'ya kanıtlama imkânı bulduğunu söyleyen boşanmış bir erkeğin bu durum ile ilgili düşünceleri şöyle olmaktadır:

"Valla belki sağlıklı olsaydım, bu kadar parlak olmazdım. Türkiye'nin ilk sporcusuyum Türkiye'yi yurtdışında temsil eden. Zaten ilk sporcuyum bir ara bütün televizyonlar gazeteler benden bahsediyordu. O zaman tabi ki ayrı bir gurur vardı. Türk bayrağını, Türk formasını yurtdışında, Fransa'da temsil ettim. Ondan sonra Türkiye'de ilk tekerlekli sandalye basketbol takımını kurdum. İlk uzun mesafe koşucusuydum. Hala da koşuyorum... Sandalye konusunda yardımı Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu'ndan ve Türkiye yani TESYA kısa adı, oradan aldık. Hep ikili ilişkilerden dolayı ama bizim artık Türkiye'de yetmiş üzerinde takımımız oldu. Basketbol takımı bunda da çita yükseltti. Bugün dünya şampiyonu bir takımımız var. Dünya şampiyonu olduk. Uluslararası şampiyon olduk. Daha önce engelli sporunda herkes bizim üstümüze basıp çıkıyordu. Ama şimdi bugün artık, bizim rakibimiz diyorlar. Yani muazzam şeyler kazanılıyor" (E36, 53, Bo).

Anlatılanlar, spor alanında fiziksel engellilerin aktivite olarak dansla ilgilendiklerini göstermektedir. Dans aktivitesi de diğer sportif aktiviteler gibi fiziksel engelliler açısından anlamlandırılmaktadır. Çünkü onlara göre dans onların hayata bakışları yönünde değişiklik yaratmaktadır. Bu durum dansın bireyin kendisini gerçekleştirmesinde pozitif bir rol oynadığını göstermektedir. Evlilik süresince eşinin psikolojik ve sağlık problemleri nedeniyle tek aktivitesi ev içi yaşam olan ve boşanma sonrasında dans aracılığıyla toplumsal yaşama yeniden katılma şansı yakalayan ve "bakış açısı" değişen boşanmış bir kadının ve dans alanında derece kazanmış boşanmış bir erkeğin anlattıkları şu şekildedir:

"Dans grubunda tekerlekli sandalye üzerinde dans ediyoruz biz. Bakış açım değişti. Yani şu an dernekte'wheelchair dance project' denen bir dans grubumuz var. İlk başladığında dört kişi ile başlıyor ve kimse sandalye üzerinde dans edemeyeceğini düşünüyor. Türki-

ye'de ilk defa ve dünyada çok var örnekleri. Dünyada çok başarılılar ama bizim Türkiye'de ilk kurulmuş bir dans grubu dört kişiyken biz şu an on dört kişi olduk. Dört kişi İzmir Fuarı'nda sosyal projeler merkezi var. Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı. Orada dans ediyoruz" (K3, 33, Bo).

"Bedensel Engelliler Spor Federasyonu'nun on üç branşı var. Biz o on üç branş içerisinde faaliyet göstermeye çalışıyoruz. Ben kendim geçen ay Antalya'da yapılan Türkiye tekerlekli sandalye dans Şampiyonası'nda dördüncü oldum. Engelliler sporun içerisine girdiği zaman bakış açıları çok daha fazla oluyor, kısır döngünün içerisinden mutlaka çıkıyorlar Çünkü etrafındaki üç kişiyle tanışırken bir anda yüzlerce insanla ilişki içerisine giriyor ve bu da bakış açısını çok değiştiriyor. Çok fazla deplasman var. Çok fazla şehir dışı var. Şehir dışına gittikleri zaman, çok fazla değişiklik oluyor ve bu da insanın ufkunu açıyor" (E3, 53, Bo).

Görüşmeler, spor alanında yeni birtakım bilgilere ulaşmayı mümkün kılmıştır. Bu yönde edinilen bilgiler, sportif aktivitelerin sadece hafif düzeyde engeli olan engellilere değil aynı zamanda engellilik durumu çok ağır olanlara da hitap ettiğini göstermektedir. Bir engelli sporu olan "boccia" ile uğraştığını bu spor dalını tanıtarak anlatan evli bir kadının sözleri şöyle olmaktadır:

"Ben şu anda Karşıyaka Belediyesi'nin "boccia" spor kulübündeyim. Boccia, engelli sporu demek. Toplarla oynanan bir oyun. Takım halinde oynanan bir oyun. İki takımın oynaması gerekiyor. Bunlarda turnuvalara çıkıyoruz, turnuvalara gidiyoruz, şampiyonluk maçları oluyor ama benim kategorisinde şampiyonluk maçlarına katılamıyorum çünkü benim ellerim sağlam. Elleri sağlam olmayanlar şampiyonluk maçlarına katılabiliyorlar. Ben sadece turnuva maçlarına katılabiliyorum" (K3, 48, E).

"Vallahi şimdi spor farklı herkesin yapabileceği bir spor var şu anda. Son günlerde çok meşhur olan bir şey var. Boccia sporu var. Bunu da ağır engelliler yapıyor, sadece ağızını oynatabilen engelliler bile bu sporu yapabiliyor. 2016'da da Rio'ya gidecekler. Engel durumu ne olursa olsun mutlaka yapacağı bir spor branşı var" (E3, 53, Bo).

Fiziksel engellilerin bir çok spor alanında etkin olduğu bu anlatılanlarda görülmektedir. Ayrıca, bir başka aktivite olarak beden egzersizlerine dayanan yoga, meditasyon gibi alanlara ilgi duydukları da görülmektedir. Hatta yoga kendi engellilik durumlarına uydurularak anlamlandırılmakta ve inşa edilmektedir. Yoga aktivitesini engellilik durumuna uydurarak kendine özgü bir tarz yaratmayı başarmış boşanmış bir kadın sözlerini şu şekilde belirtmektedir:

"Şimdi meditasyon yapıyorum. Yoga yapıyorum kendi çapımda. Yoga fiziksel bir şeydir. İşte spor yapıyorum. Yani yoga spor gibi bir şeydir aslında. Yani fizik işidir. Ben onu engeline uydurdum. Fiziksel hareketlerle yaptığım yogadan bahsediyorum. "Hatha yoga"dan söz ediyorum yani. Engeline uydurdum. Şöyle engeline uydurdum. Hümanist engelliler sanat grubu, orada benim videom var. Ben aynı zamanda şeyi başardım. Yogayla yer dansını birleştirip hareketler yaptım. Yer dansı diyorum ben. Ben aynı zamanda

dans etmeyi de çok seviyorum. Yani oynamayı, hoplamayı, zıplamayı, öyle şeyleri de seviyorum. Şimdi yoga da yapıyordum aynı zamanda bu yogayı sahnede nasıl kullanabilirim diye düşünürken, onunla meditasyon müziği eşliğinde hareketleri birleştirdim. Bu hareketlere bakarsanız aslında, yoga hareketleri aslında, ben evde çok daha farklı bir şekilde yapmış oluyorum. Yani (iii) yazın da yüzerim bol bol. Ondan sonra, Tibet'in gençlik pırnarı, diye egzersizleri var. Onları yaparım" (K31, 38, Bo).

Özellikle yaz aylarının insanlar açısından vazgeçilmez bir aktivitesi olarak görülen yüzme, fiziksel engellilerin ifadelerinde yapmayı arzuladıkları, yaptıkları veya yapmalarına engel olan faktörlerin bulunduğu bir spor dalı olarak dile getirilmektedir. İnsanların çoğunun yaz aylarında tatillerini sahillerin olduğu yerlerde geçirmeyi tercih ettiği söylenebilir. Bir sahil kenti olan İzmir'in de deniz turizminde önemli bir kent olduğu bilinmektedir. Ailelerin çoğunlukla birlikte yaptıkları bu aktivite biçimi, fiziksel engellilerin aileleriyle birlikte bunu gerçekleştirmesine engel olabilmektedir. Bu engel, aktivitenin doğrudan kendisinden değil, aktivitenin yapılmasına uygun fiziki koşulların uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Sahillerin fiziki koşullarının yetersizliğinin temelinin ise, sahil kumları, rampa, lift gibi ihtiyaçların giderilmesindeki girişimler ve çözüm yolları olduğu gösterilmektedir. İzmir kentinin bazı sahillerinde engelsiz turizm adına bir takım yenilikler yapıldığı da belirtilmiştir. Özellikle bu yeniliklerin rampalar, lift gibi ihtiyaçlar yönünde olmasının denize girebilme ve yüzebilmeyi olanaklı kılması anlamlı olmaktadır. Böylelikle bu ihtiyaçların karşılanması fiziksel engellilerin aileleriyle birlikte bu aktiviteyi gerçekleştirebilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu yönde yapılan görüşmelerden öne çıkanlar şöyle olmaktadır:

"Şimdi engelliler turizmi diye bir proje yaptım. Bu proje denizler ortak malımız bizim ortak mallardan da yararlanmak anayasal hakkımız bizim. Şimdi dedim ki biz bunu yapmamız lazım. Engellilere uygun bir kamp yeri yapıp, bu insanlarımızın ama öyle ama böyle, denize girmesi için düzenlemeler yapılır. Ve bunu gerçekleştiririz bunu orda ve insanlar hem sosyal olurlar. Yeni yeni insanlarla tanışırlar arkadaş olurlar. Arkadaşlıklar kurarlar. Ve (iii) o dört duvar arasından çıkmış olurlar" (E1, 61, E).

"Neden bir lift olmasın, rampa olmasın, neden ben kucakta taşınayım? Otuz üç yaşında bir kadını kucakta taşımak yerine, niye yapılmasın varken imkanlar. Dediğim gibi sonuçta aramızda hiçbir fark yok. Aslında toplum öyle görüyor bizi. Ben hiç rahatsız olmuyorum. Hani kullanabileceğim rahat edeceğim mayo bikini giyiyorum. Dışarıdan insanlar, bize hani engelli insanlar hiç denize girmez, engelli insan hiç sevmez ya da hiç mutlu olamaz, hani cinsel hayatı yoktur gibi bu tür sorunlarla karşılaşıyoruz, öyle sanıyorlar insanlar ama aslında hiçbir farkımız yok. Hani bizim aramızda böyle gelseler görseler, onlardan çok çılgnlıklar, aktiviteler yapıyoruz yani" (K39, 33, Bo).

"Denize gittim de bana göre değilmiş. Çeşme'de varmış ama ben gitmedim. Tam olarak bilmiyorum ama rampa yapmışlar, yer açmışlar. Ben Gülmüldür'dekine gittim. Güml-

dür'de bir yer vardı. Engelli abilerimiz kendi şeyiyle yapmışlar. Tekerekli sandalye ile suyun içine kadar bırakıyor. Sonra suyun içinden tekrar çekiyor. Seferihisar otobüsüne biniyorsun. Gülmüldür'de iniyorsun. İşte orası çok güzel bir yer. Ben orada denize girdim. Ama engelli için yapılan bir yerde ilk defa girdim. Sandalye ile suyun içine kadar salıyorlar” (Ea1.32, E).

“Ben evlenmeden önce, yani öyle on yedi-on sekiz yaşlarında denize girmiyordum, sadece oturuyordum. Sonra da geri dönüyordum. Neden? Çünkü öyle bir şey ki, denizle sizin durduğunuz yer arasında bir kum var. Normal tekerlekli sandalyede zaten tekerlekler batıyor. Kuma gidemiyorsunuz. Yani iki-üç kişinin sizi denize kadar götürmesi gerekiyor. Orada denize gireceksiniz. Şezlong yoksa orada güneşin altında oturuyorsunuz. Mayo zaten üzerinizde ıpslak. Ondan sonra tekrardan dönemiyorsunuz. Gireceğiniz kadar giriyorsunuz. Denize ondan sonra getiriyorlar sizi. Tekrardan taşımak zorunda kalıyorlar. Şimdi o insanlara da üzülüyorsunuz. O kumda, o tekerlekli sandalyeyi götürmek zordur. Yani girmiyordum denize herkes bakıyor diye. Ellerimin üzerinde yürüyordum. Ondan sonra bir sağıma, bir soluma bakıyordum” (Ka5.41, E).

Ayrıca yapılan sportif aktivitelerde, eşlerin ve aile desteğinin de motivasyon üzerinde önemli rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. Bu tür aktivitelerin aile ilişkileri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Sporla uzun yıllardır uğraşan ve bu alanda kendini gerçekleştirmiş, özgüvenini kazanmış fakat ailesinin desteğinin olmamasının üzüntüsünü yaşamış olan evli bir erkeğin bu konuda sözleri şöyledir:

“Eski eşim benim hiçbir maçma gelmedi. 1998-2003, bu kadar yıl boyunca bir kere bile benim maçma gelmedi. Belki engelli olarak ortamı görmek istemediği için, belki yakıştıramıyordur, bilemiyorum. Onun tartışması da çok oldu, büyük kızım da gelmedi. Küçük kızım her maçma geliyor. Şimdi hakemlik yapıyor mesela ama dediğim gibi, nedense eski eşimin arkadaşları benim maçlarıma geliyorlardı. Bu arada böyle olunca insan üzülüyor...O spor sayesinde 2000 yılında ilk defa Almanya milli takımı, iki defa İtalya gördüm. 2013 yılında Amerika'ya spor takımı götürdüm, ben o sporu yapmasaydım bunları yaşayamazsın. Kim gönderir seni Amerika'ya, buradan seni bedavaya. Yani bu tip imkanları kullandım ama işte onlarla paylaşmak istediğim zaman onlar paylaşmak istemedi” (Ea3, 56, E).

Yapılan görüşmeler, spor aktivitelerine katılmanın bir hayli yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fiziksel engellilerin, evlenmeden önceki yaşantılarında da spor yaptıkları ve hatta yapmaya devam ettikleri tespit edilmiştir. Spor aktiviteleri her ne kadar kendilerini zorlamış olsa da bu duruma bir çözüm getirdikleri ve engellilik durumlarına uygun spor türleri ile uğraştıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra spor kulüpleri çatısı altında bireysel ve grup olarak gerçekleştirilen spor faaliyetlerine faal olarak devam edenler de bulunmaktadır. Spor ile ilgilenen fiziksel engelliler için belirtilmesi gereken önemli bir husus da,

kişisel olanaklara sahip olunması durumunda kentsel yaşamın bu tür etkinliklerle ulaşabilme fırsatını ve kolaylığını sağlaması olmaktadır.

Ev Dışı İlişkiler

Sosyal bir teşebbüs sonucuyla ortaya çıkan insanın kendini üretmesi daimi ve zorunlu olmaktadır. İnsanlar, kendi sosyo-kültürel ve psikolojik oluşumlarıyla bütünleşen insani bir çevreyi hep beraber üretmektedir. Bu oluşumların hiçbirisi, insanın üretici faaliyetlerinin sadece dış sınırlarını sağlayan insani biyolojik terkinin ürünleri olarak anlaşılmamaktadır. İnsanın izole edilmiş bir varlık olarak gelişmesi imkânsızdır. İzole bir varlık olan insan kuşkusuz hayvani düzeyde bir varlık olmaktadır. Kişi, spesifik bakımdan insani fenomenleri fark ettiğinde sosyal alemin içine girmektedir. İnsanın spesifikliğı ve sosyalliğı birbirinden ayrılmaz bağlarla bağlanmaktadır. Bu dünyaya açıklık durumu, insanın biyolojik yapısına özgü olsa da sosyal düzen tarafından daima geçersiz kılınmaktadır. Sosyal düzen, insani bir ürün veya süregiden bir insani üretimi ifade etmektedir. Yani insanın süregiden dışsallaşması esnasında üretilen sosyal düzen, sadece insan faaliyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.77-78).

İnsanlar, birlikte ürettikleri insani çevrede birtakım iletişim ve etkileşim içerisinde ilişkiler geliştirmektedirler. Bu ilişkiler aile konusu etrafında değerlendirildiğinde ev içi ve ev dışı ilişkiler olarak kendisini göstermektedir. Burada bahsedilen daha çok aile dışında insanların birlikte inşa ettikleri sosyal çevre olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette ev içi ve ev dışı ilişkiler arasında kurulan bağlantı anlamlı olmaktadır. Ev dışında insanlar çoğunlukla arkadaşlarıyla, iş arkadaşlarıyla veyahut komşularıyla yüz-yüze etkileşime girmektedirler. Bu doğrultuda yapılan görüşmelerin bu iletişim ve etkileşim biçimlerinin fiziksel engelliler açısından özel bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Arkadaşlık İlişkisi

Toplumda bir arada yaşayan ve yüz-yüze iletişim ve etkileşime giren insanların bu iletişim etkileşimde arkadaşlık ve dostluk gibi kavramlara duygusal yönden daha farklı anlamlar yükledikleri görülmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olması, kendisini ister istemez anlamlı ötekilerle etkileşim haline çekmektedir. Burada bazı insanlar anlamlıyken bazıları daha az anlamlı olabilmektedir. Bunu daha çok insanın yüz yüze etkileşim sonrası yaptığı seçici bireysel tercihleri etkileyebilmektedir. Bu noktada bazı görüşülen kişilerin 'arkadaşlık' ve 'dostluk' kavramlarına farklılaşan çeşitli anlamlar yüklediğı görülmektedir. Bu anlamların ortak noktasına bakıldığında, paylaşım ihtiyacının olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda görüşülen evli bir erkeğin sözleri durumu belirtir niteliktedir:

"Biz kabul etmemiz gerekir ki bir yarımızla desteğe muhtacız işin açığı. Bu muhtaçlıkların en başında dostluklar gelir. Arkadaşlıklar gelir. Ben onları arkadaşlarımla dostlarımla başardım. İlk önce ortaokul arkadaşlarımdı ordan başladık. Lise üniversite derken öyle gitti. Arkadaşlarım için yapamayacağım şey yoktur. Yeri bambaşkadır. Ben arkadaşlarımla denize gittim, kampa yaptım, dağlara çıktım, yürüyüşlere katıldım, herşeyi yaptım arkadaşlarımla dostlarımla" (E1, 61, E).

Anlatılanlar, bir bakıma arkadaşlık ilişkilerinde derneklerin önemli bir etkisinin olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Kendisiyle görüşülen kişiler kentsel yaşamda sosyalleşmelerinin daha çok dernekler aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Nitekim bu durum bir kez daha dernekler gibi sivil toplum kuruluşlarının arkadaşlık benzeri ilişkilere katkı sunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu tür kuruluşlar, ilişki geliştirme biçimlerinin değişimine de yön verdiği söylenebilir. Bu konudaki bazı sözler şu şekilde olmaktadır:

"Hani dernekte de böyle çok sosyalimdir. Beş altı yıldır geliyorum derneğe. Ondan önce bilmiyordum açıkçası. Yani hayatımda hiç asosyal olmadım ama buraya gelince çok daha fazla sosyal oldum. Yani toplantılar açısından, çevre açısından çok genişledi çevrem. Ondan sonra arkadaşlıklarım, ondan sonra benim gibi yani engelli olan insanlarla, daha farklı yani diyalog kurduğumda daha farklı bir şeyler gördüm. Tabi bakış açım değişti ama sosyalim dediğim gibi çok daha fazla sosyal oldum" (K16, 48, E).

"İşte bu sosyal faaliyetim olmadan önce benim arkadaş çevrem hep normal insanlardan hani engelli pek arkadaşım yoktu. Ama özgürlüğüme kavuştuktan sonra çoğu engelli arkadaşım oldu dernekten dolayı şu an engelli arkadaşım normal arkadaşımdan daha çok" (E4, 55, B).

Arkadaşlık ilişkisi engellilik durumuna göre değerlendirildiğinde, fiziksel engellilerin bazılarının engelli veya engelli olmayan arkadaş konusunda ayırım yapmadıklarını daha çok paylaşımı daha samimi olan insanları tercih ettiklerini söylemiştir. Bazıları ise engelli arkadaşlık ilişkilerine kendi engellilik durumlarını ilişkinin içine karıştıktıklarında sıcak bakmadıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları ise, kendileriyle aynı duyguları paylaştıklarından, kendilerini daha iyi anlayacaklarını düşündükleri için engelli arkadaşlık ilişkisini daha yakın bulmaktadır. Fakat anlatılanlar, fiziksel engellilerin çoğunlukla, mümkünse engelli olmayan arkadaşları tercih ettiklerine işaret etmektedir.

"Benim bir kıstasım yok. Herkese arkadaşım. Herkesle samimiyim ama insanların önce ben kalbine bakarım, kafa yapısına bakarım. Onunla sohbet edebilecek miyim? Engelli ile hani bir muhabbetim varsa engelli devamında kendi engeli üzerinden duygusalığa kaçırırsa işim olmaz. Açık konuşayım işte, ben engelliyim de, para kazanamıyorum da, şunu yapamıyorum, oraya gidemiyorum, buraya gidemiyorum diyorsa onunla benim işim olmaz. İki engelli yan yana geldiği zaman en son konuşması gereken şeyler bunlar. Çünkü bu onun ayıbı değil tabi, bu Türkiye'nin ayıbı. Aslında baktığımız zaman siz engellisiniz

dendiği zaman kendimizi öyle görüyoruz. Ben biriyle muhabbet ederken 'ya beşinci ayakta gelen at ne biçim geldi, birader ya da Beşiktaş kaç gol attı gördün mü', hani gündelik hayatı yakalamaya çalışırken daha konu başlamadan engellilik boyutuna geldiyse, ben önyargılıyım bu konuda. Arkadaş seçiminde diyorum ki evet birader görüşürüz (gülüyor). Öyle kalıyor valla" (E26.39, E).

"Engelli arkadaşlarımda var, olmayanlarda var. Engellilik şöyle bir şey yani onların bize hatırlattığı kadarıyla biz engelliyiz. Siz bana normal davranırsanız, normal iki insanız. Yani ama siz bana engelli olduğum hatırlatırsanız, ben engelli olduğumu hissedirim. Yani mesele bu. Engelleri aşalım meselesi de bu. Dünya politikasında da böyle olmalı. İnsanların farklılıklarını bir şekilde kabul etmek gerekiyor. O kabulü yaptıktan sonra, zaten sorun yok ki. Ben engelli birisi olarak herkesle birlikte daha evrensel düşünmeye çalışıyorum. Benim ilişkiler konusunda bir sıkıntı yok" (E26. 61, E).

Arkadaşlık ilişkileri noktasında dikkati çeken bir başka konu ise, evlilik olmaktadır. Anlatılanlar, evliliğin arkadaşlık ilişkilerini dönüştürdüğünü göstermektedir. Görüşülen bazı kişiler, evlendikten sonra arkadaşlarının daha çok evli olanlardan oluştuğunu ve genellikle bu kişilerle görüştiklerini ifade etmişleridir. Hatta bu ilişkilerin gelişiminde eşlerinin de katkısının olduğu belirtilmektedir.

"Günlerimiz oluyor. İşte gün yapıyoruz. Oğlumun okulundan arkadaşlarının anneleriyle günlerimiz var. Birlikte onları yapıyoruz. Nedir bilmiyorum hiç hani engelli dışlaması işte, o engelli gelemmez, engelli gidemez olayı olmadı. Bunda eşimin katkısı daha çok fazladır çünkü benim günüm olduğu zaman ya da arkadaşşıma gideceğim zaman eşim beni getirir. Ne beşinci kat ne üçüncü kat hiç üşenmez. Beni sırtında çıkartır. Gelir kalkacağım saat alır" (K19.38, E).

"İnsan ilişkilerinde iyiyimdir. Vallahi engelli arkadaşım az sayıda, normalde dışardaki insanlarla arkadaşlıklarım var. Yani benim genç de arkadaşlarım var. Altmış yetmiş yaşında arkadaşlarımda. Her yaştan var. Yani ama genellikle evli arkadaşlarım var şuan" (E24.32, E).

"Eşlerle görüşüyoruz. Çiftlerle görüşüyoruz. Güzel arkadaşlarımız var. Eş olarak görüşebileceğimiz insanlar var. Gayet kibarlar. Zaten evlendikten sonra bekarlıkta ki hayat gibi bir hayat olmuyor. Tabi ki bekar dostlarımda var. Yirmi yıllık dostlarım, arkadaşlarım da var. Onlarla da görüşüyorum ama tabi evlendikten sonra eskisi gibi sık olmuyor. Hadi bu akşam şurda yemek yiyelim olmuyor. Hadi şurda tatile gidelim olmuyor. Artık evliyim, anneyim. Üstelik onlar istese ben gidemem" (K24.34, E).

Bu ifadeler, arkadaş ilişkilerinde engelli olmayan bireylerle arkadaş olma eğiliminin daha fazla olduğu göstermektedir. Engelli olmayan arkadaş sayısının fazla olması, fiziksel engelliler açısından bir prestij kaynağı olarak görülmektedir. Kendi engellilik durumlarına eşdeğer insanlarla görüşmelerinin karamsarlık, engelli olmayan insanlarla yaptıkları paylaşımların mutluluk

getirdiğini ifade edilmeye çalışılmaktadır. Burada, kendilerinin ötekileştirildiği duygusundan kurtulamamalarından ve 'engelli olmayan' bir birey olarak görünürlüklerinden kaynaklanan bir mutluluk söz konusu olmaktadır.

İş ilişkileri

Toplumsal dünyada iş hayatının ekonomik anlamda bir gelir elde etmenin yanı sıra iş doyumunu ve kişisel doyumunu, ev dışı sosyal ilişkileri ve ev içi aile ilişkilerini doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda kentsel yaşam koşullarının engelliler açısından çalışma hayatını huz, hareket, performans, rekabet, ayrımcılık, dışlanma gibi birtakım etkenlere dayalı olarak şekillendirdiği söylenebilir. Bu kompleks koşullar hem iş hayatına katılımlarını zorlaştırmakta hem de toplumun önyargılarının bir sonucu olan tutum ve davranışlara maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Fakat toplum eksenli ortaya çıkan 'önyargı' gibi olumsuz düşünceler ve yaklaşımların aksine yeterli imkânlar ve koşullar sağlandığı takdirde iş ile ilgili bilgi ve becerilerini sergilemekte ve geliştirmekte bir engel olmadığı ifade edilmektedir. Çalışma ortamının uygun olmasının sağlanması ve bu ortamda birlikte çalışacakları iş arkadaşlarının tutum ve davranışlarının uyumlu olması, fiziksel engellilerin iş doyumunu ve kişisel doyumunu artırarak aile ilişkilerine olumlu yönde yansımaları mümkün kıldığı söylenebilir. Anlatılanlar, iş hayatında olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaşılmasına rağmen verilen işlerin yapılması konusunda özverili ve çalışkan, aile ilişkilerine yansımaları konusunda da oldukça hassas ve dikkatli davranıldığını göstermiştir.

"...Belediyesi'ne girdim. O zaman tabi şube müdürlüğüydü. Orda temizlik işlerine girdim çünkü düz ayakta orası. Orda puantajlar yaptım, yazışmalar yaptım, masabaşı işlerini yaptım. Orda bir müddet sonra bazı kaynamalar oldu. Memur sınavlarında hemen memur yaptılar. Ardından da idare amirliği olarak görevlendirdiler. Ama bu değişiklikler orda çalışanların gözünde bir sakatın kaba tabiriyle bir sakattan emir almak -emir vermek gibi bir şeyim yoktur- şunu yapın demek bile zorlarına gitti. Hatta o kadar sıkıntılar çektim ki psikolojim bozuldu. İlk iki sene çok zorluklarla geçti. Ailemle hiç paylaşmadım bu durumu. Nedeni şu, iş yaşantısıyla ev yaşantısını hiç karıştırmadım. Ve doğru olmadığını da düşünüyorum. Eve yansıdığında birden çok kişinin üzülmelerini sağlarım. Daha da büyümesine sebep olurum" (E1.61, E).

"Engelli olduğunuz zaman zor oluyor. Çünkü insanlar, bu engelli, bu işi nasıl yapacak? deyip insanı motive edeceklerine daha çok karamsar yapıyorlar. Bir keresinde böyle bir şey başıma geldi zaten benim. İş makineleri üreten bir yer vardı. Başvuru yapmıştım ben. Gümrük müdürü ile mülakat yapıyoruz. Gümrük müdürü geldi yanıma. Dedi ki, tamam almasına alalım da tek kolla nasıl yapacaksın? Zor olur dedi. Çünkü bizim işimiz hız isteyen bir iş. Bu yüzden sıkıntılı dedi. Bende direktan siz dedim hani üç ay deneme süresi veriyorsunuz. Verin üç ay deneme süresini dedim. Nasıl iş yaptığımı görür ona göre kararınızı verirsiniz. O da olmaz dedi ama sonra bunlar beni istemeye istemeye işe aldılar.

Sonra işte bir ay geçmedi gümrük müdürü geldi yanıma: 'Özür dilerim. Ben en baştan hata yaptım. Böyle böyle konuştuğun senin adına. Sen buradaki sağlıklı olanlardan daha iyi çalışıyorsun' demişti" (E4,41, E).

Böylece, fiziksel engellilerin iş ilişkilerinde yaşanan bir başka problemin yanı sıra 'istismar' konusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Görüşülen kişilerin iş ortamında ilişkilerinin iyi niyet temeline dayanmasının insanların bu durumu suistimal etmeleri ile sonuçlandığı görülmektedir. İş hayatında ta-kındıkları iyimser tutum ve davranışların suistimale uğratılıp istismarla sonuçlanması şöyle ifade edilmektedir:

"İnsanlarla diyalogum güzeldir iş arkadaşlıklarım da. Bazen kendimi çok fazla iyi niyetli hissediyorum. Acaba diyorum, 'fazla iyi niyetimden dolayı karşımda ki insanlar beni saf mı görüyorlar?' şeklinde de bir iç sezgişim olur. İç dönüşüm olur. Çokta şeyini görmüşümdür bunun. Fazla iyi niyetliyim ve insanları anlama duygum, hoşgörüm hat safhadadır. Bunun da bazen zararını görüyorum. Beni istismar olayına kadar götürüyor. Çünkü kullanılmaya elverişli bir huyum var, yapım var" (K13,50, E).

"Çok tecrübesizim ve bu tecrübesizliği mi çok kullandılar. Çok büyük sorunlar yaşadım. Bu benim hastalığıma çok zarar verdi. Şimdi alıştık biz. Konferans salonlarından, dersliklerden çıkıp bir anda eğitim düzeyi yerlerde olan insanlarla aynı yerde çalışmak zorunda kaldım. Bu da beni çok zorladı. İnanılmaz zorladı ama şimdi işte hayatın kurallarını öğrendiğimi zannediyorum. Çünkü görmüyorum, duymuyorum. Gerektiği kadar konuşuyorum. İş hayatının altın kurallarım bunlar. Yeni yeni öğreniyorum. Alıştım şimdi bir sorunun yok" (K34,34, E).

Bir yandan derneklerin de fiziksel engellilere çeşitli alanlarda istihdam olanağı sağlaması durumu, dernek çalışanlarının yaptıkları faaliyetlerden ortaya çıkmaktadır. Bu durum sadece sosyal ve politik anlamda biraya gelip örgütlenmenin dışında ekonomik anlamda da derneklerin bireylere kazanımlarının olduğunu göstermektedir.

"Dernekçilik yapmaya başlayınca sosyal hayatta daha bir aktif rol almaya başladık. Şimdi tıbbi sekreterlik kursumuz var. Tekerlekli sandalye basketbolunda idman yapacağız. Ligin sonuna geldik, iddialıyız. Her şeyden öncelikli olarak onların geleceği için çalışıyoruz. 1991 yılından beri buradayız. Eğitim merkezini biz kurduk eşimle beraber. Onların annesi gibi eşim. Evliliklerini biliyoruz, çocuk çocuğa karıştılar. Yani istihdamda da 300 kişiyi işe yerleştirdik. Buradan, dernekten iş bulduk onlara. Bu bizi mutlu ediyor. Eşimle beraber yakaladığımız mutluluk bu" (E37,65, E).

Böylece çeşitli alanlarda bilgi ve becerilerini artırma olanağı yakalayan fiziksel engellilerin iş ortamına girebilme şansları daha da artabilecektir. Ayrıca bu imkanlar sayesinde bilgi ve beceri sahibi olanların iş ortamına girebilme

koşulları kolaylaşacağı gibi psikolojik anlamda da güçlenmeleriyle hem iş hem de aile ilişkilerinin pozitif yönde şekilleneceği belirtilebilir.

Komşuluk İlişkileri

Komşuluk ilişkileri, sosyal kontrol mekanizmalarını geliştirmektedir. Aile içindeki ilişkiler esnasında oluşabilecek sorunlarda veya ailenin bir ihtiyacının olduğu durumlarda komşu desteğini alma aileyi sağlamlaştırmaktadır. Fakat kentlerde, patrilokal aile neolokale dönüştüğünde komşuluk ilişkileri zayıflamakta ve bu durum aileyi de etkilemektedir. Özellikle büyük kentlerde komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, bireylerin sivil toplum kuruluşları ve dernekler gibi sosyal organizasyonlar vasıtasıyla bir araya gelerek örgütlenmelerine neden olmaktadır (Yılmaz, 2012, s.76).

Bu doğrultuda fiziksel engellilerin komşu ilişkilerinin de benzer bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Fakat buna ek olarak kentsel yaşamda 'engellilik durumu' da komşu ilişkilerinin etkilenmesine yol açan önemli bir faktör olmaktadır. Bu durumun kendisini daha çok pratik anlamda, komşulara yapılan ev ziyaretlerinde gösterdiği görülmektedir. Komşuların evlerinin veya apartmanların mimari anlamda fiziki koşullarının elverişsizliği, bu ilişkilerin mekânsal olarak çoğunlukla engellilerin kendi evlerinde geliştiğine işaret etmektedir.

"Komşularım iyi gidip gelirler. Valla çok çok sağlamdır komşularımızla ilişkilerimiz. Haa onlar bana gelirler. Ben gidemiyorum. Onlar işte derler. Biz seni kucaklayalım. Ona da ben müsaade etmem. Siz gelin. Ben gelmiş gibi olurum. Ve hiç gelip gitmeyi şey yapmazlar. Çat kapı gelirler. Yani dostluklarımız iyidir" (E1, 61, E).

"Komşularıma ben, her gün dernek çalışmasından dolayı, çok zaman ayıramıyorum... Zaman içerisinde önceki yaşam alanında tabii ki, fiziki yani müstakil evlerde fiziki mekanların bana uygun olmadığı çok evlere gidemiyordum ya da o an gençlik de vardı. O an merdivende olsa emekleyerek çıkabiliyordum bir şekilde ama yaş geçtikçe bunu maalesef yapamıyorum. Fakat bulunduğum çevrede şu an asansör olduğu için binanın mekanları sıkıntı yaratmıyor. Ben evde sürekli durmadığım için ben onları çağırıyorum. Hadi bugün ben de oturalım, çay içelim, isterseniz derim" (K13, 50, E).

Komşu ziyaretlerine gidebilme durumu 'müstakil ev', 'asansörlü ev' veya ev girişlerinde merdivenlerin olup olmaması ve ev içinde eşiklerin olmaması gibi fiziksel etkenlere bağlı olmaktadır. Bu etkenler sebebiyle komşularını genellikle evlerinde ağırlamayı tercih etmektedirler. Bunun bir sebebi de kendi tabirleriyle 'karga tulumba' taşınmak istemedikleri için olmaktadır.

Kentsel yaşamın dinamik bir karaktere sahip olması, insan ilişkilerinin dönüşümünü de mümkün kılmaktadır. Bu dönüşüm fiziki mekân olarak birbirine yakın veya bitişik oturan komşuların ilişki biçimini de etkilemektedir.

Sanayileşme sonucu artan kentleşmenin fiziksel engellilerin komşuluk ilişkilerini de dönüştürdüğü görülmektedir. Anlatılanlardan yola çıkarak kentin kendine özgü yaşam biçiminin yarattığı huz, zaman gibi birtakım koşullar, fiziksel mekân olarak yakınlık ekseninde insanların meşguliyet, yorgunluk, gibi etkenlerle birlikte zaman geçirmelerine ve ilişkilerin sürdürülebilirliğine dezavantaj sağlayabilmektedir.

"Eskisi gibi komşuluklar kalmadı artık. Ben öyle diyorum eski komşuluklar kalmadı. Herkes kabuğuna çekildi bu dönemde. Eski komşuluklar çok daha farklıydı. Şimdi herkese yaşam mücadelesi içinde. Mesela apartmandayım ben haftada bir gün belki görebiliyorum komşuları maalesef kopukluklar var. Bu neden kaynaklanıyor bilemiyorum. Burada kopukluklar çok fazla" (K35.61, E).

"Komşuluk eskilerdeki gibi yok. Şimdi düşünün bir sitede oturuyorsunuz, sabah gidiyorsunuz akşam geliyorsunuz. İnanın sizin altınızda kim oturuyor bilemiyorsunuz. Asansörde karşılaştıkça görüyorsunuz. Bu konuda en çok kadınlar tecrübelidir çünkü kadınlar birbirlerini tanır, gelirler, giderler, yok işte gün yaparlar, yok farklı ilişkileri olur ama erkeklerde daha farklı. Ben bile emekli olduktan sonra apartmanda kimler oturuyormuş diye onlarla tanıştım. Şu an onlarla bahçeye inebiliyoruz" (E30.49, E).

Berger & Luckmann'a (2015) göre, bireylerin ve bütün grupların yönsüzleşmesi, uzun yıllardır sosyal ve kültürel tenkitin başlıca temasını oluşturmaktadır. Bu anlamda 'yabancılaşma', 'şeyleşme' gibi kategoriler, modern dünyada yollarını bulmaya çalışan insanlar tarafından tecrübe edilen zorlukları tanımlamak için ileri sürülmektedir. Bu tarz bir anlayışın zayıflığı, onların anlam krizini abarttığı anlamına gelmemektedir. Buradaki zafiyet, kendi değerlerini ve yorumlarını muhafaza etmek amacıyla hem bireylerin kapasitelerine hem de farklı yaşam ve anlam topluluklarına yönelik görememezlik içerisinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır.

"İyidir. Komşular arada gelir, orada otururuz. Biz onlara gideriz, muhabbet ederiz o şekilde yani. Onlarda bize artık alıştığı için. Eşim genelde hep yerde oturur, onlara gittiğimizde minder falan artık ne veriyorlarsa o şekilde hallediyoruz" (E47.44, E).

Koşulları uygun olan komşu ziyaretlerine gidildiğinde kendileri özellikle yerde oturmaları için örneğin 'minder', 'rampa' gibi ev içi birtakım düzenekler hazırlanmakta ve komşuluk ilişkisi pratikleri gerçekleştirilmektedir. Bu yönde komşuların geliştirdikleri tutum ve davranışlarında çözüm odaklı olunması dikkat çekmektedir.

Evliliğin Sonlanması ve Aile İlişkileri

Evli bir çift yaşadığı toplumun ideallerini takip edebilmekte, aynı zamanda birlikte güzel ve mutlu bir şekilde yaşlanmayı arzulayabilmektedir. Kadın, toplumun ortaya koyduğu anlamlar ile somut deneyimi arasındaki büyük çelişkiyi tecrübe ederken, erkek somutlaştırılmış bir algı içerisinde yaşlılığını normalde seyrettiği şekliyle tecrübe etmektedir. Eğer bir kadının içerisinde yaşadığı toplumda evlilikler kusursuz bir anlam topluluğuyla karakterize edilmezse eğer evlilikte iki eş arasındaki genel algının yorumlanmasındaki uyumsuzluk çatışmaya ve bir dizi tartışmalara sebebiyet verebilmektedir. Topluluğun varsayımı, bir evliliğin eksiksiz bir anlam topluluğu olmasına yönelik ise o zaman onların ikisi arasındaki anlaşmazlık, her ikisi için de sancılı bir hal alır ve anlam krizi bir yaşam krizine dönüşebilmektedir. Bu yaşam krizi, bazı durumlarda evliliğin sonlandırılması ile sonuçlanabilmektedir (Berger & Luckmann, 2015, s.35). Bu durum engelli olmayan her ailede görülebilmesi mümkün olduğu gibi fiziksel engellilerde de görülmesi bir o kadar mümkün olmaktadır.

TÜİK'in verilerine göre, Türkiye'de en yüksek boşanma oranı ve en yüksek boşanma hızı İzmir kentinde görülmektedir¹. Bu nedenle İzmir'de yaşayan fiziksel engellilerin evliliğin sonlandırılması, nedenleri ve aile ilişkileri ile ilgili düşüncelerini anlama ihtiyacı doğmuştur. Görüşmelerden elde edilen verilere bakıldığında, evliliğin sonlandırılması veya boşanmaya dair çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır.

Fiziksel engellilerin ifadelerine bakıldığında da evliliklerinin sonlanmasının en önemli nedenlerden biri olarak, çoğunluğun 'ekonomik imkanları' öne sürdüğü görülmektedir. Bu durumun ise, kentsel yaşamın bir özelliği olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Kent ekonomisi ile mücadele edemeyen evli fiziksel engelliler arasında vuku bulan ve boşanmalarına neden olan istihdam ve ekonomik gelir kaybı, ilk sırada gelmektedir. Kendilerinin "çünkü her şey maddiyata dayanıyor" ifadesi, evliliğin sonlandırılması ile aile ilişkilerinin niteliği ve yönü hakkında neyin daha önemli olduğunu vurgular niteliktedir.

"Çok özür diliyorum bunların tek bağlantısı ne biliyo musunuz? Şu an da ekonomiktir. İnsanlarda ekonomi olmadığı için, sağlıklı bir şekilde yürütemiyorlar. Engellilerde evlilik, ben kendi tecrübeme dayanarak, ben evlenmelerini tercih ederim. Yani kafalarında buldukları zaman, oluştuğu zaman ben evlenmelerini tercih ederim fakat ekonomik imkan olduğu sürece. Ekonomik imkanın olmadı mı, zaten onu yürütme şansın yok. Birilerinin desteklemesiyle bu iş olmaz. O yüzden kendi gücün, kendi ayakların sağlam basıyorsa, kendine de güvenin varsa bunu yürütürsün. Bunu başarırısın" (E10, 48, E).

İzmir ilinin boşanma hızı ve oranları, TÜİK'in internet sitesinde Türkiye ve iller bazında istatistiklerin bulunduğu hayatı istatistikler kısmında yer almaktadır.

bkz:http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060

"Keşke boşanmalar olmasa. İlk önce istihdam olayını çözmek zorundalar. Engelli, engelli olmayan olarak bakmıyorum olaya da hiç bir insan üç ay 900 gibi komik bir rakam haketmiyor. Çalışmıyorsa eğer çalışma standardını yükseltmek lazım. Çalıştıramıyorsa da o zaman, adam gibi onun ayakta kalabilecek şekilde bir maaş verilmesi gerekir boşanmaların önüne geçilmesi için. Çünkü her şey maddiyata dayanıyor. Hani ne kadar dersek ki, biz aşkımdan ölüyoruz, geberiyoruz maddi sıkıntı başladığında bitiyor. Evliliğin ömrü o kadar. Söyleyeyim yani bunları çözmedikten sonra boşanmalarla bir çok aile yıkılır" (E24, 38, E).

Evliliğin sonlandırılması veya boşanma olgusu fiziksel engellilerin kendilerinin ifadeleriyle *"Boşanma bir yıkımdır"* şeklinde ifade edilmektedir. Aynı zamanda 'eşlerin birbirlerinin aileleriyle geçinememeleri' veya diğer şahısların evlilik ilişkilerine müdahale etmelerinin bir yıkım olarak tabir edilen evliliğin sonlanmasına doğrudan etkili olan bir sebep olduğu söylenmektedir. Bu durum, engellilik koşullarında daha özel bir anlam kazanmaktadır.

"Boşanma bir yıkımdır. İnsanlar için eğer güzel güzel gidiyorsa, üçüncü şahıslar devreye girmiyorsa, o düzeni sağlıklı bir şekilde yaşıyorsa çok güzel bir duygudur. Ama üçüncü bir şahıslar devreye girdiği zaman, senin ağzının tadını bozdular mı, o bir yıkımdır. Çünkü bir düzen kuruyorsun. Düzenin temeli sağlam ama yürütemiyorsun. Yukarlara çıkamıyorsun. Çıkamadığın zaman da, geri dönüp bakıyorsun. Verdiğin emeklere isyan ediyorsun bu sefer. Diyorsun ya bu sefer; ben ne için yapmışım, kim için? Değmezmiş diyorsun ama senden götürdükleri farklı" (E10, 48, E).

"Biz boşanmanın eşiğinden döndük yıllar önce. Ailesi yüzünden, dediğim gibi baştan beri ailesi istemedi ya. Sonrasında yıllar geçti, eşim oraya gidiyordu. Her oraya gittiğinde bunu doldurup benim üzerime salıyorlardı. Bilemiyorum bana anlatmıyordu ama geldiği zaman evde huzursuzluk, kavga. En ufak şeyden kavga çıkarıyordu. Şiddet de vardı ama benim arkamda kale gibi bir adam vardı. Yani babam vardı, çekip beni aldı. Onu da kovladı. 'Çocuğuma da, torunuma da bakarım' dedi, 'Benim sofranın kırmıntıları ile bile doyar onlar' dedi" (K252, E).

"...kayınvalide evden hiç çıkmaz oldu. Ben işten geliyorum evde, hafta sonu geliyorum evde biz tatile gitcez, denize gitcez hep evde, ille bende gelcem. Yani böyle peşimizde bir üçüncü kişi baktım ben karı-koca hiç bir zevk alamıyorum birşeyden evde tatsızlıklar, muhabbetler, ters konuşmalar, artık birbirimizi istemez hale geldik. Ama çocuk ufaktı bunun eğitimini düşünerek biz bunu uzattık. Ayrı ayrı bir yaşantı şeklinde aynı evde iki ayrı yaşantı iki yabancı gibi ve on dokuz sene bunu sürdürdük. Çocuk on dokuz yaşına gelesiyse kadar. Ondan sonra anlaşmalı boşanmaya gittik. Anlaşmalı boşanmada tek celsede boşandık. O yoluna ben yoluma. Böylece evliliğim bitti. Boşanma sonrası ben bir altı ay bunalım yaşadım. Psikolojim ister istemez bozuldu. Kayınvalidemın yüzünden bitti" (E455, Bo).

Evlilik maddiyata dayalı ekonomik durum ve evli eşlerin dışındaki kendilerine uzak veya yakın şahısların müdahaleleri dışında, manevi olarak nitelendirilebilecek duygusal faktörlere veya kişilik haklarına dayanarak sonlandırılması da mümkün olmaktadır. Bu durum çoğunlukla evli çiftlerin birbirle-

rini 'aldatma' ve 'ihanet' etme olarak görülen sebeplerden doğmaktadır. Çünkü fiziksel engellilerin çoğunlukla paylaşım ve yardımlaşma temelinde inşa ettikleri evliliğin, bu değerlere sadakatsizlikle karşılık verilmesi sonucunda sonlandırılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca, engellilik durumu nedeniyle oluşabilecek bir aldatma durumuna verilen tepkinin ise kendilerinin "Beni beğenmiyordun madem niye evlendin?" sözü ile ifade edildiği görülmektedir.

"Benim paramı çalmayacak benim evime ihanet etmeyecek yani biyerden bişey çalıp benim evime getirmeyecek, benim evimdekilerle avunmayı bilecek. Bana ben hiçbir zaman şunu istiyom demem (!). ama benim kocam gidip komşunun veya başkasının malını çalıp da benim evime getirirse ben bunu kabul etmem. (müşteri geliyor, duraklıyor). Eğer bana bunu yapsın. Böyle bişey yapsın hemen boşanırım. Dedim ya bana bunları yapmadığı sürece öyle paldır küldür ay şöyleydi böyleydi yuvamı bozamaz ama dediğim gibi benim evime ihanet etmeyecek, bana ihanet etmeyecek, başka biri olduğunu duyarsam onu ikaz ederim. Beni beğenmiyordun madem niye evlendin?" (K₂, 44, E).

"Yani benim boşanma sebebim sadece aldatma olurdu. Aldatılırsam ya da bir gün aldatıldığımı öğrenirsem benim ilişkim biter. Bu evliliği yürütemem. Ben evlenirken herkes bana aldatılırsın. Sen engellisin derken, hayır! ben kendime güveniyorum asla aldatılmam diyerek evlendim. Belki hiç duymamışumdır. Belki de hiç hissettirmemiştir. Hiç duymadım, hissetmedim böyle bir şeyi. Bugün zaten öyle bir fırsatı yok benim eşimin. Zamanının çoğunu benimle geçirir" (K₁₉, 39, E).

Aldatma kadar duygusal ve kişilik hakları yönünden çok güçlü olan 'şiddet' etkeni de, evliliğin sonlandırılmasında önemli rol taşımaktadır. Toplumsal ve kültürel anlamda, boşanma olgusuna atfedilen geleneksel anlamlar da fiziksel engellilerin tutum ve davranışlarının üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca bazı evlilikler de şiddet aile içerisinde devam etse de çocuk, ekonomik durum gibi birtakım faktörler nedeniyle boşanma ile sonuçlanmaması veya bir müddet çocuk veya çocuklar için evliliğin sürdürülmesi bilinen bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Fakat anlatılanlar, şiddetin hiçbir şeklinin istenilen veya sürdürülmesine müsaade edilmesi uygun görülen bir davranış şekli olmadığını göstermektedir.

"Ya Allah korusun! insanız sonuçta. Yani dayanabildiğimiz şeyler var, dayanamadığımız şeyler var. Ya şimdi eğer benim evliliğim bitcek olursa, ilk başta tahammül edemeyeceğim şeylerden biri şiddet (!) Asla şiddeti sevmem, göstermem de. Şiddete karşıyım ben hep. Karşı karşıya oturup sohbetle sorunları çözmeden yanayım. İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar kokaşa kokaşa anlaşmışlar. Niye oturup da sorunlarımızı karşılıklı çözmek varken, birbirimize tekme tokat girelim, canımızı yakalım, yüzümüzü, gözümüzü morartalım" (K₆, 55, E).

"Hayal kırıklığına uğramıştım. Böyle bir evlilik bana göre değildi ama ben o evliliğin içindeydim. Şimdi artık kendimi öyle bir hissediyorum ki bir kaosun içine girmişim ora-

dan çıkamayacağım gibi geliyordu. Çünkü bir kere evlenmişsin. Hani toplumda kolay kolay da boşanamıyorsun. Ondan sonra böyle çok hayal kırıklıklarım oldu. Ben sanıyordum ki hani evlilik sevgi demek, yani bu sevgiyi birbirine göstermen demek ama aslında uzun yıllar sonra ayrılmaya karar verdiğimde aslında beni çok sediğini farkettim ama bunu gösterememiş onca yıl. Sadece kültürüyle yani o da haklıydı. Yani o da bocaladı. Gördüğünü uyguladı bana. Yani hani ailesinden ne gördüyse onu uyguladı. Ailedeki kadın kavramı onun kafasında nasılsa bu şekilde uyguladı. Üvey annesini çok şiddetli bir şekilde döven bir babası vardı yani model olarak kimi aldıysa o şekilde davrandı” (K31, 38, Bo).

“Eşim engelli olduğu halde şiddet uyguluyordu. Çocuğumuz dünyaya geldi. Belki çocuğumuzdan sonra düzelir dedim ama maalesef çocuktan sonra senin ailen bize gelmeyecek, kimse gelmeyecek, işte ben buyum ister kabul edersin, ister çeker gidersin, aşağılamalar, kadınlık olarak rencide etmeler, yani çok çirkin davranmaya başladı. Korku vericiydi gerçekten. Yani eşimin eve geleceği saatte ben titriyordum çünkü bir şeyler uygulayacağını biliyordum. Yani o yüzden de en son dedim ki, tamam seni mahkemeye veriyorum. Bu iş burada bitsin. Bütün masrafın da bana ait. Yeter ki beni bırak çünkü yedi yıl sonra artık çekemez hale geldim. Benim engelim sadece ayağımdan. Ortopedik engelliyim. Onunla evlendikten sonra gözlerimde gözlük oldu ağlamaktan, beynime vurulmaktan kafama vurulmaktan kulağımda da cihaz kullanıyorum yani” (K32, 46, Bo).

Görüşmelerde, evliliğin sonlandırılması hatta tekrar evlenme sonrasında bir kez daha evliliğin sonlandırılması durumları ile karşılaşmıştır. Bu durum yukarda bahsi geçen sebeplerin dışından ‘kırsal/kentsel’ ilişki dönüşümlerinin etkisi ile de ortaya çıkabilmektedir. Köy ortamında ekonomik geliri ve iş durumu iyi olan eş adayı engellilik durumuna bakılmaksızın tercih edilebilmektedir. Fakat bu durum evlilik sonrasında kentsel yaşama katılımı değişikliği gösterebilmektedir. Kentsel yaşam, insanların toplumsal olarak bütünleşmesini farklılaştıran bir potansiyel taşıdığından kırdı veya kentte yaşayan fiziksel engellilerin farklı insanlarla buluşma ve tanışma eğilimi ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle eş kente özgü bir mesleğe sahip olsa da, kent yaşamında artık bu durum cazibesini kaybetmekte ve kendilerinin “*madem hani yakıştıramıyorsun yanına o zaman niye evlendin?*” ve “*Maaşıma gelmiş*” ifadelerinde görüldüğü üzere eşin engellilik durumu evliliğin sonlandırılmasıyla sonuçlanabilecek şekilde daha ön plana çıkabilmektedir.

“İkincisinde de çok yanlış yaptık. Üç sene beraber iyiydik ama ondan sonra bozuldu. İkinci ayrıldığı eşim sağlamdı. Ben giderdim yani o benden üç metre ilerde giderdi, böyle yani. Yani ben diyordum madem hani yakıştıramıyorsun yanına o zaman niye evlendin? Kendine yakıştırmıyorsan evlenmeyeceksin o zaman? Maaşıma gelmiş yani daha doğrusu. Engelli olsa yani en azından halimden anlardı. Yani çıkarıcı, böyle çok dedikoducu, bir insandı. Çok beddua ediyordu. Böyle işte beddua ettiği için Cenab-ı Hak; kendi benden ayrıldı. Kızı da ayrıldı kocasından. Oğlu da ayrıldı hanımından. Akralar şey diyordu hadi birinci kötüydü ikincisi de mi kötü? O zaman sen kötüsün derlerdi? Bir de bu var yani. Bunu diğer insanlar, hiç anlamıyor. Evine gelip görmemişler ki (!) Kulaktan duyma ko-

nuşma yapıyorlar. Sürekli kıskançlık ve bir baskı vardı üzerimde. İlk evliliğimi arar olmuştum. Eğer ilk eşim başka biriyle evlenmiş olmasaydı onunla tekrar birlikte olmayı isterdim. Eşi ölmüş ama yine de bize ters" (E17, 60, Bo).

Burada, dinsel/tanrısal bir dil söylemi ortaya çıkmaktadır. Kullanılan bu tanrısal dil, fiziksel engellilerin dini bir kimliği sahiplendiklerini göstermektedir. Bu tarihsel ve toplumsal dünyada çeşitli nedenlerle uğradıkları haksızlıkların öbür dünyada veyahut ahirette karşılığını bulacağına inanılmaktadır. Ayrıca, bu dünyada insanlar tarafından mağdur edildiklerinde ortaya çıkan olumsuz olaylar dizinini, kendilerine yapılan kötülüklerin karşılığı olarak bu dünyada çözümlenmiş veya hakkı bulmuş olaylar olarak düşünerek bu durumu anlamlandırmaktadırlar.

Evliliğin sonlandırılması/boşanma sonrasında eğer çocuk durumu varsa aile ilişkilerinin işlevi ve niteliği bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Görüşmelerde evliliğini sonlandıran fiziksel engellilerin 'aile ilişkileri'ni çocukların psiko-sosyal gelişiminin olumlu yönde ilerleyebilmesi için devam ettirdikleri görülmektedir. Boşanma sonrasında da eşlerin birbirleriyle olan ilişki ve etkileşim biçiminin çocuk veya çocukların üzerinde etkisini sürdürdüğü gözlenmektedir. Gerek boşanma anı gerekse boşanma sonrası, çocuğa bu durumun nedenlerinin ve sonrasında ne tür yaşam koşulları ile karşılaşılacağına anlatılması da durumun önemini göstermektedir.

"Biz anne baba anlaşıyoruz. Ayrı evlere çıkacağız dedik ama tabi bir şey demedi, anlamadı çocuk. Sen istediğin zaman babana gidip geleceksin dedim. Baban buraya gelip gidecek. Kopmadık yani bir şey yok ortada. Sadece aynı çatı altında olmak istemiyoruz dedik. O dönemlerde bir oraya, bir buraya gitti, geldi. Ona değişik geliyordu ama sonra sonra aklı ermeye başlayınca, kendisini çok yerlere atmaya başladı. Hani neden ayrıldınız diye sormaya başladı. Anlaşamadık anneciğim. Ondan sonra babasına sordu o zaman. Anlaşamadık o yüzden, biz yine aileyiz dedi babası. Sadece aynı çatı altında değiliz. Yani senin iki tane evin var. İstedğin zaman gidip gelebilirsin. Biz sadece kendi açımızdan anlaşımadık, ayrıldık ama senlik bir durum yok. Bak görüşüyoruz. Tiyatro yapıyoruz. Gezmele-re gidiyoruz. Babanın eşi ile görüşüyorsun. Ben görüşüyorum. Bunlar çok iyi avantajlar yani. Yarın bir gün sende göreceksin. Eş olmak başka bir şey" (K31, 38, Bo).

Nitekim evliliğin sonlandırılması ve aile ilişkileri hususunda gözlenen ilk durum, boşanmanın olumsuzlanması olmaktadır. Çünkü evlilik zor olduğu gibi yalnız yaşam daha da zor olmakta ve boşanma bir yıkım olarak tanımlanmaktadır. Bu sürecin bir yıkımdan ibaret olduğunun ifade edilmesi, istenmeyen bir durumun algısını yaratmaktadır. Bu duruma eşler arasındaki çatışmaların bir çözümü olarak bakılmaması da dikkat çekici bir ayrıntı olarak görülmektedir. Evliliğin sonlandırılması ile aile hayatı ve aile ilişkileri arasında yakın bir ilişki tasavvur edilmiştir. Evlilik sonlandırılrsa dahi çocuk sahibi

olan fiziksel engelliler, çocuğun veya çocukların psiko-sosyal gelişiminin normal seyrinde devamını sağlayabilmek için aile ilişkilerinin sürdürülebilir olmasına dikkat etmektedir.

Tekrar Evlenme Eğilimi

Tekrar evlenme eğilimi ile ilgili duygu ve düşünceler sorulduğunda, çeşitli konular ve bu konulara yönelik görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu görüşlerden bir kısmı tekrar evlenmeye ilişkin olumlu düşünceler içerirken, bir kısmında bazı faktörler nedeniyle tekrar evlenme eğiliminin olmadığı görülmektedir. Bu faktörlerin içerisinde ekonomik durum etkeninin öne çıkması, bu etkenin tekrar evlenme eğiliminin yönünü belirlediğini göstermektedir. Anlatılanların bazıları, fiziksel engellilerin tekrar evlenmeyi düşünmediklerini ortaya koymaktadır. Bu durumun nedenlerinin tekrar bir evliliği göze alınmaması ve kendi ifadelerinde görülen 'maaş' faktörü ile ilişkilendirilmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca, eşlerin ölümü veya boşanma gibi durumlar yaşandığında çözüm olarak tekrar evlenme olarak değil, kendilerinden, eşlerinden veya aile üyelerinden kalan gelirle yaşamı idame ettirme ve yakın akrabalarda ikamet etme yollarının arandığı ifade edilmektedir. Tekrar evlenilmesi durumunda eşin mal bölüşümüne ortak olması ve çocukların haklardan yararlanamaması durumu "elalemin kadınına o parayı yedirmem" ifadesinde de görüldüğü gibi bir kaygı oluşturabilmektedir. Yakın akrabaların yanında kalınmasının güvencesi "bakım parasına talip olacaklar. Dili içlerine kaçar" ile ifade edilen sözlerinde belirtilmektedir.

"Allah göstermesin benim eşime bugün bir şey olsa kardeşlerimin yanında büyük bir ihtimal ama büyük bir ihtimal benden iki sokak ilerde olan kardeşim o manevi annemden olan kardeşimin yanında kalırım. Eee orada kaldığım zaman zaten benim maaşım olacak eşimin maaşı var. Bir de bakım parası var. Bu sefer onlar hani bakım parasına talip olacaklar. Dili içlerine kaçar. Çünkü benim sayemde evlerine para geliyo. En azından bir kiralarını ödeseler benim bakım paramla, onlara gene kar ama ben büyük konuşmayayım. Öyle bir durumda eşimden kalan maaşı kesinlikle ben onlara harcamayı düşünmüyorum. O benim özelimdir. Gerekirse her gün dışarda yerim. Kimseye yük olmam. Yatmadan yatmaya veya banyodan banyoya evde şey yaparım. Dediğim gibi ikinci bir evliliği düşünmüyorum, düşünmem de (!)" (K2, 44, E).

"...ilk evlilikleri insanların duygusal oluyor. Kim ne derse desin ama ikinci evliliklerinde de aynı hatayı yapmamak koşuluyla. Mantıken düşünüp taşıyıp tekrar evlilik yaşanabilir ama benim başımda böyle bir şey olsa şu anda, düşünmem yani asla. Ne yaparım Allah korusun eşindem ayrılmış olsam? Babamdan kalan bir evim var. Sadece kapısı kapalı. Giderim babamın evinde otururum. Babamın devletten kalan şu an bir maaşı var, alırım. Babamın maaşımı yerim ya da yalnız yaşamayı göze alıyorsam çünkü benim ailem hala burada yaşıyor. Yengem burada yaşıyor. Öyle bir şey olsa biz abimin eşi ile birlikte yaşıyoruz. Onlar benim sosyal ihtiyaçlarımı karşılarlar" (K13, 50, E).

"Allah'ın izniyle iyi kötü bir emekli maaşım var. Kalkıp da kusura bakmasınlar elalemin kadınına o parayı yedirmem, yediremem. Ben paramı çocuklarımla, torunlarımla yiyeceğim. Diyelim, ben öldüm. Allah korusun çocuklarımdan bir tanesi boşandı. Benim maaşımı alacak gelen o uğursuz, kusura bakmayım, gelen uğursuz benim paramı yiyemez. Evlenemem kimseyle, evlenmek de istemem. Benim paramı çocuklarım yiyecek. Onlar mağdur kalır biliyor musunuz? Yani Allah korusun hanım gitti. Ben evlendim. Maaş şeye kalıyor. Evleneceğim kişiye kalacak. Ondan sonra ne olacak? Çocuklar yetim mi kalsın? Olmaz istemem kesinlikle" (E25.57, E).

Anlatılanlar, fiziksel engellilerden bazılarının tekrar evlenmeye eğilimli olduğunu göstermektedir. Tekrar evlenme kararının alınmasında bir önceki evlilik kararı veya kararlarına göre birtakım zor süreçlerden geçildiği söylenebilir. Kuşkusuz fiziksel engellilerde bu sürecin daha da sert geçmesi olanaklı görülmektedir. Fakat tekrar evlenme eğilimine sahip olunmasının en önemli sebebinin 'yalnızlık' duygusu olarak öne sürüldüğü görülmektedir. Ayrıca tekrar evlenmeyi düşünen kişiler, tekrar evliliğin gerçekleşmesinde 'mantık evliliği' olarak gördükleri rasyonel düşünme, 'ekonomik gelir' ve 'engellilik' gibi durumların kendi koşullarına göre uygun olmasına dikkat etmektedirler. Bu koşulların bir önceki evliliklerine göre daha kınılgan bir şekilde oluşturulduğu ve daha tedbirli davranıldığı görülmektedir.

"Şimdi aslında istediğim gibi bir insan yok. Şimdi benim gibi biraz özgür olcak yani kadınla evlendim beni bir mal olarak görmücek. Esiri olmucam. Bana nerde kaldın demicek. İşte rabbim ona hangi hakları tanıdıysa, bana da aynı hakları vermiş. Kadın erkek diye bişey yok. Yani geliyor. Çok güzel anlaşıyosun. İş ciddiye bindiği zaman bir sürü sorunlar çıkarıyorlar. Bu bizim engelli bayanlarımızda olsun, engelsiz bayanlarımızda olsun aynı. Soruyor evin var mı? Emekli misin? Yani şimdi bak, sen engellisin emekli olamamışın ama devlet bakıyor. Yani şimdi dönüp aynaya bakcan bişey isterken. Bak aynaya ben bu adamdan isterken, ben neye benziyorum?" (E4.55, Bo).

"Yalnızlık zor tekrar evlenmeyi düşünüyorum da bulabilirsem bulabilirsek. Örneğin yani engeli olsun bana bir çay getirebilirsin, yemeğimi yapabilirsin, yemek yemek için yani öyle isterim ama bilmiyorum artık bulabilir miyiz. Zaten sağlamdan pek evlilik istemem, anlaşılamayız. İşte böyle engellileri hakir görüyorlar. Engelli olsun ama fazla ağır olmuyor. So-ba yakacaksın yani bunun odunu, kömürü var. Taşıyacaksın kovaya kömür dolduracaksın. Tekrar bunun küllerini atması var. Ya bunlar bayağı bir sorun. Bunları yapamadığım günler de olacak yani. Yani engelli olup olmamak benim sorunum değil de ama başkalarının olabiliyor" (E17.60, Bo).

"Bundan sonra olursa kesinlikle sağlıklı insan ya da olmasa dahi mutlaka ben ayağımdan engelliysem ya kolundan ya da başka bir şeyden olabilir. Hani evliliği kurtaracak tarzdan bir engelli düşünürüm. Ben severek evlendim annemi babamı hiç dinlemedim ama bundan sonra evlenirsem şayet daha mantıklı davranırım. Sevmem çok önemli değil. Zaten sevdim bir kere yaşadım. İkincisi mantıklı evlilik olsun isterim. Gerçekten anlayışlı, kalbi temiz, gerçekten beni anlayabilen, derinden sevebilen, derinden bir kadına değer veren biri olduk-

tan sonra mantıklı. Maddi güç de çok önemli. Ben maddiyattan çok çektim yemin ederim. Maddi manevi her yönden çektim. Hani ama başardım” (K34,46, Bo).

Bazı ifadelerde, tekrar evlenme eğiliminin toplumsal cinsiyet olgusuna göre anlamlandırıldığı ortaya çıkmaktadır. Anlatılanların bir kısmında da, kadın ve erkek engellilerin yaşlılık durumlarının farklı olduğu görülmektedir. Eşi ölen veya boşanan engelli kadının, aile üyelerinin yanında yaşaması bir dezavantaj olarak görülmezken, erkek engellinin aile üyelerine yük olabileceği düşünülmektedir. Görüşülen evli bir erkek, engelli olarak yaşlılık sürecini kadınlara göre erkeklerin daha farklı zorluk ve sıkıntılarla deneyimlediklerini ve bu nedenle tekrar evlenmeye daha meyilli olduklarını ifade etmektedir. Çünkü kadın engellilerin aile üyeleriyle yardımlaşma konusunda, ev içi rollerinin daha işlevsel olduğu “gelinin çocuğuna bakabilir” sözünde belirtildiği gibi düşünülmektedir.

“Tekrar evlenilebilir çünkü evin olmazsa olmaz. Erkeğin bir yerde sığınması çok zor. İşte yalnız kalan arkadaşlarımızı görüyoruz. İşte kadın olsa kızının yanına sığınabilir ama erkek gelinin yanına sığınamaz. Damat dizi istemeyebilir veya gelinin yanında kadın, hani kaynanasıyla kavga etse de kalabilir ama erkeği idare edemez. Yani kayınpederinin belki altını almak zor olabilir veya şu olur bu olur. Kadın bir şekilde barınabilir ama erkek barınamaz. Kendi çamaşırını yıkayabilir. Kendi ihtiyacını karşılayabilir. İşte kaynana ne yapar, gelinin çocuğuna bakabilir. Gelinin belki işine gelir ama kayınpeder bunu yapmaya çağına göre gördüğümüz kadarıyla olmaz. Yani erkeklerin yaşam tarzı, hani bir erkek gelinin yanında ne kadar kalabilir? Geline fayda getirmez. Gelin de bunu yükünü ne kadar kaldırabilir? Ne kadar sabırlı olur? Engelli olması zaten artının artısı. Mesela bugün bana gelin dese ki pazara git şunu al gel. Benim pazara gitmem, torbaları alıp gelmem yani çok zor. Onlara faydadan çok zararı dokunacak benim. Çocuklarını veya işte torbalarını taşıyamayabilirim ki o yüzden evlilik şartı oluyor” (Ez 47, E).

Fiziksel engellilerin tekrar evlenme eğilimi konusuna ilişkin düşüncelerinin oluşumunda, çocuk durumunun doğrudan etkili bir sebep olduğu ortaya çıkmaktadır. Anlatılanlar, tekrar evlenme durumunda çocuk veya çocukların aileye yeni katılacak kişiye uyum sağlaması konusunda bir tereddüt yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle öncelikli olarak çocuk veya çocukların bakımı, gelişimi, eğitimi ve geleceği gibi konuların öncelikli olarak yaşamlarında yer aldığı ifade edilmektedir. Her ne kadar diğer insanların tekrar evlenmesinin gerçekleştirilebilir bir durum olduğunu öne sürseler de kendileri söz konusu olduğunda çocuk durumunun kendileri için daha da önemli olduğu vurgulanmaktadır.

“İnsanların ikinci bir şansa ihtiyacı vardır diye düşünüyorum. İkinci bir şans hakederler diye düşünüyorum. Biraz daha temkinli davranarak ince eleyip sık dokuyarak tabi olabilir. Aman (!) iki tane oğlum var. ne yapcam tekrar evliliği olsa. Hayır hayır (!). Benim çocuk-

larım herşeyden önce gelir. Onların okumalarıyla, onların geleceğiyle, onlarla vakit geçiririm. Yok yok napcam aman boşver!” (E1, 61, E).

“Yani insanlar yapabilirler. Eğer kafalarına uygun, hayatını devam ettirebilecekleri birini bulurlarsa yapabilirler. Biz engelliler olarak hayatımızda birine ihtiyacımız var illaki ama hani ben böyle düşündüğüm zaman bana ters geliyor. Yani çocuklarımın başka bir insanla, bir evde olması, bilmiyorum şu an için yani hiçbir şey yaşanmadan bilinmez. Açıkcası şu an ne söylersem terstir. Derseniz ki, bana eşi vefat etmiş ya da eşinden boşanmış birinin evlenmesine nasıl bakarsın? Yani şu an için ben yapamam gibi duruyor. Yani hani gerçekten on iki yıl olmasına rağmen bir aşk evliliği bizimkisi” (K19.38, E).

Ailede çocuklara, geçmişten günümüze genel olarak bir ‘sosyal güvence’ beklentisiyle bakıldığı söylenebilir. Çocukların bu nihai görevi modern dönemlere kadar düzenli bir biçimde sürdüğü görülmektedir. Ancak günümüzde insanların sosyal güvenlik kurumlarıyla olan bağlantısı ve bireyselleşme nedenlerine bağlı olarak bu mekanizmanın dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşüm içerisinde her şeyden önce çocuk, aileler için bir mutluluk sebebi olmaktadır. Aile içinde ebeveyn rolü, eş rolleri kadar tatmin sağlayıcı bir rol olarak belirmektedir (Aydın, 2013, s.200-201).

Fiziksel engelliler için de bu durum benzer yönler taşımaktadır. Çocuk veya çocukların, ebeveynlerin engellilik durumu nedeniyle bir güvence işlevini yerine getirmelerinden çok toplumun bir beklentisi olan çocuksuzluk durumunun ortadan kalkması ve beraberinde annelik ve babalık duygularının getirdiği mutluluk işlevini yerine getirdiği görülmektedir. Bu durum, tekrar evlenme eğilimi konusunun önemli bir ayrıntısını oluşturmaktadır. Çünkü eşin ölümü veya boşanma gibi durumların belirmesi halinde, fiziksel engelli bireyin yaşlılık sürecinde çocuk veya çocukların işlevlerinin ne olacağı sorusu da ortaya çıkmaktadır. Anlatılanlarda, tekrar evlenme eğilimi olmayan bazı kişilerin çocuk veya çocuklardan beklenti durumunun ve muhtaç olma duygusunun ilişkileri düzenlemede önemli bir dinamik olarak aşağıda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Çocuğumu da asla bana bakar diye yapmadım. Hayat mücadelesi, sana bakmaya ne zamanı olur, ne şeyi olur çünkü şu anda eğitiminde nelerere gider, nelerede okur, işi olur nasip olursa, onun da bir ailesi çocuğu yani o koşturması olur. Eğer sizi arayıp da ‘anneciğim ne yaptın nasılsın’ derse bile ona bile eyvallah. Yani asla çocuğum bana ileride bakar diye doğurmadım. Sadece o çocuk duygusunu, annelik duygusunu tadabilmek için o kadar mücadeleyi ondan verdim. Dediğim gibi Rabbim kimseye muhtaç etmesin” (Kz.49, E).

“Ben çocuğumu bana baksın diye doğurmadım. Ben huzurevini düşünüyorum. Orada bakarlar diye düşünüyorum. Karşıyaka’da var Menemen tarafına giderken tepede bir yer var. Orayı düşünüyorum. Kimseye yük olmak istemiyorum. Eşim de dahil olmak üzere. Evim zaten kızıma ait. Kızımın üzerine yaptım evi. O nasıl istiyorsa öyle yapacak. İsterse

kendisi, oturacağız. Evinde ne yaparsa yapsın. Ben huzur evine gideceğim. Eşim de nereye giderse gitsin (güllüyor)” (K38, 48, E).

“Ben şunu düşünüyorum, eşim de aynı şeyi düşünüyor. Gençlik çok güzeldir. Gençlik çok nadide bir çiçek. Ve benim, aynı şekilde eşimin de hiçbir şekilde çocuklarımıza yük olmaya hakkımız yok. Çünkü onlar o nadide çiçeğin tadını çıkarırlar” (K51, 49, E).

Görüldüğü gibi bu dönüşümde modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan kentsel yaşam faktörünün de etkisinin olduğu söylenebilir. Bu yaşam biçimi yaşlılıkta da insanlara belli avantajlar sunabilmektedir. Sosyal güvenlik konusunu içeren engelli ve yaşlı bakımını sağlayan bakımevi ve huzurevlerinin bu anlamda ciddi işlevleri bulunmaktadır. Bazı engelliler, huzurevi veya bakımevi gibi sosyal güvenlik kurum veya kuruluşlarını tercih etmek yerine, evlerinde yaşamaya devam etmeyi veya evde bakıcı tutmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Görüşülen evli bir kadın bu konuya dair özellikle devletin kontrolünde olan güvenli bakım hizmeti almak istediğini ifade eden düşünceleri şöyle olmaktadır:

“Bakımevi bana göre değil. Yani ben şu anda Allah göstermesin eşime bir şey olsa, öyle bir bayan yanımda olsa, ben hayatımı idame ettirebilirim. İhtiyacı olan insanlar da var. Yalnız olan insanlar da var. Çocuklarımın da, benim de hiç kimseye ihtiyacımız olmadan ücretini de devlet ödediği zaman, sigortasını da devlet yaptırdığı zaman bu insan, bunu iş olarak görerek, herkes mutlu olur diye düşünüyorum ama diğeri benim hoşuma gitmiyor” (K19, 38, E).

Tekrar evlenmenin yeni sorunlara yola açacağı korkusunun, tekrar evlenme düşüncesi üzerinde etkili bir konu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tekrar evlenme ve bakımevi/huzurevine gitme arasındaki çatışmalı durumun kişilerin kararlarını yeniden sorgulamasına yol açtığı görülmektedir. Anlatılanlar, bazı engellilerin huzurevinin sosyal güvenlik açısından devlete bağlı olması kendileri açısından bir güvence unsuru oluşturduğunu göstermektedir. Çünkü *“bir engelliye bakmak o kadar kolay değil”* ifadesiyle, yaşlılık dönemlerinin çocuklarına yük olmaktan kurtularak resmi kurumların güvencesi altında geçirebileceği söylenmektedir. Fakat bir o kadar bu kurumların denetimünün olması ve huzurevi dışında bakımevlerinin güvenilirliği konusunda emin olunamaması ve kurullarda da sosyal güvenliğin artırılması gerektiğine işaret edilmektedir. Ayrıca İzmir kentinde engellilere yönelik hayata geçirilen ‘yaşam kampüsü’ projesi de engelliler için yapılan bu tür girişimlerin ve çalışmaların, engelliler açısından tercih edilebilir bir seçenek sunması söz konusu olabilir.

“Ben diyorum yani hep demişimdir; Rabbim kimseyi kimseye muhtaç etmesin, kimsenin eline düşürmesin. Onu yaşamaktansa, ölmek daha iyidir. O konuma düştüğümüzde de en

iyisi huzurelerine gitmektir. Sokakta kalmaktansa çünkü ne kadar da olsa devlete aittir tercih edilebilir. Huzurevine düşmemek için ikinci evliliği yapmakta çok doğru olmaz. Hangi yaşta olursanız olun gerçekten bir şeyleri paylaşabileceksiniz her açıdan huzurlu olabilecekseniz yani sadece fiziksel olarak hizmet edilsin diye yapılacaksa huzursuz olunacaksa hiç yapılmasın daha iyi" (E10, 38, N).

"Çocuklarıma da kesinlikle yük olmak istemiyorum. Yani onlar ne kadar da dese bana, biz seni alacağız yanımıza, şunu yapacağız dese de ben hı hı diyorum. Zaman gösterecek onu. Ben herkes için engelli engelsiz, huzurelerini çok önemli buluyorum. Yani topluma girmemiş engelliler böyle düşünmüyor. Yani engelli bakım evleri için bir şey diyemem. Onları görmediğim için onlar farklı. Bakımevleri çok olmalı diyorum ama devamlı denetlenmeli. Bir çocuk esirgeme kurumunda neler yaşanıyor. Bak şimdi orada dökülenler oluyor, ırzına geçilen çocuklar oluyor. Bunlar olmamalı. Devletin buna iyi bir gözlemci olması gerekiyor. Huzurelerinde bir şey olmaz çünkü huzurelerinde ifade edebiliyorlar kendilerini yaşlılar" (K33, 55, D).

"İzmir'in bu konuda çalışmaları var. Engellilerin mücadelesi sonucu olan bir şey. Hani yaşam kampüsü bitmek üzere. Efka'da, İzkent'te Büyükşehir Belediyesi bir yaşam kampüsü yapıyor. Huzureleri oraya taşınacak. Orada 4000 metrekaare sadece engellilere yer yapılıyor. Şimdi tamamen sahipsiz kalan engellilerin, böyle bir merkezde hayatlarını geçirmeleri, yatılı olarak çok güzel bir şey olur. Çünkü engelliyle yaşamak çok kolay bir şey değil. Hele tek kalınca engellilerin ancak öyle bir sosyal kampüste hayatı devam eder. Yoksa zor olur. Eşime bir şey olursa, ben orayı düşünürüm. Çocuklarını mutlaka bakar. Belki de bırakmak istemezler ama aslında doğrusu o. Çünkü bir engelliye bakmak o kadar kolay değil" (E40, 60, E).

Aynı zamanda huzurelerinin bulunduğu yere göre değişimi ve yaşam kalitesi standartları da önemli bir konu olarak belirtilmektedir. Çünkü yaşam hakkı standartlarının yükseltilmesi fiziksel engellilerin yaşlılık sürecini daha rahat koşullarda geçirmelerini olanaklı kılmaktadır. Böylece, evliliğin sonlanması veya eşin ölümü sonucunda yalnız kalan fiziksel engellinin, tekrar evlen(e)meme, çocuk veya çocukların ebeveynlerin bakımını üstlenmemesi gibi durumlarda, yaşam kalitesi yüksek olan huzurevi veya bakımevi gibi sosyal güvenlik kurumlarına olumlu bir alternatif bakılması söz konusu olmaktadır.

"Huzurevinin kurulduğu yer ekonomik statüsü de çok önemli. Ne bileyim ben Buca'da çok engelliler, ağır olanlar ve yaşlılar kalıyor. Gürçeşme değil, yukarıda var bir yer Buca'da, genelde çok ağır zihinseller ve alzaimer yani yaşlılar kalıyor ve kaç defa gittiysem ağlamaktan kendimi fenalaşmış bir şekilde görüyorum. Kendimi çok ezik hissediyorum. Öyle bir yerde yaşamayı istemezdim ama Narlıdere huzurevine gittiğimde orası işte herkesin ekonomik statüsüne göre. Narlıdere'ye gittiğimde beş yıldızlı otele gitmiş gibi hissediyorum" (K13, 50, E).

"Yani ben açıkçası çalışarak geleceğime yatırım yaptım. Yani şöyle, ben bir devlet olarak değil de daha özel ve mesela bir rezidans olabilir, ya da Balçova'da çok güzel bir bakım evinden bahsediyorlar, orası olabilir. Müstakil evler veriliyor rezidans gibi, orası da olabi-

lir. Öyle yani hani hayatımızda bir kalite olmalı, insanda da kalite şart yani, çıtayı düşürmeyeceksin, çıta hep yukarı çıkmalı bence. Ben emekliyim, eşim emekli. Ama bunun yanında işte kendimce ek iş yapıyorum, bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Böyle yani çıta her zaman yukarı çıkmalı, aşağı inmemeli" (K51, 49, E).

"Bence şu tarafı daha önemli, yeterli mi değil. Ama şunu biliyorum. Bir iki defa sorduk babam için, yer yok dediler, ya da yatalak hasta mı? Yani şimdi huzurevlerinde öyle seçiyorlar. Yatalak hastayı almak istemiyorlar, şimdi zaten yatalak hastanın bakımı çok zor. Benim annem elli altı seneden fazla yatalak yattı. Hep bir kadın bulduk. Altının temizlenmesi en önemli şey. Zaten şimdi böyle baktığın zaman huzurevleri o anlamda ihtiyaç sahiplerine bir şeyler sağlayabilmeli. Yani nedir huzurevi? Orada huzur duyabileceğin bir şey" (E49, 52, E).

Bu tür sosyal güvenlik kurumlarına geleceğe yönelik olumlu bakılmasının yanında, yaşlı ve bakıma muhtaç engellilerin bakımevleri ve huzurevlerinde istismarı konusu nedeniyle çekincelerinin olduğu söylenebilir. Görüşülenlerden bir kısmının bu durumu anlatan sözlerine aşağıda şu şekilde yer verilmektedir:

"Adamın birisi orada huzurevi açmış. Pancar köyünde çok az nüfus yaşıyor ve köylü statüsünde acaba diyorum yani gidip hatta ziyaret etmeyi düşünüyorum. Bunu yeni öğrendim. Adresini de aldım. En kısa zamanda sakın bir ortamda gideceğim ortamı görmek ve normal bir vatandaş gibi bilgi almak adına gideceğim. Burada da yaşlılarımız mı? engellilerimiz mi? suistimal ediliyor diye düşünüyorum. Neden Pancar'da böyle bir oluşum gerçekleşsin? Yani sosyal hayattan, haa bir Güzelbahçe tarafını düşünebilirim, denizle bütünleşmiş ama Pancar, Pancar yani küçümsemek için söylemiyorum ama ovanın ortasına bir rehabilitasyon merkezi kurmuşlar. Yani maaşlarını alıp, acaba diyorum ki pek çok yaşlıyı da öyle uyutuyorlar mı? Sosyal hayattan çünkü sosyal hayata nasıl dahil edebilirler ki o kadar uzak insanı?" (K13, 50, E).

"Tamam aylığını oraya vereceksin. Sana bakacaklar da. Bana iyi davranacaklar mı, bakacaklar mı, bakmayacaklar mı? Bir de o da var, düşünmüyorum valla hiç görmedim, bilmiyorum vallahi ama televizyonlarda gösteriyorlar. Bazen insanları, bakımevlerindeki huzurevlerindeki yaşlı insanları böyle görüyorum. Ben kaç kere gördüm televizyonda adamı olsun, kadını olsun, dev hortum tutuyorlar üstüne fırçayla yıkıyorlar. İnsan eşek değil ki, hayvan değil ki öyle hortum tutuyor, birisi de böyle sanki arabayı yıkıyormuş gibi fırçayla yapıyor, insanı yıkıyor. Ne kadar çirkin bir hareket ya değil mi? Çok çirkin, ben görüyorum bazen mesela çocuklara da yapıyorlar. Sen çocuğunu bana emanet edip gidiyorsun, orada televizyon gösteriyor kadını, bakıcı, bedava bakmıyorsun ki çocuğa. Çekyattan alıyor öteki çekyata fırlatıyor" (K46, 50, E).

Burada, fiziksel engellilerin bu kurumları tercih etmemelerinin sebebi olarak, 'istismar' konusunu öne sürdükleri görülmektedir. Anlatılanlar, dernek, huzurevi gibi kuruluşlar adı altında toplanan yapıların, kötü niyetli eylemlerini ortaya koymaktadır. Bu durum, engelliler ve yaşlılar için genelleşti-

rici bir tutum ortaya koyabilmekte, gerçek anlamda faaliyet gösteren diğerkuruluşlara olumsuz bakılmasına neden olabilmekte ve bu hizmeti görev sorumluluğı bilinciyle yerine getiren kuruluşlar açısından bir dezavantaj oluşturabilmektedir.

Sekizinci Bölüm

Kentsel Yaşama Katılım

Türkiye’de kentler kendine özgü koşullar nedeniyle hızlı bir değişim yaşamakta ve bu değişim İzmir kentini de içermektedir. İzmir, hızlı kentleşme sürecini devam ettiren üç büyük kentten biridir. İstanbul kentinden sonra, Türkiye’nin batı kesimindeki en büyük sanayi ve ticaret merkezidir. Geçmişten beri en önemli ticaret merkezi olarak görülen kent, günümüzde ülke ticaretinin büyük çapta yapıldığı liman konumundadır. Kırsal kesimden göç edenlerin kenti çevreleyen gecekondu alanlarını oluşturduğu, farklı sosyal özelliklere sahip mahallelerin olduğu büyük bir yerleşim merkezidir (Özen, 1996, s.32). Aynı zamanda tarihsel ve kültürel yapısıyla kentsel yaşamı çekici kılan sosyal, kültürel, turizm ve spor faaliyetlerinin aktif bir şekilde gerçekleştiği dinamik bir kent olma özelliği göstermektedir.

Sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında kentlerin yerel yönetim görevini üstlenen belediyeler, olanaklardan yararlanma amacıyla halka; fiziki mekânların düzenlenmesi, halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesi, kimsesiz, yoksul engelli, yaşlı, kadın ve çocukların gözetilmesi, yersiz ve yurtsuzlara iş bulunması ve korunması hizmetlerini götürme zorunluluğu bulunmaktadır (Sarica & Yüksel, 2012, s.53). İzmir kenti açısından bu durum değerlendirildiğinde, kente hizmet veren büyükşehir belediyesinin 2013 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi tarafından, ‘Engelli Dostu Belediye’¹ olarak seçildiği görülmektedir.

Ayrıca belediye kent hizmeti olarak, engellilerin ESHOT, İZBAN, metro, vapur gibi ulaşım araçlarından ücretsiz yararlanabilmesi için kart vermekte, belediye otobüslerinin engellilere uygun şekilde yenilenmekte ve bu ulaşım mekanlarında asansör, yürüyen merdiven gibi uygulamalarını yaygınlaştır-

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin resmi internet sayfasında İzmir’in engelli dostu bir kent olduğu ve günümüzde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri olarak isim değişikliği yapılan bu resmi kuruluş tarafından kentin ödüllendirildiği haberi yer almaktadır. Bkz: <http://www.izmir.bel.tr/HaberDetay/2301/tr>

makta olduğu gözlenmektedir. Hızlı tren uygulaması olarak en çok tercih edilen ulaşım biçimi olan İZBAN'da; hissedilebilir asansör ve kapı düğmeleri, engelli geçişine izin veren kapılar, hissedilebilir zemin uygulamaları, işitme engelliler için sesli uyarı, akülü elektrikli sandalye şarj üniteleri uygulamaları yer almaktadır²

Bununla birlikte, engellilerin yaşamını kolaylaştıran mekân ve araçlara yönelik olarak Türkiye'de sadece ilk ve tek olarak İzmir kentinde dağıtılan ve kentte giderek yaygınlaşan 'Kırmızı Bayrak' uygulaması, "kamuya açık faaliyet gösteren özel veya kamu kurumlarına ait açık ve kapalı mekânlar ile ulaşım araçlarının engelli bireylerin uygun hale getirilmesi" olarak karşımıza çıkmaktadır (Engelsizmir, 2016). Bu uygulamada sayının üç yılda 48'e ulaştığını görülmektedir. Son olarak İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Bostanlı, Karşıyaka, Konak ve Üçkuyular iskelelerinin üç yıldızlı kırmızı bayrağı göndere çektiği ifade edilmiştir. Kırmızı bayrak sahibi olmak için, İzmir Büyükşehir Belediyesi Sosyal Projeler Daire Başkanlığı'na yapıldığı ve gerekli prosedürler işledikten sonra uygun görülen kurum ve kuruluşlara verildiği görülmektedir.³

Anlatılanlar, bir metropol kent olma özelliği gösteren İzmir'in yaşam koşulları açısından diğer kentlerle karşılaştırıldığını ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar mimari açıdan fiziki altyapının kendilerini zorladığını ileri sürseler de, diğer kentlere yaptıkları ziyaretler sonrasında İzmir'in diğer kentlere göre yaşam koşulların daha rahat ve kolaylaştırıcı olduğu dile getirilmektedir. Bu durumun fiziksel engellilerin bir kısmının sözlerine yansımaları şu şekilde olmaktadır:

"Aslında İzmir'i biraz daha önde buluyorum. Diğer büyükşehirlerle bakarak. Engelli kişilerin hayatı ile ilgili. Yani İzmir başka şehirlere rağmen engellilerin yaşamı konusunda çok daha önde bir şehir mesela Ankara'da böyle bir imkanlar olduğunu düşünmüyorum. Bir İstanbul'da düşünmüyorum. Ya İstanbul'a gittim İstanbul'da da var bu engelli otebusleri ama sokakta pek engelli yok İzmir'de olduğu kadar yok. Mesela İzmir'de şimdi (ıı) mesela nereye gitsen mesela Kemeraltı'na gidersen üç dört tane engelli akülü araba kullananlara rast gelirsin. Ama daha önceden böyle bir imkan yoktu. Engelliler dışarı çıkmazdı. Daha doğrusu cesaret edemezlerdi. Da bunlardan bir tanesi de bendim" (K3, 54, E).

"Ben kısıtlı bir süreliğine gittim bazı yerlerde gördüm o da gezmek amaçlıydı gittiğimiz yerlerde zaten. Mesela İstanbul. Ya İzmir'de zor diyoruz ama İstanbul'da bir engellinin yaşaması çok çok daha zor. Yani orda yaşayan engellilere Allah yardım etsin. Eee onların işi çok daha zor. Bir haftalığına bir gezmeye gitmiştik dernek olarak eee orda yaşamının gerçekten çok zor olduğunu o zaman anladım neredi! Mesela Ankara'ya gittik. yine der-

² <http://www.izban.com.tr/sayfalar/Single.aspx?MenuId=43>

³ <http://www.gercekgundem.com/yurttan-haberler/224593/3-yilda-48-kirmizi-bayrakbu-onur-izmirin>

neğimizin bi şeyiyle, vasıtasıyla gittik. Ankara'da da zor Ankara'nın kaldırımları, yolları engellilere pek hitap etmiyo ki başkent"

"İzmir; engelli için mimarisi falan güzel. Metro olsun, otobüsler olsun. Bizlere uygun birçok şey ama eksiklikler illa ki var. Genelde duyarlı davranıyorlar İzmir'de. Yani çok memnun değilim aslında. Otobüsler isterdim ki daha çok engelliye uygun olsun. Eski otobüsler hala var. Bunları eksik işte. Bu belediye otobüs şoförlerinin bence engellilere karşı eğitilmesi gerekiyor. Mesela biz bu orta kapıdan biniyoruz. Bize rampayı bile açmıyorlar. Daha böyle dikkatli, duyarlı olmaları isterdim. Bizim toplumumuz yani ilgili sağolsun. İnsanlarımız yardımsever. İnsanlar geliyor, açıyor bazen. Böyle çok yaşlı bir amca bile gelip bana rampayı açıyor. Otobüse binerken yardımcı oluyor ama otobüs şoförü yerinden kılmamıyor" (K3, 33, Bo).

Yapılan bu karşılaştırmaların sadece ulusal düzeyde yapılmadığı, uluslararası alanda da bir karşılaştırma yapma ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu karşılaştırmada, Türkiye'de engelliler ile ilgili yapılan çalışmaların gerek mevzuat alanında gerekse uygulamalarda Avrupa'ya göre geride olduğu ifade edilmektedir.

"Bir engellinin Avrupa'daki yaşam tarzını düşünün bide Türkiye'deki yaşam tarzını arada dağlar kadarca fark var. Dağlar kadar (!) Mesela ki Avrupa'da bir engellinin yaşaması için rampa o kadar kolaylaştırmış ki engellinin hayatını. Engelliye mesela iş veriyö Avrupa'daki sana iş veriyö ve senin işe özel servisin oluyo seni sabah alıyo akşam götürüyö. Ayrıca evde yalnızsan sana bakacak kişiler tahsis ediyor. O kişiler senin herşeyinle ilgileniyor eğer senin evde bakıcak kimsen yoksa banyondur yemeğindir bi de evin temizliğidir her türlü şeyinle ilgileniyorlar ve ayrıyeten de devlet sana maaş ödüyo. Ordaki hayat şartlarıyla Türkiye'deki hayat şartlarını karşılaştıracabilir misiniz" (K3, 54, E).

İzmir kentinde engellilerin kentsel yaşama katılımını destekleyici birtakım çalışmaların yapılmasına rağmen, bu yaşam alanına katılımı zorlaştıran birtakım sorunlar süregelmektedir. Bunlardan bir tanesi 'taşra ve merkez' arasındaki mimari farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Eski mimari usule göre yapılan taşradaki yapıların ve yaşam koşullarının merkezde yaşayanlara göre engellilerin hizmetten eşit şekilde faydalanması konusunda sıkıntı yarattığı görülmektedir.

"Yani o da yaşanabilecek bir kent diyelim. Kentin ulaşımında dezavantajları şöyle merkez ilçeler diyeyim. Her şeyi merkezdekiler rahat. binasıyla ulaşımıyla herşeyiyle rahat vitrin bölgeler merkez İzmir merkezleri ama merkezin dışındaki engellilerde bu imkan çok rahat sağlanmıyor. O yüzden orada yaşayan bir engelli dilediği gibi İzmir'e çok rahat gidip gelemiyor merkeze Konak'a gidip gelemiyor. Binalar eski binalar her alana ulaşamıyoruz hala böyle yapılanmalar düzenlemeler çok fazla yok" (K13, 50, E).

"Küçük yerlerde bu çeşitliliği bulamıyorsunuz. Mesela ben burada kente alışmışım şimdi. Ufak bir yere gidiyorum. Bir kafeteryası dahi evet ben çıkabiliyorum ama benim yanımda gelen tekerlekli sandalyeli arkadaşlarım çıkamayacak. Burada bu imkanlar daha fazla. Gidebileceğimiz yerler daha fazla. Dolayısıyla daha avantajlı" (E1a.38, N).

Günümüzde giderek yaygınlaşan ve sıklıkla karşılaşılan mekânlar olarak site yerleşimi, değerlendirilen bir başka konu alanını oluşturmaktadır. Fakat ilişkiler konusunda 'site yaşamı'nın dezavantajlı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak, zaman içerisinde kentleşmenin de etkisiyle yaygınlaşan ikincil ilişkilerin yaygınlaşması öne sürülmektedir. Başka bir deyişle bu yaşamda insanların birbirlerine karşı yabancılaşması, evli bir erkek bu konuda edindiği deneyimi şu sözlerle belirtmektedir:

"Biz beş altı tane daireyiz sitede ama kimse kimseyi tanımıyor ya da sen engellisin diye kimse seni farklı bir sınıfa koymuyor. Anlatabiliyor muyum? Hani bunun çok güzel olduğunu düşünenler var aslında. Biz engelliler açısından iyi değil. Eşim doğum yapacağı zaman ambulans kapıya yanaşamadı. Araçlarını park ettikleri için ben düştüm. Benim sevimden rahatsız olan çıktı. Anlatabiliyor muyum? Gönül gözleri kapanmış büyük şehirlerde yaşayan insanların. Her yer illa ki böyle değildir ama köylerde çok daha farklı bir hayat var. Orada kimin kapısını çalsanız, deseniz ki ben açım. Sizi asla geri çevirmezler. O yüzden köyün tercih ederdim. Köy daha kısıtlı, evet fiziksel eksikliği var ama büyükşehirlerde de gönül olayı eksikliği var. İkisi aynı orantıda hiçbir zaman olmuyor, olmazdı zaten. Eğer yürüyebiliyorsa çok ağır değilse engelliler, köye gitsinler. İzmir'de yaşanmasından daha iyi yani" (E2b.39, E).

Kent yaşamına katılımı zorlaştıran diğer bir konu ise 'yerel yönetimler'in kent uygulamasında etkisizliği olarak ifade edilmiştir. Anlatılanlardan yola çıkarak yerel yönetimlerden mutlak anlamda kendi yaşam tarzlarına uygun cadde, sokak, kaldırım vs. gibi ulaşım hizmetlerinden şeffaflık istenildiği görülmektedir. Yerel yönetimlerin uygulamalarındaki eksiklikler ve yetersizlikler sonucunda ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların çözümü için yapılmasını istedikleri talepler şu şekilde dile getirmektedirler:

"Şimdi büyük şehirde yaşamak engelliler için iyi güzel bir şey. Valiliğe gidiyorsun. Kaymakamlığa gidiyorsun. Hastanelere gidiyorsun. Sağlık ocağına gidiyorsun. Herşey var ama insanların bunlara ulaşması zor oluyor. Otobüsler bir dert, kaldırımları devlet, belediyeler yaptık engelliye uygun diyolar amma (!) Hiç de bile uygun değil (yüzünü buruşturan bir ifade)" (K2.44, E).

"...yollarda kaldırımlara dikkat ettiniz mi hiç? Ya başında ya da sonunda vardır rampa. Bunu bende merak etmişimdir. Şöyle dediler: trafik düzenlemesi yapıldığından trafik lambalarının olduğu yerde de olur rampa ama diğer kenarlarda rampa yapamayız. Siz oradan inmeye kalkarsanız, trafikte problem yaşarsınız diyorlar. Tamam buna kabulüm ama taksi

duraklarını bu rampaların bir inişine bir de çıkışına koyuyorsunuz. Neden? O bize açmadığımız yola taksi durağını koymazsınız" (K₅, 43, B).

"Hastanelerde dahi zorlandığım oluyor. Örneğin hani Buca kadın doğum çocuk bölümüne oğlumu götürdüm. Psikiyatri ye ikinci katta ve asansör yoktu. Oradaki görevliler sandalyeye çıkardılar ama tabi hem benim için zor. Hem o insanlar için zor. Mimari olarak tabi ki yetersiz. Şehir olarak tabi tüm şehir olarak mimari olarak yetersiz hala birçok apartmandan engelli girişi çıkışı yok. Benim evim de dahil olmak üzere hala birçok özel ve resmi kuruma engelli girişi çıkışı yok maalesef. Mimari olarak tabi ki zorlanıyoruz" (K₁₉, 38, E).

"Bugün engelli otoparklarına bile göz dikenler var. Yani adamın hiçbir şeyi yok geliyor park ediyor. Mesela hastanede çok karşılaşıyorum. Buca Hastanesine mesela çocuk hastanesine geçenlerde gittim. Ya yer bulamadım. Güvenlikte oturuyor orada. Hani güvenliği bir laf söyleyesim geldi ama boşver dedim, çıktım, gittim. İnanır mısınız arabayı koymaya yer bile yok. Adam benim yerimi gasp etmiş. Yani daha önce böyle bir şey yine gelmişti başıma. Hastaneye yazı yazdım. Orada dilek ve düşünceleriniz diye yazı yazdım. Bir ara düzelmisti. Şimdi yine koyuverdiler" (E₂₄, 32, E).

"Mimari engel en fazla İzmir'de. Bundan bir on yıl kadar sürede metroyu Üçkuyular'a taşımakla geçti zaman. Her çarşamba İzmir engelliler merkezi var İnciraltı'nda, 400-500 engelli toplarlar orada. Görüntüde zihinselleri seçerler ki, her yere yönlendirmesi kolay olsun. Hani fotoğraf çekilirler. Engelliler merkezinde canlı müzik, eğlence yaparlar. Engellilere yaptıkları en büyük güzellik orada yarım ekmek sandiviç. Eğer giderseniz, biz engellilere şunu yaptık, bunu yaptık, istihdam problemini çözdük derler" (E₂₆, 39, E).

"Her lavaboya oturamıyor engelli. Mesela engellilerin tuvalet ihtiyaçlarını giderebileceği, bence bu kalabalık yerlerde, çarşı gibi işte, fuar gibi, bu gibi yerlerde sık sık engelli tuvaletlerinin yapılması gerekiyor. Yani hemen hemen her kilit noktada engelli tuvaletlerinin olması gerekiyor" (K₃₁, 38, B₀).

"Otobüsler bilirsiniz aşağı indirilir rampadan daha rahat çıksın diye. İnmeyen araba var ve ben çok kötü düştüm. Çok büyük bir tehlike atlattım. Akülüyle ters düştüm yere. Oradaki toplumun tepkisi de iş çıkış saatiydi. Çok kalabalıktı. Bir kişi bile aşağı inmedi. Hatta şoför bile inmedi. Ben onu şikayet etmek istedim ama sonra ekmeğinden olsun istemedim. Kızım arkamdaydı. Neymiş refakatçi arkamdan tutmamış beni. Kızım beni tutamaz ki! O aküler o kadar ağır ki, kızım nasıl tutabilir onu? Rampa inmediği için ben düştüm. Ucuz atlattım. Daha kötü olabiliirdim. Yani kızım mutlaka, muhakkak ki çok kötü hissetmiştir bana yardımcı olamadığı için" (K₃₅, 61, E).

"Şimdi bu yapılan kentsel dönüşümde, zaten eskiyi yıkıyor yenisini yapıyor. Bu bir kentsel dönüşüm değil. Kentsel dönüşüm spor salonları ile ibadethaneleri ile okulları ile hatta bankaları ile ortak erişimin sağlandığı bir yer olmalı. Gidin bakın şimdi dolaşın şehirdeki bütün bankamatikleri, dolaşabilirsiniz. Allah'ımızı severseniz hangi bankamatik engellinin erişimine rahat? Bir kere yanlış organize edilmiş. Banka görevlileri ile de görüştüm, gittik. Geçen kent konseyiyle beraber tek tek dolaştık. Banka görevlerine anlatmaya çalıştık ama anlamak istemiyorlar. Çünkü maliyetlerini katlayacağını onlarda biliyorlar. Çünkü kuruluşundan kaynaklanan sorunlar yaşıyorlar" (E₄₉, 52, E).

"...şuan kimlerle konuşursanız konuşun, bir metronun asansörü olabilir, bunun gibi engelliye ayrılmış bölümler olabilir, bütün buralar hep suistimal ediliyor. Asansöre binerken tekerlekli sandalyeliler ya da benim gibiler ayakta kalabiliyor. Bilmiyorum belki biraz daha ayrıcalık ya da ne bileyim mesela bizlerde ESHOT kartları var. Sadece ben binebiliyorum. Onun dışındakiler binemiyor. En azından bu şekilde bir okutulabilecek, otomatik olarak açılacak, genellikle bu insanların kullanabileceği daha güzel projeler yapılabilir diye düşünüyorum. Şimdi mantıksız mı? Otobüse biniyorsunuz. Sistem sizi tanıyor. O zaman o engelliler için hizmet veren şey, neden sağlam insanlar tarafından kullanılсын. En azından o sistemle giriş çıkış yapılsa, daha güzel görünür" (E30, 49, E).

Yerel yönetim çalışmalarının İzmir kentinin bazı merkez ilçelerinde uygulanma biçimine yönelik fiziksel engellilerin düşünceleri ve konuya yönelik eleştirileri şöyle dile getirilmektedir.

"Ben doğma büyüme İzmir'li olduğum için, İzmir'i daha iyi tanıyorum. Karşıyaka gerçekten kendini bayağı bir aştı engellilere karşı. Bakıyorum ki, bir çok apartmanın girişinde, çıkışında rampa var. Kaldırımları, yükseklik olarak çok daha uygun ve rampalar çok daha güzel bir eğime sahip. Balçova'ya gelelim. Nerden, nasıl ineceğimi şaşırtıyorum. Ya o rampalar bizim için yapıyor. En çok kullanan engelliler ama onun yanında çocuk arabası olan da kullanıyor. Çok yaşlı olan, baston kullanan da kullanıyor. Çünkü kaldırımdan bir yaşlı insanın inmesini düşünün. Ayağı kreçlidir, ayağı ameliyatlıdır adım atamaz. Ondan yavaş adımlarla inmek daha kolay. Dimdik bir eğim ve ben oradan yüzükoyun böyle arabadan ön ön incem. Arabanın aküleri zaten ağır. Ben orda yüzükoyun kapaklansam. O araba zaten 60 kilo. Bir de onun, üstüme kapaklandığını düşünün (!) Ne olurum ben orda? Haşat olurum" (K3, 54, E).

"Bornova Belediyesi'nin çalışmalarından memnunum. Onun için zorluk çekileceğine de inanmıyorum. Örneğin çok güzel bir hizmet vermişler bazı yerlerde ama insan yok bu memlekette doğru düzgün. Neden? Şu engelli aracına priz yapmışlar. Adam gelmiş sökmüş onu. Ne kadar güzel bir hizmet değil mi? Aküsünü dolduruyor engelli insan. Oradaki yeri sökmüşler. Tansaş'ın oradaydı sökmüşler. Onun için diyorum yani ben çok sinirleniyorum. Öldüresim geliyor onları yapanları, bozanları. Ben çalışmaları yeterli buluyorum" (E25, 57, E).

"Hani asansör değil de lift mi oluyor ne. O şekilde şeyler olabilir. Havuzlarda da aynı şekilde, havuz lifti olabilir ama maalesef bizim gidebileceğimiz bir havuz bile yok. Var ama kullanılmıyor. Belediyeler yaptırmış mesela var ama kullanılmıyor. Olimpik yüzme havuzu var burada Buca Belediyesi'nde ama küçük çocuklara ders veriyorlar. Bir engelli için açılmamış sanki benim bildiğim" (E1, 61, E).

"Buca Belediyesi'nin yetişkinler için açmış olduğu tiyatro kursuna sınav açmışlardı. O sınavda elli kişinin arasından sınavla seçildim. Sınavda da bir şiir okuttular. İkincisinde de doğaçlama yaptılar. Doğaçlama da bir bankada çalışan memuru şansıma verdiler. Ben de zaten bankada çalışan bir memur olduğum için, kolaylıkla onu canlandırdım ve kazandım yani sınavı. Müzikle de uğraşıyorum. Türk Sanat Müziği kursuna gitmiştim. bir se-

fer. Buca Belediyesi'nin halk eğitiminde sınava girdim onu da sınavla kazandım. Şarkı söylemeyi çok severim" (K3, 48, E).

"Bak şimdi şurada bir mağaza var (Konak). Hemen bak arkada. Ben burayı defalarca söyledim. Dedim ki ya bir tane basamak var burada. Bir tane engelli sandalyesi giriş çıkışı yapın, yaptırmadılar. Türkiye'nin hemi de İzmir'in bir numaralı mağazası yapmıyor. Bunu ben mağaza sahiplerine söyledim. Belediyeye dedim, dilekçe yazın buraya rampa yap-sınlar. Kaç tane arkadaş buradan alışveriş yapmak istiyor. Bu sorundan yapamıyor bili-yomusun, yapamıyor (üzgün bir şekilde). Bir adım, bir karış kaldırım bize çok büyük bir engel gibi gözüküyor. Evet işte böyle oluyor yapmıyorlar. Aslında o kadar kolay, o kadar basit! Trilyonlar harcamıyor üst geçit için. Ya bırakta birazcık engellilerin girişini çıkı-şını uygun yap" (K2, 44, E).

Kentsel yaşam içerisinde insanların en yoğun görüldüğü caddelerde, so-kaklarda, marketlerde, mağazalarda, alışveriş merkezlerinde, yollarda, kaldı-rımlarda, kafelerde, kamu/özel kuruluşlarda ve bunun gibi sayılabilecek ken-tin bir çok noktasında engellilere toplumun bakışı 'sosyal bilinç' ile ilişkilendi-rilmiştir. Kente yapılan hizmetlerin ötesinde, kentte yaşayan insanların kentli olma ve kent hakkı gibi konularda bilinçlenmesi, bu yaşam alanı içerisinde konumlanan her bir bireyin farkındalığının olması ve duyarlı olması, üzerinde durulan önemli konular olmaktadır.

"Biz çıktığımızda dışarıya insanlar sevinerek karşılardı. Hani iki engelli birbirini bul-muş. Hani gülümseyerek pozitif bakarlardı. İnsanlar güzel bakarlardı. Ya toplumda zaten bu tip şeyleri çok yaşıyorsunuz. Hala da yaşıyoruz değişmez yani insanları değiştirmek çok zor bu saatten sonra. Bence gençleri değiştirmek lazım gerekir, çocukları eğitmek gere-kir" (K3, 33, Bo).

"Hayat bizim için çok zor. Hiçbir şey bizim kolayımıza değil. İnsanların saygısı ve bilinci yok. Metroda ayakta durduğumu çok bilirim koltuk değneğiyle. Üstelik ayakta durduğunu bilirim. Kimseye bana yer ver diyemezsin de. İnsanların bilinci yok çünkü insanların eği-timi yok. İnsanlarda empati kurma çabası yok" (K3, 34, E).

"Devlet her ne yaparsa yapsın ama sosyal bilinç çok önemli. Ben dediğim gibi siyasi olarak asla ama devlet biz engelliler için mesela çok güzel şeyler yaptı. Biz eskiden gidip saatlerce hastanede kuyruk bekledik ama şimdi bir numara aldığımızda bakıyorsunuz beş dakika sonra sizi çağırıyorlar. Bunlar çok güzel ama yine de ayrı şeyi söylüyorum, devlet ne ya-parsa yapsın insanlarda bu kafa değişmediği sürece siz hiçbir şey yapamazsınız. Yani in-sanlar değişmeli, bu okumakla mı, haşa. Bence okumakla da alakalı değil. İlim, ilim bilmek-tir, ilim kendini bilmektir. İnsanlar kendisini bilmedikten sonra siz ne yaparsanız yapın bir arpa boyu yol alamazsınız. Sosyal bilinç çok önemli" (K3, 49, E).

Her yıl aralık ayında düzenli olarak kutlanan Engelliler Haftası'nın, pro-sedür gereği kutlanıldığını fakat esasında yapılan kutlamaların gerek içeriği-nin gerekse prosedürün uygulanma şeklinin aşağılarıma ve araçsallaştırılma

düşüncesi yarattığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sadece engelliler haftasında engellilerin hatırlanmasına tepkili olduklarını ve bunun için yapılan organizasyonlara artık katılmak istemedikleri ifade edilmiştir. Bu durum, kendilerine yönelik yapılan her türlü çalışmanın hak temelli ve bu çalışmaların sürdürülmesinde ilişkilerin devamlılığının olması yönünde engelliler haftasının anlamlandırıldığını göstermektedir. Bu konuda görüşülen kişilerden evli bir kadın bu konu hakkında düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

"Yani mesela senede bir gün Engelliler Günü yapıyorlar ya, 3 Aralıkta oluyor. Bence gösteriş o, hepsi yalan. Mesela biz bir iki defa gittik, bir daha da gitmedik. Mesela kurbanlık koyun gibi orada sizi diziyorlar. İşte valiler, kaymakamlar geliyor. Merhaba, engelliler gününüz kutlu olsun (kahkaha atıyor), görüşürüz. Hepsi gidiyor. Bir iki defa gittik. Hiç gitmiyoruz. Vallahi ne zaman gittik hatırlamıyorum. Artık hiç gitmediğim için, kurbanlık koyun gibi. Ondan sonracağıma, Engelliler Günü'nü senede bir gün neden hatırlıyorsunuz ki? Bizim her yerde telefonumuz var, bir kere bir mesaj at değil mi?" (K46, 50, E).

Kuşkusuz hastalık, tüm insanların başına gelebilecek olası bir sağlık durumu olmaktadır. Sağlık sorunu yaşayan fiziksel engelli evli bir erkeğin söyledikleri şöyledir:

"Yaş geçti, iş geçti, bitti. Yani yaş geçtiği içinde tabi çok sıkıntı da oldu ama ben hep ertelediğim için istemeyerek erteliyorum. İşim var, dernek var, o var, bu var diyerek erteliyorum. Mesela daha yeni ameliyat oldum. Elimde bir sinir sıkışması var. Ürolojik sorunlar var. Ertelelediğim için ilerliyor. Yani burada kişisel bir hatam var. Başkaları için kendimize önem verme noktasında sıkıntım var. Aman işte sorun çıkmasın, ama burada sorun çıkmasın sonra hep kendinizden bir şeyler verme şeyi var. Öyle bir hastalık var" (E28, 61, E).

Bu durum fiziksel engellilerde ve özellikle onların yaşlılığında ciddi bir sorun teşkil edebilmektedir. Kentsel yaşamın getirdiği yoğun çalışma koşulları nedeniyle kendilerine zaman ayrılmamasının neticesinde çeşitli sağlık sorunları ile karşı karşıya gelinmektedir.

Sonuç

Kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa sürecini İzmir örneği üzerinden analiz etmeyi amaçlayan bu araştırma, İzmir ilinde yaşayan ve İzmir merkez ilçelerine bağlı engelli derneklerine üye olan fiziksel engellilerle derinlemesine yapılandırılmamış (etnografik) görüşmeler üzerinden yapılmıştır. Araştırma, fiziksel engellilerin kentsel yaşamda aile inşa sürecini nasıl tanımladıkları, ürettikleri ve anlamlandırdıkları, gündelik yaşam pratiklerini ne şekilde ve nasıl tecrübe ettikleri, toplumun bakışına ve kentsel yaşam koşullarına nasıl çözüm yolları ürettikleri ile kendi gerçekliklerini nasıl inşa ettikleri; bedenin tamamen biyolojik bir varlık olduğu fikrine karşı çıkan, bedenin toplum tarafından şekillendirildiği, sınırlandırıldığı hatta yeniden yaratıldığı ve bedene atfedilen niteliklerin, anlamların, bedensel sınırlamaların hepsinin sosyal ürünler olduğu görüşünü temel alan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın Sosyal İnşacı Yaklaşımının perspektifinden ele alınmıştır. Araştırmanın verileri, kavramsal ve kuramsal çerçeve ile bağlantı kurularak değerlendirilmiştir. Saha araştırmasının bulguları, görüşmeler sonrasında oluşturulan temalar ve alt temalar kategorize edilerek betimsel analiz tekniği ile betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

Evliliğe bakış temasında, anlatılanların çözümlemesi sonucunda oluşturulan kavram haritasında ortaya çıkan 'hareket', 'mutluluk', 'paylaşım', 'özgürlük' kavramları fiziksel engellilerin aile inşa sürecinin temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Anlatılanların çoğunda fiziksel engellilerin "evlenmeden önce" yaşantılarını ifade ettiği görülmektedir. Bu durum, evlilik konusunun evlenmeden önceki süreçle birlikte ele alınması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Temel olarak evlilik öncesi durum durgunluk, mutsuzluk ve hareketsizlik olarak düşünülmektedir. Dış dünyanın huzuna adaptasyon, ev içi sosyal yaşamda fiziksel engellilerin mutluluk durumunu etkilemektedir. Evlenmeden önce, sıradan, korkulu, kaygılı ve geçen bu süreç, evlilik söz konusu olduğunda "hareket" ve "mutluluk" ile eşdeğer olarak değişen bir eylem olarak gözlenmiştir. Kavram olarak 'hareket' ve 'mutluluk' ikilisinin, evlilik konusu ile iç içe geçmesi söz konusudur. Ev içi yaşam ve ev dışı dünya içinde hareket-

lilik, katılımcılar için mutluluk olarak ifade edilmektedir. Başka bir deyişle, neredeyse ölüme benzetilebilecek durgun olma halinin, evlilik ile hareketlenmesi ve mutluluğa dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu durum, Berger & Luckmann'ın (2008) belirttiği yalnızlık korkusuyla ilişkilidir. Çünkü insanın sosyalliğinin doğuştan verili olduğu gerçeği, kurumsal düzeni temsil eden sembolik evrenlerle açıklanmaktadır.

Bazı anlatılanlarda, evlenmeden önce yaşantılar neticesinde evliliğin bir "kaçış" ve "kurtuluş" yolu olarak görülmektedir. Sorumluluk ile özgüven geliştirilerek "özgürlük" getirdiği düşünülen ve hareket kısıtlılığı ile "paylaşım"ın ilişkilendirildiği evlilik olgusu, "düzen" ve "huzur" kavramları ile eşdeğer tutulmaktadır. Ayrıca eş seçimlerinde yaygın tercihin engelli olması düşüncesi toplumsal bir genel kabulle ve eşin engelli olmaması 'paylaşım', 'bütünlük' ve akabinde 'huzur' kavramları ile ilişkilendirilebilir. Evlenmeden önce "flört" dönemine ilişkin düşüncelerin, engellilik durumu ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Toplumsal yaşamda engellilik durumlarından kaynaklı kendilerini bir yük olarak görmeleri, "*insan eti ağırdır*" ifadesi ile anlanmaktadır. Berger & Luckmann'ın düşünceleri çerçevesinde fiziksel engellilerin bu betimleyici ifadesi, kurumsal nitelik taşıyan, gerçekliğin kurucusu olarak evlilik olgusunun söz edimleri, başka bir deyişle dilsel sözcük ve semboller tarafından yaratılmış olduğunu göstermektedir.

Evlilik süreci temasında, evliliğin başlaması ve gerçekleşmesi için meydana gelen bir dizi uygulamalar ve törenler gibi sembolik göstergelerin ne şekilde ve nasıl işlediği ele alınmaktadır. Sosyal inşacı yaklaşım perspektifinden bakıldığında, bu uygulamalar ve törenler süresince olan şeyler, kurumsal olgu olarak sembolize edilen evlilik olarak kabul edilmektedir. Bu kurumun varlığını devam ettirmesi fiziksel engelliler açısından kabule dayandığından, tanımını güvence altına almak ve devam ettirmek için bu tür prestij ve onur kaynaklarına başvurmaktadır. Fiziksel engelliler, evliliğin yaratılması için rızanın alınması durumunda, kabulün devamını sağlayan ihtişama yönelik törenler, gösteriler yapmaktadırlar. Evlilik belgeleri, nikah yüzükleri, tapu senetleri, mülkiyet hakları gibi statü göstergelerinin yasal olarak tamamlanması sonucunda fiziksel engelliler evli olabilmektedirler. Bu açıklamalar doğrultusunda, temanın *işlendiği* evlilik biçimleri, eş tercih tipleri ve evlilik törenleri alt temaları şu şekilde değerlendirilmektedir:

Evlilik biçimleri alt temasında; fiziksel engellilerin evlenme olayı görücü usulü, tanışıp anlaşarak, TV ve sosyal medya, dernekler ve kız kaçırma ile gerçekleşmektedir.

Görücü usulü: Görüşmeler neticesinde evliliğin çoğunlukla *görücü usulü* ile yapıldığı gözlenmektedir. Geleneksel bir evlilik biçimi olan görücü usulü ile evlenme, fiziksel engellilerde de sıkça rastlanan bir durum olmaktadır. Bu

evlilik biçiminde evliliğin inşa edilmesinde 'aile', 'mantık evliliği', 'paylaşım' ve 'kent yaşamı' kavramları ön plana çıkmaktadır. Kararlarında, ailenin etkisi olabildiği gibi kendi kişisel düşünceleri de söz konusu olabilmektedir. Engelliler, hareket kısıtlılığının olması nedeniyle, ailelerine bağımlıdırlar. Bu nedenle verilen kararlar genellikle aile ile birlikte alınmaktadır. Kentsel yaşamın getirdiği koşullar, ailenin verdiği kararlarla birlikte engellilerin rasyonel düşüncelerini sağlamaktadır. Böylece engelliler yaşadıkları yerlerdeki konumlarını sorgulayarak bunu evlilikle birlikte aşacaklarına inanmakta ve görücü usulü ile evlenme yoluyla aile inşa etmektedirler. Böylece toplumsal gerçeklik fiziksel engellilerin amaçları doğrultusunda kendileri tarafından yaratılmakta ve bu amaçlar anlaşılabilir kılınmaktadır.

Tanışıp anlaşıma: Evlilik açısından, kentsel yaşamın getirdiği örüntülerden biri olan tanışıp anlaşılarak evlenme biçimi, bireylere yaşamlarının en önemli kararlarında 'söz sahibi olma' ve 'seçme hakkının tanınması' yönüyle, fiziksel engelliler açısından önemli görünmektedir. Fiziksel engellilerde bu evlenme biçimi, aile faktörü açısından bir farklılık göstermektedir. Çünkü tanışıp anlaşılarak evlenme kararı alan adaylar, aile engeli ile karşılaşabilmektedir. Bu durumun nedeni ise 'engellilik durumu' olarak gösterilmektedir. Fiziksel engelliler, aileleri tarafından genellikle "yapabilecek misiniz?", "Ya yapamazsanız, ikiniz de engellisiniz evlilik kolay bir şey değil, "Acaba bir arada nasıl yürütürsünüz?" gibi yöneltilen sorularla karşı karşıya gelmektedir. Bu 'karşı çıkma' durumuna çözümler üretilmekte, evlilik gerçekleştirilmekte ve aile inşa edilmektedir.

TV ve sosyal medya: Türkiye'de televizyon aracılığıyla evlenme, mevcut evlilik programlarında görülebilmektedir. Ancak, sahada yapılan görüşmeler esnasında fiziksel engellilerde bu tür evlilik biçimine rastlanmamaktadır. Sosyal medya, fiziksel engellilerin internet üzerinden birbirlerini buluşturan ve bilgi paylaşımını sağlayan bir platform oluşturmaktadır. Bu platform sayesinde, diyaloglar giderek artarak insanlar geniş bir çevreye ulaşabilme ve seslerini duyurabilme imkânını elde edebilmektedir. Böylece fiziksel engelliler, televizyon, sosyal medya gibi interaktif iletişim ve bilgi kaynaklarını kullanarak sosyalleşmekte, yeni kişilerle karşılaşmakta, tanışmakta hatta evlilik gibi hayatlarının kritik bir döneminde önemli kararlar alabilmektedir. Bu anlamda, öncelikle yeni iletişim araçları, fiziksel engelliler arasındaki ilişkiler bağlamında önemli bir kanal oluşturabilmektedir. Bu evlenme biçiminde, "internet" kullanımının, fiziksel engellilerin birbirleriyle karşılaşmaları, tanışmaları, dostluk ve arkadaşlık kurmaları hatta evlilik yapmaları açısından önemli bir erişim aracı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bir "sosyal ağ" veya Berger & Luckmann'ın kavramsallaştırmasıyla sosyal bilgi stokunun dağılımı olarak görülen "evlilik siteleri", evlilik kararı alınmasında ve evlilik yapılmasında fiziksel engellilerin çoğunlukla başvurduğu bir evlilik biçimi olarak karşımıza

çıkmuştur. Bir seçenek olarak bu sosyal ağın, fiziksel engellilere yönelik "istisna" açığı da doğurabildiği görülmektedir.

Dernekler: Fiziksel engellilerin duygu ve düşüncelerinde ifade edilen benzerliklerinden yola çıkarak, bir evlilik biçimini oluşturan derneklerin, önemli mekânlar olduğu görülmektedir. Fiziksel engellilere evlilik konusunda yeni bir alan açan dernekleri, kamusal alanda görünürlüklerini sağlayarak eş bulma konusunda kolaylaştırıcı bir unsur olarak görmek gerekmektedir. Dernekler, eşler arası iletişimin kolaylığı ve görüşülen mekânın rahatlığı gibi olanaklar sağlaması açısından evlenme olasılığını artırabilmektedir. Kentsel yaşam koşullarının bir ürünü, gerekliliği olarak ortaya çıkan dernekler, adayların zaman açısından eş bulma sürelerini kısaltabilmekte, kadın-erkek adaylar için geniş bir sosyal çevrede tanınırlığa ve görünürlüğe yol açabilmektedir. Çünkü fiziksel engelliler, engellilik durumlarının getirdiği sınırlılıklar ve kentsel yaşamda fiziki koşulların zorluğu nedeniyle toplumsal hayatın dışında kalabilmektedirler. Dernekler bu açıdan engellilere ortak bir mekanda buluşma ve giderek daha farklı çevrelere erişme olanağı sunmaktadır. Sosyal bir örgütlenme biçimi olan derneklerin ortak buluşma mekanları olma özelliği, fiziksel engellilerin duygularını, düşüncelerini, sevinçlerini, acılarını paylaşabilmeleri için bir fırsat olmaktadır. İletişim ağının kolay ve paylaşılan ortak mekânların görüşmeler için rahat olması gibi imkanların evlilik olasılığını artırdığı gözlenmektedir. Bu açıdan derneklerin, katılımcılar için aile inşasında önemli bir anlam taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Kız kaçırma: Fiziksel engellilerin kız kaçırma/kaçışma ile evlenme yolunu tercih etmelerine toplumsal, kültürel, biyolojik, ekonomik etmenlerin yanında 'engellilik durumu' zemin hazırlayabilmektedir. Bu durum kız kaçırma ile yapılan evlilik biçiminin, engellilik durumuna bağlı olarak fiziksel engellilerde görülen bir evlenme biçimi olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Bu evlilik biçimi erkeklerde kız kaçırma olarak görülürken, kadınlarda daha çok 'kaçışma' olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınlar, bu evlilik biçimini çoğunlukla aile problemlerinden kurtulmak için bir çare olarak görmektedir. Bu seçimin sonuçları da, olumlu veya olumsuz bir şekilde deneyimlenmektedir. Bu evlilik biçimi, fiziksel engellilerin kendilerine, toplumun fiziksel engellilere ve onların evlenmelerine, aile inşa etmelerine yönelik imkânsız olarak gördükleri bazı önyargıların yıkılmasına bir örnek olarak gösterilebilir.

Eş tercih tipleri alt temasında; fiziksel engellilerin eş tercih tipleri çoğunlukla "yakınlık" ölçütüne bağlı olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, fiziksel engellilerin kendi sosyal ve fiziksel çevrelerinden eş adayını daha çok tercih ettiklerini göstermektedir. Saha araştırması, akraba, komşu ve arkadaş ile evlenme olarak eş tercih tipinin üç şeklini ortaya çıkarmaktadır:

Akraba: Bir ataerkil davranış biçiminin sonucu olarak ortaya çıkan akraba ile evlenme, çoğunlukla kırsal kesimlerde tercih edilmesine rağmen kentleş-

menin içerdği kırdan kente doğru olan göç hareketi nedeniyle geleneksel uygulamaların kentlere taşınmasına yol açmaktadır. Kırsal kesimlerde yaşayan insanlar, gerek ekonomik gerekse birbirleriyle olan ilişkilerin sürekliliği açısından bu tip bir evliliği daha cazip görmektedir. Çünkü ilişkiler birbirini iyi tanıma üzerine konumlanmıştır ve güven kazanılmıştır. Asabe/asabiyet anlayışı doğrultusunda aşiret/kabile sisteminin sürekliliğine vurgu yapan akraba ile evlenme anlayışının başta engellilik durumu olmak üzere yaşamlarının her alanında güven sağlayıcı bir ortam sağlamasının, fiziksel engellilerin eş tercih tipinin belirlenmesinde etkili olduğu gözlenmektedir. Kentleşme etkeni doğrultusunda, insanların birbirlerini tanımamaları da "güven endişesi" oluşturduğu için akraba ile evlenme tercih edilmektedir. Aileler arası etkileşime verilen önem ve ailenin baskın tutumunun belirgin olması da bu güven endişesini tetiklemektedir. Bu durum fiziksel engelliler için daha da önemli ve belirleyici bir etken olabilmektedir. Böylece, hem kendisine yakın hem de güven duyacağı bir eşi tercih etmeyi daha uygun görebilmektedirler. Bu bağlamda kendilerine en yakın olan akraba grubu içerisinde evlenme, aile inşasında en uygun seçenek olmaktadır.

Komsu: Bir sayılı olarak "en iyi eş komşu kızıdır" sözü ise, fiziksel engellilerin yakınlık ilişkisine denk düşen komşu ile evlenmeyi bir eş tercih tipi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eş tercih tipinde kentsel yaşam, fiziksel engellilerin sosyal hayatlarını dizayn etme girişimlerine alternatifler sunarak kolaylık sağlamaktadır. Çünkü kent birlikte yaşamının koşullarını kolaylaştırabilen fırsat alanları oluşturabilmektedir. Gelir düzeyi her ne olursa olsun kentlerde iş bulabilme ve çalışabilme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle, koşullar ne kadar ağır olsa da kentsel yaşamda bir çözüm bulunabileceğine inanılmaktadır. Fiziksel engellilerin komşu ile evlenmek istemelerine, hareket kısıtlılığından dolayı hareket alanının kısılması ve eş adayını daha yakından tanıma fırsatının bulunması gibi durumlar neden olmaktadır. Yakınlık etkeninin, hem fiziksel mekânlarda hem de sosyal ortamlarda fiziksel engellilerin evlilik düşüncesinin oluşması ve evliliğin yapılması olasılığını daha da artırdığı görülmektedir. Bazıları için gelir durumu evliliğin oluşma koşullarında ikincil bir rol oynarken ve bunun eşle birlikte aşılabileceğine inanılırken, bazıları için bu durum çekici bir etken olarak kullanılabilir. Burada toplumsal cinsiyet olgusu belirleyici olabilmektedir. Kadınların ve erkeklerin eş tercih tipini belirlerken geliştirdikleri tutum ve davranışlar, değişiklik gösterebilmekte ve bu duruma çeşitli anlamlar yüklenebilmektedir. Ayrıca, denklik kurma alternatifleri ve ortak değer yaratma olanakları artabilmektedir. Tarihsel ve toplumsal dünyada birer sosyal varlıklar olan insanlar, hem fiziksel mekân hem de sosyal ortamlarda yakınlık etkeniyle eşleriyle karşılaşma, tanışma ve evlenme olanağına ulaşmaktadır.

Arkadaş: Bu ilişkinin fiziksel engellilerin evlenme olasılığını, karşılıklı olarak paylaşılan duygusal ilişki, iletişim, etkileşim, beraberlik, birlikte vakit geçirme, eğlence gibi ortak bağların arttırdığı gözlenmektedir. Bu nedenle fiziksel engellilerin bazıları, eş tiplerinden biri arkadaş ile evlenmeyi tercih etmiştir. Çünkü Berger & Luckmann'ın da ifade ettiği gibi öznel arası ortak duyu dünyası, arkadaşlık konusunda daha etkin bir etkileşim biçimi olan yüz yüze etkileşimi ortaya çıkarmakta ve eş adaylarının birbirlerini yakınlık unsuruyla tanımaları daha olanaklı hale getirmektedir. Böylece bu etkileşimler sayesinde fiziksel engelliler, aile inşa ederek yeni bir dünya yaratabilmektedir.

Evlilik Törenleri alt temasında; fiziksel engellilerin evlilik sürecinde sembolik göstergeler olarak törensel aşamaları düzenleyiş biçimlerinde farklılığın olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Kentsel yaşam koşullarının zorluğu ve bu nedenle ivedilikle evlilik yapma düşüncesi, flört ile evlilik arasında geçen sürenin kısa tutulmasına neden olmaktadır. Törensel aşamalar, bazılarında var olan dizilime göre bazılarında ise bu dizilime uyulmadan sadece nikâh töreni seçilerek gerçekleştirilmektedir. Nikâh konusuna ilişkin olarak ortaya çıkan *nikâhsız birliktelik* durumu, bu araştırmadaki en önemli hususlardan birini oluşturmaktadır. Fiziksel engellilerin bazıları ya "hoca/imam/dini nikâhu" kıyarak birlikte olmakta veya resmi nikahın Berger & Luckmann'ın argümanlarında geçen, 'onaylama mührü' olduğu ve güven unsuru olduğu takdirde önemli bir unsur olmadığını düşündükleri görülmektedir. Fiziksel engellilerde, aile, kentsel yaşam, sosyal politika, ekonomi, engellilik durumu gibi genel faktörlerin yanında "engelli maaşının kesilmemesi", "nafaka" gibi konuların da nikâhsız birliktelik konusunu kapsadığı ortaya çıkmaktadır. Sembolik göstergeler aracılığıyla insanların kendilerini başkalarına ifade ettikleri törensel aşamalarda, söz ve nişan töreninin çoğunlukla bir arada yapıldığı görülmektedir. Bu durum, hem kişisel tercihlere bağlı olarak hem de ekonomik koşulların yetersizliği ve zamanın kullanımı ile ilişkilendirilmektedir.

Söz ve nişan: Bu törenler esnasında, fiziksel engellilerin engellilik durumu ile ilgili aileleri tarafından sıkıntılı ve zorlu süreçlerden geçtikleri gözlenmektedir. Mevcut sınırlı olanakları, temelinde ailesel bir kaynak transferi olmaksızın evliliğin gerçekleştirilmesi nedeniyle, özel bir tören mekânı yerine genellikle "ev" veya "evin bulunduğu çevre" zorunlu olarak tercih edilmektedir. Nişan törenine anlam katan en önemli öğelerden birisi sembolik göstergeler olmaktadır. Çünkü nişan denilince ilk olarak, nişan kıyafeti, yüzük, alışveriş, törene katılanların davranışları gibi semboller akla gelmektedir. Fiziksel engelliler için, bu sembolik göstergeler daha farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Sembolik bir gösterge olan "nişan ve düğün kıyafetleri"nin, fiziksel engellilerin bedenlerine göre özel dikilmesi veya alınması 'engelliliğin görünmezliği' olarak anlam kazanmaktadır. Başka bir deyişle nişan kıyafeti, engelliliği saklamak ve görünmez kılmak için, bedene ve kullanılan araca (akülü ve teker-

lekli (manuel) sandalye, kanedyen vd.) göre yeniden biçimlendirilip kendi bedenine uygun hale getirilmektedir. Aslında bu durum sembolik olarak inşa edilmiş göstergelerin fiziksel engellilerin nesnel gerçeklikleriyle yeniden anlamlılık kazanarak inşa edildiğini göstermektedir.

Düğün/kına/nikah: Çoğunlukla törensel alışverişlerin hareket kısıtlılığı nedeniyle, eş, dost, akraba ve arkadaş gibi yakın unsurlardan yardım alınarak gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Harcamalar konusunda çoğunluk, mevcut sınırlı olanakları temelinde, ailesel bir kaynak transferi olmaksızın evlilik masraflarını karşıladıkları görülmektedir. Engellilik durumundan dolayı fiziksel engellilerin evlenebilme olasılıklarının düşük olduğunun veya hiç olmadığı düşünülmemesi, geleceğe yönelik herhangi bir umutlarının, projelerinin olmaması gündelik yaşamın en önemli geleneksel göstergelerinden biri olan “çeyiz”e karşı içsel bir eksiklik duyduklarını göstermektedir. Bu nedenle ya hiç çeyiz hazırlanmamakta veya el emeğine dayanan becerileriyle ürettikleri yakınlarında bulunan insanlara dağıtılmaktadır. Evliliğin gerçekleş(ebil)me durumunun ortaya çıkmasında ise, yeni evliliğin zorunlu ihtiyaç malzemelelerini kapsadığı için olağanüstü bir seferber halinde çeyiz tamamlanmaya çalışılmaktadır. Düğün töreninin en önemli göstergelerinden biri olan “gelin arabası”na, belediyelerden veya fiziksel engellilerin üye oldukları dernekler tarafından tahsis edilen engelli aracı ile çözüm bulunmaktadır. Çünkü özel bir araçla gelin veya damat olma şansları olmayabilmekte, ‘kamusal araç’ kullanmak zorunda kalabilmektedir. Bu da engellilerin ait oldukları yapının içerdiği olguyu kendi koşullarında gerçekleştirme stratejileri yarattıklarını göstermektedir. Ayrıca engellilere “kiralık ev” verilme(me)si konusunda, ev sahiplerinin tutum ve davranışlarının genellikle olumsuz olduğu ifade edilmektedir.

Aile yaşamı temasında; kentleşmenin etkisiyle ortaya çıkan çekirdek aile türü, fiziksel engellilerin çoğunluğunda görülmektedir. Aile yaşamı, “ev içi yaşam tarzı”, “ev dışı aktiviteler ve ilişkiler” ve “kentsel yaşam” olarak üç alt tema üzerinden değerlendirilmektedir.

Ev içi yaşam tarzı alt temasında yer alan “ev içi yaşam koşulları” ve “aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkiler” konuları şu şekilde değerlendirilmektedir:

Ev içi yaşam koşulları konusunda, Berger & Luckmann’ın (2008) yaklaşımlarından hareketle, kurumsal bir düzenin köklerini içinde taşıyarak inşa edilen fiziksel engellilerin sosyal dünyası içinde yer alan ev içi yaşamları; cinsellik, çocuk bakımı, rol düzenlilikleri ve ev içi fiziki yapı unsurlarıyla şekillenmektedir.

Cinsellik: Sosyal inşacı yaklaşımın öne sürdüğü önemli kavramlardan biri olan sosyal yapı, içinde yaşayan her birey gibi fiziksel engellileri de yakından etkilemiştir. Özellikle cinsellik konusunda, tabulaştırma, evlilik öncesi cinselliğin yasaklanması, ‘bekâret’ (ilk gece), namus ve günah kavramları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gözetmeksizin toplumun bakışı ön plana çıkmıştır. Gerek

anlatılanlar gerekse gözlemler, herhangi bir sebepten ötürü cinsellik yaşayamayan fiziksel engellilerin, cinsellik deneyimi konusunda dernekler gibi devletin denetimi altında bulunan kuruluşlar aracılığıyla bilinçlendirilmesini ve cinselliğin bir fiziksel ihtiyaç olduğu anlayışının toplumda yerleşmesini istediklerini göstermektedir. Araştırma, toplumda fiziksel engellilerin cinselliği yaşamadıkları veya yaşayamadıkları algısının, engelliler için doğru olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal yaşam içerisinde her bireyin fiziksel bir gereksinimi olan cinsellik, bir evlilik pratiği olarak fiziksel engellilerin yaşamlarında ve evlilik ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Hatta fiziksel engellilerin evlilik ilişkisinde cinselliğin olmaması veya çeşitli etkenlerden dolayı olamaması, evliliğin sonlanması önemli nedenlerinden biri sayılmaktadır. Çünkü cinsellik, fiziksel engellilerin evliliğinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedir. Öyle ki, aktif cinsel yaşamlarını topluma karşı ispatlamada çocuk sahipliği, bir kanıt olarak gösterilmektedir. Çünkü engelli olmayanlarda olduğu gibi engellilerde de "hamile kalma" veya çocuk gibi göstergeler, kadın ve erkek olarak cinselliklerini yansıtmalarında önem taşımaktadır.

Çocuk Bakımı: Fiziksel engelli kadınlar, "annelik" özlemlerini evlilik ile anlamlandırmaktadır. Engellilik durumu nedeniyle fiziksel engelli kadınların "hamile kalma potansiyeli" konusunda özel nedenleri bulunmaktadır. Geç evlenmelerin görülmesi nedeniyle ortaya çıkan "yaş faktörü" hamile kalma potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir. Hamile kalan fiziksel engelli kadınların çoğunun, engellilik durumu nedeniyle "düşük" yapmaktadır. Hamilelik sürecinde, kadın doğum hastanelerindeki jinekolojik tedavide kullanılan "genital ultrason" aletlerin fiziksel engelli kadınlara göre uygun olmaması ve bu nedenle ya tedavi almamaları veya tedavinin eksik olması en büyük problemi olarak görülmektedir. Hastanelerin kadın doğum bölümlerinde ve jinekoloji bölümlerinde kullanılan araç ve gereçlerin engelli kadınlar düşünülerek yeniden yapılandırılması ve hastane personelleri, hemşireler ve doktorların engellilere yönelik tavır ve davranışların iyileştirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü fiziksel engelliler, devlet hastanelerinin birçok konuda kendileri için yeterli alt yapıya sahip olmadığını bu nedenle özel hastaneleri tercih etmek zorunda kaldıklarını söylemiştir. Engellilik durumu nedeniyle "sezaryen" en çok tercih edilen veya zorunlu kılınan doğum yöntemi olarak görülmektedir. Fiziksel engelli kadınların doğum sonrasında tuvalet ihtiyacını karşılamak için insanlara yük olmamak adına çözüm yolu olarak kendilerini bezledikleri gözlenmektedir. Bu durumda gerek hamilelik sürecinde gerekse doğum sonrasında sosyal devlet ve sosyal güvenlik anlayışları çerçevesinde fiziksel engelli kadınların bakımının devlet tarafından görevlendirilen personeller tarafından üstlenilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çocuğun bebeklik sürecine yardımcı olarak gösterilen, "anakucağı", "örümcek", "kement" gibi araçlar çocuk bakımı sürecinde koşulları kolaylaştırıcı araçlar olarak gö-

rülmektedir. Çocuğun yetişkinliğe kadar geçen sürede daima bakıma ihtiya ının olması dışında toplumsal hayata hazırlanmasında gerek asli sosyalizasyonu gerekse tali sosyalizasyonu fiziksel engelliler açısından oldukça meşakkatli geçmektedir. Görüşülen kişilerin engel durumları değişse de söz konusu toplumsal hayatın, özellikle de kent yaşamının verdiği güvensizliğin  ocuk bakım koşullarını olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca engelli kadınların doğum süreci ile engelli olmayan kadınların arasında teknik olarak eşitsizler de mevcut bulunmaktadır. Özellikle de hastane koşullarında, engelli hamile kadınlar için teknolojik altyapının uygun olmaması hamilelik ve doğum sürecini zorlaştırmaktadır. Nitekim fiziksel engellilerin, gündelik yaşam içinde bu sorunları  ozmek için yine kendi çabalarıyla koşullarını zorladıkları görülmektedir.

Rol Düzenlilikleri: Kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet bağlamunda *rol düzenlilikleri* genel olarak ayrıştırılmış ve belirgin bir şekilde kadının ev içindeki rolünün çizilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu d zenlilikte, fiziksel engelli erkeğin ev içindeki rolü dış dünya ile ilişkileri, fiziksel engelli kadının ev içi pozisyonu i  me an ilişkilerini temsil etmektedir.  ocuk bakımının bir yardımcı aracılığıyla yapılabilmesi için fiziksel engellilerin yaşam koşullarını kolaylaştırdığını düşündükleri "bakıcı" bir destekleyici unsur olarak görülmektedir. Fakat bazı durumlarda bakıcı, bir paylaşım unsuru olmaktan ziyade "istismar" unsuru olarak da fiziksel engellilerin karşılarına çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, kentsel yaşamın rol d zenliliklerini dönüştürdüğü, geleneksel aile yapısında görülen rollerden farklı olarak fiziksel engellilerde bazen rollerin i  i e girdiği söylenebilir.

Ev içi fiziki durumlar: Fiziksel engellilerin ev içi yaşamlarında, ev içi fiziki durumların ev içi dizaynın engellilere uygun olmayan yapılış biçimi nedeniyle sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Bazıları eşlerinden veya yakınlarından kucaklanıp, kendi tabirleriyle "karga tulumba" taşınma desteği almaktadır fakat çoğu bu durumu onurlarını zedeleyen bir davranış biçimi olarak algılanmaktadır. Bazıları kullandıkları araçları kapı önlerinde bırakarak emeklemeyi tercih etmekte, bazıları da merdiven y ksekliliğini ve tutamakları kendi engellilik durumlarına göre ayarlayarak tutunup çıkmak için çözümler üretmeye çalışmaktadır. Bazıları da çözümü kamu kuruluşlarından yana kullanmaktadır. Yaşarulan konutların i  ve dış mimari özelliklerinin fiziksel engellilerin hareket alanına uygun olmaması, ortaya çıkan sınırlılıklar ve kısıtlılıklar ile ilgili kendilerinin çözüm yolu bularak bu durumu aşmalarını gerektirmektedir. Evin fiziki yapısından kaynaklanan sorunlar çözüldüğü takdirde, toplumla  zdeşik bir şekilde kentsel yaşama katılmalarına yönelik herhangi bir engel görmedikleri gözlenmektedir. Bu engellere çoğunlukla kendi çabalarıyla çözüm üretmek durumunda kalmaları bir nevi bu görevin fiziksel engellilerin üzerine y kıldığını göstermektedir. Bunun yanında çözümün aslında o kadar

zor olmayan “basit” çözümlerle aşılabileceği görülmektedir. Kolaylıkla çözülebilecek basit engeller, zorluklar fiziksel engellilerin yaşamında büyük ve önemli sınırlılıklar ve kısıtlılıklar anlamına gelebilmektedir.

Aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkiler konusunda gündelik hayatın gerçekliği, aile üyeleri arasındaki sosyal ilişkilerde ‘anlamli ötekiler’ olarak ortaya çıkan eşler, çocuk(lar), kayınbaba ve kayınvalide, akrabalar gibi fiziksel engellilerle kan bağı yakınlığı bulunan kişiler, toplumsal dünya içerisinde aile inşa sürecinin önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Karı-koca: Bu süreçte, başarılı sosyalizasyon gerçekleşmesinin fiziksel engellilerin *karı-koca ilişkileri* ile doğrudan ilişkili olduğu gözlenmektedir. Bu ilişkilerin engellilik durumu açısından çocuğun bakış açısını ve şiddet durumu açısından tüm aile ilişkilerini etkilediği ortaya çıkmaktadır. Eşler arasındaki ilişkiyle başlayan sosyal ağ, aile çevresi, iş çevresi gibi daha geniş bir çevreye ulaşmaktadır. Berger & Luckman’ın (2008) görüşleri açısından bakıldığında, bu sosyal ağ içerisinde ‘anlamli ötekiler’i oluşturan aile üyeleri ve ‘koro’ arasındaki ilişkiler toplumsal yapının değişim ve dönüşümünde önemli bir etkiye sahiptir. Bir diğer deyişle iki kişinin oluşturduğu ilişki biçimi, geniş sosyal ağlarla çevrilerek gündelik yaşamda aile gerçekliğini inşa etmektedir.

Çocuk(lar): Asli ve tali sosyalizasyon süreçlerinde *çocuk(lar)* ile sosyal ilişkiler, fiziksel engellilerin gündelik hayat gerçekliğinin idame ettirilmesi ve kendi gerçekliklerinin anlamlandırılması ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişki biçiminde fiziksel engellilerin en büyük kaygısı, engellilik durumları nedeniyle çocuk veya çocukların kendilerini benimsememesi durumu olmaktadır. Ayrıca fiziksel engelliler, çocuklarıyla birlikte oldukları durumlarda toplumun tutum ve davranışlarını her ne kadar kendileri tarafından çeşitli şekillerde bastırması olsalar da bu durumun içsel manada kendilerine zarar verdiği tespit edilmektedir.

Kayınbaba ve Kayınvalide: Bu ilişkilerde, bir yandan geleneksel ilişkiler sürdürülmekte diğer yandan engellilik durumu, bu ilişkilerin bozulmasının önünde önemli bir unsur olarak durmaktadır. Fiziksel engellilerde bu kişilerin rolleri toplumsal yaşamda bariz bir belirginlik göstermektedir. Engelli kadın veya erkeğin, kayınbaba/kayınvalide ile ilişkilerinde geleneksel ve modern hayat arasındaki sarkaçta, diğerlerine göre daha sarsıcı, zorlayıcı olabilen belli pratiklere göre davranılmaktadır. Kendilerinin “gelini olarak bakmak”, “mecbur bakmalıyım”, “yeni evliler rahatsız edilmez” şeklinde geçen ifadeleri bu ilişki biçiminin kentte yaşayan fiziksel engellilerin aile yapısı ve ilişkilerinde varlığını korumaya devam ettiğini göstermektedir.

Akraba: Berger & Luckmann’ın (2008) “dil” üzerine düşünceleri dikkate alındığında, en çok törensel pratikler, ziyaretler esnasında *akrabaların* fiziksel engellilere yönelik “sakat”, “topal” gibi tiplileştirmeler, toplumun pratikleri ve değerleri sonucunda inşa edilmektedir. Bu adlandırmalar bir bakıma fiziksel

engellilerin akrabalarına "yük olma" durumu ile ifade edilmektedir. Fiziksel engelliler açısından ise akrabalarının bu bakışı, "vicdani merhamet" düşüncesi ile kendileri dışında toplumsal olana gönderme yaparak anlamlandırılmaktadır.

Ev dışı aktiviteler ve ilişkiler alt temasında, fiziksel engellilerin ev dışındaki aktivitelerine ve ilişki biçimleri şu şekilde değerlendirilmektedir:

Ev dışı aktiviteler konusunda fiziksel engelliler, kurumsallaşmış düzen içerisinde ekonomik, politik, sosyal-kültürel, dini ve sportif alanlarda rollerini ortaya koymaktadır. Bu roller, hem toplumsal açıdan hem de aile ilişkileri açısından anlamlandırılmış ve nesnelleşmiş sosyal dünyalar inşa edilmektedir.

Ekonomik: Fiziksel engelliler açısından ekonomik aktiviteler, hareket kısıtlılığı etkeninden dolayı ihtiyaçların artması noktasında toplanmaktadır. Ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasında, çoğunlukla mevcut bütçelerinden "fedakârlık" yapılarak çözüm bulunmaktadır. Yardıma ve belli sorunların paylaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Aktivitelerin artması durumunda en çok ihtiyaç önceliği bulunan "bakıcı" gibi konularda, devletin desteği ve denetimi altında bulunan ücretsiz personel yardımı talep edilmektedir. Yapılan kurumsal düzenlemeler sonucunda "bakım parası" ve "engellilik maaşı" gibi konuların, fiziksel engellileri ekonomik yönden olumsuz etkilediği ortaya çıkmaktadır. Özellikle ailenin gelir durumuna göre düzenlenen maaş dağılımında, aile faktörünün ortadan kaldırılması ve sadece engellinin engellilik durumuna bakılarak maaşların tahsis edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Fiziksel engellilerin çoğunluğunun informel sektörlerde çalıştığı ve istihdamlarının yeterince yapılmamasının ekonomik güçlüklerle yol açtığı gözlenmektedir. Ayrıca engellilik raporlarında, engellilik durumlarına ilişkin oranların düşürülmesi ulaşılabilecek kaynakları azatmış ve fiziksel engellilerin yaşamlarını doğrudan etkilemektedir.

Politik: Sosyal bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış olan engelli dernekleri, sosyal adalet, sosyal haklar ve sosyal güvenlik konusunda fiziksel engellilerin politik aktivitelerinde seslerini duyurdukları uğrak alanları olmaktadır. Sürekli isteyen ve verilenle yetinmeleri gereken pozisyonlara maruz bırakılan politikalarına karşı, derneklerin pozisyonunun önemli olduğu ve kent hizmeti ile politik kamplaşma arasında kalan yönetim anlayışına karşı engelliliğin siyasetinin olmayacağı temel argümanı üzerinden politik çıkış yapılmaktadır. Türkiye'de engellilere yönelik istatistiklere bakıldığında veri kaynaklarının yetersiz olduğu görülmektedir. Bunun yanında, fiziksel engellilerin birden fazla derneğe üye olma durumları, derneklerin her gelen kişiyi ayırt etmeksizin kabul etme anlayışı açısından olumlu olarak görülse de sayısal ve oransal açıdan veri kaynağına erişimin önünde engel teşkil etmektedir. Zaten veri kaynağına erişim konusunda sıkıntılı bir grup olarak görülen dezavantajlı gruplara böylelikle erişmek daha zor olmaktadır. Bu anlamda, derneklere üye kaydı yapma konusunda dikkatli davranılmasının yanı sıra üyelerle

ilgili bilgilerin detaylandırılması konusunda yükümlülük taşınması gerekmektedir. Dernekler konusunda önemli başka bir konu ise, merdiven altı olarak nitelendirilen “fason dernekler” olmaktadır. Bu dernekler, gerçek anlamda faaliyet gösteren engelli derneklerine ayak bağı durumundadır. Bu derneklerin engellilerin zararına “istismar” faaliyetleri, toplumun karşısında engellilerin “dilenci” olarak görülmesine neden olmasının yanında gerçek anlamda faaliyet gösteren engelli derneklerinin devlet kuruluşlardan sosyal yardım almaları konusunda engel teşkil etmektedir.

Sosyal-kültürel Aktiviteler: Kentsel yaşamı çekici kılan en önemli özelliklerden biri olarak sosyal-kültürel aktiviteleri saymak mümkün olmaktadır. Bu tür faaliyetlerin, toplumun birlikteliği ve gelişimi için toplumda dinamik bir görevi üstlendiklerini göstermektedir. Anlatılanlardan yola çıkarak toplumsal yaşama katılımı sosyal-kültürel etkinliklerin fiziksel engelliler önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Fakat önemsedikleri bu tür aktiviteler, dış dünyada yaşanan olumsuzluklar nedeniyle önlerine ulaşılması güç bir engel olarak çıkmaktadır. Gitmeyi arzuladıkları sinema, tiyatro, konser benzeri sosyal-kültürel aktiviteler, hem ekonomik anlamda geçimin sürdürülebilirliği hem de kentin fiziki yapısının elverişsizliği gibi nedenlerden ötürü gerçekleşmemektedir. Bu nedenle ‘ev içi etkinlikler’ olarak adlandırılacak aktiviteye yönelme kenti sahiplenememekte çözüm olarak geliştirdikleri bir davranış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etkinliklerin içeriğini oluşturan televizyon programlarının engellilerin görünürlüğünü artırıcı nitelikte uygulanma ihtiyacını doğurduğu ifade edilmektedir. Bazılarının bu aktivitelerde edilgen, bazılarının bu aktivitelerin içerisinde birebir katılarak aktif oldukları görülmektedir. Fiziksel engellilerin sosyal-kültürel aktiviteleri ‘kentin fiziki koşulları’, ‘ev içi etkinlikler’, ‘aktif katılım’ yönünde anlamlandırdıkları söylenebilir.

Din: Dini inanç ve pratikler konusunda oldukça duyarlı olan çoğu fiziksel engelliler, engellilik durumlarının *dini aktivitelerin* yerine getirilmesinde zorluk çıkardığını ifade etmektedirler. Her ne kadar engellilik durumu nedeniyle zorlanılsa da ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda, dinin ibadetlerini kolaylaştıran seçenekler sunduğu görülmektedir. Aynı zamanda cami gibi dini yapıların fiziki koşullarının yetersizliği ve elverişsizliği nedeniyle fiziksel engellilerin ibadethaneler yerine evlerinde ibadet etmeyi tercih etmek zorunda kaldıkları saptanmıştır. Evlenmeden önceki yaşantılarında, engellilik durumları ile ilgili “isyan” etme durumunun evlilik sonrasında “şükür” ile yer değiştirdiği gözlenmektedir. Böylelikle din, fiziksel engellilerin evlilik kurumuna ilişkin düşüncelerinde, gündelik hayatın ihtiyacına göre değişen ve harekete geçen kutsal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziksel engellilerin ‘isyan’ kavramsallaştırması Berger’in argümanlarında geçen ‘inkâr’ ile örtüşmektedir. Ona göre, toplumsal olarak inşa edilmiş kurulu düzende inkâr, varlığın kendisini inkar etmesiyle özdeştir ve toplumsal anlamda iyi karşılanmamaktadır.

Sportif: Gündelik hayat pratiği olarak sportif aktiviteler, fiziksel engellilerin kendilerini gerçekleştirme ve kentsel yaşama katılım alanı olarak önemli rol oynamaktadır. Bu konu, uluslararası ve ulusal boyutta fiziksel engellilerin görünürlüklerini ortaya koymakta ve çoğunluğunun basketbol, futbol, dans, yüzme, yoga ve boccia gibi spor dallarıyla ilgilenebilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu aktiviteler, fiziksel engellilerin içinde yaşadıkları toplumsal dünyada kendi gerçekliklerini kanıtlamalarını sağlamaktadır. Buna karşın söz konusu etkinliklere katılım olanağının, engelliler için çok sınırlı olduğu gözlenmektedir.

Ev dışı ilişkiler konusunda fiziksel engelliler, birlikte ürettikleri sosyal çevrede gerçekleştirdikleri iletişim ve etkileşim ile arkadaşlık, iş ve komşuluk ilişkilerini geliştirmektedir. Ev dışında 'anlamalı ötekiler'le yüz-yüze etkileşim içinde ortaya çıkan bu ilişkiler, öznellikler arası ortak duyu dünyasında aile içi ilişkileri etkilemektedir.

Arkadaşlık: Fiziksel engellilerin, arkadaşlık ilişkilerinde öncelikle engelli olmayanları tercih ettiği gözlenmiştir. Evlilik sonrasında arkadaşlık ilişkilerinin dönüşüme uğradığı ve çoğunlukla evli arkadaşlarla ilişki kurulduğu görülmüştür. Arkadaşlık ilişkilerinde "dostluk" ve "arkadaş" kavramları, engellilik durumunun taşıdığı öncelikler nedeniyle bir paylaşım ve yardımlaşma anlamına gelmektedir. Bu durum da, yüz-yüze etkileşimin getirdiği etkinin bir sonucu olmaktadır.

İş: Bu ortamda bulunan insanların tutum ve davranışlarından dolayı önyargıya ve iyi niyetin istismarına dayanan davranışlara maruz kaldıkları ortaya çıkmaktadır. İş ortamında kadınlar bir nevi iş ilişkileri hakkında daha çok sorunlar yaşamaktadır. Kendilerinin engellilik durumları ile yakından ilişkili olarak iş ortamında tutum ve davranış biçimlerinin mobbing içerdiği, böylece problemli bir süreç yaşanıldığı ifade edilmektedir. İş ilişkileri açısından bakıldığında, iş arkadaşlığı ve iş yeri diyaloglar gibi etkenler dolayısıyla kendi psikolojik durumlarını sürekli değerlendirmek zorunda kaldıkları gözlenmektedir. Her ne kadar iş ortamından kaynaklanan olumsuz tutum, davranış ve önyargılara maruz kalsalar da iş yapma görevinin aksatılmadığı ve yaşanan zorlukların ve sıkıntıların aile ilişkilerine yansıtılmamasına özel bir önem gösterildiği görülmektedir.

Komşuluk: Modernliğin getirmiş olduğu kentleşmenin etkisiyle komşuluk, değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin fiziksel engellilerin komşuluk ilişkilerini de yakından ilgilendirdiği görülmektedir. Çünkü komşuluk ilişkilerinin niteliğinin belirlenmesi engellilik durumunun anlamlandırılması ile gerçekleşmektedir. Nitekim bu ilişkilerin gerçekleşmesi için kendilerinin ürettikleri çözüm yolları göze çarpmaktadır. Komşu ziyaretlerinin imkânlılığında "müstakil ev", "asansörlü ev" ve "fiziki çevre" koşulları belirleyici olmaktadır. Komşu ziyaretlerine giden fiziksel engellilerin ev için-

de rahat edebilmeleri için, “minder” gibi özel araçlar kullanılarak çözüm üretilmektedir.

Kentsel yaşam koşulları alt temasında, ‘İzmir’, ‘Avrupa’, ‘mimari yapılar ve fiziki koşullar’, ‘ulaşım, erişim sorunu’, ‘yerel yönetim anlayışı’, ‘sosyal bilinç’ ve ‘prosedür’ konuları üzerinde yoğunlaşıldığı saptanmıştır. Tarihsel dokusuyla kentsel yaşamın kendine özgü motiflerini içinde barındıran İzmir, Türkiye’nin önemli sanayi, turizm, ticaret merkezi olduğu gibi sosyal, kültürel aktivitelerin etkin bir şekilde gerçekleştiği kent özelliği taşımaktadır. Engellilik konusunda kentin ‘engelli dostu kent’ olarak tarınması, fiziksel engellilerin bakış açısıyla kentsel yaşamda aile inşa sürecini İzmir örneğinde araştırma ihtiyacı doğurmuştur. İzmir’in, bir yandan çekici özellikleriyle fiziksel engellilerin yaşamlarını özgürleştiren ve kolaylaştıran imkânlar sunarken diğer yandan ulaşım, erişim, mimari yapılar, fiziki koşullar, yerel yönetim anlayışı, sosyal bilinç gibi konularda fiziksel engellilerin yaşamlarını zorlaştıran engeller taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Kent, bahsi geçen olumsuz koşullara rağmen gerekli iyileştirmelerin yapıldığı takdirde, diğer kentlerle karşılaştırıldığında fiziksel engellilerin yaşamlarını daha rahat ve özgür bir şekilde idame ettirebildikleri bir yer olarak görülmektedir.

Kentsel yaşamda, fiziksel engellileri zorlayan koşulların en başında, kaldırımlar, rampalar, tuvaletler, otoparklar, otobüsler, taksiler, alışveriş merkezleri, kafeler, marketler gibi halka açık yerlerin kendilerine uygun olmaması yer almaktadır. Toplum açısından çok basit olarak görülebilecek bu tür detaylar, kentsel yaşamda fiziksel engellilerin yaşamlarını sürdürmelerinde ciddi risk alanları oluşturmaktadır. Her bireyin eşit olarak sahip oldukları en doğal hak olan kentsel yaşamın sürdürülmesinde fiziksel engelliler, kullanım hakları konusunda sorunlar yaşamakta ve toplumun kendilerine karşı ötekileştirme, acıma, küçümseme gibi tutum ve davranışlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Aileleriyle birlikte kentsel yaşama katılmak isteyen fiziksel engellilerin, henüz sokağa çıkmaya başlarken engellerle karşılaştıkları gözlenmiştir. Bu anlamda sadece kentsel yaşamın fiziki koşullarının düzenlenmesinin yanı sıra topluma “sosyal bilinç” aşılanmasının gerekli olduğu görülmektedir. Çünkü Berger & Luckmann’ın (2008) da dediği gibi toplum, anlamlandırma sürecinde bir nesneyi, durumu veya olguyu doğru, yanlış, hasta, yaşlı, engelli gibi kavramlarla niteleyerek kodlamaktadır. Bilinen ve anlamlandırılan bu gerçeklik toplumsal mekanizmalar aracılığıyla iletilerek paylaşılan toplumsal üretim ve sosyalleşme ile bilme-anlamlandırma-iletme döngüsü içerisinde toplumsal inşa tamamlanmaktadır.

Evliliğin sonlandırılması ve aile ilişkileri teması, boşanma hızı TÜİK’in verilerine göre en hızlı oranda olduğu İzmir kentinde fiziksel engellilerin evliliğin sonlandırılması, nedenleri ve aile ilişkilerini içermektedir. Fiziksel engelliler, evliliğin sonlandırılmasının yıkım ile eşdeğer görmektedir. Evliliğin sonlandı-

rılmasının nedenleri olarak *ilk* başta, "kent ekonomisi ile baş edememe", "istihdam" ve "ekonomik gelir kaybı" gelmektedir. Ekonomik aktiviteler, evlilik ve aile ilişkilerinin niteliği ve yönü açısından en belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Evliliğin sonlandırılmasının *ikinci* sebebi olarak, eşlerin birbirlerini "aldatma"sı dile getirilmektedir. Fiziksel engellilerin çoğunlukla paylaşım üzerine inşa ettikleri evlilik, engellilik durumu nedeniyle eşlerin sadakatsizliği söz konusu olduğunda sonlandırılmakta veya böyle bir durumun olasılığı düşünüldüğünde yine sonlandırılacağı ifade edilmektedir. Fiziksel engellilerin boşanmada *üçüncü* neden olarak öne sürdükleri durum "şiddet" olmaktadır. Evliliğin sonlandırılmasını genel olarak olumsuzlayan fiziksel engellilerin, şiddet durumunda aile ve çocuk ilişkilerinin zarar göreceğinden endişe duydukları için bazı durumlarda evliliğin sonlandırılması gerektiğine inanılmaktadır. Çünkü evliliğin sonlandırılmasından sonraki süreçte aile ilişkilerinin çocuğun veya çocukların psiko-sosyal gelişimleri üzerindeki etkisi önemli olmaktadır.

Tekrar evlenme eğilimi temasında, fiziksel engellilerin evliliğinin sonlanması, eşin ölümü gibi durumlarda meydana gelecek yalnızlık durumuna karşı ne düşündükleri ve böyle bir durumla karşılaştıklarında ne şekilde ve nasıl çözüm üreteceklerini anlama hedeflenmiştir. Bazıları, tekrar evlenmeyeceklerini ifade ederken bazıları tekrar evlenmeye olumlu baktıklarını ifade etmektedir. Tekrar evlenme eğilimi olanlar içerisinde özellikle boşanmış olan fiziksel engellilerin; engellilik durumu, maddi gelir ve rasyonel düşünme gibi konularda evliliğe ilişkin düşüncelerinde değişim olduğu görülmektedir. Bu değişim, ilerde inşa edecekleri veya inşa etmeyi düşündükleri ailenin yaşantıları sonucunda edindikleri deneyimlerle anlaşıldığını göstermektedir. Fiziksel engellilerin tekrar evlenmek istememelerinin nedenleri olarak, yaşamı idame ettirebilecek "bakım parası", "engelli maaşı", "emekli maaşı" gibi ekonomik göstergelerin varlığı öne sürülmektedir. Bunun dışında çocuk veya çocukların tekrar evlenme durumlarında, hem psiko-sosyal olarak olumsuz etkileneceği hem de mal/miras bölüşümünde çocukların haksızlığa uğrayacağı düşüncesinden hareketle tekrar evlenmenin düşünülmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Eşi ölen/evliliğini sonlandıran ve evlenmiş çocuğu olan fiziksel engelli erkekler açısından, gelin(ler) onların birçok ihtiyacının karşılanması hususunda kendilerine bakamayacağını düşünerek tekrar evlenmeyi bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Burada tekrar evlenme, hem toplumsal cinsiyet farklılığına hem de fiziksel engellilerin "yaşlılık" olgusuna karşı geliştirdikleri bir çözüm yolu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, fiziksel engellilerin çocuklarını engellilik durumlarından kaynaklı geleceğe yönelik bir güvence işlevi olarak görmemeleri, bu konuda ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri olmaktadır. Ayrıca, yaşlılık ile ilgili 'bakımevi/huzurevi ve istismar', 'bakıcı tutma/evde

bakım' ve 'çocuğun veya çocukların güvence işlevi' konularında da gelecek kaygıları vurgulanmaktadır.

Araştırmanın sonuçları itibarı ile kentsel yaşamda fiziksel engellerin aile inşa sürecine ilişkin gündelik hayatlarında deneyimledikleri her konunun, ulusal/yerel yönetim, kurum ve kuruluşların işbirliğine yönelik çalışmalarla iyileştirilebileceğini söylemek mümkündür. Bu anlamda toplum kaynaklı engeller zayıflatılarak fiziksel engellilerin yaşamlarını kolaylaştırabilmek için dikkat edilmesi gereken hususlar kısaca şu şekilde belirlenmektedir:

- *Aile açısından;* engellilerin de engelli olmayanlar gibi evlendikleri, çocuk sahibi oldukları yanı sıra aile inşa ettikleri görülmektedir. Evlilik sürecinde en çok törensel aşamalarındaki masrafları karşılama, konut bulma konularında sıkıntı yaşanmaktadır. Bulunan konutlar ise, engellilerin yaşamlarını kolaylaştıran öncelikler içermemektedir. Bu durum ev içi yaşamlarını tehlikeli hale getirebilmektedir. Aile yaşamında ise, çocuk bakımı ve ev temizliği konusunda güçlükler yaşanmaktadır. Bu anlamda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Belediyeler işbirliğinde, engellilerin aile yaşamına teşvik ve destek için çeşitli düzenlemeler yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.
- *Eğitim açısından;* öğrencilerin engellilik konusunda bilinçlendirilmesi, farkındalık adına yapılan çalışmaların artırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu anlamda, Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarına sorumluluklar düşmektedir. Özellikle, engelliliğe ilişkin veri istatistikleri konusunda Kaymakamlık, Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı işbirliğiyle birimler oluşturulması ve bu birimlerde çalışacak uzman kadroların yerleştirilmesi, akademik çalışmalarda veri eksikliğinin giderilmesi için önemli olmaktadır.
- *Ekonomi açısından;* engellilerin çoğunun yaşam kalitesinin düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir yandan yoksullukla, bir yandan engellilik durumuyla ve bir yandan da toplum tarafından inşa edilmiş birtakım kalıp yargılarla baş etmeye çalışan fiziksel engellilerin, yaşam kalitesinin yükseltilebilmesi için ekonomik iyileştirmelerin yapılması faydalı olacaktır. Evlerinden dışarıya çıkamayan ağır engelliler için, bilgisayar destekli işler oldukça önemli olmaktadır. İmkanlar sunulduğu takdirde, her engel grubunun yetenekleri doğrultusundaki işlerde çalışabilecekleri görülmektedir. İŞKUR, EKPSS gibi kanallar yoluyla istihdamın sağlanması konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kaymakamlık ve uzmanların destekleri gerekmektedir.
- *Siyaset açısından;* ulusal ve yerel yönetime yükümlülükler düşmektedir. Kendilerini dernekler aracılığıyla gerçekleştirdikleri, seslerini duyurmaya çalıştıkları bu kurumlarda, denetimin artırılması ve engelli-

lere yönelik her türlü istismarın yasal çerçevede önlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda İzmir İl Dernekler Müdürlüğü'ne kayıtlı olan engelli derneklerinin aktif olup olmama durumlarının, faaliyetlerinin ne şekilde ve nasıl yürütüldüğünün denetiminin yapılması ihtiyacı doğmaktadır. Belediyelerin, engelli derneklerine destek ve yardım konusunda daha duyarlı olması ve bu derneklere ek ödenek ayırması ihtiyacı doğmaktadır. Derneklerde yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda bazı derneklerin bulundukları binalar ve kira koşulları konusunda sıkıntılar yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Belediyelerin, engelli derneklerinin kira mağduriyetini en asgari düzeyde çözmesi ve gerçek anlamda faal olan bu derneklere yer tahsis etmesi engelliler açısından zaruri bir ihtiyaç haline dönüşmektedir. Burada sadece Belediyelerin değil ulusal yönetim düzeyinde de engelli derneklerinin koşullarının iyileştirilmesi için ek bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle, engellilerin kendilerini rahatlıkla ifade ettikleri ve mutlu oldukları derneklerde sıkıntıların giderilmesi yaşamlarına pozitif yönde etki yapacaktır.

Din açısından; engellilerin çoğunun dinsel pratiklere sahip oldukları görülmektedir. Evlilik hayatlarıyla daha da pekiştirdikleri inançlarını, dini kuruluşlar aracılığıyla tıpkı engelli olmayan insanlar gibi gerçekleştirmek istemektedirler. Örneğin, mevlüt gibi dini ritüellere, engelliler aileleriyle birlikte katılmayı isterlerken engellerle karşılaşabilmektedirler. Bu anlamda cami, kilise gibi tüm ibadethanelerin engellilere göre düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

- *Sağlık/sosyal hizmet/bakım açısından;* özellikle engelli kadınların hamilelik ve doğum sürecinde hastaneler ve sağlık personelleri konusunda güçlükler yaşadıkları görülmüştür. Hastanelerde, sedye, genital ultrason, kadın doğum, asansör, rampa, engelli otoparkı gibi konulardaki alt yapı eksiklikleri ve doktorlar, hemşireler, sağlık hizmetlilerinin kötü davranış ve muameleleri önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal hizmet ve bakım açısından; geleceğe yönelik yalnızlık ve bakım konularında kaygıların önüne geçmek için, devletin denetimi ve güvenliği altında, fiziksel engellilere yönelik huzurevi ve bakım evlerinin kapasitelerinin artırılması ve bu kuruluşlarda engellilerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik düzenlemeler, iyileştirmeler yapılması gerekmektedir.
- *Toplumsal açıdan;* her bir bireye önemli sorumluluklar düşmektedir. Engellilerin, tıpkı engelli olmayanlar gibi gündelik hayat gerçekliğinin merkezinde olduklarının, tüm kurum ve kuruluşlar, kitle iletişim araçları aracılığıyla toplumun tüm kesimlerine sosyal bilinç ve farkındalık boyutunda aşılması gerekmektedir. Bu temelde örneğin, gündelik

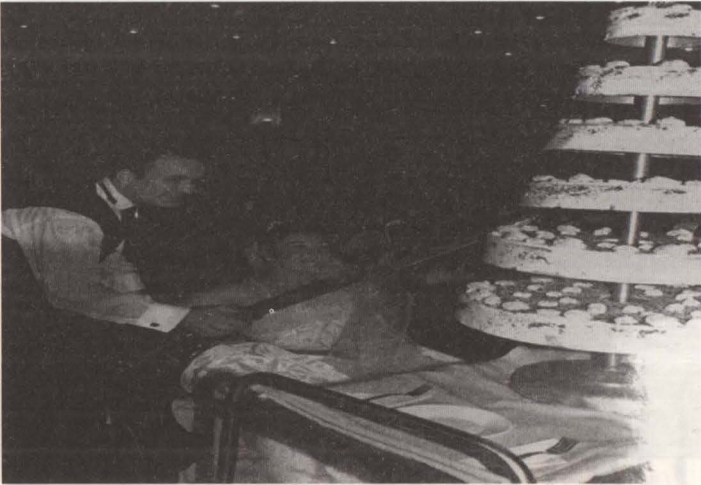
yaşama ilişkin kendisini görüşmeler esnasında ortaya çıkaran bir gerçek, moda olmaktadır. Moda engellilerin gündelik hayat gerçekliğinde, 'aksesuarlarınız sizin bir parçanızdır' ifadesinde de belirtildiği gibi önemli bir pratik olarak görülmektedir. Bu bağlamda, engellilerin kullandığı aparatlar, araçlar, onlar için aksesuar anlamı da taşımaktadır. Engelli olmayan insanlar da olduğu gibi engelliler de iyi, güzel görünme isteklerini gerçekleştirmek için söz konusu aparatlardaki renk, biçim, model çeşitliliğine ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda böylesi aparatların onlar açısından hem ekonomik hem de hizmet olarak ulaşılabilir olması sağlanmalıdır.

Son olarak, kentsel yaşamda fiziksel engellilerin aile inşa sürecini P. L. Berger ve T. Lukmann'ın gerçekliğin sosyal inşası perspektifinden Sosyal İnşacı Yaklaşımla keşfetmeyi amaçlayan araştırma, bu süreci fiziksel engellilerin "evliliğe bakışı", "evlilik süreci", "aile yaşamı", "tekrar evlenme eğilimi", "evliliğin sonlandırılması ve aile ilişkileri" temaları üzerinden ne şekilde ve nasıl anlamlandırıldığını değerlendirmektedir. Araştırmada, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek fiziksel engellilerin birbirleriyle benzeşen ve farklılaşan koşullarda aile inşa sürecini deneyimledikleri görülmektedir. Bu araştırma, aile ile engellilik olgularını ilişkilendirme açısından özgün bir çalışma olması sebebiyle Sosyoloji bilim dalının literatürüne katkı sunması ümit edilmektedir.

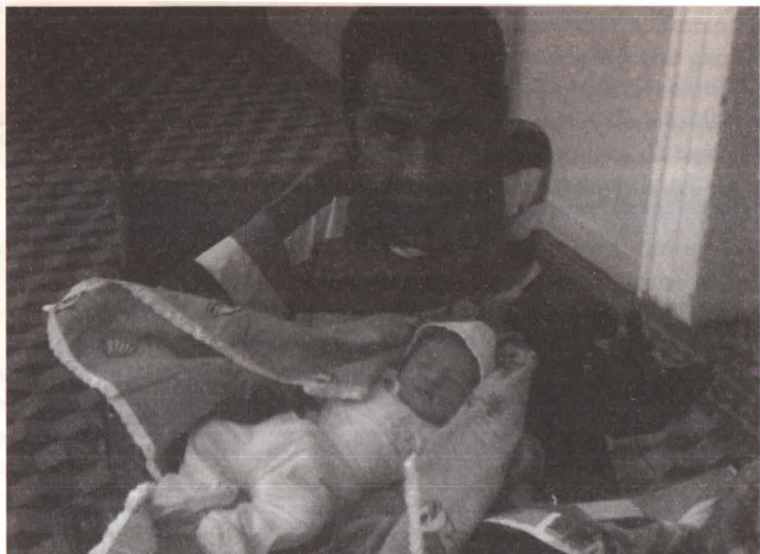
Ek-1: Fotoğraflar

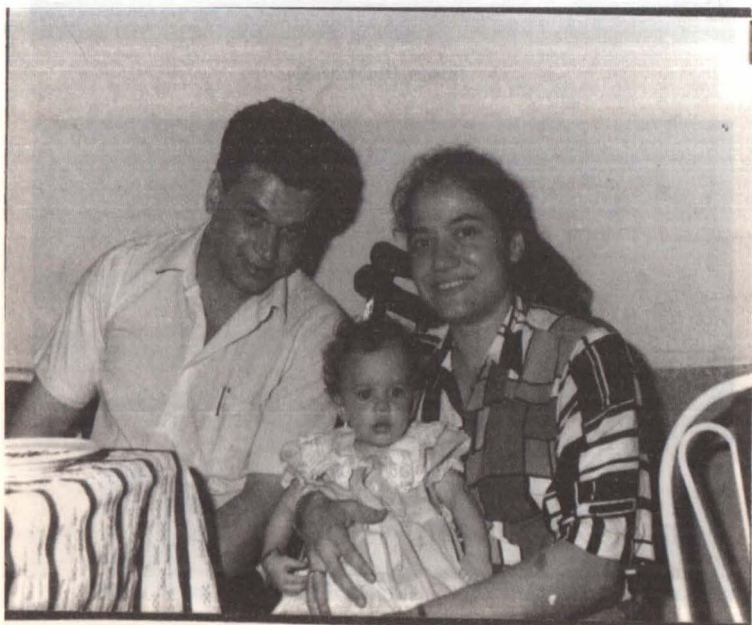
Nişan, 01.04.2016

Düğün, 05.05.2016

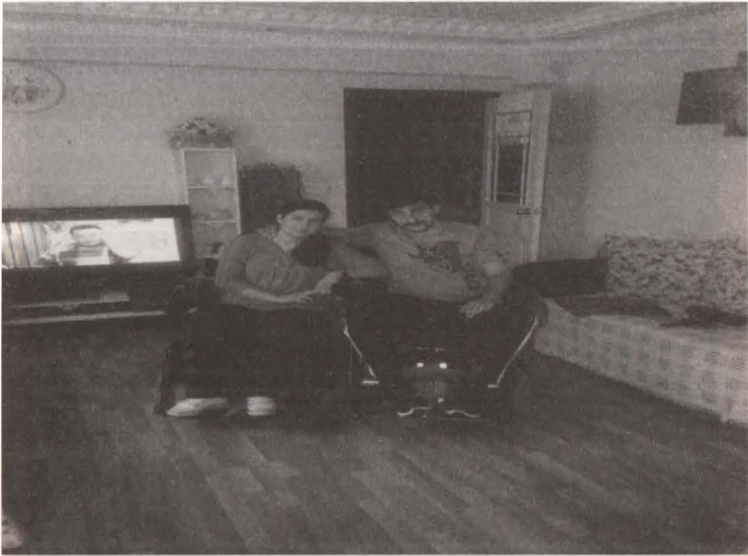
Doğum, 18.04.2016

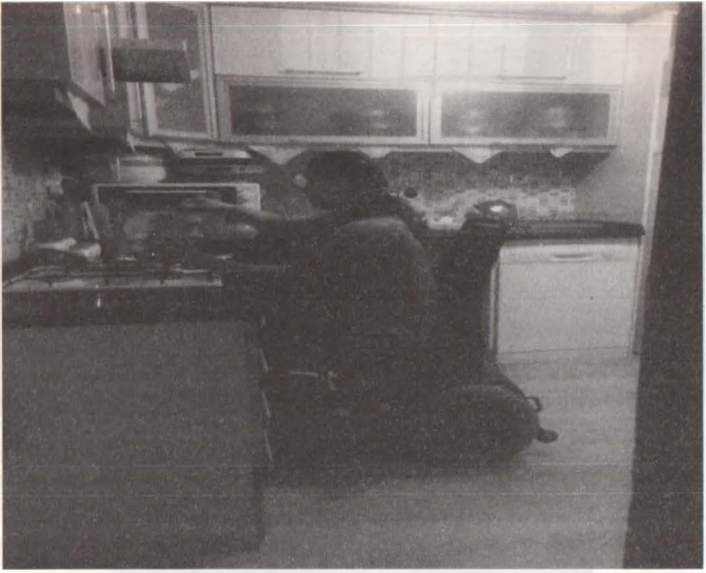
Aile, 22.04.2016

Aile, 04.04.2016

Ev İçi Yaşam, 29.04.2016

Ev İçi Yaşam, 29.04.2016

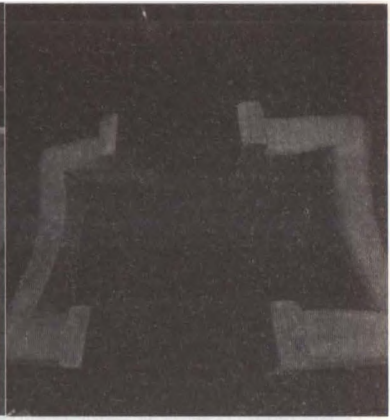
Ev İçi Yaşam, 05.05.2016

Ev İçi Fiziki Yapı, 09.05.2016

Fiziki Yapı, Merdivenler, 19.04.2016

Merdiven Çıkma Aparatı (Katılımcının El Emeği Ürünü), 25.03.2016

Engelli Dernekleri, 2016

Kaynakça

- Abay, A. R., & Güloğlu, F. K. (2015). Engellilere Yönelik Temel Ulusal Mevzuatın Toplumsal Cinsiyet Açısından İçerik Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (40), 430-439.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. N. Ülner & E. Ö. Karadoğan (Çev.). İstanbul: Kabcacı.
- Akdur, R. (2000). *Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri İle Kıyaslanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akın, G. (1998). Mongolizm(Down Sendromu)ın Özellikleri ve Genetik Danışmanlığın Önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Dergisi*, 38 (1-2), 323-333.
- Aksan, G. (2013). Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi. *Sistemik Aile Sosyolojisi*. Konya: Çizgi.
- Altuntek, S. (2001). Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 17-28.
- Ankan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (1), 11-25.
- Anoğlu, S., Halil M., & Ülger Z. (2011). Sarkopeniye Yaklaşım. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 42 (3), 123-132.
- Aistoteles (1996). *Metafizik*. A. Arslan (Çev.). İstanbul: Sosyal.
- Arkanoc, S. A. (2004). *Doğunun ve Batının Yerelliği*. İstanbul: Alfa.
- Avrupa Komisyonu (2010). *Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020*. <http://www.turged.org.tr/Belgeler/AvrupaEngellilikStratejisi2010-2020.doc>
- Aybars, A. İ., & Beşpınar, F. U., Çavlin, A., & Eryurt, M. A. (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler*. İstanbul: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07.
- Aydın, S., & Erdal, Y. S. (2007). *Antropoloji*. Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1761. Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 912.
- Aydın, M. (2013). Ailede Çocuk ve Ebeveyn İlişkisi. *Sistemik Aile Sosyolojisi*. M. Aydın (Ed.). Konya: Çizgi.
- Aysoy, M. (2004). *Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası*. İstanbul: Açı.
- Badinder, E. (2011). *Kadınlık mı? Annelik mi?*. A. Ekmekçi (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Balaman, A. R. (1982). *Sosyal Antropolojik Yaklaşımla Akrabalık, Evlilik ve Türleri*. İzmir: Karınca.
- Baltaş, Z. (2000). *Sağlık Psikolojisi Halk Sağlığında Davranış Bilimleri*. İstanbul: Remzi.

- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları* (3. Baskı). H. Deliceçaylı & F. Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* (2. Baskı). N. Demirdöven. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayhan, V. (2013). *Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet. Toplumsal Cinsiyet - I Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 63, 147-164.
- Baykan, Z. (2014). *Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma*. <http://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html>
- Bekçi, B. (2012). *Fiziksel Engelli Kullanıcılar İçin En Uygun Ulaşım Akslarının Erişebilirlik Açısından İrdelenmesi: Bartın Kenti Örneği*. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 14 (26-36), 26-36.
- Berger, P. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. A. Coşkun (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. A. Coşkun (Çev.). İstanbul: Rağbet.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. V. S. Öğütle (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2015). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi*. M. D. Dereli (Çev.). Ankara: Heretik.
- Berker, N., & Yalçın, S. (2001). *Serebral Palsi İle Yaşamak*. İstanbul: Pediatrik Ortopedi ve Rehabilitasyon Dizisi.
- Besiri, A. (2009). *Yoksulluk Ekseninde Engellilerin Eğitimi, Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 83, 353-374.
- Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori Eleştirel Sorgulamalar* (2. Baskı). M. Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bilge, A., Çeber, E., Demirelöz, M., & Akmeşe, Z. B. (2011). *Zihinsel Engellilerin Ebeveynlerine Verilen Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Eğitiminin Zihinsel Engelliler İçin Etkinliğinin Belirlenmesi*. (Proje No: 10ASYO002). İzmir: Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Raporu.
- Bilge, A., Çeber, E., Demirelöz, M., & Akmeşe, Z. B. (2013). *Engelli Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması ve Eğitim Müdahalesi İle Ölçeğin İlk Uygulanması*, (Proje No: 12ASYO003). İzmir: Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Raporu.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal.
- Bilgin, V. (2007). *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri Köylülüğten Çıkış Yolları*. Ankara: Lotus.
- Borazan, S. (1999). *Onlar Güneşe Hasret Zihinsel Özur Yaşama Katkıda Bulunmaya Engel Değildir*. İstanbul: Sistem.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. H. U. Tanrıöver (Çev.). İstanbul: Hil.
- Bourdieu, P. (2009). *Bekarlar Balosu*. Ç. Eroğlu (Çev.). Ankara: Dost.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. B. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Bağlam.

- Burcu, E. (2006). Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 61-83.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burr, V. (2012). *Sosyal İnşacılık Sosyal Constructionanısım*. Prof. Dr. S. Arkanoc (Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Burru, M. (1997). *Health and Illness in a Changing Society*. London: Routledge.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*. B. Ertür (Çev.). İstanbul: Metis.
- Buz, S., & Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 25-45.
- Camcı, C. (2009). Beden ve Ötesi: Antropolojik Mütevazılık mı, Epistemolojik Kendini Beğenmişlik mi?. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- Can, İ. (2014). Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi. *Aile Sosyolojisi Yazıları*. M. Aydın (Ed.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2013). Aile Kavramının Tanımı, *Aile Sosyolojisi* (4. Baskı), K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.). İstanbul: Açılım.
- Cangöl, E., Karaca, P. P., & Aslan, E. (2013). *Engelli Bireylerde Cinsel Sağlık*. <http://www.journalagent.com/z4/vi.asp?pdid=androloji&plng=tur&list=tdown>
- Cirhinlioğlu, Z. (2003). Post-Modern Çözülüş ve Sağlık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 1302-1265, 5 (1), 1-18.
- Cirhinlioğlu, Z. (2015). *Sağlık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik.
- Courtine, J. (2013). Anormal Beden – Şekil Bozukluğunun Kültürel Tarihi ve Antropolojisi. *Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl*. A. Corbin, J.-J. Courtine & G. Vigarello (Haz.). S. Özen (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Cumurcu, B. E., Karlidağ, R., & Almuş, B. H. (2012). Fiziksel Engellilerde Cinsellik (Sexuality among People with Physical Disability). *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar – Current Approac in Psychiatry*, 4 (1), 84-98.
- Çabuk, N. Ç. (2011). Aile ve Çocuk. *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayırı No: 2306. Açıköğretim Fakültesi No: 1303.
- Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsalın Sınırında Beden*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61 (2), 541-598.
- Çam, O. (2014). Sağlıklı Yakın İlişkiler, Cinsel Yaşam ve Psikoseksüel Bozukluklar. *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Bakım Sanat*. O. Çam & E. Engin (Ed.). İstanbul: İstanbul Tıp.
- Çayır, E., Sevensan, F., & Özvarış, Ş. B. (2010). Ankara’da Bir Derneğe Kayıtlı Görme Engelli Kadınlara Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi. *Sağlık ve Toplum*, 4, 22-27.

- Çengelci, B. (2009). Otizm ve Down Sendrom'lu Çocuğa Sahip Annelerin Kaygı, Umutsuzluk ve Tükenmişlik Duygularının Karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 10 (1), 1-22.
- Çevik, İ. (2013). *Multipl Skleroz Tanı ve Tedavi Klavuzu*. İstanbul: Galenos.
- Çiftçi, B., Lakadamyalı, H., Köksal, D., & Yılmaz, A. (2009). Bakmak ve Görmek; Uykuda Solunum Bozukluğu-Hekim Farkındalığı. *Solunum Hastalıkları Dergisi*, 19 (3), 95-98.
- Çizel, B., Sönmez, N. & Akıncı, Z. (2012). *Antalya'da Engelli Turizminin Gelişimi İçin Arz ve Talep Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: APGEM.
- Çokbankir, N. (2009). Antik Dönem'de Beden Terbiyesi ve Sporun Gelişimi, *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- De Landa, M. (2006). *Çizgisel Olmayan Tarih Bin Yılın Öyküsü*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: Metis.
- Demez, G. (2009). Sınıfsal ve Bireysel Kimlik Oluşumunda Beden Sorunu: Habitus. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- Demir, A. (2015). AB'ye Uyum Sürecinde Engellilerin Değişen Konumu, *Sosyoloji Dergisi*, 31-32, 59-83.
- Demir, M. & Sever, E. (2008). Kamu Ekonomisi İçerisinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi. *Uluslararası V. STK'lar Kongresi Bildiriler Kitabı: Küresel Bakış*, 347-360.
- Demirci, M. E. (2005). *Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler: Bilgelik mi? Çaresizlik mi?*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Demirel, N. (2009). *Kuramsal ve Tarihsel Aşamaları İle Sivil Toplum ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dikmen, Ç. B. (2011). Avrupa Kentsel Şartı Ulaşım ve Dolaşım İlkeleri Kapsamında Engellilerin Kentsel Alan ve Yapılara Erişebilirliklerinin Sorgulanması: Yozgat Örneği, *NWSA e- Journal of New World Sciences Academy*, 6 (4), 838-858.
- Direk, Z. (2003). *Dünyanın Teni Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Metis.
- Direk, Z. (2014). *Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*. Zeynep Direk (Der.). İstanbul: Yapı Kredi.
- DPB. (2015). *İstihdam Edilen Engelli Memurların Engel Gruplarına Göre Dağılımları*. <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>
- Ecevit, Y. (2011). *Emek, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2312, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1309.
- Ekim, E. (2012). Disleksi ve Dilsel Görünümünün Betimlenmesi. *Ankara Üniversitesi DİLİM Dergisi*, 9, 17-20.
- Ekşi, A. (1993). *Cinsellik Kadın ve Cinsellik*. N. Arat (Haz.). İstanbul: Engin Matbaacılık.
- Engelsizmir. (2016). *Kırmızı Bayrak*. <http://www.engelsizmir.org/tr/KirmiziBayrak>

- Er, S. (2001). *Engellinin El Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Engelliler Masası Koordinatörlüğü.
- Erkan, G. (1990). *Ortopedik Özürlü Çocukların Kendini Kabul Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu.
- Erdentuğ, N. (1967). Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Görenekleri ve Törenleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 4, 27-64.
- Ergüden, D. (2008). *Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersümer, O. (2009). *Edebiyat ve Sinema Bağlamında Siberpunk Beden Algısı*. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- Eser, M. (2013). *Engelli Sahabiler*. İstanbul: Nesil.
- ETTAD. (2014). *Özürlülüğü Anlamak Örnek Uygulama Rehberi*. <http://tr.ettad.eu/Understanding%20Disability%20-%20guide%20to%20good%20practice.pdf>
- Europaen Comission. (2002). *Commission, European Commission Directorate General for Employment and Social Affairs, Definitions of Disability in Europe: A Comparative Analysis*. London: Report prepared by Brunel University.
- Eyce, B. (2000). Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 223-243.
- Federici, S. (2012). *Caliban ve Cadı Kadınlar, Bedenler ve İlksel Birikim*. Ö. Karakaş (Çev.). İstanbul: Otonom.
- Ferenczi, S. (2000). *Psikanaliz Açısından Cinsel Yaşamın Kökenleri*. H. Portakal (Çev.). İstanbul: Cem.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği Kadın Özgürlüğü Davası*, Y. Salman (Çev.). İstanbul: Payel.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (2. Baskı). H. U. Tannöver (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Freud, S. (2014). *Bilinçaltı*, M. C. Öztürk (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Genç, Y., & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 8 (1), 363-393. www.akademik.adu.edu.tr/fakulte/nazilliibf/webfolders/01_1.pdf
- Gergen, K. (1985). *Social Constructionist Inquiry: Context and Implications. The social construction of the person*, New York: Springer-Verlag.
- Ghai, A. (2010). *Psychology in India Volume 3 Clinical and Health Psychology*, Edited by Girishwar Misra, India: Longman is an imprint of PEARSON.
- Giddens, A. (1994). *Mahremiyetin Dönüşümü*. İ. Şahin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. C. Güzel (Haz.). İstanbul: Kırmızı.
- Giresunlu, G., & Akıncı, V. (2011). *Engellinin El Kitabı*. İstanbul: Destek.
- Glesne, C. (2014). *Nitel Araştırmaya Giriş* (4. Baskı). A. Ersoy & P. Yalçınoglu (Çev.). Ankara: Anı.
- Göle, N. (2011). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis.

- Güler, E. K. (2005). *Tıbbi Ortamların ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Gültekin, E. A. (2012). *İşitme Engelli ve İşitme Engelli Olmayan Öğrencilerin Fiziksel Uygunluk Parametrelerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.
- Güneş, F. (2012). Aile, Evlilik, Akrabalık ve Hane. *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2306, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1303.
- Hayran, O. (1998). Sağlık ve Hastalık Kavramları, *Sağlık Hizmetleri El Kitabı*. Prof. Dr. O. Hayran & Yard. Doç. Dr. H. Sur (Ed.). İstanbul: Nobel Tıp.
- Hubbar, J. R., & Martin, P. R. (2001). *Substance Abuse in the Mentally and Physically Disabled*. New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- İŞKUR (2014). 2014 Yıllık İstatistik Bülteni. <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>
- Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam.
- Jamis, R. (2002). *Frida Kahlo Aşk ve Acı*. H. U. Tanrıöver (Çev.). İstanbul: Everest.
- Kabasakal, M. (2008). *Sivil Toplum ve Demokrasi*, (Denetçi Yeterlilik Tezi). T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara. www.icisleri.gov.tr/ortakicerik/www.icisleri/tez8.pdf
- Kant, İ. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. İ. Kuçuradi, Ü. Ayberk & F. Akatlı (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi 2.
- Kara, Ö. (2011). Dernekler İle Yerel Yönetimler Arasındaki İlişkiler. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 148, 54-57.
- Kasapoğlu, A. (1999). *Sağlık Sosyolojisi Türkiye'den Araştırmalar*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları VI.
- Kaya, N. Ç. (2012). Aile ve Çocuk. *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2306.
- Kayacı, E. (2007). *Özürlüler İçin Verimli Bir İstihdam Politikası Oluşturulması*. (Uzmanlık Tezi). TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kaypak, Ş. (2012). Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü. *Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (1), 34-57.
- Keat, R., & Urry J. (1994). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. N. Çelebi (Çev.). Ankara: İmge.
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge.
- Kızıldaş M. (2014). *Engellilerle 360° İletişim*. Ankara: Elma.
- Köktürk, O., & Çiftçi T. U. (2002). Obstrüktif Uyku Apne Sendromu Genel Önlemler ve Medikal Tedavi. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*, 50 (1), 107-116.
- Kula, N. (2004). Engellilik ve Din. *Diyanet Aylık Dergisi*, 161, 4-7.
- Kula, N. (2005). *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Dem.
- Kula, N. (2006). Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19 (3), 511-524.
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 73-93.

- Kuş, E. (2012). *Nicel – Nitel Araştırma Teknikleri Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi? Nitel mi?*. Ankara: Anu.
- Küçük, S. (2015). *Engellik ve İstismar: Neden, Niçin?* <http://www.yasadikca.com/engellik-ve-istismar-neden-nicin-25170#>
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Lacan, J. (2014). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* (2. Baskı). N. Erdem (Çev.). İstanbul: Metis.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (2. Baskı). I. Gürbüz (Çev.). İstanbul: Metis.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I* (2. Baskı). I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel.
- Macha, E. (2000). *Disabled People and Discrimination: a Global Overview*. <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/jpc/echoes/echoes-19-02.html>
- Mardin, Ş. (2012a). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2012b). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. A. Gümüş & M. S. Durgun (Çev.). Ankara: BilgeSu.
- Meşhur, F. A. (2011). Ortopedik Engellilerin İstihdamında Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlar Açısından Bir Uygulama. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (22), 72-118.
- Metin, A. (2011). Kimliğin Toplumsal İnşası ve Geleneksel Kadın Kimliğinin Aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 74-92.
- Worsley, P. (1982). *Modern Sociology Introductory Readings*. P. Worsley (Ed.). London: Harmondsworth, Penguin Books
- Moulin, A. M. (2013). Tıbbın Karşısında Beden, *Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl*. A. Corbin, J.-J. Courtine & G. Vigarello (Haz.). S. Özen (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Nazlı, A. (2012). "I'm Healthy": Construction of Health in Disability" *Disability and Health*, NSBI, 5(4), 233-240.
- Neuman, L. W. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (7. Baskı). S. Özge (Çev.). Ankara: YAYINODASI Toplumbilim Dizisi.
- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability: From Theory to Practice*. London: Macmillan.
- Oğuz, H., Dursun, E., & Dursun, N. (2004). *Tıbbi Rehabilitasyon*. İstanbul: Nobel Tıp.
- Okçay, H. (2013). *Din Sosyolojisi İzmir. Kadınlar ve Yahudiler Üzerine*. İzmir: Duvar.
- Orhan, S. (2016). Engellilere İlişkin Politika ve Uygulamaların Belirlenmesinde Bir Aktör Olarak Engelli Dernekleri: Ortak bir Engelli Politikası Vizyonundan Bahsedilebilir mi?. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10 (2), 208-234.
- Osunluk, H. (2005). *Ayrımcılık ve Özürlüler*. <http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/3sayi-2005-cilt-2sayi-1>

- Öner, Ş. (2000). *Belediye Yönetim Kararlarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkinliği (Gaziantep-Kahramanmaraş-Bingöl Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Öngören, B., Atalay, A., & Tan, Ö. (2007). *Muğla Özürlü Programı 2007*. Muğla: Muğla İl Sağlık Müdürlüğü Yayını.
- Öz, Ş. (2013). "Engelli" Din Eğitiminden "Özürsüz" Din Eğitimi Modelliğine: "Ötekileştirilen" Özürlülerin Din Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (11), 75-89.
- Özaras, N., ve Yalçın S. (2000). *Spina Bifida İle Yaşamak*. İstanbul: Pediatrik Ortopedi ve Rehabilitasyon Dizisi.
- Özen, A., & Aslan, H. (2009). Cinsiyetli Us: Yunanlılardan Aydınlanma Mirasına. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- Özgökçeler, S., & Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 33-54.
- Özgüven, İ. E. (1997). *Cinsellik ve Cinsel Yaşam*. Ankara: PDREM.
- Özen, S. (1996). *Kentlileşme Sürecinde Ailede Kuşaklararası İlişkiler*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özer, S. (2015). İslam ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı. *Bilimname Dergisi*, 28, 55-65.
- ÖZİDA. (2009). *Denetleme Raporu*.
<http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk30.pdf>
- Özlem, D. (2012). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye'de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSIAD Cep Kitapları.
- Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (18), 111-126.
- Özyürek, M. (1981). Görme Özürlüler İçin Öğretim Yöntemleri ve Öğretimin Zenginleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 331-338.
- Quinn, G. (1999). The Human Rights of People with Disabilities under EU Law. *The EU and Human Rights*, P. Alston, M. Bustelo & J. Heenan (Haz.). Newyork: Oxford University Press.
- Paglia, C. (2014). *Cinsel Kimlikler Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Çöküş*. A. Hazaryan & F. Demirci (Çev.). Ankara: Epos.
- Platon (1998). Philebos. S. E. Siyavuşgil (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet.
- Platon (2001). Timaios. E. Günay & L. Ay (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet.
- Polat, F. (1995). İşitme Engellilerin Eğitiminde Kullanılan Yöntemler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 24-32.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. H. Erbaş (Çev.). İstanbul: Gündoğan.
- Priestley, M. (2001). *Disability and the Life Course Global Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (3. Baskı). D. Bayrak, H. B. Arslan & Z. Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal.

- Resmî Gazete (2001). 24607 Sayılı *Türk Medeni Kanunu*. 08.12.2001.
- Resmî Gazete (2003). 28603 Sayılı *İşyerlerinde İşin Durdurulmasına Dair Yönetmelik*. 30.03.2003.
- Resmî Gazete (2005). 5378 Sayılı *Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. 01.07.2005.
- Resmî Gazete (2009). 5825 Sayılı *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye ilişkin Kanun*. 14.07.2009.
- Resmî Gazete (2013). 28603 Sayılı *İşyerlerinde İşin Durdurulmasına Dair Yönetmelik*. 30.03.2013.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Gerçek Dünya Araştırması*. Ş. Çınkır & N. Demirkasınoğlu (Çev.). Ankara: Anı.
- Russel, B. (1998). *Evlilik ve Ahlak*. S. N. Şimşek (Çev.). İstanbul: Kaknüs.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis.
- Saraç, S. (2014). Okuma Güçlükleri ve Disleksi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 34, (1), 71-77.
- Saran, N. (1993). *Antropoloji*. İstanbul: İnkılap.
- Sarıca, P. S., & Yüksel, E. (2012). Yerel Yönetimlerde Sosyal Sorumluluk Projesi Uygulaması Olarak Sosyal Hayata Katılım: Engelsiz Yaşam. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3 (1), 48-66.
- Savaş, S., & Akçiçek, F. (2010). Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme. *Ege Tıp Dergisi*, 49 (3), 19-30.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Sencer, M., & Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: TO-DAİE.
- Schick, İ. C. (2001). *Batının Cinsel Kırısı Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*. S. Kılıç & G. Sarı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Schopenhauer, A. (2010). *Hayatın Anlamı* (3. Baskı). S. Kılıç & G. Sarı (Çev.). İstanbul: Say.
- Schroeder, R. (1996). *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*. M. Küçük (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Sculnick, M. W. (1988). Defining Disability: What Is a "Handicap" ?. *Employment Relations Today*, 15 (2), 3-7.
- Searle, J. R. (2005). *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*. M. Macit & F. Özpilavcı (Çev.). İstanbul: Litera.
- Seyyar, A. (2001). *Sosyal Siyaset Açısından Özürlüler Politikası*. İstanbul: TÜRDAV.
- Seyyar, A. (2008). Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası. *Yerel Siyaset Dergisi*, 27, 80-85.
- Seyyar, A. (2013). *Engelli ve Yaşlı Hizmetlerinde Sosyal Bakım*. İstanbul: Rağbet.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Politikalar*. İstanbul: Rağbet.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de Evlilik Biçimleri. A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27, 185-195.

- Somunoğlu, S. (1999). Kavramsal Açıdan Sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 4 (1), 51-62.
- Subaşı N. (2014). Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları. *Aile Sosyolojisi Yazıları*. M. Aydın (Ed.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. O. Akınhay (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Şahin, H. (2004). Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi, Toplumun mu?. *ÖZ-VERİ*, 1 (1), 48-64.
- Şahin, H. (2005). Engellilik: Sağlık Çalışanlarının ve Tıp Eğitiminin Bakış Açısı Nedir?. *Toplum ve Hekim*, 3,
- Şavran, T. G. (2012). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2641, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1609.
- Şekerler, S. A. (2015). *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*. F. N. Seggie & Y. Bayyurt (Ed.). Ankara: Anı.
- Tarhan, N. (2014). *Evlilik Psikolojisi*. İstanbul: Timaş.
- Tatlidil, E. (2009). Kent ve Kentli Kimliği; İzmir Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (1), 319-336.
- Tekin, A. (2007). *Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Üniversitesi, Isparta.
- Tezcan, M. (2003). Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneklerinin Antropolojik Çözümü. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2 (6), 41-49.
- Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*. E. Nal & H. Nal (Ed.). İstanbul: Soyak.
- Timuçin, A. (2010). *Aşkın Diyalektiği*. İstanbul: Bulut.
- Timurturkan, M. G. (2008). Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1(4), 2-15.
- Timurturkan, M. G. (2009). Güzellik İdeali Etrafında 'Biçimlenen ve Biçimlendirilen' Bedenler. *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı Toplumbilim Sayı 24*. İstanbul: Bağlam.
- Tosun, E. K. (2007). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları. *PARADOKS, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 3 (2).
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. H. Tufan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- True, E. M., & Türel, H. S. (2013). Yapılı Çevrelerin Fiziksel Engelliler Yönüyle Kullanılabilirliği: İzmir Kenti Örneği. *ARTIUM Journal*, 1 (1), 1-16.
- Tunç, H. (2014). Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (33), 608-625.
- Turan, Z. (2014). Geçmişten Günümüze Makedonya Türklerinin Evlenme Düğün Gelenekleri, *NWSA-Fine Arts*, 9 (4), 181-191.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. Ü. Tatlıcan (Çev.). Bursa: Sentez.

- TÜİK. (2002). *2002 Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: TC. Başbakanlık Özürlüler Daire Başkanlığı.
- TÜİK. (2010). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*.http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017
- TÜİK. (2011a). *Nüfus ve Konut Araştırması*.<http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/arge-ve-istatistik/nufus-ve-konut-arastirmasi-2011>
- TÜİK. (2011b). *Nüfus ve Konut Araştırması Population and Housing Census*.http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=276
- TÜİK. (2015). *1935-2000 ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2007-2015*.<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK. (2016). *Toplumsal Yapı ve Cinsiyet İstatistikleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068
- Türkdoğan, O. (1991). *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi (Doğu'da Bir Kasabanın Tıbbi Sosyoloji Açısından İncelenmesi)*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Uğurlu, Ö. (2013). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. İstanbul: Örgün.
- Uluocak, Ş., & Aslan, C. (2012). *Toplum ve Engelliler*. Çanakkale: Çanakkale Kitaplığı.
- Uluocak, Ş., Gökulu, G., Bilir, O., Karacık, N. E., & Özbay, D. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Urhan, V. (2010). *Fikir Mimarları Dizisi – 24 Foucault*. İstanbul: Say.
- Vilar, E. (1995). *Kölenin Mutluluğu Kadının Dünyası Erkeğin Rüyası*. S. Budak (Çev.). Ankara: Öteki.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Z. Gürata (Çev.). Ankara: Ayraç.
- Wilson, J. C. & C. L. Wilson (2001). *Embodied Rhetorics Disability in Language and Culture*. United States of America: Board of Trustees.
- WHO. (2006). *Basic Documents*, Genova: WHO pub No:57.8. Forty-fifty edition.
- Yazıcı, E. & Yemişçi, D. A. (2010). Engellilere İlişkin Sivil Toplum Kuruluşlarının Sorunları: İzmir İli Bakımından Bir Değerlendirme. II. Sosyal Haklar Sempozyumu 4-6 Kasım 2010, 187-215.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay.
- Yavuz, B. B. (2014). *Geriatrik Değerlendirme ve Testler*. http://ichastaliklaridergisi.org/managete/fu_folder/2007-01/html/2007-14-1-005-017.htm
- Yavuz, S. (2015). *Türkiye'de Evlilik Tercihleri*. Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 20, TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Yazıcıoğlu, Y., & Kayhan, Ü. (2008). *Aile Yapısı ve İlişkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yeğinboy, Y. (1993). *Ulusal Düzeyde Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi*. İzmir: Doğruluk Matbaacılık.
- Yeşiltuna, D. (1994). Siyasal Sosyalizasyon. *Sosyoloji Dergisi*, 5, 57-74.

- Yıldırım, E. (2013). Ailenin Tanımı, Türevleri ve İşlevleri. *Aile Sosyolojisi*. K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yıldırım, E., & Yıldırım, E. (2013). Aile İçi İlişkiler ve İletişim. *Aile Sosyolojisi* (4. Baskı). K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, B. (2009). Gerçekliğin Toplumsal İnşasında Bilgi ve Bilgi Merkezi. *Bilgi Dünyası*, 10 (1), 23-34.
- Yılmaz, H. (2007). Epilepside Özürlülük ve Özürlülük Raporlarının Düzenlenmesi Süreci. *Epilepsi*, 13, 41-46.
- Yılmaz, Y., & Sarı, H. (2015). Türk Atasözlerinde Akrabalık Adlarının Kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-20.
- Yılmazçoban, M. (2011). Evlilikte Çiftleri Etkileyen Unsurlar ve Arkadaşlık İlkeleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 178-195.
- YÖK. (2016). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yumuturuğ, S. (1988). *Halk Sağlığı Ders Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.

Not: Bu kitap, Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR'in Ege Üniversitesi, SBE, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD'de kabul edilmiş doktora tez çalışmasına dayanmaktadır. Doktora tezi çalışmasından elde edilen verilerin bir kısmı kullanılarak aşağıda yer alan makaleler oluşturulmuştur.

Demir, A. & Yeşiltuna, D. (2017). Aile İktidar İlişkisi Bağlamında Engelli Kadın Olmak, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 10, S. 54, ss. 534-544.

Demir, A. (2017). Ailede Engelli Birey Olmanın Ağırlığı: "İnsan Eti Ağır"dır", Journal of Strategic Research in Social Science, C. 4, S. 4, ss.59-74

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

Ayşegül Demir

Engelli birey çeyiz yapar mı? Engelli birey evlenebilir mi? Engelli bir birey yine kendisi gibi engelli bir bireyle mi evlenmelidir? Engelli bireyin çocuğu olur mu? Olursa o da engelli mi olur? Engelli birey çocuğuna nasıl bakar? Engelli bireyin çocuğu engelliliğinden ötürü ondan utanır mı? Engelli bir aileye kiralık ev verilir mi? Engelli bir ailenin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, dini ve sportif aktiviteleri nasıl olmaktadır? Engelli aileler aile içi ve aile dışı ilişkilerini nasıl yürütmektedir? Toplumun engellilerin evliliğine ve engelli bir aileye bakışı nasıldır? Engelli aileler kentsel yaşamda karşılaştıkları zorluklarla nasıl mücadele etmektedirler?...

Engellilik her ne kadar hakkında konuşulan bir kavram olsa da çoğunlukla iyileştirilmesinin öngörülen bedensel bir motif olmanın ötesine geçememiş ve hala bir stigma (damga) olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Fakat bu araştırma engelli bireylerin yaşantılarına el uzatıp bilinenin dışına çıkarak ezber bozmuştur. Araştırma, sosyal inşa yaklaşımı açısından incelenmemiş bir alan olarak Türkiye'nin İzmir kentinde yaşayan fiziksel engelli bireylerin aile inşasını, kendi deneyimlerini yüz yüze görüşmelerle aktarmalarıyla ele almıştır. Böylelikle araştırmada, engelli bireyler için zorlu ve mücadelelerle dolu kentsel yaşamda, yaşam biçimleri ile bazen farklılaşan bazen de benzeşen yönleriyle aile inşalarını nasıl ve ne şekilde gerçekleştirdikleri sorusuna cevap aramak hedeflenmiştir.

Tekerlekli Düğün Fiziksel Engellilerin Aile İnşası, Türkiye'de engelli bireylerin deneyimleri ile aile inşa sürecini; aile, ekonomi, eğitim, din ve siyaset gibi kurumsallaşmanın odağını oluşturan önemli sosyolojik konuları da dâhil ederek çok boyutlu keşfetmeyi hedeflemesi açısından engellilik alanında özgün bir kitap olma niteliğini taşımaktadır.

Kısaca, engelli bir kadının sözleriyle "İnsan Eti Ağırır"...

www.siyasalkitap.com

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hittit Apt. 14/1 Kızıla
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx. Faks: 0 (312) 41
e-posta: info@siyasalkitap.com

22 50TL

FIYAT: 25,00 TL

9 786057 877178

TEKERLEKLİ DÜĞÜN

seçkin